MINDENES GYÜJTEMÉNY

V-dik NEGYED.

Mindennek tetſzeni lehetetlen, akarni eggyügyüſég.

KOMÁROMBAN,
Wéber Simon Péter' betüivel. 1791.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Még lehellésünk is Hazánknak haſz-
náljon!!!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

FELSÉGES

LEOPOLD SÁNDOR

ÉRTZ HERTZEGNEK

MAGYAR ORSZAGNAK,

SOK VIRTUSOKKAL ÉKESKEDÖ

PALATINUSÁNAK

's a' t.

Ö FELSÉGÉNEK

mély alázatoſsággal
ajánlja
Pétzeli Jó'sef.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

FELSÉGES HERTZEG!
NAGY KEGYELMESSÉGŰ URAM!

Hogy FELSÉGED' *híre 's tudása nélkül Munkátskámat* FELSÉGEDNEK *ajánlani méreszlettem, egy igen édes reménység biztat a' felöl, hogy nem fogja azt bennem vakmerőségre magyarázni; hanem inkább úgy méltóztatik tekinteni, mint az én* FELSÉGED *iránt való mély tiszteletemnek, 's naponként nevekedő háláadó szeretetemnek újabb gyümöltsét. —*

Úgy ítéltem FELSÉGES HERTZEG, *nagy Kegyelmességü Uram, hogy ezt a' Gyüjteményt, melly sok szép Könyveknek velejeket rövid summában adja-elő 's mellyben minden-féle rangú, hivatalú 's ízlésü emberek találhatnak valamit, a' mit haszonnal olvashatnak, senkinek sem ajánlhatnám méltóbb jussal, mint Ha-*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

zánknak közönségesen szerettetett PA-LATINUSÁNAK, a' ki tsak-nem a' böltsötöl fogva Nemzetünk eránt való szíves hajlandóságát nyilvan ki mutatta; 's nevezetesen anyai nyelvünknek szorgalmatos és épületes tanúlása által nem tsak sok Mágnásainkat meg-szégyenítette, hanem a' mi szíveinket el-válhatatlanúl nagy lelkéhez kötözte. —

Éppen most esztendeje FELSÉGES HERTZEG, *a' mikor nagy örömmel esvén értésemre, hogy* FELSÉGED *magyar nyelvünket tanúlni el-kezdette, az eddig ki botsátott Munkátskáimmal 's azok között ezen Gyüjteménynek IV. elsö Negyedjeivel* FELSÉGEDNEK *kedveskedni bátorkodtam, mellyeket nem tsak kegyesen el-fogadni, hanem sajátt kezével irni 's hozzám küldött botses Le-*

velé

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

velével meg is köſzönni méltóztatott, a' melly drága Kegyelmeſségnek meg hálálására, ſöt tsak meg-köſzönéſére is elégtelen vagyok. —

Melly ſzerentsésnek tartanám leg-alább magamat FELSÉGES HERTZEG! *'s melly édes jutalma lenne az e' munkán töltött minden fáradtſágomnak, hogy ha ez* FELSÉGED *elött kedvet találhatna, és ſok terhes foglalatoſsági között avagy tsak eggy két óráig tartó múlattatást 's gyönyörüſéget* FELSÉGED *elfáradott elméjének okozhatna!!* —

Ama nagy és hatalmas ÚR, a' kinek ſzemei ſzüntelen néznek e' világra, 's a' ki mérö-fonttal méri minden népnek ſorſát, az az ISTEN a' ki FELSÉGED*NEK édes Atyját a' II-dik* LEOPOLD*OT az egéſz Kereſztyénſégnek fejévé,*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſok millió embernek Atyjává, ſok Országnak bóldogitójáva, magát pedig édes Hazánknak PALATINUSÁVÁ tenni méltóztatta, nyújtsa FELSÉGTEKNEK drága életeket ſzámos eſztendökre, 's virágoztaſsa a' ditsöſéges Austriai Házat nemzetſégröl nemzetſégre!! Ezt kivánja tellyes ſzívéből

FELSÉGEDNEK

Komáromban Juliusnak 30-dik napján
1791-ben.

leg-alázatoſabb 's leg-hívebb
ſzolgája
Pétzeli Jó'ſef.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ELŐ-BESZÉD.

Sok vólna elő ſzámlálnom az okokat, mellyek e' Gyüjteménynek Postán való küldettetéſét meg állitották: azért azoknak le iráſokkal nem is kívánom terhelni az érdemes Olvaſókat. Tsak azt említem, hogy talán végképpen is megſzünt vólna e' Gyüjtemény, hanemha némelly nemes ſzívü 's anyai nyelvünket bóldogítni igyekezö Jó Urak, nevezeteſen T. Hont Varmegyének nagy érdemü két Vitzé-Ispánjai 's több Tekíntetes Tiſztjei ennek folytatáſára kértek vólna. Ha azért a' maradék e' munkámnak valamelly haſznát fogja venni, tudja-meg, hogy azt az illyen nemes ſzívü Hazafijaknak öſztönözéſeknek köſzönheti.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Fő tzélom ezután e' Gyüjtemény-ben a' leſz, hogy avagy tsak némelly réſzből meg-esmérteſsem a' Hazával a-zokat a' felſéges remek-munkákat, mel-lyek a' XIV-dik 's XV-dik Lajos ſzá-zadjait el-híreſítették, mellyeknek eggyen-ként való meg-ſzerzéſek temérdek költ-ſéget, meg-olvaſáſok ember' életénél hoſſzabb időt kívánnának. — De azon-ban helyet találnak ebben minden-féle bölts Projectumok, tanátsok, út-mútatá-ſok 's élő-adáſok, mellyek akármelly te-kíntetben kedves Hazánknak bóldogulá-ſát eſzközölhetik. —

A' IV. elſő Negyedekben találtat-nak némelly Darabok, mellyek magok-ban ugyan ott helyet nem érdemlettek vólna, de minthogy gyenge idejü 's ma-gokat a' Pindus hegye felé való repü-

lés-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lésben próbálgató ifjatskák által írattattak, 's azoknak Postán való küldéſek által magoknak költſéget okoztak; béiktattak még is, hogy ezek is el ne kedvetlenedjenek, máſok pedig a' kiktől a' Haza többet vár, az illyeneknek példájok által ſerkentetteſsenek. — De már most tudván az érdemes közönſégnek e' réſzben mutatott kedvetlenſégét, ſokkal keményebb vi'sgáló léſzek ezután a' hozzám küldendő Daraboknak meg-válaſztáſokban; annyival is inkább, hogy nem léſzen ſzükſég arra, hogy a' velem levelező érdemes Hazafijak munkájoknak Postán való küldéſével magoknak költſéget okozzanak, hanem Pesti Váſár, és más elő-fordúló alkalmatoſsággal azokat hozzám küldhetik. —

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' melly érdemes Hazafijak a' négy elſő Negyedeket meg-ſzerezni kívánják, meg-találhatják azokat nálam ugyan ezen az árron, az az negyven öt xron eggy eggy Negyedet. —

Írtam Komáromban Júliusnak 30-dik napján 1791-dik eſztendőben. —

NE-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

V. NEGYEDNEK FOGLALATJA.

	Lap.
A' Görög Nyelvről - - -	1
A' Deák Poésisről - - -	36
A' Magyar Nyelvről - - -	39
Az Indiai Mogorokról, avagy Magyarokról - - - - -	43
A' Frantzia Nelvről - - -	54
Az Olasz Nyelvről - - -	61
A' Spanyol Nyelvről - -	62
A' Grammaticáról - - -	63
A' Históriáról - - - -	68
Chronologia, *vagy* Idő-mérték -	71
Az Arundell, Márványjairól - -	73
A' Históriának Hasznairól - -	75
A' História Írásnak Réguláji -	77
Némelly Históriku soknak hibájikról	81
A' Literária Históriáról - -	83
A' Históriának rövid ki-húzásairól -	85
A' Szó-tárokról, (Dictionáriumokról)	88
A' Móréri' Dictiónáriumja - -	90
Régiségek, *vagy* régi Oszlopok -	92
A' régi Pénzekről, 's azoknak hasznaikról	95
Más Túdós, ugyan ezen Mátériáról	99
A' Pénzekről - - - -	103
Anthologie, ou Recuel d' Anciennes Epigrammes Latines - - -	104
Némelly hasznos találmányokról -	106
Mennyire mehet a' Gyakorlás. -	112

A'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Lap.
A' Terméſzeti Históriára tartozó találmányok - - - - - 115
Mennyíre ſzenvedheti-el az Ember a' hideget, 's meleget - - - 119
Prüſſzentés - - - - - 122
A' Kereskedésről - - - 129
Les Progres du Commerce - - 137
Melon ſur le Commerce - - 145
Illik-é a' nemeſséghez a' kereskedés 150
A' Pruſſziai Törvény Könyvről - 152
A' Búzáról, Őrlésről, Liſztről, 's Kenyérről némelly Jegyzéſek - 156
Herculánum, *vagy* Heráclea Váróſáról 163
A' Politicáról - - - - 168
A' Mómiákról, *vagy* Bé-bal, ſamozott hóltt-testekről - - - 174
A' Páriſi túdós Akadémiáról - 176
A' Túdós Társaſágnak ki-nyomtattatott Munkáiról - - - - 181
A' Fellyül-íráſokról, *vagy* Inſcriptiókról 183
A' Görög Históriáról - - 185
A' Pláto' Köz-társaſágáról, *melly* Frantziául botsáttatott-ki - - 186
Mitsoda vígyázaſsal kelljen élni az Órátornak a' Beſzédben - - 194
A' Rómaiakról, *vagy* az ő Fel-emelkedéſeknek 's meg-aláztatáſoknak okairól - - - - - 206
Az Indúlatoknak fel-gerjeſztéſekről 231
Mit Tselekedjenek azok az Ifjak, a' kik Prókátorſágra kéſzűlnek - - 248

A'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Lap.
A' Prókátorban meg-kívántató miné-műſégekről - - - - - 254
A' Római Literátúráról - - - 266
A' Rómaiaknak ékeſen-ſzólláſokról 275
A' Római Tsáſzárokról - - 277
Plutárchusról - - - - - 279
Ciceróról - - - - - - 286
Tacitusról, és az ô Munkájának fordí-táſáról - - - - - - 289
Tibériusról némelly Jegyzéſek - 298
A' Selyem-Bogarakról - - 305
A' tüzet Okádó hegyekről - - 312
A' Vestfáliai frigy-kötésről - - 317
A' Politica Históriáról - - 331
A' Szomſzéd népeknek Históriájok-ról - - - - - - 334
Ámérikáról - - - - - 338
Némelly Jegyzéſek arról, mint kellene a' Históriát írni - - - 339
A' Meſéről, *vagy* Poética Históriáról 342
Ovídius' Metamorphoſiſáról - 349
A' Meſékről, *vagy* Költött-beſzédek-ről - - - - - - 352
A' Frantzia Literátúráról némelly Jegy-zéſek - - - - - 355
A' XVIII-dik Századnak bôltseſsé-géről - - - - - 357
Követni kell a' nagy Példákat - 361
Az Ízlésről - - - - 362
Más Jegyzéſek az Ízlésről - - 368
A' Széprôl - - - - 369

Fon-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Lap.
Fontainé' Meſéjirõl - - - 378
Sévigné Aſſzonyſágnak leveleirõl - 379
Fontenelléröl - - - - - 384
De la Mottéról - - - - 394
Az Akadémiában Szokásban lévõ Dí-
tséretekrõl - - - - - 401

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Jelzet: 728.196

ÖRVENDEZŐ VERSEK,

MELLYEK

A' FELSÉGES

LEOPOLD SÁNDOR

ÉRTZ-HERTZEGNEK

'S MAGYAR ORSZÁG'

KEDVES PALATINUSÁNAK

EŐ FELSÉGÉNEK,

OLASZ ORSZÁGI ÚTJÁBÓL

LETT SZERENTSÉS HAZA JÖVETELE UTÁN;

PEST VÁRMEGYEI FŐ-ISPÁNYSÁGÁBA

LEJENDŐ BÉ-IKTATTATÁSÁRA.

R. KOMÁROM ALATT

LETT EL-MENETELEKOR SIETVE KÉSZÍTTETTEK

PÉTZELI JÓ'SEF

R. KOMÁROMI PRÉDIKÁTOR

ÁLTAL.

Augustusnak 6-dik napján 1791-ben.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Chèr fils de ce grand Roi que l' Vnivers révere,
Que la poſtèritè toujours admirera,
Reſſemblez ſeulement à Votre auguſte Pere
Et perſonne jamais ne Vous reſſemblera.

Kedves fija ama bölts és nagy Királynak.
Kit áld a' föld, 's kit fog maradék tsudálni,
Tsak Te elő képe légy e' jó Atyának,
Úgy ſoha máſsodat nem fogjuk találni.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

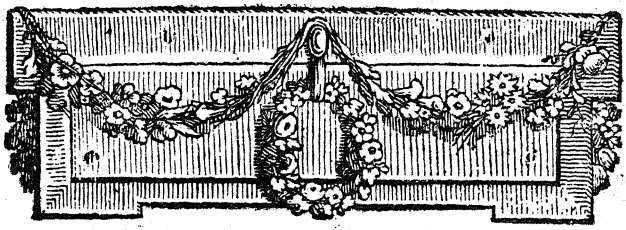

Mit jelent e' vígság, 's ágyúk' ropogáſa?
Az *Éljen* kiáltás' ſürü harſogáſa?
Mellyel zeng Komárom, Győr, 's egéſz enyéſzet,
Úgy hogy reng az ezen bámuló terméſzet.
Az útak el-teltek roppant ſokaſággal,
Melly tapſol kezével, 's kiáltoz vígſággal,
Zúgnak a' trombiták, 's Mu'ſika-ſzerſzámok,
A' ſzép lovaglóknak nints végek ſem ſzámok.
Nyilván itt jö a' kit Hazánk várt óhajtva.
Kedves Hertzegünket köſzöntsük térdhajtva.
Elébb ſzerelmére minket le-kötözött,
Mint eggyeſítö lántz lett Király 's Nép között.

Elei-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Eleitől fogva kedvellte Nemzetünk',
Idegen földön is hordja öltözetünk'.
Ím jö, jertek menjünk tapsolva elébe,
Két kézzel fogadjuk Hazánk' kebelébe.
Szívünk' óltáriról, mellyek régen égnek,
Vigyünk drága tömént e' kedves Vendégnek.
Előre az útra virágokat hánnyunk,
Mellyen megy Kegyelmes 's bölts Nádor-Ispányunk. —
Terméfzet' remekje gyönyörü termete,
Meg-tette benne azt, a' mit tsak tehete.
Földi Istent mutat ígéző formája,
Méznél édesbb fzókat buzog betses fzája.
Ékes ajakira kedvefség öntetett,
Ezt vallja minden, ki vele befzéllhetett.
De még fokkal nagyobb lelkének fzépfége,
Mint remek testének ritka ékefsége.
Eggy fzóval Ö a' bölts Leopold' Magzatja,
Szép termetü, nyájas, jó, 's fzelíd mint Atyja.
Óh! míg távol jártak e' kegyes Felfégek,
Sok fóhajtáfinknak érttek nem vólt végek.

Ha

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Ha ollykor valamelly ſzomorú hír' ſzele
Délről fútt, minden ſziv 's ſzáj azzal el-tele.
Jaj! oda léſz' mondánk, jó Atyánk 's ſzerél-
münk.
Jaj! nyavalyát kapott kegyes Fejedelmünk.
ISTEN! a' miénkből éltét inkább tóldd-meg,
Tsak hogy betegſége' köteleit óldd-meg. —
Mint ama Nap-kelet felöl eredtt ſzelek,
Mellyek fojtó büdös-követ hoznak velek,
El-ſeprik a' fákat, a' füvet el-ſütik,
Valakiket érnek, lábokról le-ütik,
Míg el-menttek után eggy friss levegönek
Bé-ſzíváſa által, az életre jönek:
Így hogy Királyunknak hallatott hidege,
Minden ſzívet fagylalt itt is annak jege.
Hogy Nádor Ispányunk eſett ájúlásba,
Egéſz Hazánk merült mélly gyáſzba 's ſí-
rásba;
Míg eggy kedvesbb hír e' gyáſz hirt el-ſzé-
leſzté,
'S a' bú miatt fél-hóltt lelkünk' fel-éleſzté.
AZ ÚR meg-hallgatta a' ſok kérő ſzókat.
Békével meg-hozta e' nagy útazókat.

Mel-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Mellejek állítván Égi-ſeregeket,
Kik őrzék e' nemes lelkü Hertzegeket;
Úgy hogy jó Kiralyunk már a'kórmányt fogja,
'S Ím közzénk jött Képe, 's ſzerelme' zálogja,
Hogy mint Nádor-Ispány tiſztibe bé-álljon,
Hazánkal eggy testté és eggy ſzivvé váljon.
Örülj 's nyisd-meg kapud' pompás Buda Vára;
Öleld meg kit Népünk ſziv-ſzakadva vára.
Vezeſsétek oda Ortzy' ſzép Vitézi,
Kiknek a' ſzemeket pompájok ígézi.
Ti Mátyás' falai vígan fogadjátok,
Hazánk' ſzerelmére ſzívét úgy bírjátok,
Hogy mindennek majd úgy forogjon ſzájában,
Mint az kinek lakni fog Palotájában- —
Tapſolj örömödben Nemes Pest Vármegye,
Vígſágod' echózza Buda' magas hegye.
Mu'sikád' 's ágyúid' víg harſogáſára,
Reſzkeſsen ſzerentsés Hazánk'négy határa.
Eddig is tartattál a' Megyék köztt Főnek,
De méltán ezután hívatol elſőnek,
Mert ſzert tettél eggy bőlts Hertzeg' Fő Ispányra,

Kit

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Kit a' Virtus 's nem a' rang téfz a' Kórmányra;
'S hogy ki-ki öt inkább hív fzívéhez köfse,
Maga iktatja-bé Hazánk' örököfse,
FERENTZ a' kit Hazánk úgy néz mint fzemfényét,
'S jó Királyunk után leg-édesbb reményét.

* * *

Melly kegyefen az Ég néz Magyarok! rátok,
Eggy fzívvel 's fzájjal hát velem kiáltsátok,
Éljen jó Királyunk Felféges Párjával,
Minden gyermekivel 's kedves Sándorjával.
Bóldog Birodalma ár-víz' módra nöjjön,
Semmi kár, baj, romlás, foha rá ne jöjjön,
A' föld' két fzéléig menjen ditsöfége,
Mint a' Nap ragyogjon hire' fényefsége,
'S elébb láfsa a' föld le-folytát fok Száznak,
Mint végét a' ditsö Austriai Háznak!!!

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

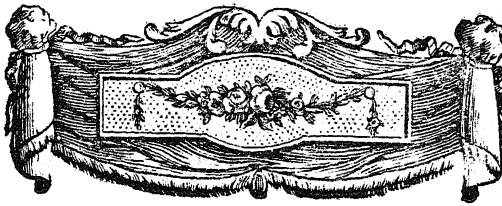

A'

MINDENES GÜJTEMÉNY-NEK

Vdik NEGYEDJE.

A' Görög Nyelvről.

Tudva vagyon a' Túdósok előtt, hogy lehetetlen az Európai Nyelvekben ki-tenni a' Görög Nyelv' hathatós kík fejezéseinek erejeket. Gyakorta eggy vonáskával, vagy eggy szóval, ki-teszi a' Görög Nyelv azt, a' mi más Népeknek Nyelvekben sok szókat kíván. P. o. eggyetlen eggy szó elég a' Görög Nyelvben arra, hogy elönkbe terjesszen eggy ollyan hegyet, a' melly sok leveles élö-fákkal béboríttatott; eggy ollyan Istent, a' ki a' maga nyílait messzére hajigálja; 's az ollyan kö-szíkláknak tetejeket, mellyek a' mennykövektöl gyakorta meg-üttetnek. De nem

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ttak az a' nagy haſzna 's ditsõſége vólt a' Görög Nyelvnek, hogy gyakorta eggyetlen eggy ſzóval a' képzelõdést egéſzen bé-töltötte; ezen kívül különös hármóníájok 's kedves hangjok vólt a' ſzóknak is, mellyek a' füleket gyönyörködtetnék akkor, mikor más felõl édesdeden moſolygó rajzolatokat mutattak-meg az elménck. És ez az oka antak, hogy a' Poétáknak, fordítáſak többnyíre mindenkor erõtelenek, 's elevenſég nélkül valók. A' ki valamelly felſéges népzelõdéſekkel tellyes kõlteményes munkát más Nyelvre által-teſz, tsak nem hakonló ahoz az Épitõ-mesterhez, a' ki égeſett téglákkal 's holmi közönſéges kövektel akarjá majmolni a' *porfirius* vagy alakástrom kövekbõl épittetett pompás palobákat.

Ezen-kívül, vagynak még a' Görög Nyelvnek ſok egyéb különös ditsõſégei is. Minden Nyelvek felett bõvölködík ez a' ſzóknak õſzve-rakáſokban való külömbſégekkel 's változtatáſokkal, a' Diálectuſoknak ſokſágokkal, de mindenkor ékes külömbſégekkel. Semmi-féle Nyelven nem lehet könnyebben mindenféle ízléſeket megelégíteni, minden-féle munkákat írni, minden féle elmékhez, temperamentumokhoz, 's terméſzetekhez magát embernek alkalmaztatni. Ide tartozik még ennek a' Gö-

rög

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

rög Nyelvnek az a' ritka ditsőſége is, hogy a' maga uralkodáſát ſok ſzáz eſztendőkig fel-tartotta; még pedig úgy, hogy megőrzötte magát az öſzve elegyedéstől, a' roſſz ízléstől, és a' felettébb való tzifraſágnak vadáſzáſától. Ide tartozik az is, hogy még ma is él ez a' nyelv ſzámos monumentumokban, az emberi elmének bámúlásra méltó remekjeiben, mellyek ma is a' Túdós embereknek leg-nagyobb gyönyörűſégeik.

Ennek a' ſzép Nyelvnek ſzorgalmatos tanúlása az, a' melly bé fogja hozni közinkbe a' valóſágos bőltseſséget, tudományt, nemes ízlést, és a' ſzép mesterſégeket. E' nélkül, a' Póéták, és Órátorök, a' meglett dolgoknak Irójik tsak holmi vájogból vagy téglákbol épűltt munkákat kéſzítenek; vagy a' mi ennél is roſſzabb, tsak holmi ſzalmával és 'súppal fedett kunyhókat. Úgy járnak, mint azok a' metſzők és Építő mesterek, a' kik ez előtt öt hatſzáz eſztendőkkel a' régíſégnek remekjeitől eltávoztak, 's azonban a' régiſéggel ellenkező otsmány munkákat kéſzítettek — A' kik kivált Szomorú-játékokat, még pedig ollyakat akarnak írni, mellyek a' halhatatlanſágnak béllyegeit homlokokon vigyék, ſzükſég hogy ezt a' Nyelvet jól meg-tanúlják, minekelőtte a' régi Trágíkuſoknak nagy tsizmájokat fel-húznák, vagy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

az ő reájók nézö Theátrumban meg-jelennének. Sophoclest és Euripidest kellene az illyeneknek minden fordítás' ſegítſége nélkül olvasni 's érteni, a' mellyre nem lehet rá menni, hanemha ifjú korunkban nagyobb ſzorgalmatosſággal tanúljuk ezt a' ſzép Nyelvet, mint rend-ſzerént tanúljuk azt minteggy ötven eſztendöktöl fogva. Hihetetlenſégnek tetſzik ma ſokak elött, melly nagy tökélleteſségre emeltetett légyen ez a' Görög Nyelvnek túdáſa a', XVI-dik Században, 's a' XVII-diknek elején, kivált Hollándiában, Ángliában, 's Frantzia Otſzágban. Akkor vólt az, mikor az igazi nyomos Túdóſok virágoztak Európában: de már ma az Ifjak könnyü munkával akarnak ſokat tudni; mindenhez kapnak, minden tudománynak meg-ſzemlélgetik külſö ſzínét, de a' méllyére igen kevésnek ereſzkednek-bé. Scaliger nem tsak tökélleteſen értette a' Görög Poétákat, hanem többnyire mind könyv-nélkül tudta azokat. A' Homérus' Íliáſsát kezdetétöl fogva végéig, minden botlás és akadozás nélkül folyvást el-mondotta. Azután a' ſürü ſetétſég és nagy tudatlanſág után, melly egéſz Európát a' Xdik XIdik XIIdik XIIIdik, XIVdik XVdik Századokban elborította vólt, a' Görög Nyelvnek tanúláſa vólt az a' ſetétben tündöklö fáklya,

melly

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

melly a' tudományoknak világoſságokat meggyújtotta. Alkalmatoſságot ſzolgáltatott erre Konſtántzinápolynak a' Törökök által lett el-foglaltatáſa, a' mikor ſok Túdóſok onnan ki-üzettetvén, Olaſz Oſrzágban, Frantzia Orſzágban és egyébütt el-térjedtek, 's a' Görög Nyelvet nagy haſzonnal tanították. Tökélleteſségre vitte pedig ezt a' bóldog Reformátió, melly a' józán okoſságot a' maga ſzékébe viſſza-ültette, a' jó ízléſre útat nyitott, a' tiſzteſséges mesterſégeket 's tudományokat laſſánként egéſz Európában el-terjeſztette. Hogy most a' Protestáns Orſzágokról ne ſzólljak, a' Görög Nyelvnek ſzorgalmatos tanúláſának köſzönheti Frantzia Orſzág azt a' böltseſséget 's ditsőſséges hírt, mellyet nyert magának minden Catholicus Orſzágok felett. — Tudni-való dolog, hogy a' Páriſi Akadémia menedék helyűl ſzolgált ſok Görög Túdóſoknak, a' kik a' Nap-nyúgoti Birodalomnak lerontattatáſakor Konſtántzinápolyból ki-üzettettek. Ezen bölts Mesterek alatt nevelkedtek azok a' bölts Férfijak, a' kiknek neveik mind örökké betsben léſznek. Ezek alatt tanúltak, a' Rotterdámi Erasmus, Gesner, Budéus, és az Istvánok, a' kiknél túdóſabb Római Nyomtatók ſoha ſem vóltak, talán nem is leſznek. Tsak az eggy Budéus mitsoda kintsekkel gazdagítot-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ta-meg Európát? E' vólt a' többek között, a' ki minekutánna Laſcaris nevü Görög Bőltstől a' Görög Nyelvet tökélletesen meg-tanúlta vólna, azt a' Frantzia Ifjakkal annyíra meg-kedvelltette, 's olly közönſégeſſé tette, hogy akkor igen könnyen rá mehetet vólna Európa, hogy a' Deák helyett a' Görög Nyelv vétetteſékbé a' Túdóſok kozött fenn forgó közönſéges Nelyvnek, a' mellyen írjanak 's tanítsanak; a' mellyet is ha tselekedett vólna, ezerſzerte nagyobb haſznára 's bóldogítáſára ſzolgált vólna, mint a' Deák Nyelvnek fel vétettetéſe.

Nem lehet bámúlás nélkül olvasni, melly könnyen és gyorſan el-terjedett légyen a' Görög Nyelvnek ſzeretéſe, 's tanúláſa egéſz Frantzia Orſzágban. Minthogy még akkor alíg vólt több Akadémia egéſz Frantzia Orſzágban a' R. Catholicuſok' réſzéről a' Páriſinál; a' Fő Nemeſek mind abban tanúltak, 's a' Görög Nyelvnek édeſségét annyíra bé-ſzívták, hogy ugyan vetekedtek azonn, mellyik viheti azt közzülök nagyobb tökélleteſségre. Sok ifjú Grófok, Bárók, 's egyéb Nemeſek, a' múlatſágra adott órákat azzal tőltötték, hogy a' Görög Poétákat olvasgatták, 's azokat úgy értették, mintha ſzületett nyelveken írattattak vólna. Ama híres *Prœſes Meſmes Henrik*, így ír a' többek között a' maga Ifjúſagának

ide-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

idejéről: „ Az én Atyám Tanítóúl rendelte „ vólt nékem *Limoſint* gyermekſégemben, „ a' ki mind tudományáról, mind ártatlan „ életéről igen nevezetes ember vólt. Az „ én testvér ötsemmel Jakabbal, 's az én „ Tanítómmal eggyütt küldettettem a' *Bour-* „ *goguni* Collégiumba, a' hol töltöttem „ tizennyóltz Hónapokat. Meg tanúltam itt „ vetélkedni, 's közöoſéges helyen órálni; „ meg-eſmerkedtem ſok nemes Ifjakkal, a' „ kik már mind el-haltak meliőlem, meg- „ tanúltam az idômet meg-betsülni, úgy „ hogy mikor onnan ki-jöttem, eggyné- „ hány ſzáz Deák, és hét ezer Görög ver- „ ſeket könyv-nélkül tudtam, mellyeket „ magam kéſzítettem; Homérust pedig úgy „ meg-tanúltam, hogy akármelly Énekét „ parantsolták, azt eggy ſzó vétek nélkül „ el-mondottam. 1545ben küldéttettünk To- „ luſába, eggy öreg Nemes embernek „ gondviſeléſe alatt, a' Törvénynek tanú- „ láſára. Minden reggel rend-ſzerént fel- „ keltünk négy órakor; leg-elſő gondunk „ a' vólt, hogy az Istennek imádkozzunk, „ azután hónalljunk alá vévén könyvein- „ ket, kezeinkbe gyertyánkat 's kalamári- „ ſunkat, fel-mentünk a' Collégiumba, ott „ tíz óráig folyvást hallgattuk a' Letzkéket. „ Akkor haza menvén, fél-óráig könyve- „ inkbe jegyzettük-fel azokat a' leg-neve-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ zetesebb dolgokat, mellyeket hallottunk.
„ Tizeneggyedfél órakor eggy rövid és
„ mértékletes ebédhez ültünk, melly ben-
„ nünket soha meg nem terhelt. Ebéd-
„ után magunk múlatságára elö-vettük Ari-
„ stophanest, Sophoclest, vagy Euripidest,
„ néha Demosthenest; néha pedig, mikor
„ a' Deák Nyelvhez inkább érkezett ked-
„ vünk, Ciceröt, Virgiliust, vagy pedig
„ Horátiust. Eggy órakor ismét fel men-
„ tünk a' Collégiumba, 's hallgattuk a' letz-
„ kéket öt óráig. Akkor haza menvén,
„ eggy órát szántunk arra, hogy fel-jegyezzük
„ 's elménkbe bé-nyomjuk azokat, mellyeket
„ hallottunk. Hat órakor vatsorához ültünk;
„ mellynek fél óra alatt' vége lévén, a'
„ több idöt rész-szerént a' Görög és Deák
„ könyveknek olvasásokra, rész-szerént a'
„ Musikára, rész-szerént a' sétálásra fordí-
„ tottuk. — Ki ki altal-láthatja ebböl az
eggy példából, ezen mi el-puhúltt Száza-
dunkban, melly messze járjának az Ifjak az
illyen nehéz tanúlásnak modjától. De ha
igazat akarunk mondani, meg kell valla-
nunk, hogy az igazi nyomos Túdósok a'
XVIdik 's XVIIdik Századokban éltek; a'
maiak pedig, kevesséket ki-vévén, nagyon
kezdenek hasonlítani a' lepkékhez, mellyek
sz-üntelen repdesnek eggyik virágról a' másik-
ra, és minden dolgaikban álhatatlanok. Nem is
tar-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tartatott akkor Túdós embernek az, a' ki a' Görög Nyelveket tökélletesen nem értette, mellyet a' Tudománynak 's jó-izlésnek fundamentomának lenni esmértek.

Mi vitte a' régi Római Nyelvet, és a' közttök fel-állíttatott Mesterségeket arra a' tökelletességnek pontjára, mellyben vóltak ezek Augustus Tsászár alatt? mi vitte magát a' Birodalmat arra a' nagy ditsőségre, a' mellyre fel-hágott? Nem egyéb, hanem a' Görög Nyelvnek tanúlása, és az által a' jó ízlésnek el-terjedése. — *Terentius* vólt a' leg-első, a' ki a' Görög Nyelvnek kedvességét 's gyönyörűségét a' Római Nyelvbe által-töltötte, a' melly még az előtt igen vad és durva vólt. Menánder Görög Poétának víg-játékjait olly szerentsésen által-tette Deák nyelvre, hogy közönséges vélekedés lett Rómában, hogy az ő Víg-játékjain *Lélius* és *Scípio* dolgoztak, kik akkor leghíresebb emberek vóltak közöttök, mind elméjekről, mind ki-pallérozott erkölcseikről. Ekkor kezdődött a' jó-ízlés a' Rómaiak között, a' kik *Terentiust* hallván és olvasván, szégyenleni kezdették azt, hogy *Enniusnak* és *Pacuviusnak* vadságát és durvaságát az előtt dítsérték, 's el-pírúltak azon békeséges-türéseknek meg-gondolására, mellyel Plautusnak motskos tréfáira figyelmeztek.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Tsak-nem ezen idő tájban eſett az, hogy három Áthénásbéli Fő-emberek követſégbe küldettettek Rómába, kiknek Fejek vólt *Carneades*; a' kik is mind a' Fő embereknek házaiknál, mind a' Tanátsban, olly különös ékeſen-ſzóláſsal beſzéltek Görögül, hogy az ő halláſokra tsak nem magokon kívül ragadtattak a' Rómaiak; az Iſſjak pedig minden egyéb gyönyörűſégről el-felejtkeztek, és egyedül a' Görög ékeſen-ſzóllásnak tanúláſára adták magokat. Annyíra ment ez a' tanúlni kívánó nemes indúlat a' Római Iſſjákban, hogy *Cáto*, a' ki Cenſor, vagy Erkőltsöknek viſgálója vólt, attól kezdett félni, hogy az Iſſjúſág egéſzen fel ne hagyjon a' katonaſággal 's a' tselekedetekkel, tsak hogy túdós és ékeſen-ſzóllo leheſſen. De *Plutárchus*, a' ki ezt írásban hagyta, azt jegyzi-meg, hogy éppen ellenkező eſett-meg azzal, a' mitől *Cáto* félt, és hogy Róma ſoha ſem vólt virágzóbb, és az ő Birodalma hatalmaſabb, mint mikor a' Görög Nyelv betsületben vólt.

Az az idő-ſzakaſz, melly le-folyt *Terentius* köztt, és *Cicero* között, a' melly álltt minteggy nyóltzvan eſztendőkből, arra való vólt, hogy a' Rómaiaknak elméjeket a' Görög Nyelvnek ſzorgalmatos tanúlaſa által meg érlelje, és e' tette Cicerót is alkalmatoſsá

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tosá azoknak a' sok remek munkáknak készítésekre, mellyek a' következő Századoknak kintseik és gazdagságaik lettek. Az időtől fogva Görög Ország lett az a' közönséges Oskola, mellybe a' nagyra menni igyekező Ifjok tanúlni mentek; és ezen dicsősége meg-maradott Görög Országnak sok ideig a' Tsászárok alatt is. Noha Ciceró a' maga Mentő-beszédeivel, vagy Órátiojival is közönséges tapsoláft nyert légyen magának Rómában; de észre-vette még is, hogy van még valami hijja az ő ékesenszólláfának. Bár híres Óratornak tartattatott légyen is Rómában, de még is nem szégyenlett újra Tanítványjok lenni a' Görög Órátoroknak 's Bőltseknek, a' kik alatt tanúlt vólt Ifjúságában. Áthénás Városa, a' ki eddig úgy nézettetett, mint minden Tudományoknak fészke, 's az Ékesen-szólásra nézve az egész Világnak Anya-városa, tsudálkozással, de egyersmind fájdalommal nézte, hogy ez az Ifjú Római Polgár Ciceró, a' győzödelemnek eggy új neme által el-ragadozza tőle mind azt valami hajdani ditsőségéből meg-maradhatott, hogy Róma' Városát Görög Országnak 'sákmányjaival meg-gazdagítsa.

Igy lészen ez a' következendő Századokban is. Valaki valósággal Túdós akar lenni, Görög Országba kell annak útazni,

vagy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

vagy a' Görög Írókkal kell meg-esmérkedni, és minden-féle Tudományokban 's tiſztesſéges Mesterſégekben a' nemes ízlést meríteni. — Ezen jegyzéſeknek azt lehetne talán ellenekbe tenni, hogy már minden Görög Írók Deákra 's más Nyelvekre levagynak fordíttatva, a' mellyekkel megelégedhetünk. De mellyik az a' fordítás, melly a' Görög Nyelvnek erejét 's elmét tsiklándoztató ízépſégét akármelly Nyelvre is tökélletesen által-tehetné? Többnyíre a' Fordítáſok tsak úgy haſonlítanak az eredeti Görög munkákhoz, mint a' *Skeletonok* vagy *bőr-tsontok* az élő emberhez. Igen ſok híbákat lehetne elő-hordanom, mellyek még a' leg-jobb Fordítáſokban is találtatnak; némellyek pedig rakvák nyomtatásbéli híbákkal, mellyeket a' Görög Nyelvnek tsak közönſéges túdáſa is meg-jobbíthatna. Igy p. o. *Aeliánusnak* Deák fordítáſából, melly *Baſileában* 1555-ben nyomtattatott-ki, a' 431dik levelen azt olvaſsuk: „Omnium Græcorum clariſſimi „ præſtantiſſimique Viri, per totam vitam „ in extrema, *mendacitate* verſati ſunt. „ E' helyett *mendacitate*, így kell olvasni, *mendicitate*; mert a' Görögben így van, * *Penestatoi*

* Mivel még Görög betük Typographiánkban nintsenek; kéntelenek vagyunk Deák betükkel pótolni azoknak nem léteket.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſtatoi Ariſtoteleſnek Deák fordításában, melly Párisban 1629ben botsáttatott-ki, ezt olvaſsuk az 1169dik levélen. Quidam autem *ex moribus a Parentibus*; a' melly is ſok roſſz magyarázatokra ſzolgáltatott alkalmatoſságot: holott így kellene olvasni; *ex moribus apparentibus*; mert Görögül így van: *Ek ton epiphainomeuon ethon* A' Bölts Plátonak Jó nevezetö Dialoguſában, vagy Beſzéllgetéſében, a' Baſileai kiadás ſzerént, a' Deák fordításban ezeket olvaſsuk „ Múſa *minime* afflatos ipſa facit. „ Per hos *minime* afflatos alii afflantur. Bo„ ni Poetæ, non ex arte, ſed *minime* affla„ ti, poemata dicunt. A' *minime* helyett, „ mindenütt ezt kellett vólna tenni *Numine*; mert a' Görögben ez a' ſzó vagyon, *Entheos*.

Homérus' Iliásſának elſö Énekében ez a' Vers, *Autar egoge liſſom Achillei methemen Cholon* így van által téve a' Deák fordításban: *ſed ego precabor Achillem deponere iram*: holott így kellene fordítani: Ego ſupplex rogo te, ut iram tuam contra Achillem dimittas. Kérlek tedd le Achilles ellen való haragodat. — Még ſokkal nagyobb híba az, a' mellybe eſett *Rapin* túdós Jéſuíta, a' ki az Aristoteles' Poéticájára tett jegyzéſeiben ezt a' Históriát beſzélli-elö, hogy Homérusnak felſéges képzelödéſe ſzerént

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

rént akarván eggy Euphranor nevezetű Poéta a' Jupiter' képét le-rajzolni, Áthénásba ment eggy Túdósnak meg-kérdezéſére, a' ki Homérust fejtegette vólt Tanítványinak: 's a' mint Jupiter Homérusban fekete ſzemöldökökkel, felleggel bé-vonattatott homlokkal, eggy igen ditſőféges 's egyſzer'smind rettenete fővel adattatik-elő, a' ſzerént rajzolta-le ötet, úgy hogy ez a' kép a' következendő Századoknak bámúláſokra lett. Ezt a' Históriát elő-beſzéllvén *Rapin*, ezt veti utánna, *a' mint le-írta Appió Grammaticus. Euſtathius*, a' kiből vétettetett ez a' História, azt mondja Görögűl, *Kaj apion egrapie és el-menvén le-rajzolta*; az az, hogy ez a' Festő tellyes lévén azokkal a' nagy képzelődéſekkel mellyeket ez a' Homérust fejtegető Bőlts elméjére adott, mihelyt kiment, mindjárt hozzá fogott Jupiternek le-rajzoláſához. De a' túdós *Rapin* ezt a' ſzót *Apion*, ember' nevének gondolta, 's abból lett ez a' nevetſéges híba, hogy Appió Grammaticus írta-le. — Többeket is lehetne e' féle híbákat elő-hordani: de elég légyen ez annak meg mutatáſára, melly ſzükſéges légyen a' Görög Nyelvnek túdáſa mind azoknak, valakik Túdóſoknak akarnak neveztetni. Ennek nem tudáſa okozza azt is, hogy némellyek a' Hierárchiát *Hyerarchiá*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

chiának, a' Protocollumot, *Prothocolúmnak*, a' Mechanicat, *Moechánicának* írják.

Soha sem vólt, talán nem is lesz', semmi-féle Nyelv sem bővebb, sem a' dolgoknak ki-fejezésekre alkalmatosabb, mint a' Görög Nyelv; a' minthogy nem tsak a' Deákot, hanem a' több Európai Nyelveket is leg-inkább e' gazdagította 's ékesítette-meg. Éppen nevetséges az, mennyíre el-foglaltatott légyen még a' Bölts Ciceró is a' bal-vélekedésektől, 's született Nyelve eránt való vak ízeretettől, és miképpen igyekezi sok helyeken a' maga munkáiban azt mutogatni, hogy a' Deák Nyelv bővebb a' Görögnél. „ Ita sentio, „ & sæpe differui, latinam linguam non „ modo non inopem, ut vulgo putarent; „ sed locupletiorem etiam esse quam Græcam. „ 1. Lib. de fin. bon. & mal. n. 10. „ A' Tusculánumi kérdésekben, a' második könyvben, azzal mutatja-meg, hogy bővebb a' Deák nyelv a' Görögnél, hogy a' Görögök tsak eggy szóval teszik-ki ezt a' két dolgot, *labor* és *dolor*, munka és fájdalom, t. i. ezzel *ponos*. Tsuda hogy eszébe nem jutott a' bölts Cicerónak, hogy a' Görögöknek több szavok is van a' fájdalomnak ki-fejezésére; mint p. o. *odúne*, *lúpe*, *odis*, *achos*. De még is, mintha már ez meg-tzáfolhatatlan erősség

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſég lett vólna, nevetſéges hanggal tsúfolja a' Görög Nyelvet, 's illyen győzödelmi éneket énekel. *O! verborum inops interdum, quibus abundare te ſemper putas, Græcia!*

Quintilianus nem engedte magát a' Deák Nyelvnek ſzeretetétől ennyire meg-vakíttatni; azért is a' Görög Nyelvnek bőſégét, hathatóſágát, és tsak nem követetetlen édeſségét ſok helyeken meg-vallja a' maga munkájában.

Nagy ſegítſégére vóltak a' Görög Nyelvnek, a' négy külömbözö *Dialectusſok*, a' mellyek mind fundamentomoſan ki dolgozott ſzóllásnak formáji valának, úgy hogy Homérus és a' több Poéták, mindenikkel eggy formán éltenek. De ezek között még is leg-tsínoſabb, leg-ſzebb, 's leg-édeſebb vólt az *Attica Dialectus*, vagy az Áthénásbéli ſzóllásnak formája, úgy hogy bár ha valaki ſzületett Görög vólt 's bár Görögül tökélletesen írt 's beſzélltt légyen is, de még is mindjárt rá éſmértek az Athénásbéliek, hogy nem az ö Városokban ſzületett. Ezért mondja rólok Ciceró; *Atticorum aures teretes, & religioſæ.* E' tselekedte, hogy az Orátorok olly ſzorgalmatoſan reá vígyáztak, hogy tsak eggy ſzót is ollyat ne ejtsenek, mellyben ezek a' kényes fülek meg-botránkozhattak vólna.

Ez

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Ez a' nagy vígyázás és ſzorgalmatoſság tselekedte, hogy *Demoſthenes* és *Pericles*, leg-híreſebb Órátorok vóltak mind azok között, valakik valaha éltenek.

Theophraſtus, a' mint kezeink között lévő munkája is meg-mutatja, eggy vólt Görög Orſzágnak Bőltsei és ékes Íróji között, 's noha tsak nem egéſz Ifjúſágát Áthénásban tőltötte, hogy az Áthénásbéli ſzóllás' formáját tökélleteſen meg-tanúlja; de még is el nem titkolhatta azt, hogy nem Áthénásban ſzületett. Eggyſzer a' többek között, mikor már ſok eſztendőket Áthénásban tőltött vólna; eggy gyümőltsös vén aſſzonyt meg-ſzóllítván a' piatzon, azt kérdezte tőle, mennyin adja azt a' gyümőltsöt? A' vén aſſzony azt tudakozza tőle; *hol van lakáſa az Úrnak?* Mellyen el-tsudálkozván *Theophraſtus* tudni kívánta a' vén áſſzonytól, miről esmerte légyen-meg, hogy ő nem Áthénásbéli ember? Arról, úgymond a' vén aſſzony, *hogy igen tzifrán igyekezik az Úr beſzéllni, es erőltetett ſzépſégekkel él.*

Mi vitte *Racint*, *Corneillét*, *Boileaut*, és más Frantzia Poétákat arra a' tökélletesſégre, a' mellyre ezek a' fellyebb való Században emelkedtek? Az, hogy a' Görög Nyelvet tsak nem ſzületett-nyelvvekké tették, és éjjel nappal a' Görög Poétáknak ſzépſégeik-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kel hízlalták képzelődéseiket. — Már most a' mi időnkben, eggy Ország sints Európában, a' hol a' Görög Nyelv jobban virágozna, mint Ángliában. Ma sem ritka itt ollyan Lordokra vagy Grófokra találni, (nem szóllok a' Belső emberekről) a' kik a' Görög Poétákat tökélletesen értik 's fejtegetik. A' mostani híres Ministernek Pittnek Nagy-atyja, hétszer fordította-le Ángliai Nyelvre Demosthenesnek Görög Orátióit, és mindenkor talált azokban valamelly el-rejtetett szépséget, mellyet előbbi fordításaiban nem fejezhetett-ki. De meg is tetszik az Ángluſokon, mert nyomosabb 's fundamentomosabb Tudósok, hathatósabb 's ékesebben szóllók Orátorok nintsenek ma az egész Világon, mint ő nálok; úgy hogy ha ma Ciceró fel-támadván, 's az Ángliai Nyelvet meg-tanúlhatván, a' Parlamentumban meg állana, kétség nélkül bámulással 's nagy tsudálkozással szemlélné, mire mentek légyen ezek a' Britannusok mind a' Böltselkedésben, mind az Ékesenszóllásban, a' kiket ő a' maga munkáiban úgy adott-elő, mint leg-vadabb, leg-durvább, leg-tudatlanabb embereket.

Ha azért azt akarjuk mi is, hogy *Pópjaink*, *Racinjaink*, 's több illyen felséges képzelődésű Poétáink légyenek; el-múlhatatlanúl szükséges erre, hogy a' Görög

Nyelv

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Nyelv a' mi Fő-Oskoláinkban 's Academiáinkban virágzásban légyen.

A' 'SIDÓ NYELVRÖL.

Nagy réſzént úgy vélekednek ma az emberek, hogy a' 'Sidó Nyelvnek tudáſa éppen nem ſzükséges máſoknak, hanem tsak a' Theologuſoknak; és hogy ennek a' Nyelvnek tanúláſából a' Históriára, Régiſégekre, 's Literatúrára nézve, kevés ſegedelmeket költsönözhetünk; holott könnyű meg-mutatni, hogy a' 'Sidó Nyelvnek fundamentomos esmérete, nagy haſznokra 's elő-mozditáſokra ſzolgál a' tiſzteſséges vagy jó Tudományoknak. Haſzontalan' mondják némellyek, hogy a' 'Sidó Nyelvnek tudáſa tsak éppen eggy könyvnek értéſére ſzükſéges, és hogy az a' Nép is, mellynek Históriája abban elő-adattatik, a' földnek eggy kitsiny ſzugolyájába ſzoríttatott-bé. Így okoskodik a' bal-vélekedés, és a' kedvetlen munkákat örömest kerülő púhaſág. Mindazáltal lehetetlen tagadni, hogy ez a' Nép, bár reá nézve olly kitsiny légyen is, de valóſsággal mindennek kút-feje: ennek kezeiben vagynak azok a' leg-régibb Isteni monumentumok, mellyekhez kéntelenítettünk folyamodni, ha ki akarjuk nyomozni a' külömböző Népeknek, Nyelveknek, a' Bálványozásnak, és a' Mythológiának ere-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

deteket, eggy ſzóval, mind azokat, valamellyeket a' régi időknek le-íráſok felől tudni kívánunk.

Hogy a' Népeknek eredeteken kezdjük, mit nem tselekedtek ebben a' Században a' Sz. Írásnak ellenſégei e' réſzben? mitsoda képtelen 's hihetetlen vélekedéſeket hintegettek könyveikben tsak azért, hogy ettől a' régiſégtől az Isten' Népét a' 'Sidóſágot meg-foſzthaſsák, és azt más Pogány Népekre ruházhaſsák? Altal-látták tudni illik ezek a' Sz. Írásnak ellenſégei, melly nagy haſznára és ditsőſégére ſzolgáljon az a' Vallásnak, 's a' 'Sidó Népnek, hogy e' tartatik leg-régibb Népnek mind azok között, valamellyek valaha e' Világon éltenek; azért is ſemmi munkának 's ſáradtſágnak nem kedveztek, tsak hogy ezt a' közönségeſen bé-vett igazſágot meg-erőtelenítheſsék. Leg-előſzör is az Égyipttombélieknek akarták által adni ezt a' régiſégnek ditsőſégét; mindenütt keresgélték a' régi monumentumokat, hogy azokkal vélekedéſeket gyámolíthaſsák. De mire mentek minden keresgéléſekkel és ſzorgalmatoſságokkal? Tsak holmi meſéken, és az okos emberek előtt nevetſéges monda mondákon épitették ezen vélekedéſeiket, mellyeknek ſummájok ez, hogy az Égyiptombéliek magok beſzéllik, hogy ők leg-régibbek, és

hogy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

hogy elõször magok az Istenek, azután pedig a' Fél-Istenek uralkodtak õ rajtok húsz ezer esztendõkig. Be szép Mesék! be derék erõsségek! Hogy az Égyiptombéliekkel nem boldogúlhattak, azután a' Görögöknek akarták adni ezt a' régiséget, a' kik azzal ditsekedtek, hogy õk eggy idõsök a' Nappal, és hogy mint a' fûvek, úgy nõttek ki a' földbõl azon a' helyen, a' mellyben lakoztak. Hogy ezen vélekedéseket is kinevették a' Túdósok; már most azon dolgoznak, hogy a' Chínabélieket tegyék a' földnek leg-régibb Lakosaiknak; de itt is még eddig semmire sem mentek minden szorgalmatosságokkal. Magok a' Chínabéli Históríkusok meg-vallják, hogy minden õ könyveik tûz által meg-égettettek, mint eggy kétszáz ötven esztendõkkel Kristus Úrunk' születése elõtt, a' mi számláláſunk szerént. Nem régiben eggy *Fréreth* nevezetû Túdós Frantzia, nagy böltseséggel írott munkájában a' meg-gyõzõdésig meg-mutogatta, hogy a' Chínabéliek' minden Históriabéli monumentumaik nem emélkednek-fel tsak annyíra is, mint az Égyiptombélieké és a' Káldeusoké. Melly nagy örömökre szolgálhat az minden Túdósoknak, valakik szeretik, és kerefik az igazságot, hogy ez a' mély elméjû Criticus, az Ó Testamentomi Sz. Írásnak adja a' Régiség-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nek ditsőségét, e' Világon találtatható minden régiségek között! De ez a' belső megelégedés és öröm még nagyobb akkor, mikor tulajdon szemeikkel nézhetik 's olvashatják ezeket a' monumentumokat, a' mi Vallásunknak eredeti könyvében. Tsalhatatlan erősségeit találjuk abban a' Népeknek eredeteknek; mert többnyire ott a' Tartományoknak neveik ugyan azok, a' mellyek vóltak azoknak Fundálójiknak neveik, mellyek leg-többször a' Fordításokban el-változtattatnak. Így p. o. a' *Jóniusokban*, a' mint régenten minden Görögök nevezttettek, szemléli Jávánt, a' Jáfét' fiját; a' *Cethimekben*, a' melly névvel nevezttettek sok Nap-keleti Népek, latja *Cethimet*, vagy *Chittimet*, a' *Jáván*' fiját. A' *Mitzraimban*, a' melly névvel nevezttettek a' régi Égyiptombéliek, szemléli *Mitzráimot*, a' Chám' fiját; a' Kananéusokban, Kanaánt, 's hasonlóképpen más több Népeket, a' kiknek neveik sok ezer esztendőktől fogva felvagynak, hogy légyenek a' Népeknek eredeteknek monumentumaik. Mindnyájan tudják a' Túdósok, hogy az Ó Testamentomi Sz. Írásnak világánál fedezte-fel a' túdós *Bochárt* sok Népeknek eredeteket, mellyeknek már semmi nyomaik is nem láttatnak; minteggy a' semmiségből hívta azokat vissza az ő betses munkájában, melly

Kanaá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Kanaánnak és Phalegnek neveztetik. Megmutatta, hogy a' Fénitziai Colóniák vagy lakosok, el-terjedtek lasanként *Cyprusban*, Ciliciában, Kréta-szigetében, a' Cyclades Szigetekben, Görög Országban, Áfrikában, Siciliában, Sárdiniában, Spanyol Országban, Galliában, sőt Britanniában is, 's meg-győzte a' túdós Világot arról, hogy az Ó Testamentomi Sz. Irás szint-ollyan nagy világosságot terjeszt a' külső Világi Tudományokra, valamint a' szent dolgokra.

A' Népeknek eredeteken kívül, a' melly már maga is olly meg-jegyzésre méltó dolog, fel-találjuk a' Szent Irásban a' Nyelveknek eredeteket is. Tudni való dolog, hogy a' Nyelvnek régisége meg-jelenti annak a' Népnek régiségét, melly azt beszélli. Ezek a' két bizonyságok eggymást támogatják, 's eggymásnak bizonyságot nyújtanak. Azért is újra meg vetették itt a' ki-jelentetett Vallásnak ellenségei minden mesterségeket, hogy ettől a' ditsősségtől az Ó Testamentomi Irásokat meg-foszthassák. De minden ő erőlködéseik nem szolgáltak egyébre, hanem hogy az igazság annál inkabb ki-tündökölhessen: mennél inkább versengettek 's disputáltak, annál inkább meg-győzték a' túdós Világot a' felől, hogy a' 'Sidó Nyelv vólt a' több Nyelveknek szülő anyjok. A' ki mind

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

azokat figyelmetes vi'sgálódásra húzza, megesméri, hogy mind azok úgy ſzívárognak-le a' 'Sidó Nyelvből, mint a' ſok-felé elágazott patakotskák a' kút-fôből; mintegy ſzemeinkkel kíſérhetjük azokat, 's éſzre-vehetjük bennek a' változáſokat, mellyeknek alájok vettettek. A' régi Napkeleti Nyelvek kiváltképpen annyira haſonlítanak hozzá, hogy mindjárt elſô tekintettel meg-esmérhetjük, hogy ezen kútfôből eredtek. Tsalhatatlan igazſág tehát, hogy a' régi Nyelvek a' 'Sidótól ſzármaztak, 's hogy most a' Görög 's Deák Nyelvekről ne ſzólljunk, mellyekben ſok 'Sidó ſzók találtatnak; alíg van eggy Nyelv is ma Európában, mellyben annak több vagy kevesebb nyomai ne találtatnának. Melly távol láttatik lenni a' Frantzia Nyelv a' 'Sidótól! még is ſok ſzólláſoknak formaji vagynak benne, mellyek 'Sidó eredetûek; ezek pedig *Ambaſſadeur*, *Laquais*, és egyebek, valóſágos 'Sidó ſzók. Melly igen haſonlítson fôképpen hozzá a' mi Magyar Nyelvünk, ſenki ſem tagadhatja, a' ki mind a' kettôt tsak keveſsé érti is.

Nagy kérdés a' Túdóſoknál még az is, hol vette légyen a' Bálványozás a' maga eredetét, 's hol vette a' ſzókat, mellyekkel a' maga Isteneit nevezte? Nem megjegyzésre méltó dolog é' c' réſzben is az,

hogy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

hogy a' régi Pogányok, nevezetesen pedig a' Fénitziaiak, ugyan azon nevekkel nevezték az ő Bálvány Isteneiket, a' mellyekkel hívták a' 'Sidók az eggy igaz Istent. Így p. o. a' Fénítziusoknak, a' mint olvasuk, Fő Istenek vólt az *Adónis*; e' nem egyéb, hanem az *Adonaj*, melly az igaz Istennek tulajdoníttatik az Ó Testamentomi Sz. Írásban. Jupitert a' Thébánusok *Elien* név alatt tisztelték; ez is nem egyéb, hanem az *El*, melly az eggy igaz Istennek neve a' Szent Írásban. Tudjuk hogy sok Pogány Népek úgy nézték a' Napot, mint az Istenségnek valóságos képét, és azt Isteni-tisztelettel imádták; úgy de ennek neve is a' Görögöknél *Elios* nem egyéb, hanem a' 'Sidó *El*. Szent Irenéusnak és Sz. Epiphániusnak munkáikban olvasuk, hogy sok Pogány Népek a' magok Fő Isteneknek eggy *Jáhó* nevezetű Istent tartottak; úgy de ez nem egyéb, hanem az a' nagy és szent név, a' melly különösen az Istennek tulajdoníttatik az Ó Testamentomi Szent Írásban. Ama híres Pogány Író *Sanchoniaton*, a' mint Eusébius megjegyzi róla, a' Pogányoknak leg-nagyobb Isteneik közzé számlálja, az *Eloeimeket*; úgy de ez is nem egyéb, hanem az *Elohim*, melly a' Szent Írásban sok száz helyeken az igaz Istennek tulajdoníttatik.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Hogy azért most a' Bálványozásnak más egyéb okait ne keresgéljük, a' millyenek, a' Népeknek könnyen hívőségek, a' szívnek romlottsága, 's egyebek; avagy nem újjal lehet é tapogatni annak igaz okát a' 'Sidó Nyelvnek tökélletes esmérete által? Nem nyilván látjuk é tsak az említett példákból is, hogy a' leg-első Bálványozók nem tsináltak egyebet, hanem az eggy igaz Istennek nevét ruházták ollyan teremtésekre, a' millyeket vetett elejekbe az ő képzelődések 's hajlandóságok. Maga Áron, mikor az arany borjút tsinálta az Izráelitaknak kéréſekre, így szólltt: Ímé a' ti Istentek, a' ki titeket ki-hozott Égyiptomból. E' mellett igen könnyen képzelődhetünk úgy, hogy a' testi tudatlan és durva Népek, az ollyan Isten helyett, a' melly Lélek, és láthatatlan, inkább gyönyörködnek a' testből álló Istenben, a' kit ők sokkal könnyebben képzelhetnek. — Tagadhatatlan dolog tehát, hogy a' 'Sidó Nyelvnek tudása mutat nékünk ollyan nyílásokat, mellyeken a' Bálványozásnak eredetét megláthatjuk; a' melly is sokkal nagyobb dolog, mint-sem első tekíntettel látszik, azokra a' következésekre nézve, mellyek abból származnak, 's mellyeket itt említenem nem szükség, minthogy azok akárkinek is szemeibe tűnnek.

Ezen

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Ezen kívül, a' 'Sidó Nyelvnek esmérete meg-fejthet ſok régi meſéket, mellyek annak ſegítſége nélkül meg-fejthetetlenek, 's tellyeſek nevetſéges képzelödéſekkel. Van é p. o. eggy eggy tsudálatoſabb és nevezeteſebb Meſe, mint az Argonautákról való? Valami ebben beſzélltetik, mind-merö tsuda és titok az. *Jáſon*, hogy az arany gyapjat Colchisból el-viheſe, ollyan hajót tsináltat, a' millyen még ſoha ſem láttatott. Rend-kívül való nevet ád néki; 's a' mellett ollyan hájó ez, a' melly beſzéll. El-halligatom ennek a' hajózásnak több környül-álláſait, minthogy azok mindenek elött tudva vagynak. Valami ebben a' Históriában hihetetlen és képtelen vagyon, mind az el-tünik a' 'Sidók' Nyelveknek esmérete által, a' melly az ö fundamentomában eggy volt a' Fénitziai Nyelvvel, mellyen ez a' História elö-adattatik. A' Sidó Nyelvet híván itt ſegítſégül, megmutatja ez, hogy az *Árgó* nem egyéb, hanem eggy hoſſzú hajó, és a' Históriköſoknak bizonyſágok után, e' volt a' leg-elsö hoſſzú-hájó, melly a' tengeren láttatott. Hogy erröl a' hajóról az íratſatik, hogy beſzélltt, okozta ezt az a' két értelmü ſzó, melly a' 'Sidó Nyelvben *hajót*, és *beſzéllést* is jelent. Az arany gyapjú nem egyéb, hanem eggy gazdag kints, a' mint-

hogy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Jelzet: 728.196

hogy a' 'Sidó Nyelvben mind a' kettő azon ſzóval fejeztetik-ki. Azok a' bikák, mellyek ezt a' kintset őrzötték, nem egyebek vóltak, hanem vastag kő-falak, mellyekben a' kints tartatott: mert valamint a' 'Sidó, úgy a' Fénitziai Nyelven is, azon eggy ſzó téſzen *kő-falat* és *bikát* is. Vagyon még itt ſzó *ſárkányról* 's réz kapuról; ezt a' két dolgot is eggy ſzó fejezi-ki a' Fénitziai és 'Sidó Nyelven, vagy pedig lehet ezen érteni azt a' tőle kéſzíttetett kúltsot, mellyel az értz kaput meg-nyitotta, a' mint ezt Diodórus az ő negyedik könyvében elő-beſzélli.

Vagynak még több illyen képtelenſégek 's meſék is, mellyek a' 'Sidó Nyelvnek roſſzúl való értéſéből ſzármaztak, 's a' mellyeket annak tökélletes értéſe könnyen meg-fejthetne. A' Görögöknek egéſz Mythológiájok, a' Hérókról, vagy Fél-Istenekről költött Meſéjik, többnyire mind a' 'Sidó régiſégekből költsönöztettek. Eggy ſzóval, a' Régiſégekben jártas Böltsek, éppen nem tagadják, hogy többnyire minden régi Históriák Fénitziai Nyelven írattattak vólt, a' melly is a' maga fundamentomában nem egyéb vólt, hanem a' 'Sidó Nyelv.

A'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' DEÁK NYELVRŐL.

Valamint a' Görögöt, úgy a' Deák Nyelvet is leg-nagyobb tökélletesſégre vitték a' Túdóſok a' XVI-dik 's XVII-dik Századokban. Erásmusnál és Calvinusnál, ſenki ſem írt ſemmi Orſzágban tiſztább és ékeſebb Deákſággal, az ő idejektől fogva. Maga a' bölts *D' Alembert*, a' kinek bizonyſágát nem lehet réſzre való hajlásnak tartani, azt írja Calvinusról, hogy a' XVI-dik Században ſenki ſem tudott nála jobban ſem Deákúl, ſem Frantziáúl. A' ki a' Ciceró' és Plínius' Levelei után a' Calvinus' Leveleit elő-véſzi; tsak nem haſonló gyönyörűſéggel 's édes bámúláſsal olvashatja azokat, 's alíg veſzi éſzre, hogy azok a' Deákſágnak *arany idejében* éltek, e' pedig XV. Száz eſztendőkkel utánnok akkor kezdett írni, mikor a' tudatlanſágnak ſűrű ſetétſége után eggy kis világoſság kezdett tündökölni. A' mi Európának mostani állapotját nézi, ſohol ſem viſzik a' Deák Nyelvet nagyobb tökélleteſségre, mint Ángliában, Hollandiában, és Frantzia Orſzágban; a' kik valamint egyéb Mesterſégekben, úgy ebben is elſő Mestereink lehetnek. Igaz az, hogy nem beſzéllnek olly folyvást Deákúl mint mi Magyarok; de ha pennára kél a' dolog, akkor meg-mutatják, hogy ők Ciceró' Tanítványjaik.

Nem

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Nem is a' végre kellene a' Deák Nyelvet tanúlnunk, hogy azonn beſzélljünk, mert hóltt Nyelven folyvást és jól beſzéllni tsaknem lehetetlen; hanem a' végre, hogy a' Görög Nyelv után e' légyen az a' máſodik kút-fõ, mellyből a' valóſágos böltseſséget és nemes ízlést merítsük. E' végre ſzükſég vólna, azokat a' felſéges remek munkákat, mellyeket a' Rómaiak Augustus' Századjában írtak, tökélletesen értenünk, 's azoknak elevenítõ nedveſségjeket ki-ſzíván, magunkkévá tennünk. Hány ſzázan beſzéllnek Deákúl Magyar Orſzágon, a' kik ſoha talán Tacitust, Horátiust, Juvenálist, Perſiust, Líviust kezekbe ſe vették? holott ezekben, 's az ezekhez haſonlókban van el-rejtve a' Deák Nyelvnek valóſágos ſzépſége. Meg is kell vallani, hogy ſokaknak nem tsak Deákúl való beſzédjek, hanem még Íráſok is ſok Barbarismuſsal 's egyéb híbákkal bövölködik. Innen van, hogy az Ángluſok és Frantziák, mikor valamelly roſſz és konyhai Deákſágot említnek, azt eggy ſzóval Magyar Deákſágnak ſzokták nevezni. Ennek orvoslâſára nem kevesset haſználnának e' következendõk. 1ſzör. Ha a' Nagyobb Oskolákban 's Akadémiákban meg nem elégednének azzal a' Tanítók, hogy az õ Tanítványaik tsak Cornéliust, Phedrust, Cicerónak egynehány

Le-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Leveleit 's Órátióit értsék, hanem azokat a' többeknek olvaſáſokra és ſzorgalmatos fejtegetéſekre is köteleznék. 2ſzor. Mikor az Ifjak a' Philoſophiának tanúláſára botsáttatnak, akkor is eggy órát leg-alább minden nap' a' Deák és Görög munkáknak olvaſáſokra kellene fordítani. Nevezeteſen olvasni kellene illyenkor Cicerónak minden Philoſophiai munkáit; ezt pedig olly ſzoroſsan meg kellene kívánni, hogy ſenkit a' Philoſophiáról, ſem a' Theologiára, ſem a' Törvény tanúlásra által nem kellene addig botsátani, valamíg Cicerónak minden munkájit, Tacitust, Líviust, és minden Deák Poétákat, ott a' hol elöttök a' könyv megnyittatnék, tökélleteſen nem tudnának fordítani és fejtegetni. Így téſznek a' bölts Ángluſok; 's ha mi is így tselekednénk, úgy tíz húſz eſztendők alatt a' valóſágos Deákſág közttünk lábra kapna, 's arra a' végre tanúlnánk Deákúl, a' mellyre kellene. 3ſzor. Nem kellene a' Gyermekeket mindjárt az alſó Claſsiſokban arra ſzorítani, hogy Deák Styluſokat írjanak; mert hogy is írhatnának addig jól, a' míg tsak igen kevés Deák ſzókat ſzedtek elméjekbe? 4ſzer Annyival inkább nem lehet egéſzen helyben hagyni azt a' ſzokást is, melly ſzerént a' tanúló gyermekek arra kénſzerítetnek, hogy egymáſsal ſzüntelen Deákúl beſzél-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzélljenek. Azon-kívül, hogy ez a' gyermekeknek képzelődéſeket nagyon megſzorítja, úgy hogy gondolatjaikat ki nem fejezhetik, azt az alkamatlanſágot is okozza, hogy a' gyermekek meg-ſzokják illyenkor azt az alá-való konyhai Deákſágot, mellyet egéſz életekben is alig vetkezhetnek-le. Innen van, hogy még Vármegyék Gyüléſeikben is lehet illyeneket hallani, *Deus liberet*, e' helyett, *Deus avertat*, vagy *abſit*, és más haſonló ſzólláſoknak formájit, mellyek a' tiſzta Deákſághoz ſzokott fülekben kedvetlen hangot tsinálnak. 5ſzör Már az alſóbb Claſsiſokban, de kivált a' felſőbbekben, ſzorgalmatoſan kellene a' Tanítoknak az úgy nevezett *Synonimáknak*, vagy eggyet jelenteni látſzó ſzóknak külömbſégeiket meg-jegyezni, a' melly nélkül ſenki ſem a' tiſzta Deákſágra el nem juthat, ſem pedig a' régi Deák remek munkákat tökéletesen nem értheti. Így p. o. meg kellene mondani, miben külömböznek ezek eggymástól, *amare*, és *diligere*; miben külömböznek ezek, *apex*, *altitudo*, *faſtigium*, *culmen*, *cacumen*, és *vertex*; miben külömböznek ezek. *Crimen*, *culpa*, *peccatum*, *delictum*, *vitium*, *vitioſitas*, *noxa*, *facinus*, *nequitia*, *ſcelus*, *flagitium*, *maleficium*, *nefas*, *malitia*. Tudni való, hogy a' gyermekek ezekben kevés külömb-

ſéget

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſéget teſznek, hanem a' mellyik elöſzör nyelvekre jö, azzal ſzoktak a' beſzédben élni, holott nagy közttök a' külömbſég. Nem ſokára eggy könyvet fogok e' réſzben közre botsátani; mellyben a' Deákſágnak arany idejében éltt Írókból minden Synonimáknak erejek meg-léſzen határozva; 's ha ez a' könyv a' Nagyobb oſzkolákba bé-vétettetnék, nem keveſet fog ſzolgálni a' tiſzta Deákſágnak közttünk lejendö virágoztatáſára.

Sokan vagynak ollyanok, nem tsak mi közttünk, hanem más Orſzágokban is, a' kik a' Görög és Deák Nyelvet örömest ſzámkivetésbe küldenék. A' Görög és Deák Nyelv vólt az a' két emlö, a' mellynek tejét ſzopta eddig Európa, és a' mellynek a' Tudományoknak virágzáſokat köſzönheti. Ezek azok a' jó ízléſnek ki-apadhatatlan két kút-fejeik, a' mellyekböl tsergedeznek-ki minden Orſzágokra a' valóſágos böltseſségnek folyamati; és ha mi arra a' háládatlanſágra vetemednénk, hogy ezeket a' minket tápláló 's meg-itató forráſokat önkent örökre bé-temetnénk, valóban félö, hogy két három Nemzetſégnek el-haláſa után, a' jó ízlés és fundamentomos böltseſség talán végképpen ki-fogyna közzülünk, 's viſſza eſnénk abba a' ſetétſégbe, mellyben ez elött öt ſzáz eſztendökkel mint-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

eggy el vólt temettetve Europa. — Ha szükség vólna, 's ha az idő engedné; könnyű vólna meg-mutatni, hogy minden Századokban tsupán tsak azoknak az Íróknak munkájik érdemlették-meg a' halhatatlanságnak petsétjét, a' kik a' Görög és Deák Ékesen-szólláſnak, avagy tsak némelly részben, birtokában vóltak. Meg-lehetne ezt mutatni azokról a' sok szép munkákról, mellyek a' Törvény-tudásban, Históriában, 's Theológiában a' XVI-dik 's XVII-dik Századokban készíttettek. Melly ditsőséges munkák, 's melly felséges Írók vagynak ezek között! úgy hogy a' kik már ma, kivált Német Országban, olly számosan írnak, többnyire tsak ezeket lopják, prédálják, fejtegetik, 's tsonkázzák; néha eggy Disertátióból egész könyvet ki-tsinálnak, tsak hogy a' könyv-nyomtatónak, a' ki árkusok szerént fizet, annal drágábban adhassák-el. A' ki az emberi elmének azokat a' felséges szüleményjeit tsak nagyjából is esméri, mellyek a' XVI-dik 's XVII-dik Századokban tsak Angliában, Hollándiában, 's Frantzia Országban világosságra jöttek; el-hal egészen a' tsudálkozásban, 's azt mondhatja Salamonnal, hogy valamint egyéb dolgokra nézve, úgy a' könyv-írásra nézve is, alig lehet többé új dolog a' Nap alatt. Sok mai Német 's egyéb munkák,

mellyek

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

mellyek eggy két hét alatt firkáltatnak, ollyanok mint azok az eggy nap'-élö-állatok, mellyek délben ſzaporítanak, 's már estvére meg-halnak; vagy mint a' levegö-égben támadott bolond tüzek, mellyek eggy kevés tsillámlás után hírtelen el-aluſznak: a' XVI-dik 's XVII-dik Századnak remek munkái pedig, mellyeknek ſzerzöjik a' Görög és Deák Íróknak ſuccuſaikkal vagy velejekkel hízlalták Ifjúſágokban elméjiket, meg-maradnak mind addig, míg az igaz böltseſség 's jó ízlés ki nem fogy e' Világból, 's haſonlók leſznek azokhoz a' fényes tsillagokhoz, mellyek az Égnek bóltozatján tulajdon fényjekkel tündökölnek. Illyenek a' Poéſisben, *Milton*, *Pop*, *Yung*, *Corneille*, *Moliere*, *La Fontaine*, *D'eſpreaux*, és egyebek, a' kiknek ſzép munkájikon meg-tetſzik, hogy a' Görög és Deák Nyelveknek ſzorgalmatos olvaſójik és értöjik vóltanak. Nem nehéz ki-esmérni a' böltz Criticuſoknak a' mai Írók között is azokat, a' kik a' Görög és Deák ékeſen ſzólláſnak kiſebb vagy nagyobb mértékben bírtokoſsaik. A' munkának hoſſzabb vagy rövidebb élete függ attól az elevenítö lélektöl, mellyet belé lehellett a' böltz Régiſég. E' nélkül még a' leg-magaſsabban repülö elméſség is, nem lévén gyámolítója, minteggy, a' maga terhétöl le-felé

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nyomattatik. Ha pedig ezzel bír az Író, akkor a' jó ízlés ő benne az elméſségnek hijánosſágát nagy réſzént ki-pótolja. — Igaz az hogy Horátius kárhoztatta a' maga idejében a' Régieknek tsak nem ſzolgai követéſeket, és méltán is: de azonban ő is meg-kívánta, hogy az Írók esmerjék azokat, 's igyekezzék ôket az ő nyomdokaikon menvén fellyül-haladni. Ezért adja ezt a' ſzükſéges tanátsot a' maga idejebéli Íróknak. *Nocturna verſate manu, verſate diurna.* De éppen ez az, a' mit nem ſzeretnek azok, a' kik igen könnyű munkával akarnak Túdóſok lenni. Mind ezekből tsalhatatlan következés az, hogy a' kik ollyan munkákat akarnak kéſzíteni, mellyek a' halhatatlanſágra által-adattaſsanak, leg-alább ſzükſéges azoknak a' régi Görög és Deák Írókat úgy követni, a' mint a' mai Feſtők és Metſzők követik az ő Feſtőiktől 's Metſzőiktől reánk maradott remek munkákat.

A' DEÁK POÉSISRÖL.

A' fellyebb való Században ditséretet nyertek azok, a' kik jó Deák Verſeket írtak. A' leg-nagyobb 's leg-híreſebb emberek ſem ſzégyenlették ezekben magokat gyakorolni; mint p. o. ama híres Cancellarius l' Hopitál, Thuánus, és egyebek, 's ſenki-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Jelzet: 728.196

ſenkinek ſem jutott akkor eſzébe, hogy az illyen Férfijak haſzontalan veſztenék idejeket, és hogy egyebekkel is minden gyümölts nélkül veſztegettetnék azt, Már ma ſok Orſzágokban másképpen kezdenek gondolkozni: úgy tartják a' Deák Poéſist, mint haſzontalant, ezt az okát adván, hogy lehetetlen jó Verſeket írni idegen Nyelven, annyival is inkább hóltt Nyelven. De nem lehet é az illyeneknek e' következendöket felelni: 1ſzör. Noha a' mi mai Deákſágunk 's Poéſiſünk éppen nem haſonlíttatható a' Virgiliuſéhoz 's Horátiuſéhoz; noha meg kell vallanunk, hogy akármint igyekezzük is öket követni, de még is mindenkor megelegyíttetik valamelly ró'sdával ez a' tiſzta arany, melly onnan ſzármazik, hogy a' Nyelv többé nem élö: mindazáltal ez éppen ellent nem állhat, hogy a' régi Poétáknak figyelmetes és ſzorgalmatos tanúláſok után, ne leheſsen öket valamelly elö-menetellel követni. Igaz az, hogy ſoha ſe leſz' többé a' Deák Nyelvben Virgilius; de lehet legalább az ö követéſében annyira menni, a' mennyire mentek a' Római Birodalomnak hanyatláſa felé, ámbár azoknak ſzületett nyelvek vólt a' Deák nyelv. A' túdós Scaliger azt az itéletet hozta *Fracastorról* és *Sannazárról*, hogy ezek leg-közelebb jártak Virgiliushoz. Bár ha némelly ki-fo-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gáſokat ſzenvedhet is Scaligernek ez az ítélet-tétele; de minden egyeneſen ítélni kívánó Criticusnak meg-kell vallani, hogy *Fracastor* és *Sannazár* jobb Poéták vóltak, mint mind azok, valakik a' negyedik Századtól fogva éltek a' Reformátióig. Tagadhatatlan dolog, hogy ſokkal nagyobb gyönyörűſéggel lehet őket olvasni, mint *Siliust*, *Statiust*, és *Lucanust*. Úgy de tsak az is nagy dítſőſégünkre ſzolgálhat, hogy leg-alább a' mi Poétáink meg-haladhatják azokat, a' kik a' magok ſzületett nyelveken nem tudták Virgiliust követni. 2ſzor. Noha a' Deák Nyelv idegen és hóltt Nyelv; de még is a' kik egyeneſen arra ſzánják magokat, hogy ſzüntelen a' legſzebb Deák könyveket bújják, néminémű képpen ſzületett nyelvvekké tehetik azt. Illyenek vóltak a' két fellyebb való Századokban, Murétus, Manutius, Sadolet, Lipſius. A' Poéták között Vida, Sannazár, Fracastor, Rapin, Vanierius, és máſok, a' kik úgy írtak, mintha valóſággal az Augustus' Századjában éltek vólna, és ſzüntelen a' Ciceró' és Virgilius' nyelvén beſzéllettek. Meg-tetſzik az ő munkájokból, hogy ugyan azon kövekből 's meſzekből enyvezték-öſzve gondolatjaikat.

A' fellyebb valókból foly ez a' következés, 1ſzör. Hogy a' mai Deák Poétáknak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nak lehetetlenſég Virgiliuſsal 's Horátiuſsal érkezni. De azért 2ſzor, a' kik Deák Nyelven ollyan verſeket írnak mint Sannazár, Scaliger, 's a' Magyarok között Janus Pannonius, azok éppen nem haſzontalan munkát tselekeſznek, mert igen ſokat ſzolgálhatnak a' Deák Nyelvnek ſzépítéſére. A' jó ízlés, a' mint fellyebb mondottuk, fundáltatik a' régi Görög és Deák könyveknek tökélletes értéſeken: hogy pedig azokat értjük, azzal mutathatjuk-meg leginkább, ha igyekezzük őket az ő Nyelveken követni. Felette ſok ſzépſégek talán mind örökre el-rejtetve maradtak vólna, ha a' Deák Poéták, mint fáradhatatlan búvárok, ezekből a' ſzéleſen ki-terjedő arany bányákból azokat ki nem keresték vólna.

A' MAGYAR NYELVRŐL.

Fellyebb azt mondottam, hogy tsaknem minden Európai Nyelvekben találtatik a' 'Sidó Nyelvnek némelly maradványa; hát hogy lehetne ezt tagadni eggy átaljában a' Magyarról, a' mellyről közönſégeſen azt tartjuk, hogy Nap-keleti Nyelv? Valóban nints eggy Nyelv is Európában, melly a' 'Sidóval jobban meg-eggyezne, mint a' Magyar Nyelv. Azon kívül hogy a' *Pronomenjei, affixumjai*, és Conjugatióji 'Sidó eredetűek, nem

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kevés ſzók vagynak benne ollyak is, a' mellyek valóſsággal a' 'Sidó Nyelvből vétettek, mint p. o. *Bakar*, *gohér*, *ökör*, *ſzámar*, *kitsiny*, *pajta*. *kanáſz*, és egyebek. Nem tzélom nékem itt a' Magyar Nyelvről, annak híjánoſságiról, ſzépſégeiről, tulajdonſágairól, 's annak bővítéſének módjairól hoſſzaſan beſzéllnem. Tsak ezeket jegyzem-meg rövideden. 1ſzör. Feletté különös dolog a' Magyar Nyelvben az, hogy nints a' Férjfi és Aſſzony nemű ſzók köztt ſemmi külömbſég benne. Ez ugyan a' Nyelvet tanúlni kívánó Idegeneknek nagy könnyebbſégekre ſzolgál; de meg kell vallani, hogy ez által ſokat el-veſzt a' Nyelv a' füleket gyönyörködtető hármóniájából. Ezen kívül mikor valaki Magyar Nyelven valamelly hoſſzú Orátziót mond, azok a' kik a' beſzédnek közepére érnek, mellyben valamelly ſzemély le-írattatik, meg-dítsértetik, vagy gyaláztatik, alig vehetik észre, Férjfiról beſzéll e' vagy Aſſzonyról a' ſzólló ſzemélly. 2ſzor. Minden Nyelvet, kivált pedig az azon való Poéſist, a' hármóniának nagyobb vagy kiſsebb réſzé teheti kedveſsé, vagy kedvetlenebbé. Erre pedig leg-többet ſzolgálnak a' *Vocáliſok*, vagy magokban hangzó betűk. Mennél többek tehát valamelly Nyelvben a' magokban hangzó betűk, és mennél jobban

vagy-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

vagynak öſzve-mérve, vagy mérſékelve, annál nagyobb annak a' Nyelvnek hármóniája, 's következés-képpen annál ſzebb Poéſiſe is. Különös ékeſségekre ſzolgál ez az Ánglus- és Frantzia Nyelveknek. A' mi Nyelvünkben pedig kedvetlen hangot tsinálhat az, hogy az *e* betű igen gyakran fordúl-elő; azért is, kivált a' Poétáknak, vígyázni kell arra, hogy ez által a' jó ízléſű fülek meg ne ſértetteſsenek. 3ſzor. Alkalmatlanſág Nyelvünkben talán az is, hogy némelly dolgoknak ki-fejezéſekre talán többek is kelletinél *Synonimáink*, némellyeknek ki-nyomáſokra pedig tellyeſséggel nintsenek ſzavaink. 4ſzer. Nagy ſzépſégére ſzolgál Nyelvünknek ezen rövideden említett híjánoſságok 's alkalmatlanſágok mellett az, hogy itt minden ſzónak hoſſzúſága vagy rövidſége, olly tökélleteſen meg van mérettetve, hogy e' réſzben Nyelvünk minden Európai Nyelveket fellyül-halad; ſőt a' Görög és Deák Nyelvekkel vetélkedik. Ez a' tökélletes *Proſódiája* tselekeſzi Nyelvünknek azt, hogy mi ezen mind azokat a' külömbözö mértékre vett Verſeket nagy elő-menetellel 's kedveſséggel írhatjuk, valamellyekkel éltek a' Görögök és Rómaiak. 5ſzör. Hogy most ſok hathatós ki-fejezéſeinket el-hallgaſsam, a' mellyekről meg kell vallani, hogy tsak-nem

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' Görög Nyelvnek ſzíveket által-járó ſzóllâſaival vetekednek; különös kedveſséget adnak Nyelvünknek a' *kitsinyítő ſzók*, vagy *Diminutivumok*, mellyekkel oly igen kevélykedik az Olaſz Nyelv. Mint p. o. *kertetske*, *gyermeketske*, *rójátska*. 's a' t. Tsak hogy ezekről is azt kell megjegyezni, hogy nem kell ezeket az Íróknak felette igen öſzve-halmozni, hanem tsak úgy kell velek élni, mint a' Szakátsok élnek a' fűſzerſzámokkal. ÓSzor. Azt mondottuk oda fellyebb, hogy a' Görög és Deák Nyelvnek el ragadozott 'ſákmányjaival gazdagúltak-meg tsak nem minden Európai Nyelvek. Nékünk is, ha a' ſzükſég arra kénſzerít, e' két eredeti kútfejekhez kell folyamodnunk, 's azoknak ſzavaikkal eggy kevés el-változtatáſsal Nyelvünket gazdagítani.

Mint-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Minthogy a' Magyarokról ſzóllunk, ide iktatom e' még tavaly hozzám küldetett tudós Jegyzéſeket.

AZ INDIAI MOGOROKRÓL, AVAGY MAGYAROKRÓL.

A' Magyaroknak mind nemzetek, mind pedig nevezetek, meg-vagyon még ma is, a' mennyire tudhatjuk, leg-alább négy Tartományokban úgymint 1., Áſiának Éſzakra és Napkeletre hajló réſzeiben, Khínán fellyűl, a' hol lakoznak a' Mogor Scithák, kiket némellyek Tatároknak-is neveznek. 2., A' Volga vize körűl Astrakánnak ſzomſzédſágiban. (a). 3., Éſzaki Indiában, a' Nagy Mogol, vagy helyeſebben, Mogor Birodalomban. 4., Európában, a' mi Magyar Hazánkban. — A' többieket el-hallgatván, tsak az Indiai Mogolok felől téſzek némelly Jegyzéſeket. Hogy ezek mi velünk Európai Magyarokkal azon eggy régi Scitha Nemzetſégből valók, meg-tetſzik e' következendőkből;

1ſzör.

(a) Az Astrakáni Birodalomban, a' Volga vizén alól, Kúma nevezetű kis folyó-víz mellett látſzatnak még ma is eggy *Magyar* nevezetű régi nagy Városnak romlott épületei, mellyeknek formáját le-feſtve

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

1ször. Származásoknak helyéből. Származtanak tudni-illik a' Khínán fellyűl szélesen ki-terjedő Mogor Scithák Tartományából, a' hol laktanak a' mi régi Eleink is a' Hunnusok, vagy Hunnus-Magyarok, a' mint a' Khínai Históríkusok után tud. juk.

2ször. A' Nyelvekből, mellyben még ma-is igen sok ollyatén szók találtatnak, mellyek a' mi Nyelvünkben-is hasonló értelemben meg-vagynak. Láthatni eggy illyetén szókból álló Laistromot T. Pray György Úrnak azon múnkájában, mellynek tituluſsa; *Diſſertationes Hiſtorico Criticæ in Annales veteres Hunnorum, Avarum, & Hungarorum.* 1775. Fol. Némellyeket onnan ide ki-írok:

A'mi Magyar nyelvünkön.	Indiai Mogor nyelvüen.	A'mi Magyar nyelvünkön.	Inoiai Mogor nyelven-
Árók.	Árk.	Lyuk	A' Luku.
Árpa.	Arba.	Puſzta,	Puztoi.
Ötse.	Atſie	Szakáll	Sakol.
Alma.	Alema.	Teve.	Teuve.

Oroſz-

lehet látni *Büſching* Úrnak ezen munkájában: *Magazin für die neue Hiſtorie und Geographie 5ter Th.* Hamburg 1771. 4o. — Meg-jegyzést érdemel az is, hogy a' Volga vizének régi neve vólt *Atel*, *Etel*, *Etil*, az honnan vette hihető képen *Atilla* is, vagy, némellyek szólláſok' formája ſzerént, *Etele*, a' maga nevezetét.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Oroſzlán - Arslan. (a)	Ökör. - - Uker.
Búza. - - Budza.	Üstök. - - Ustek.
Eme. - - - Em.	Dara. - - Tara.
Köpönyeg-Khöbnek.	Dſida. - - Tzida.
Kalpag. - . Kalpak.	Tsür. - - Dsür. (a)

3ſzor. A' Nagy Mogor Birodalomban lévö ſok ollyatén Helyſégeknek neveikből, mellyek épen Magyaroſan hangzanak. *Péld. ok. Várada* (nálunk Várda, Várad) *Nár-vár*, *Kar-vár*, *Abád*, *Balag* (Balog) 's a' t. Söt meg-jegyzik némelly Históríkuſok, hogy vólt a' Mogorok között 1620*dik* eſztendö tájban eggy *Váradi* nevü Vitze-Fejedelem-is, a' ki felöl ezen nevezet miatt úgy vélekedtek némellyek, hogy talán a' mi Magyar Orſzágunkról ſzármazott Indiákra.

4ſzer. Világos bizonyſága ennek az ő nevezetek, melly ſzerént magokat *Mogorok*nak, a' Királyjokat pedig *Nagy Mogor*nak nevezik. (c) Igaz ugyan, hogy némelly Európai Históríkuſoktól *Mogolok*nak

(a) Azon régi Magyar Énekben is, mellyet T. Dugonics András Úr a' maga Etelka nevezerü jeles munkájában [2. *könyv.* 310 *Lev.*] közönſégeſsé tett, így olvaſsuk ezen ſzót: *Baathor zyvek minth Arzlaanhnak.*

(b) Vid. Opus cit. pag. 42.

(c) Vid, *Cluverii* Introd. in Geográph. Lib. V. Cap. x. p. 541. edit. Amstel. 1729.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nak neveztetnek; de ennek oka tsak az, mert a' ſzomſzéd Khínabéliek, az R. betűt, igen nehezen, vagy éppen nem is tudván ki-mondani, őket ſelypeſen *Mogolok*nak mondják, kiknek példájokat követték az Európaiak közzül is ſokan. De a' helyeſebb Históríkuſok őket *Mogoroknak* írják; a' mint nevezik ők magok is magokat. Márpedig bizonyos az, hogy *Mogor* és *Magyar* mind eggy; a' mint e' következendőkből meg-tetſzik: - - -

A. Mert a' mi régi Históríkuſaink-is a' Magyart rend ſzerént így ſzokták írni, *Mogor*. Péld. ok. Kéza Simon beſzéllvén a' Magyarok' eredetekről, a' többek között e'-képpen ír: *Menroth - - duos filios Hunor ſcilicet & Mogor ex Eneth ſua conjuge generavit, ex quibus Huni ſive Hungari ſunt exorti.* Ismét alább. *Sciticum regnum comprehenſione una cingitur; ſed in regna tria dividitur, principando ſcilicet in Barſaciam, Dentiam, & Mogoriam. Habet etiam Provincias C et octo, propter C & octo progenies, quæ dudum per filios HUNOR & MOGOR, quando Scitiam invaſerunt, ſunt diviſæ.* (a)

Így

(a) Pag. m. 30. & 35. — Túroczi Jánosban már ezek így vagynak: *Bostardiam, Dentiam & Magariam*, Ismét: — *per filios Hunor & Magor.*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Így íratik ez a' Budai és más régi Krónikákban is. A' többek között azon Krónika, melly Elsõ Károly Király' uralkodásának mint eggy közepéig terjed, le-beszéllvén azoknak a' hét Magyaroknak büntetéseket, a' kik Tokfus Fejedelem' idejében az Auguftai szerentsétlen hartzról fülök nélkûl jöttenek vifzfza, ezt írja felõlök: *Qui quidem feptem, ob offenfam hujusmodi, Mogorick funt vocati.* az az: Ezek a' hét fzeméllyek ezen botránkoztató tselekedetekért *Mogyorkáknak* (vagy, a' mint Túróczi János írja, *Magyorkáknak* (a)) nevezettek. Maga is az említett Túróczi János (b), és õ utánna Verbõczi István, (c) a' Magyaroknak eredetek felõl azt írja, hogy azoknak két elsõ törsök Atyjaik vóltanak, *Hunor* és *Magor*, (vagy is, *Hunor* és *Magyor*) a' kikrõl vették a' Hunus és Magyar nevezetet. *Magor* pedig és *Mogor* valósággal mind eggy. Ez tsak ollyan, mint *fzamos* és *fzomos*.

A' Béla Király' nevetlen Notáriusa, a' Magyarokat mindenütt *Mogereknek* írja, 's így fzóll a' többek között felõlök: *Per idioma alienigenarum Hungarii, & in fua lingua propria Mogerii vocantur* (d) az az:

(a) Chronic. Hung. Part. 2. Cap. 9. Conf. Georg Pray Diff. in Annal. vet. Hunnorum &c. *pag.* 240.

(b) Part. 1. Cap. 2. & 10. (c) Trip. P. 1. T. 3. 5. 5. (d) in Prologo,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

az az: Az idegen nemzetek őket *Hungaruſ*oknak, magok pedig magokat *Mogerek*nek hívják. De ha a' mai ſzólláſunk' 's íráſunk' formájával, az ő benne elől-forduló több Magyar ſzókat őſzve-vetjük: egyeneſen az jön-ki belőle, hogy ő néki a' *Magyart* ſzükſéges-képen *Mogornak* (az az *Mogyornak*) kellett írni, mint írt a' Havast *Hovos*nak, a' Farkast, *Forkos*nak, 's a' t. hanem, hihető, hogy az ő Históriájának le-íróji hibáſan írták *Mogernek*.

B.) A' régi Íráſokban, az ollyan Magyar ſzókat mellyeket ma rövid *a.* betűvel írunk 's mondunk, rend ſzerént *o.* betűvel találjuk; ha az *a.* nem végſő betű valamelly ſzóban. Jól tudják ezt azok, a' kik a' régi Íráſokat forgatják. Fel-téſzek mindazáltal ide egynehány példákat: - - -

1. Az említett Béla Király Notáriuſsa így ír: *Bolotun*, *Borona*, *Byhor*, *Colgoucy*, *Forcos*, *Gron*, *Holmu*, *Hovos*, *Morout*, *Morus*, *Oba*, *Olpár*, *Topulucea*, *Uduor*, *Zobolſu*, *Zogeua*, *Zoloucu*, *Zomus*, *Zotmar* 's a' t. ezek helyett: *Balaton*, *Baranya*, *Bihar*, *Galgócz*, *Farkas*, *Gran* vagy *Garan*, *Halom*, *Havas*, *Maróth*, *Maros*, *Aba*, *Alpár*, *Tapólcza*, *Udvar*, *Szabólts*, *Zagyva*, *Szalók*, *Szamos*, *Szathmár* 's a' t.

2. T.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

2. T. Sajnovics János Úr közönségesse tett eggy Halotti Oktató Beszédet (a), melly a' XII-*dik* vagy XIII-*dik* százban írattatott. Ebben illyen írás' 's szóllás' formája vagyon: *Chomuv*, *vola*, *volov*, *nopum*, *oz*, *oz chuz*, *holz*, *hotolm*, *Urot*, *Zocoztia*, *Zoboducha*, *oggun* 's a' t. ezek helyett: *Hamu*, *vala*, *való*, *napon*, *az*, *ahoz*, *halsz*, *hatalom*, *Urat*, *szakasztja*, *szabaditsa*, *agygyon* 's a' t.

3. A' Váradi Káptalannak régi Protokollumában, melly *4dik* András Király alatt írattatott, és illyen titulus alatt: *Ritus explorandæ veritatis per judicium ferri candentis*, (a) ki-nyomtattatott, illyen írás formáját találjuk:

Bertholon	Bertalan	Olberth	Albert.
Bogus	Bagos.	Orod	Arad.
Boynuc	Bajnok.	Popi	Papi.
Bihor, és Bichor	Bihar.	Potok	Patak.
Fonchol	Fantsal.	Solemun	Salámon.
Forcos, és Forkos	Farkas.	Vduor	Udvar.
		Náduduor	Nádudvar.
Gormot(c)	Gyarmat	Vlozyghaz	Olaszegyház
Horogus	Haragos.	Vylok	Újlak.

(a) *Ioan. Sajnovics* Demonstratio Idioma Ungarorum & Lapponum idem esse, *pag.* 4.

(b) Editio 2da in Matth. Belii Adparatu ad Historiam Hungariæ. Poson. 1735. Fol. pag. 191.

(c) §. 112.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Hotuon	Hatvan.	Zeploc	Széplak.
Modoros	Madaras.	Vosos	Vasas.
Mogos	Magas.	Vosvár	Vasvár.
Nog, *és* Nogio a)	Nagy.	Zigholm	Szeghalom.
Hodnog, *és* Hodnogio.		Zobolch	Szabolts.
(b) Hadnagy-		Zothmar	Szathmár.
Várnog és Várnogio (c)	Várnagy.		
Olodár	Aladár.		

Sok hasonló példákat lehet találni más régi Írásokban is, illyenek a' többek között: *Bocon*, *Goron*, *Kokos*, *Ozor*, ezek helyett: *Bakony*, *Garan*, *Kakas*, *Azar*. Még Silvester János is a' Magyar Új Testamentomban így ír: *magodot*, *magokot*, ezek helyett: magadat, magokat.

A' melly példákból világos az, hogy a' régi Magyarok számtalan sok szókban *O* betűt mondottának ottan, a' hol ma rövid *a* betűt mondunk; vagy pedig, hogy a' rövid *a* és *o* betűkkel eggyaránt éltenek többnyire az ollyatén szókban, a' mellyekben az meg lehetett a' szó értelmének kétségessé való léte 's öszve-zavarodása nélkül. És innen van már az, úgy ítélem, hogy néha azon eggy helyen, ugyan azon eggy szó kétképpen is íratik: mint péld. ok.

az

(a) §. 102. 156 (b) §. 79. 157. 128. 158. 183. 808. (c) §. 110. 157. 329.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

az említett Váradi Protokollumban, *Moyad*, és *Mayad* (a) *Forcos*, *Farcas*, és *Forcaſius*; *Zothmár* és *Zathmár*. — De hiſzem még ma is tsak-nem eggyaránt mondjuk: *Borbély*, *Barbély*: *bolha*, *balha*: *horgos*, *horgas*; *lugos*, *lugas*: *magos*, *magas*: *mondola*, *mandola*: *morha*, *marha*: *orſó*, *arſó*; *rovas*, *ravas*: *ſzömos*, *ſzamos*: *ſzovára*, *ſzaváro*: *tollú*, *tallú*: *tolmáts*, *talmáts*: *topló*, *tapló*: *Város*, *Váras*. 's a' t. — A' Dunán túl pedig igen ſok ſzókban o betűt mondanak ottan, a' hol máſok rend ſzerént *a* betűvel élnek, *péld.* ok. így mondják: *Angyol*, *Borotzk*, *kokas*, *olma*, *ſzolma*, *áltol*, *házot*, *ládábo*, *oskolábo* 's a' t. ezek helyett: *Angyal*, *Baraczk*, *kakas*, *alma*, *ſzalma*, *által*, *házat*, *ládába*, *oskolába* 's a' t. — Így, a' XVI-*dik* és XVII-*dik* ſzázban, némellyek írták: *Apostol*; máſok, *Apastal*.

Külömben, az eddig le-írtt betűbéli külömbség, éppen tsak ollyan, mint hogy a' régiek *U* betűt ejtettenek ottan, a' hol ma *O* betűt mondunk, péld. ok. *Muſun*, *Tulna*, *Turda*, *Tumur*, *pukul*, *pur*, *tú lú*, *latiatuk* 's a' t. ezek helyett: *Moſon*, *Tólna*, *Torda*, *Tomor*, *pokol*, *por*, *tó ló*, *látjátok* 's a' t. Haſonlóképpen, ſok

(a) §. 1.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

helyeken ottan, a' hol ma rend ſzerént *e* betűt mondunk, *i* betűt mondottanak. *Péld. ok. iggy, il, inek, ides, nip, Jzigíny* 's a' t. ezek helyett: *eggy, él, ének, édes, nép, Jzegény* 's a' t. a' melly beſzédnek formája néhol még ma is meg vagyon.

A' mi pedig a' *gy* betűt illeti ezen ſzóban, *Magyar*; a' felöl ſokat ſzóllni éppen nem ſzükſég: mert azt a' régiek tsak eggy magános g betűvel írták, minden lágyitó jel nélkül, így *péld. ok*: *hog, nog, Hodnog, Várnog, Gormot, gimils* 's a' t. (a) ezek helyett: *hogy, nagy, Hadnagy, Várnagy, Gyarmat, gyümölts* 's a' t. A' több gyengén hangzó betűk is, *ly, ny, ty*, többnyire minden lágyító jel nélkül írattak. Még a' XVI-*dik* ſzáznak közepe tájján is éppen tsak eggy fellyül való vonáskával jegyzették-meg azon betűket, így: g', l', n', t', a' mint láthatni, a' többek között, a' Silvester Új Testamentomában, (b) ſőt hellyel-hellyel még a' Bártfai Magyar Bibliában is, (c) a' melly 1607-*ben* nyomtattatott.

Valamint tehát a' régi ſzó lás' és írás, formája ſzerént, ezen ſzó, *Hodnog*, vagy *Hodnogy*, eggyez ezzel: *Hadnagy; Gormot*

(a) Lásd a' többek közzt a' T. Sajnovits János Úr fellyebb említett munkájában elö-forduló Halotti oktató Beſzédet.

(b) Ő a' Magyart így írja: Magar.

(c) Nyomtattatott azon Biblia Klöſz Jakab által,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

mot mind eggy ezzel: — *Gyarmat*: úgy szükségesképen ezen szó is *Mogor*, éppen eggy ezzel: *Magyar*.

Ezek szerént már, úgy ítélem, nem lehet semmi kétség a' felől, hogy az Indiai Mogorok azon eggy régi széleſen kiterjedő Scitha Nemzetségből származtanak, a' mellyből származtunk mi is Európai Magyarok. Meg-jegyzésre méltó dolog pedig felőlök a' többek között az is, hogy ő nálok a' régi Scitha Magyar Betük még ma is meg-vagynak (a)

Meg-látogatta vólt öket a' XVI-*dik* százban eggy a' Töröktől el-fogatott Huszti György nevü bújdosó Magyar, a' ki a' maga útazáſát le-is írta (b); de a' mellyet én még eddig nem láthattam. Ő belőle írt által sok Indiai Mogor, vagy is Magyar szókat a' maga Laistromába T. Pray György Úr, kit már fellyebb is különös tiſztelettel említettem. Hogyha valakinél még több illyetén szók Jegyzésben vólnának, kár vólna azokat közönségesé nem tenni. Én ugyan, ha tsak írásban közöltetnének is velem szerentsémnek tartanám. Írtam Sáros-Patakon. Sz. Iván Havának 26-*dik* napj. 1790. Eſzt.

Szombathi János.
Profeſs.

Foliant formában. Meg-vagyon nálam némelly darabja.

(a) *Büſchings* neue Erdbeſchreibung. Erſt. Theil. — das Königreich Ungarn. Seit. 1317.

(b) Vid. Isthvanffy Histor. Lib. XI. ad ann. 1517.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' FRANTZIA NYELVRŐL.

A' Frantzia Nyelv eggy azok közzűl az Európai Nyelvek közzűl, a' mellyek leginkább meg-érdemlik hogy meg-tanúltassanak. Hasznos, sőt szükséges mind azoknak, valakik a' Tudományokat szeretik: alkalmatos minden-féle matériájú könyvnek írására: nyájas, de eggyszer'smind nemes és felséges; víg és mololygó még a' komor matériákban is, de mindenkor bőltseséggel van meg-elegyíttetve az ő enyelgése. Eggy szóval, a' Tudományoknak 's tiszteséges Mesterségeknek minteggy anyai Nyelvek ez: még a' leg-kisebb munkákban is ollyan formát 's ábrázatot ád a' dolgoknak, melly azokat fokkal szembe-tűnőbbekké 's kedvesebbekké tészi. Valamint a' Deák Nyelvnek vóltak *Arany és Ezüst Századjaik*; úgy lehet mondani, hogy hasonlókeppen a' Frantzia Nyelv is XIV-dik 's XV-dik Lajos alatt érte-el az *Arany* és *Ezüst időket*. „ Sok Íróink vóltak né-„ künk, így ír eggy bőlts Frantzia, a' kik „ a' magok munkájikban a' Nyelvnek min-„ den szépségét 's kedvességét eggyesítet-„ ték. Nevezetesek ezek között *Saint-„ Reál*, *Saint Evremond*, *Vertott*, „ *Bouhours*, és eggyebek, a' kiknek mun-„ káik tökélletes szépséget tsergedeznek-

„ A'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ A' Spanyolok, úgy mond ez a' Frantzia,
„ a' kik a' mi Nyelvünket nem akarják
„ meg-ízelíteni, ha az e' féle munkákat
„ olvasnák, bizonyoſan meg-bárátkozná-
„ nak a' mi Nyelvünkkel. „

Az ékes-beſzédnek hathatóſága valamelly Nyelvben, függ leg-inkább annak elméſségétől 's tehetſégeitől, a' ki ír vagy beſzéll valamelly Nyelven; az Írónak tehetſége pedig abban mutatja-ki magát, ha azokat a' ſzólláſoknak formájit kereſi-ki, mellyek leg-inkább meg-eggyeznek a' dolognak terméſzetével, és azt az Olvaſónak vagy Hallgatónak elébe leg-tiſztábban terjeſzti. Ebben a' tekíntetben a' Frantzia Nyelv többnyire minden egyéb Nyelveket meg-halad; igen ſzerentsés abban, hogy a' gondolatokat terméſzeti módon fejezi-ki, elevenen rajzolja-le a' dolgokat; és az ő rajzolatjai meg-tartják az ő tökélletes proportiójokat, vagy eggymástól való függéſeket.

Igaz az, hogy igen nehéz dolog valamelly Nyelvnek hármóniájáról tökélleteſen ítéletet hozni: minden ember leg-édeſebbnek és leg-hangzóbbnak tartja a' maga ſzületett nyelvét. Mi úgy gondolkozunk, hogy a' Német Nyelv igen kemény, és hogy nem tsak azoknak torkokat nyúzza, a' kik azt beſzéllik, hanem azoknak füleiket

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ket is, a' kik azt hallgatják: de a' született Németek a' nyelvnek ezen keménységét nem érzik, 's meg sem is vallják. Némelly Portugalliai szóknak ki-mondások igen alá-valónak 's nevetségesnek tetszik a' Castiliaiaknak: a' Frantziák nem szenvedhetik a' Castiliai beszédnek hangját: azonban eggy Nemzet sints ma Európában, a' melly örömest hallgathatná azt a' beszédet, mellyet az ô Eleji ez elôtt két száz esztendôkkel beszélltek. VII-dik Károly alatt élt Frantzia Országban az ô híres Titoknokja *Chartier*, a' kinek ékesen-szólláſa akkor az egész Nemzet elôtt bámúlást érdemlett: már ma pedig senki sints az egész Országban, a' ki azt örömest olvasná. Noha a' Nyelveknek keménységek vagy nyájasságok tsak a' szerént vagyon, a' mint azok vagy ki-pallérozottabbak, vagy nem; és noha azoknak elmebéli tehetségeiktôl is sok függ, a' kik azokat beszéllik: de még is közönségesen el-lehet azt mondani, hogy a' Frantzia Nyelvnek ki-mondása igen ékes és kellemetes. Szereti a' tsinosságot, de gyûlöli a' mutogatást, vagy kerkedékenységet, 's nem szenvedheti a' nagy munkával keresett ékesgetést. Nintsenek benne azok a' sok tsapodár és enyelgô ki-fejezések, mellyeket annyira vadász az Olasz Nyelv. Vagyon édessége a' Frantzia Nyelvnek;

de

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

de olly édesége, a' melly illendõ, a' melly tetszõ, a' melly hasonló a' Görög Nyelvnek édességéhez, és a' melly igen sokat külömbözõ a' lágy puhaságtól. A' Castiliai Nyelvnek hathatós ereje és nagysága vagyon; de az õ nagysága egész Óriási nagyság, és kevélykedõ pompa. Ezen kívül a' Frantzia Nyelv bövölködik minden-féle szólláſoknak formájival: illendõ szókat adhat a' Poésisnek, a' Mesterségeknek a' Tudományoknak, a' Papi és Törvényszéknek, a' hartznak, kints' bé-gyüjtõ Tudománynak, a' Madarászatnak, 's Vadászatnak: úgy hogy más Nyelvek sokszor tsak rebegnek akkor, mikor mind ezekben a' Frantzia nyelv a' maga ékesen-szólláſát mutogatja. Végezetre, a' mi a' Frantzia Nyelvnek örökös ditsõségére szolgál ez az, hogy mindenütt beszéllik azt; közönséges ez Spanyol Országban, Angliában és Olasz Országban: ez a' Királyi Udvarokban *bé-vett uralkodó Nyelv.*

RÖVID KI-HÚZÁSA AZON EKES BESZEDNEK,

mellyet tartott *Saint Galaie*, mikor *a' Frantzia Académidba* 1758*ban* bé-vétettetett.

„ Mitsoda vólt a' Frantzia Nyelv „ az õ eredetében? így szólltt ez a' Bõlts, „ mitsoda vólt az õ elsõ nevelkedésében

„ ez

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ ez a' Nyelv, melly ma eggy tökélletes
„ Grammaticának Törvényeire húzattatott,
„ melly az elméſségnek útat ſzab, de an-
„ nak fel-emelkedéſét nem gátolja? ez a'
„ ſzép és ékes hangú Nyelv, melly a' rövid-
„ ſéget a' világoſsággal, a' kedveſséget a'
„ hathatóſsággal eggyeſíti, a' melly min-
„ den-féle dolgoknak 's hangoknak ki-feje-
„ zéſekre alkalmatos, 's a' melly eleget
„ téſzen mind a' józan-okoſságnak, mind
„ az elméſségnek, mind az indúlatoknak?
„ Nem egyéb ez az ő kezdetében, hanem
„ ſok-féle elegy belegy ki-mondáſoknak
„ zür-zavarja, némelly durva és vad ſzók-
„ nak öſzve-hangzáſa, mellyeknek ſem le-
„ íráſoknak módja, ſem ki-mondáſok,
„ ſem értelmek, ſoha meg nem határoz-
„ tatott: nem egyéb vólt, hanem eggy
„ minden régula és princípium nélkül való
„ paraſzt *Dialectus*, a' melly állott némelly
„ képtelen 's díſztelen allegóríákból, 's
„ haſonlatoſságokból.„

Minekutánna ezekre a' kérdéſekre meg-felel a' bölts Író, mellyek inkább tartoz-nak a' Frantziákra, mint ſem mi reánk; eggy jó tanátsot ád annakutánna a' Nyelv-nek pallérozáſára, mellynek mi is haſznát vehetjük „ Az élő nyelveknek úgy mond, „ őrizni kell magokat a' roſſz ízléstől, és „ a' helyes élésnek juſsaival való viſſza „ éléstől: őrizkedni kell a' felettébb-való

„ pom-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ pompának kereſéſétől; mert ez a' nép
„ között el-hatalmazott ruhában való pom-
„ pa, minekutánna meg-veſztegeti az er-
„ kölcsöket, meg-veſztegeti laſsanként a'
„ gondolatokat is, 's a' gondolatok után
„ az ékeſen-ſzóllást is. E'képpen fajúlt-el
„ amaz ékes Római Nyelv, a' melly tsak
„ nem követhetetlen ſzépſégre vitettetett
„ Augustus alatt. „ *Seneca* vólt az elſő,
a' ki a' Deák Nyelvnek tiſztaſágát el-ron-
totta. Igen eggyűgyűnek látſzott néki a'
Cicerónak ékeſen-ſzólláſa abban az időben,
mellyben az ő Tanítványa Néró, a' Ly-
ſippus' álló képeit meg-aranyoztatta. Nem
ſokára a' következett ebből, hogy az Au-
guſtus' idejében éltt Római Írókat tsak
azok értették a' Rómaiak közzűl, a' kik
őket mesterſéggel tanúlták. „ Félő, így,
„ ſzóll ez a' bőlts Író, hogy még jövendő-
„ ben erre ne juſsanak a' tziſraſágnak felet-
„ tébb való vadáſzáſa által a' Frantzia Írók
„ is; félő hogy annyira le ne eſsen a' tö-
„ kélleteſségnek azon póltzáról, a' mellyen
„ most vagyon, hogy a' Frantziák ma-
„ gok is, mint valamelly idegen nyelven
„ íratott munkákat, úgy fogják tanúlni a'
„ *Boſſvéteket*, *Fenelonokat*, 's a' XIV-*dik*
„ Lajos alatt éltt egyéb Bőltseket.

Ez az egéſz Beſzéllgetés rakva van bőltsesſéggel, és inkább ſzóll a' józan okosſágnak, mint a' képzelődésnek, melly ſze-

reti

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

reti a' kettős értelmű szókat, a' pompás stylust, az Óriási 's fel-fútt hasonlításokat, mellyeket a' jó ízlésű okos Olvasók nem szenvedhetnek.

Eggy más Bölts, *Vatelet* nevű Frantzia, a' Párisi Akadémiában 1761-*ben* tartott elmés Beszédében így szóll a' többek között:

„ A' mi Nyelvünket három idő szakaszokban vagy állapotokban kell gondolni. Az első vólt merő vadságnak 's tudatlanságnak ideje. Ekkor még nem „ állt a' Nyelv egyébből, hanem a' külömböző szólláso' formájinak öszve-elegyedésekből. A' mi Literátúránk meg „ vólt foztattatva minden jó ízléstől; bizonyos princípiumokhoz vagy törvényekhez való köttettetéstől, minden mély „ és az ő kertjében termett szép gondolatoktól, és nem vezéreltetett egyébtől, „ hanem a' Régiségnek remek munkájinak „ szolgai követésektől. Valami eggyszer „ régi vólt, mind azt vakúl tsudálták a' „ mi Íróink, 's nem tudtak semmi külömbséget tenni azok között a' motskok között, mellyek a' régi munkákat is némiképpen meg-undokították, 's azok „ között a' felséges szépségek között, mellyek azokat a' halhátatlanságra által-botsátották. A' mi Nyelvünknek ez az el-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ fő ideje, melly a' tudatlanſágnak homály-
„ jával bé vólt vonattatva, el-tűnt akkor,
„ a' mikor a' Frantzia Akadémia fel-állít-
„ tatott. „

„ A' máſodik ideje a' Frantzia Nyelv-
„ nek, vólt a' termékenyſégnek, világoſság-
„ nak, hármóniának, és minden Nemben
„ való ſzépſégeknek Századja; a' melly
„ ſzűlte minden-féle Tudományokban a'
„ még ma is betsben lévő remek munká-
„ kat. — A' harmadik Századja az ő győ-
„ zödelmeinek 's más Orſzágok' meg-hódo-
„ láſaiknak ideje. Tsak nem az egéſz
„ Európában élő Böltsek ſzületett Nyelvek-
„ ké tették ezt, 's nints a' földnek olly
„ réſze, a' mellyen ezt nem beſzéllnék. „

A' Frantzia Nyelv ſok kietlen puſztá-kon ment kereſztűl, minekelőtte el-ért vól-na arra a' helyre, a' mellyen most vagyon. Már most ez a' Nyelv tiſzta, világos, bi-zonyos mértékre vétetett; meg-tartja azt a' rendet a' beſzédben, a' mellyet követ az elme a' gondolatban. Ez a' tökélleteſsége tselekedte e' Nyelvnek, hogy ez a' Köve-teknek 's *Királyi* Udvaroknak Nyelvek.

AZ OLASZ NYELVRŐL

Ez a' Nyelv tsak nem egéſzen meg-tartotta a' Görög és Deák Nyelvnek ſzínét, folyá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

folyáſának módját, 's minden ſzabadſágait. Kedvére meg-háborítja ez a' terméſzeti és a' Grammaticán épültt rendet, csak hogy a' fülekben nagyobb harmóniát, vagy kedvesebb hangot ſzerezhesſen. Tellyes ez a' Nyelv azokkal az erőſzakos vakmerő haſonlításokkal, a' mellyek inkább láttattatnak ſzármazni az Olaſzoknak heves indúlatjaikból, hogy ſem mint a' mesterſégből.

A' SPANYOL NYELVRŐL

Ez a' Nyelv is eredetét vette a' Deák Nyelvből 's a' Viſi-Góthuſoknak, Vandaluſoknak, 's Mauruſoknak ſok puſztításaik között is meg-tartotta a' maga nemeſségét 's fel-emelkedéſét; a' melly meg-bizonyítja azt, hogy az a' hoſſzas ſzolgaſág, mellynek járma alátt nyögött vólt a' Spanyol Nép, ennek a' Nyelvnek belső valóſágát meg nem veſztegethette: a' mellyet nem lehet egyébnek tulajdonítani, hanem a' Spanyoloknak nagy lelkűſégeknek. Talán ſzáz más Népek a' ſemmiſégnek örvényébe meríttettek vólna, ha haſonló nyomorúſagokkal 's változáſokkal ostromoltattak vólna. A' bölts *Seneca*, *Lucánus*, *Martialis*, Spanyol Orſzágból plántáltatván által Rómába, a' magok Nemzeti characterjeket vagy béllyegeket ott is meg-tartották. Hát le-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lehet é azon tsudálkozni, hogy a' Spanyolok, a' kik az ő Házájokban benn maradtak, ott a' már példa-beszéddé váltt Spanyoli kevélységet 's fenn-héjazást meg-tartják?

Az *Ánglus Nyelvről* azt mondja eggy Frantzia Bölts, hogy ők olly sok időt töltenek a' mélyen való gondolkozásban, hogy még eddig Nyelveknek pallérozására semmi üres idejek nem maradott.

A' *Német Nyelv* eléggé fel-emelkedett, a' Poésisre alkalmatos, és gazdag Nyelv is: de más Országoknak Böltseik még igen kevésé adták magokat ennek megtanulására. Eggy különös tulajdonsága vagyon ennek a' Nyelvnek, mellyet a' Németek éppen nem szégyenlhetnek; e' pedig az, hogy ez a' Nyelv nem tud tsúfolódni, vagy a' nevetséges dolgokat festeni. Szerentsés híba! bóldog tudatlanság! a' melly a' jó erköltsöknek bóldogítására, és a' békeségnek fel-tartására szolgál, és a' közönséget sok botránkoztató otsmány munkáktól meg-őrizi.

A' GRAMMATICÁRÓL.

Observ. sur la *Grammaire* Philosophique Geneve, 1760.

A' Gondolkozásban és szóllásban áll. né-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

némelly tekintetben az emberi léleknek élete. Gondolkoztak az emberek, minekelőtte Logica lett vólna; beszélltek, minekelőtte Grammatica lett vólna; az az, minekelőtte e' két Tudományok bizonyos régulák alá vettettek vólna. Sok munkákat írtak már a' gondolkozásnak mesterségéről, úgy pedig hogy még sints tökélletes Logicánk: úgy szintén véghetetlen számú könyveket írtak már a' Frantzia Nyelvről, úgy hogy még sints tökélletes Grammaticánk; leg-alább ebben az értelemben vagyon az a' túdós Frantzia, a' ki ezen munkát ki-botsátotta. A' lenne tökélletes Grammatica, melly a' mi Nyelvünknek természetének meg-felelne, és a' Nemzeti beszédnek egész Logicáját magában foglalná. Már ma olly állapotban vagyon a' Frantzia Nyelv, hogy annak változásától nem igen kell félni, minekutánna ollyan fáradhatatlan munkával igyekezték azt a' mi Elejink tökélletességre vinni. Éljünk tehát a' mi jelen-való gazdagságunkkal; de végyük hasznát a' jó tanátsnak is, részszerént azért, hogy meg-tarthassuk, részszerént azért, hogy öregbíthessük jelen való kintseinket! Minden Nyelvre szükségesek a' szók, az öszve-rakás' módja, a' helyes írás, a' hang-mérték, vagy *Prosodia*, az Etymológia, vagy helyes ki-mondás, az

ábrá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ábrázoláſok, vagy Trópuſok. De ha ezek ſzerént meg-vi'sgáljuk az embereket, kevéſeket találunk, a' kik jól tudnák a' magok Nyelveket. Némellyek jól beſzéllnek, de tsak történetből, vagy ſzokásból; jól fejezik-ki magokat de nem tudják okát adni, miért ſzóllnak így inkább, mint másképpen; a' kik roſſzúl beſzéllnek, azok ſem tudják okát, miért beſzéllnek úgy. Eggyik rendbélieknek ſintsen bizonyos princípiumjok, mellyhez mint valamelly réfhez vagy ſinór mértékhez mérnék a' helyes és hibás ki-fejezéſeket. Nagy réſzént az emberek azért múlatják-el ennek helyeſebb meg-tanúláſát, mert az nékik ſzületett nyelvek: úgyde éppen azért kellene jobban meg-tanúlniok, mert ſzületett Nyelvek.

Annakutánna hoſſzan elő-adja az Iró a' Frantzia Nyelvnek ſzépſégét és ditsőſégét. Öſzve-vetvén azt a' Deák Nyelvvel, alíg tudja meg határozni, mellyiknek adja az elſőſéget. De ezt a' kérdést réſzre való hajlás nélkül az igazſágnak tökélletes ſzeretetével kell meg-vi'sgálni. Meg-lehet, hogy ditsekedhetik eggyik ollyan minéműſéggel, mellyel a' maſikat fellyűl-haladja: de ismét lehet a' máſiknak ollyan tökélleteſsége, mellyel e' híjánoſságot ki-pótolja. A' Frantzia Nyelv p. o. tiſztább, világoſabb, réguláſabb, 's nyájaſabb, mint a' Deák Nyelv: de ez

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſokkal erőſebb, nemeſebb 's felſégeſebb. A' Frantzia Nyelv különöſen alkalmatos a' Philoſophiai kérdéſeknek meg-fejtéſekre: a' Deák ellenben minteggy rá ſzületett a' Históriára 's ékeſen-ſzóllásra, alkalmatoſabb amannál a' Poéſisre is; de a' mellett vagyon a' Frantzia Nyelvnek olly édes nyájaſsága 's érzéſe, mellyel hellyre-üti azt, a' minek híjjával vagyon a' magaſsan való fel-emelkedésben. Ha a' két Nyelvnek bőſégét kellene öſzve-vetni, talán ebben is a' Frantzia lenne a' győzödelmes; 's valamint a' Deák Nyelv az elſő Századokban, úgy a' Frantzia Nyelv a' mai időkben tsak-nem egéſz Európának közönſéges Nyelvévé lett.

Minekutánna a' Nómenek' vagy Neveknek külömbſégeikről 's változáſaikról ſzóllott vólna, azt jegyzi-meg, hogy ezeket ugyan a' gyermekek ſzokásból könyvnélkül meg-tanúlják, de nem értik; úgy hogy mi légyen a' *Nem*, *Szám*, 's az *Öſzve-haſonlitás' gráditsai*, tsak akkor tanúlhatják-meg igazán, mikor Philoſophuſok-léſznek, 's annak ſegítſége által v'sgálják-meg mélyebben az e' féle ki-fejezéſeket.

Ezek után ſzóll a' bölts Iró a' *Synonimákról*, vagy ugyan azon eggy dolgot jelentő több ſzókról, 's nagyon hajlik arra az értelemre, a' melly tsak-nem minden

Túdó-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Túdóſoké, hogy eggy Nyelvben ſintsenek *Synonimák*; mert a' ſzoroſsabb vi'sgálódás meg-mutatja, hogy noha két három ſzók tsak eggy dolgot láttatnak jelenteni, de valóſsággal vagyon közttök valamelly külömbſég. — De tegyük-fel, hogy vagynak illyen *Synonimák* a' Nyelvben, 's vallyon a' *Synonimáknak* ſokſágok lehet é valamelly Nyelvnek bőſégének bizonyſága? Igaz az, hogy ha ſok eggy dolgot jelentő ſzók vagynak valamelly Nyelvben, azok azt ſzebbé, de egyſzer'smind nehezebbé 's bajoſabbá is tsinálják: ſzebbé, mert nem lenne ſzükſég arra, hogy ugyan azon eggy ſzóval gyakran éljen az ember; de nehezebbé is, mert ha p. o. mint az Arabs nyelvben, két ſzáz ſzó vagyon az Oroſzlánnak, és öt ſzáz a' kígyónak ki-fejézéſére, úgy ſzámos dolgoknak illy ſok neveik lennének, tsak egynehány dolgoknak megtanúláſok már ſok eſztendőket kívánna. Igaz az is, hogy a' Synonimák meg-ſokaſſtanák valamelly Nyelvben a' ſzókat: de kérdés, elég é a' ſzóknak ſokſágok a' Nyelvnek gazdagítáſára? vagy pedig meg-kívántatik azoknak minéműſégek is? Tegyünkfel két Nyelvet, mellyek közzűl mindenikben van öt ezer ſzó: de ha ezek közzűl eggyik tsak két ezer öt ſzáz dolgot fejze-ki, már ez tsak fél annyi gazdagſágú mint a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

máſik. Nem a' hangokban áll a' Nyelv, hanem az ideákban, és azokat ki-fejező hangzatokban. P. o. ha tíz hang eggy dolgot fejez-ki, az a' tíz hang nem ér többet eggy hangnál, melly azt a' dolgot tökélletesen ki-nyomja. Minden Nyelveknek tzéljok az, hogy a' mi gondolatinkat azok által, mint valamelly canáliſok által, egyebekkel közölhesſük.

A' HISTÓRIÁRÓL.

Deſcription Geographique & Hiſtórique de la Chine, & de la Tartarie *Chinóiſe*, *par le* P. de Halde. 1736.

Semmiféle Tudományhoz ſints a' közönſégnek nagyobb ízléſe, mint a' Hiſtóriához: igaz az is, hogy mind a' Világi, mind az Erköltsi, mind a' Hazafiúji életre nézve, ez igen nemes és jó ízlés. A' Hiſtória eggy valóſágos oskola. A' le-folytt Századoknak példájok mindenkor bé.folyást tsinál a' jelen való időben; a' nagy bűnöktől való iſzonyodás fel-ébreſzt bennünket a' jeles tselekedetekre. A' História eggy valóſágos *ſpectaculum*, a' melly gyönyörködteti külömbféle ſcénáknak ſzemléléſekkel az olvaſókat. Nagy háláadáſsal tartoznak azért minden Orſzágok, nevezetesen pedig

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

pedig Frantzia Orſzág, azon fáradhatatlan Írók eránt, a' kik elöſzör ugyan jó fordítáſokkal mint *Vaugelas*, *Dablankourt*, és egyebek, a' Tudománynak ezt a' réſzét meg-gazdagították, annakutánna pedig eredeti munkákkal is meg-bövítették és eröſítették. Illyenek vóltak, *Mezerai*, *Daniel*, *Vertott*, *Dorleau*, *La Bletterie*, és egyebek. Tsak az a' kár, hogy ezeknek a' nagy embereknek példájok, véghetetlen ſok béres Írókat ſerkentettek-fel álmokból, a' kik a' nyereſégnek vadáſzáſáért ſok tsekélly munkákkal a' Világot bé-töltötték.

Végtére a' ſok munkák után, Európának mind régi mind mostani Históriája, ſöt Áſiának, Áfrikának nagy réſzének Históriája is annyira ki vagyon meríttetve, hogy ezekröl már ſemmi újat nem lehet mondani. Igen ſzerentséſen eſett tehát a' mi telhetetlen gondoskódáſunknak gyönyörködtetéſére, hogy ez elött két ſzáz 's egynehány eſztendökkel az új Világ fel-találtatott; a' melly is új matériákat ád a' Históriának, 's újabb ſpectaculumokat a' régi dolgoknak nézéſekben gyönyörködö ſzemeknek. — Mi az oka, hogy Nap-nyúgot mindazóltától fogva is nem egyéb elöttünk hanem tsupa ſetétſég, ſzintén úgy az erköltsökben, mint a' terméſzeti dolgokban? Az oka ez,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

mert mi itt nem láttunk egyebet, hanem az ő gyermeki állapotjában fetrengő Természetet, minden tudomány 's ki-pallérozás nélkül való embereket, aratás nélkülvaló mezőségeket, bírtokosok nélkül való kintseket, minden rend nélkül való Társaságokat, erkölts nélkül való Lakosokat, másoktól meg-győzettetett 's törvény nélkül igazgattatott ember húsal élőket; a' kiket nem hogy a' Kereszтyének tökélletesebbekké 's jobbakká igyekeztek vólna tenni, hanem százszorta nyomorúlttabbakká 's szánakozásra méltóbbakká tették azokat. Néminémű gyalázatjoknak tartván azt, ha ezeknek a' tőlök fel-találtatott, de nékik semmit nem vétő nyomorúlttaknak vérekbe mártják kardjaikat, a' szelíndekeket tanították-meg azoknak széllyel szaggatásokra. Szörnyű és síralmas látás! mellyről ezerszer el-fordítottuk vólna szemeinket, hanem ha a' *Perou'* és *Potosi'* aranyja a' győzödelmeseknek ezen szörnyűségeket elfedezte vólna a' mi szemeink előtt.

Nap-keletnek, vagy Ásiának Nap-keleti részének fel-találása, eggy világosságot gyújtott a' Históriában. Ki hitte vólna, 's ki gondolta vólna, hogy az Indusokon, Tatárokon, 's Moscovitákon túl, vagyon még eggy hatalmas Ország, a' mellyről a' Világot meg-hódoló Róma semmit sem tudott?

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tudott? a' mellyről amaz Áſiát vérben fereſztő Nagy Sándor, még mikor az Induſok között járt is, ſemmi hírt nem vett vólt, és a' melly, mintha egéſzen más Világ lett vólna, a' Perſáknák, Görögöknek 's tsak nem egéſz Áſiának változáſaikban ſemmi réſzt nem vett vólt. Ez az Új-Világhoz haſonló Orſzág, a' melly a' Tudományokat 's tiſzteſséges Mesterſégeket gyakorlotta, ſzép Törvények által igazgatott, és a' maga igazgatáſának módját ſzámos eſztendőkig fel-tartotta, ez az Orſzág mondom vólt Chína Birodalma. Úgy látſzott, hogy ſemminek híjjával ſem vólt ez az Orſzág, hanem tsak annak, hogy a' Kereſztyén Vallás el nem jutott vólt hozzá; mert így leg-tanúlttabb 's leg-ki-pallérozottabb vólna talán most a' földnek ſzínén.

CHRONOLÓGIA, vagy IDŐ-MÉRTÉK.

A' Históriának két Vezérjei közzül eggyik a' Chronológia, vagy Idő-mérték, mellyek tőle el-válhatatlanok. De ez a' Chronológia tellyes minden félől ſzúró töviſekkel, úgy hogy kevéſen kívánkoznak vele barátkozni. Ritkán eſik-meg, hogy valaki ennek alkalmatlanſágait el-ſzenvedje; kivált ollyan dolgokban, mellyek éppen nem főben-járók.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' Római Chronológiában való külömbözés p. o. onnan ſzármazik, hogy Róma' fundáltatáſának eſztendejét nem tudják a' Böltsek meg-határozni. Az Olympiai Játékok vóltak azok a' közönſéges mértékek, mellyekkel mind a' Régiek, mind az Újak élték annak meg-határozáſában: de hogy lehetne azt tökélleteſen meg-határozni, ha elöſzör abban nem eggyeznek-meg, mikor lett légyen kezdete és vége eggy Olympiai eſztendönek? Némellyek azt mondják, hogy Róma' Varóſa Áprilisnek 21-*dik* Napjan fundáltatott: de ez ſem elég, hanemha tudjuk azt is, mellyik eſztendejének felelt meg az Olympiai-játéknak ez a' nap; mert látni való, hogy Áprilisnek 21-*dik* napja, lehetett a' VII-*dik* Olympiásnak elſö eſztendeje, ha az Olympiai eſztendö Április' havában kezdödött, mikor Róma fundáltatott. De lehetett ez a' VI-*dik* Olympiásnak IV-*dik* eſztendeje is, ha az Olympiai eſztendö a' Nyári Solſtitiummal, vagy Nappalnak és éjnek egyenlöſégével kezdödött.

Ezen ſzövevényes kérdéſekbe igen mélyen be-ereſzkedett a' többek között *Rothe*; a' melly vi'sgálódáſaiból meg-tetſzik az, 1-*ſzör*, hogy Iphytusnak leg-elſö Olympiai-Játékjai tavaſſzal kezdödtek. 2-*ſzor*. Hogy ez a' ſzokás meg vólt még Róma' fundál-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

fundaltatáſának idejekor. *3ſzor.* Hogy nem lehet ſemmi eſméretünk a' felöl a' LXXV-*dik* Olympiás elött, hogy az Olympiai-Játékok, a' Nyári *Solſtitiumban* gyakoroltattak vólna, 's következésképpen, hogy az Olympiai eſztendô is onnan ſzámláltatott vólna. *4ſzer.* Hogy a' Conſuloktól vett Idô-mérték, nem tsinál magának Syſtemát, hanem meg-eggyez a' Római *Chronologiának* több Syſtemaival.

AZ ARUNDELL MÁRVÁNYJAIRÓL.

A' kik a' Históriákban gyönyörködnek, többnyire mindnyájan tudják, hogy az Arundell' Márvány-kövei igen ſzép gyüjtemények az Idô' mértékére, és hogy ez a' betses régiſég Oxoniumban tartattatik, és hogy a' Párós Szigetben lévôk ennek eggy réſzét téſzik: de azt talán keveſen tudják, hogy mind azzal a' drága kinttsel, melly Oxoniumban van, mind pedig azzal is, melly még Párós Szigetében vólt, Frantzia Orſzág' kárával gazdagította-meg magát Anglia. Valóſsággal ama híres Túdós Peyreſchk reá bizta vólt eggy emberre, hogy ſzedje öſzve Görög Orſzágban mind azokat a' régi márványokat, 's egyéb kövekre tett Iráſokat, valamellyek tsak abban találtathatnak: öſzve is ſzedett az az

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ember sok régiségeket, 's azokat el-küldötte Smyrnába, hogy valamelly hajó által Frantzia Országba szállíttathassa. De elébb hogy sem hajót találhatott vólna, valamelly dologért törvénybe idéztetett, tömlötzbe vettetett, 's egyéb jószágával eggyütt ezek a' régi márványok is kótyavetyéltettek. Szerentsére éppen ott járt akkor Smyrnában eggy Ánglus, a' ki azokat meg-vette, 's Arundell Grófnak által-adta. Lásd Peyresehk' életét, mellyet Gassendi írásban hagyott.

Némellyeknek kedvekért igyekezem eggy kevéssé meg-világosítani, mik légyenek ezek az Árundell' márványjai. Tudniillik Árundell' Tamás tudós Gróf, és Angliának Marschalja, a' XVII-*dik.* Századnak elején Nap-keletre küldötte a' Régiségeknek vi'sgálásokra *Petrei Vilhelmet*, a' ki is Páros Szigetében találta azokat a' fellyül-írásokkal tellyes márványokat, mellyek Arundell' márványjainak neveztetnek. Ezek a' betses kövek magokban foglalják az Áthénásbéli Históriának nevezetesebb Epocháit, Cecropsnak első esztendejétől fogva, melly 1582-*tővel* esett Kristus Urunk' születése előtt, a' három-száz hatvannegyedik esztendőig a' Jésus' születése előtt. Gróf Arundell' ezeket a' betses márványokat helyheztette vólt a' maga nyári palotájában,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

jában, melly feküdt a' Tameſis' partján. *Seldénus János* bölts jegyzéſeket nyomtattatott-ki ezen kövekről 1629-*ben*. Azután 1677-*ben Prideaux* eggy nevezetes munkájában le-írta mind ezeket a' márványokat, mind pedig azokat, mellyek Oxoniumban találtatnak illyen tzím alatt, *marmora Oxonienſia*: A' leg-ſzebb 's leg-pompáſabb munka ezekről az, melly 1763-*ban* Foliánton botsáttatott-ki. Ezeknek a' Márványoknak nagy haſznokat vette Petavius, Salmaſius, Voſſius, és egyebek, a' kik az Időnek mértékéről írtak.

A' HISTÓRIÁNAK HASZNAIRÓL.

A' História' tanúláſának fő tzélja az, hogy az embereket meg-esmérheſsük; 's nem is lehet ennek a' Tudománynak ennél nagyobb haſznát venni. Igen tsekélly dolog az, hogy valaki a' maga emlékezetét a' fok Századoknak, Olympiáknak, Epocháknak, Királyoknak, Tsáſzároknak, Hadakozáſoknak, Ekkléſiai Gyüléſeknek 's Szakadáſoknak Históriájokkal bé-töltse. Ha tsak ebben áll a' mi Históriai esméretünk, az a' Tudománynak nevét ſem érdemli-meg. A' Históriának helyes túdáſa tehát abban áll, hogy esmérjük jól meg az embereket, a' kik annak matériáji, és azokról helyeſen tudjunk ítélni. Azért kell a' Históriát tanúl-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tanúlnunk, hogy ki-tapogathaſsuk 's tökélleteſen láthaſsuk az embereknek indúlatjaikat, vélekedéſeiket, indító okaikat; hogy láſsuk azokat a' rúgókat, mellyek az erköltsi Világban dolgoznak: eggy ſzóval, hogy egyéb emberekben mi magunkat tökélleteſen esmérheſsük-meg.

De hogy erre rá-meheſsünk, nem elégſéges arra, hogy az Orſzágoknak közönſéges fordúláſaikat 's viſzontagſágaikat tudjuk. Azok a' haſznos jegyzéſek, mellyek bennünket az embereknek igaz esméretekre vezethetnének, mintegy el-temettetve hevernek azok alatt a' ſok történetek 's viſzontagſágok alatt, mellyeket az illyen munkák elönkbe terjeſztenek. Az illyeneknek Írójik nem terjeſzkedhetnek-ki az ollyan magánoſságokra (particuláritáſokra) mellyek olly igen oktatók és olly ſzükſégeſek az emberi gondolatoknak helyes esméréſekre. Az illyen magánoſságokat 's anekdotákat, mellyek minden Századnak terméſzetét 's ízléſét, és az emberi ſzívnek indúlatit írják-le, leg-jobban elönkbe-adhatják nékünk az ollyan emberek, a' kik réſzſzerént ſzületéſekre, réſz-ſzerént hívataljokra nézve olly állapotban éltek, mellyben az emberi ſzívet leg-jobban meg-esmérhették; ki-tapogathatták a' magános embereknek indúlatjaik miképpen munkálódták

légyen

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

légyen egéſz Orſzágoknak bóldogſágokat, vagy le-rontattatáſokat. Valóſsággal nagy díſséretet 's háládatoſságot érdemelnek tehát azok, a' kik némelly nagy embereknek életekben az emberi indúlatoknak játékjokat ſzorgalmatoſan fel-jegyzik.

A' HISTÓRIA ÍRÁSNAK RÉGULÁJI.

Ama híres Ánglus Cancellarius Bacó, az el-múltt Századnak elején azt mondotta, hogy a' Históriának helyes íráſára el-múlhatatlanúl ſzükſéges az, hogy a' történetekkel eggyütt azoknak okaik is meg-írattaſsanak: az az, hogy ſzükſéges igazán le-írni minden Népnek terméſzeti béllyegét, a' Vallásban fel-forgó kérdéſeket, minden Törvényeknek haſznaikat, vagy káraikat, a' virtuſoknak 's bűnöknek bé-folyáſokat, mellyek a' közönſéges dolgoknak ábrázatjokat változtatják. Valóſsággal eggy igen haſznos oktatás ez, mellyet ſokkal jobban követtek a' régi Görög és Deák Históricuſok, hogy ſem mint a' maiak. Sokan panaſzolkodnak, 's méltán is, hogy a' mai Históricuſok, meg-elégeſznek azzal, hogy a' Fejedelmeknek, Ministereknek, 's Generáliſoknak tselekedeteiket elő beſzéllik: de nem vi'sgálják jól meg azokat a' belſő rúgókat és eſzközlő okokat, mellyek a' Nemzetſégeket

réſz-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

réſz-ſzerént fel-emelték, réſz-ſzerént le-nyomták, 's a' mellyek a' földnek ſzínén hol a' bóldogſágot, hol a' nyomorúſágot eſzközlötték. Nintsen eggy eggy dolog, mellyet nehezebben esmérhetnének az emberek, mint azt a' földet a' mellyen laknak, a' mellynek alíg van már olly réſzetskéje, a' melly nagy változáſokat ne ſzenvedett vólna. A' külömböző Népekkel eggyütt, mellyek a' Tartományokba bé-plántáltattak, el-veſztek a' régieknek monumentumaik, neveik, minden híreſségek, 's még emlékezetek is. A' gazdag anya-városok, kunyhókká, az alá-való páſztori kalyibák pedig pompás anya-városokká változtattattak. Azokat a' kik a' régi Népeknek esméreteket 's le-íráſokat ſok nemzetſégeknek el-enyéſzéſeken kereſztül közlik velünk, úgy nézhetjük mint megannyi Óriáſokat a' Literátúrában; mint ezekről az Óriáſokról olvaſsuk a' régi meſékben, hogy a' hegyeket öſzve-hordták, úgy ezek is fel-forgatják a' Tartományokat; a' most elő népeket el-hordják mintegy a' földnek ſzínéről, hogy az ő épületjeiknek falaik alatt fel-kereſsék a' régi Népeknek nyomaikat, a' régi öſzve-omlott kőfalak között tébolyognak, hogy a' túdós Régiſéget, 's a' mindeneket le-rontó puſztításokat tudakozzák meg. Az Írók eggyſzer'smind Geographuſok, Históricuſok, Genealogisták, Criticuſok, Calculátorok, 's

egye-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

egyebek. Az illyen munkák felette nagy fáradtſágba kerülnek, a' mellyet a' közönſégnek háládatóſsága igen ritkán ſzokott elegedendőképpen ki-pótolni. Illyen nagy munkával írta-le a' régi Belgiumnak Históriáját *Vastelain* túdós Jéſuita, a' mellyben bőltsen fejtegeti a' régi Frantziáknak, Flamanduſoknak, Németeknek 's Hollanduſoknak régiſégeiket.

A' máſik Régula, mellyet némellyeknek értelmek ſzerént követniek kell a' Históricuſoknak, ez, hogy úgy írjak-le a' történeteket, a' mint azok valóſsággal estenek; 's ne kereſsenek abban ſemmi ditsőſéget, hogy a' virtuſokat is ſzebbekké tegyék, mint ſem a' millyek azok valóſsággal. Igaz az, hogy ha a' História mindenkor tsak közönſéges virtuſokat adna előnkbe, úgy keveſebbé ébreſztené az fel az olvaſónak figyelmetesſégét; de tsak ugyan a' középſzerű virtuſok is ſzint ollyan haſznos és előmeneteles letzkéket adhatnak néki. Nem is kell a' História Írónak tsak abban megállapodni, hogy az embereknek virtuſaikat 's bűneiket rajzolja-le; hanem azoknak munkájikat, ſzerentsés vagy ſzerentsétlen előmeneteleiket, eggy ſzóval, mind azokat, valamellyeket tudnunk, követnünk, vagy kerülnünk ſzükſéges. Így lehet a' História az okoſságnak oskolája, mellyben megtanúl-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tanúlhatjuk mind azokat, mellyeknek a' tapaſztalás által lehető ki-tapogatáſokra a' mi rövid életünk nem elégſéges. Ha a' Históriát a' maga egéſz bőſégében 's tökélleteſségében tudni kívánnánk, és azt az idő meg-engedhetné, úgy minden Századnak Históriájit, a' leg-régibbeken el-kezdvén, figyelmeteſen által kellene olvasnunk. De melly keveſen vagynak ollyanok, a' kik e' terhes, hoſſzú de haſznos munkát fel-vállalhatnák! Ennek néminémüképpen lehető ki-pótoláſára, igen jó vólna némelly rövid methoduſok vagy rajzolatok által ſegíteni e' nagy munkában, előſzör ugyan a' Papſágra kéſzülő Ifjakat, azután a' Politicának 's Törvénynek tanúlóját, 's úgy ſzintén azokat is, a' kik katonaſágra, vagy más haſznos életnek nemére törekednek.

Közönſéges, vagy Univerſális Históriát írni, felette nagy munka. Eggy kevés elmebéli elevenſéggel, jó ízléſsel 's képzelődéſsel, le lehet írni valamelly különös hadakozásnak elő-beſzélléſét: de mikor eggy egéſz Orſzágnak ſok ſzáz eſztendőkre ki-terjedő Históriáját kell elő-adni; már erre nagy bőltseſség és tökélletes ízlés kívántatik-meg. Nagy vígyázáſsal el kell illyenkor kerülni a' haſzontalan ki-tsapongáſokat, a' ſok külömb-féle dolgokból 's változáſokból eggy testet kell öſzve-állítani, hogy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

hogy az Olvaſó éſzre ſe veheſse, mikor eggyik dologról a' máſikra vezéreltetik; e' mellett pedig, eggy felől az ékeſen-ſzóllásnak édeſségével, más felől pedig újabb igazſágnak fel-találáſának reményſégével kell azt tsalogatni, hogy az *Olvaſás*ban meg ne tsüggedjen.

NÉMELLY HISTÓRIKUSOKNAK HÍBÁJIKRÓL.

Akkor nyeri-el a' História a' mi helyben hagyó vokſunkat, a' mikor valóſágos igaz dolgokat terjeſzt-elönkbe, meg-határozván a' helyet és időt, a' hol azok estek. Az Írónak ragyogó ékeſen-ſzólláſa, 's magát kedvelltetni túdó mesterſége, tsak mellesleg való ékeſségek. Kevés emberektől telhetik az ki, hogy tökélletes Históriát írjanak, 's a' régi meg-lett dolgokat olly mesterſégeſen 's olly éſzre-vehetetlen kötelekkel eggy testté kötözzék, hogy annak minden réſzetskéji, mint azon eggy embernek tagjai, tökélleteſen öſzve-illjenek. A' terméſzet és a' jó ízlés, ugyan azon régulákat követik: a' ſzép proportió 's helyes, öſzve-illés az, a' melly tsinálja mind a' testi mind az erkőltsi ſzépſégeket.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Lehet é tehát úgy néznünk mint Históricusokat, az ollyan Írókat, a' kiknek igen eleven elméjik a' História-írásnak minden törvényeit, mint valamelly járma t, le-rázzák magokról? a' kik holmi tsekélly rajzolatokat, el-végzett képek gyanánt árúlnak? a' kik némelly vagdalódzásokat a' dolognak szoros meg-kérödzése 's meg-vi'sgálása helyett terjesztenek elönkbe? Igen nehéz itt a' közép-útat a' beszédnek 's elö-adásnak módjában is meg-tartani: némellyeknek Styluſok igen fonnyadt és hús nélkül való; másoké pedig felettébb is bövölködik kövérséggel. Engedjük a' Poétáknak azt a' ditsöség' kívánását, melly szerént inkább magokat igyekezik halhatatlanokká tenni, mint sem azokat a' Hérókat, a' kiknek viselt dolgaikat éneklik. Kitsoda az, a' ki az illyen munkáknak olvasásokban inkább ne betsülné Homérust, Virgíliust, és Vóltairét, mint Ákhillest, Éneást, és IV-dik. Henriket? De a' Históriában ellenkezöképpen kell ennek lenni; úgy hogy az olvasó ne is gondolkozzon az Íróról, hanem egész figyelmetességét a' dolgoknak adja.

A'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' LITERÁRIA HISTÓRIÁRÓL,
's a' Tudományoknak eredetekről.

Ángliának bölts Cancelláriuſsa Bácó, nagyon kívánta vólt életében, hogy a' Literaria História, vagy a' Tudománybéli dolgoknak le-íráſok nagyobb nagyobb virágzásra lépjen. Azt ſzokta mondani, hogy e' nélkül az emberi Nemzetſégnek Históriája mindenkor ollyan léſzen, mint a' *Polyphémus*' oſzlopa, mellynek ſzeme ki-tolattatott; az az, hogy mindenkor híjjával leſz' annak, a' mi valamelly képben leg ki-tetſzőbb, leg-elevenítőbb, és leg-ſzóllóbb. Ez a' haſonlatoſság, melly talán maga is eggy kevéſsé óriáſos, valamint a' Polyphémus' oſzlopa, nagy igazſágot terjeſzthet elönkbe. E' Világnak Históriája valóſággal haſonló lenne eggy meg-tsonkíttatott 's el-rútíttatott oſzlophoz, az emberi elménck Históriája nélkül, a' melly nem egyéb, hanem a' Tudományoknak 's Mesterſégeknek Históriájok. Ezek azok a' dolgok, mellyeken gyakorolja magát eleitől fogva az emberi elme, ezek esmértetik-meg velünk annak tehetſégeit, erejét, munkáſságát, bátorſágát, 's ki-terjedéſét; ſőt mondhatjuk, annak vakmerőſégét, bolondſágát, 's kitsapongáſait. De ezek is haſonlóképpen bé-foglaltatnak az emberi elménck le-rajzo-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ráfában, 's meg-mutatják azt, hogy ennek az okoſságnak is, mellyel fel-ruháztattunk, vagynak bizonyos határai, ſőt hajó-töréſei; hathatóſan emlékeztetnek ezek bennünket a' mi köteleſségeinkre, mellyek között legelſő 's leg-fő az, hogy ez a' mi okos de véges elménk attól a' nagy Valóſágtól vette eredetét, a' ki mindeneket tud, mindeneket igazgat, és ſemmi viſzontagſágot nem ſzenved. Azt kívánta nevezeteſen az emlitett Cancellárius Bácó, hogy minden Tudománynak le-íráſa, annak elſő eredetétől kezdetteſsék, 's úgy hozattaſsék-le Századokról Századokra, hogy így eggy tekíntettel meg-láttaſsanak annak bóldogítóji, háborgatóji vagy üldözőji, eggy ſzóval, annak ſzerentsésvagyſzerentsétlen történetei a' mi időnkig. Ha ez a' nagy ember a' mi időnkben élne; úgy ezen kívánſágának bé-tellyeſedéſét tökélletesen meg-láthatta vólna. Igen ſok-jeles elmék és túdós pennák fáradoztak a' Históriának ezen réſzének leíráſában. Mellyik az a' Tudomány vagy Mesterſég, a' mellynek már eredete, nevekedéſe, viſzontagſágai, ſzerentsés és ſzerentsétlen történetei, homályoſságának vagy tündöklésének, eſetének 's újra lett fel-elevenedéſének Históriája böven elő ne adattatott vólna?

A'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' Tudományok' le-íráſának az a' nagy haſzna is vagyon, hogy elönkbe-terjeſzti az Erköltsöknek táblájit; meg-örizvén egyſzer'smind a' könyveknek és azoknak Iróiknak emlékezeteket. Valakik könyvet írnak, mind azok le-feſtik magokat az ö munkáikban; meg-esmértetik a' közönſéggel az ö ízléſeket, elméſségeket, 's belſö hajlandóſágaikat. Le-írják ezek éſzre-vehetetlenül az ö lelkeknek állapotját is; meg-mutatják, kevélyſéggel vagy pedig magok meg-alázáſával tellyeſek é ök; eggy ſzóval, ha vallyon az ö terméſzeti béllyegek ditsöſégekre vagy gyalázatjokra ſzolgál é a' Tudományoknak.

A' HISTÓRIÁNAK RÖVID KI-HÚZÁSAIRÓL.

Eloge & Analyſe de l' Abrégé Chronologique de l' Hiſtoire de France, du Preſident Hainaut.

A' Római Birodalomnak és a' Tudományoknak virágzáſoknak utólſó haldoklóſokkor lett az, hogy a' tudatlanſág a' Históriáknak rövid ki-húzáſaikat ſzerzette: de már ma, a' mikor a' mi esméreteink olly ſok-felé el-ágaztak, és a' könyvek minden tekintetben olly igen meg-ſzaporodtak, el-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

múlhatatlanúl ſzükſégeſek a' rövid ki-húzáſok. A' Római Birodalomnak le-rontattatáſa után, az illyen rövid munkák a' nagyobbaknak híjánoſságokat pótolták-ki: már ma pedig meg-mentenek bennünket ſok idö veſztegetéstöl, mellyet a' temérdek és nagy munkáknak olvaſáſok kívánna. Az elſö ki húzáſok néminémü orvoſság gyanánt ſzolgáltak a' tudatlanſág ellen; a' maiak pedig meg örzenek bennünket attól az öſzve-zavarodástól, a' melly némelly réſzben talán még a' tudatlanſágnál is ártalmaſabb. A' Túdóſokra nézve ollyanok ezek, mint az útazoknak a' *Földnek-abroſzai*, 's azoknak a' Városoknak neveik, mellyeken nékik kereſztül kell útazniok. Az e' féle ſegedelmekkel eggy tekintettel láthatja mind a' kettö azokat, mellyeket a' leg-hüſégeſebb emlékezet is, igen ſok munka és gondolkozás után terjeſzthetne újra elejekbe. De nem tsak a' Túdóſoknak, hanem a' tudatlanoknak is nagy haſznokra ſzolgálhatnak az illyen rövid ki-húzáſok. A' jól kéſzült 's böltsen el-intézett ki-húzáſok, kevés idö alatt, nagy könnyüſéggel bé-metſzik az ö elméjekbe azoknak a' Tudományoknak velejeket, mellyeket annak utánna a' ſzorgalmatoſabb tanúlás minden nap' bövithet, úgy hogy az ö elméjik haſonlítanak néminémüképpen azokhoz az állatokhoz, mel-

lyek-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lyekben elöfzör majd minden hús nélkül vóltak a' fzükfséges tagok, de azután a' hizlalás által napról napra kövéríttettek-meg. Kiváltképpen pedig a' történeteknek egygybe foglaltatáfokra, az efztendöknek az emlékezetben lehetö meg-tartáfokra, igen fzükfségefek az illyen rövid ki-húzáfok.

Ha valaha valamelly Históriának rövid ki-húzáfa, valóffággal a' Hainaut Úr' munkája meg-érdemli a' dítséretet. Nem áll ez a' munka tsak az idö-fzámlálásnak fikeretlen tábláiból. Nem is tsak a' nevezetefebb történeteknek nagy válafztáfsal, renddel és hathatóffággal való le-rajzolása ez. Nem is tsak a' Nemzetnek elméjének, erköltseinek és fzokáfainak hathatös le-festéfe ez, úgy hogy e' réfzben hafonlíthatna *Boffuétnek* nagy ékefen-fzóllásál írtt munkájához: hanem mindezeket a' tökélleteffégeket ez a' munka magában eggyeffíti. Valami eggy Országnak Históriájában az Olvafót gyönyörködtetheti, úgymint annak elfö fel-állíttatáfa, igazgatáfának módja, híres Királyjai, Törvény-tévöi, Bíráji, kapitányjai, Nagy emberei; a' Politicában, Vallásban, Mesterfégekben 's Tudományokban történtt fö változáfai, a' Királyi-Házaknak egymás után való következéfeik, eggy fzóval mind azok, valamellyeket a' Frantziáknak a' magok Hazájokról tudni fzép, haf-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nos, és szükséges, ebben 'a' rövid munkában bé-foglaltatnak.

A' SZÓ-TÁROKRÓL, (DICTIONÁRIUMOKRÓL.)

A' Szó-tárok ma igen közönségesek kezdenek lenni. Az illyen könyvek hízelkednek eggy részről a' tánúlás' kívánságának, más részről pedig a' henyélésnek vagy púhaságnak, a' melly két indúlat ma igen közönséges. Minden ember kíván túdósnak tartattatni, 's azonban igen könnyű munkával akarnak arra el-jutni; t. i. hogy tsak egyéb Világi dolgaiktól 's gyönyörűségeiktől meg-maradott üres óráikat szentelik a' tanúlásra. Nem akarják az el-fáradásig üzni azt a' munkát, a' mellyet tsak magok' múlatására, 's únalmoknak el-üzésére kezdettek-el. A' Szó-tárok felette hasznos és kedves könyvek lehetnek az illyen embereknek. Az Ábécének rendje szerént fel-találtatnak ebben mind azok, mellyeket nagy munkával kellene sok száz könyvekből ki-keresni, a' mellyek nem minden embernek könyv-tárjában találtatnak-fel. A' kinek jó Szó-tárjai vagynak, bár ha keveset tanúlt is, mindent tud az a' szerént, a' mint valamire szüksége vagyon. Ez az oka,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

oka, hogy e' mi Századunkban az illyen ki-húzott Szó-tárok nagy kedvefséget találtak. Minthogy pedig a' História majd minden Tudományoknál leg-fzükfégefebb, úgymint a' mellyben áll a' befzéllgetésnek 's társalkodáfnak lelke: innen vagyon, hogy a' Históriai fzó-tárok vagy Dictionáriumok a' többek között leg-nagyobb kedvefséget nyertek.

A' tudós Régifég majd femmi követésre méltó példát nem hagyott nékünk e' tekíntetben. Az ö fzó-tárjaik tsak abban határozódtak-meg, hogy magokat a' fzókat fejtegetik, de a' Tudományokat nem merítik-ki. Eggy bizonyos István nevü Író kéfzitett hajdan eggy Föld mérésre tartozó Szó-tárt mellynek rövid ki-húzáfa ma is meg-vagyon: de abban is többnyire tsak a' Nyelvnek Tudományát vagy Grammaticáját fürgeti. Az eggy *Svidás* az, a' kiröl el-lehet mondani, hogy illyen közönféges Szó-tárt tsinált. Abban találtatnak hellyel hellyel fok Históriák, de a' mellyek gyanús és kétféges kút-fejekből meríttettek.— A' XVI-dik. Században, mellyben a' nagy fetétfég után fel-derült a' böltsefségnek ege, ama híres könyv-nyomtatóknak az *Istvánoknak* Famíliájokból fzármazott *István Károly* írt eggy Poétai vagy költeményes Szó-tárt, mellyben élö-adta a' régi mefé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ket, mellyek a' Poétáknak meg-értéſekre ſzükſégeſek. Ezen munkának következendõ ki-nyomtatáſaiban, elegyített a' Túdós Író abba ſok régi históriákat, és újakat is *Juigne* Frantzia Nyelvre le-fordítván é munkát, ſok új Históriáknak belé való iktatáſokkal meg bõvítette azt. *Lhoyd* túdós Ánglus két ízben ki-nyomtattatván Ángliában *István Károlynak* Szó-tárját, két harmad réſſzel meg bõvítette azt, belé elegyítvén ſok ſzép dolgokat a' régi meſékbõl, históriákból, és a' Földnek le-íráſából.

A' MÓRÉRÍ' DICTIÓNÁRIUMJA.

A' Móréri' Szó-tárja eggy ollyan munka, mellynek nem léſz' egyéb határa, hanem az emberi nemzetſégnek határa; mert mind addig leſznek ſzületéſekre nézve híres emberek, a' hartz' mezején magokat ki-jegyzõ Kapitányok, magoknak nagy nevet ſzerzõ Könyv-írók, és azoknak elméjiknek ollyan ſzüleményjeik, mellyek az embereknek figyelmeteſségeket meg-érdemlik. Ebben a' nagy munkában, melly Abéce ſzerént intéztetett-el, mint valamelly Nézõ-ſzínben ſorra meg-jelennek minden Írók; el-beſzéllik nevezeteſebb tselekedeteiket, 's azután

után a' hallgatásnak homályjába viſſza térnek. Mind azok a' híres ſzeméllyek, kiknek tselekedeteik 's munkájik elő-hozattatnak már régen porrá váltak, 's nem hagytak magok után egyebet, hanem az ő neveket, 's a' magok dítséretjeket vagy gyalázatjokat. Melly bőſéges kút-feje ez az elmélkedésnek mind azokra nézve, valakik magokat nézik e' tükörben! Ebben a' nagy és ſzéleſen ki-terjedő Gyűjteményben találtatnak mindennémű gráduſú meritumok vagy érdemek; találtatnak ollyan felſéges elmék, mellyek nékünk a' követésre feltétettettek, 's ollyan máſod rendbéli elmék is, mellyek a' közönſégeſebb úton inkább meg-maradtak. Találtatnak benne ollyan munkák 's elő-menetelek, mellyek az embereknek tehetſégeikhez 's bátorſágokhoz vóltak alkalmaztatva, és hogy ez a' rajzolat néminémű árnyékok 's homályoſítáſok nélkül ne maradjon, találtatnak benne ollyan emberek is, a' kik tsak az ő gonoſzſágaik által tették magokat nevezeteſekké; találtatnak ollyan Írók, a' kik az igazſágnak útáró önként ki-téttek, azért is magoknak gyalázatnál egyebet nem ſzerzettek. Melly bőv matéria ez ismét a' mi oktattatáſunkra, 's melly nagy oskolája a' böltseſségnek és az igazſágnak. Tovább is folytathatnánk még ezeket a' philoſophiai

gon-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gondolatokat, mellyek mind inkább inkább meg-esmértethetnék velünk e' Világi dolgoknak hijábavalóſágokat, és hogy mindnyájan olly fel-tétellel ſzülettetünk hogy ezen a' Világon kereſztül-menjünk, 's azután a' feledékenyſégnek helyére le-tafzíttaſsunk.

RÉGISÉGEK, vagy RÉGI OSZLOPOK.

Vagynak a' Régiſégnek tanúláſában némelly ollyan tzélok, mellyek a' Túdóſoknak lelkeiket fel-emelik, mellyek azoknak ſok fáradtſágaikat még-jutalmaztatják; ezek a' dolgok pedig mindenkor azok, mellyek a' leg régibb 's leg-híreſebb Nemzeteknek történeteikről valamelly ritkaſágot terjeſztenek elönkbe. Különös tiſztelettel vagyunk az Égyiptombéliek, Görögök, és Rómaiak eránt. Az ő igazgatáſoknak módja, az ő törvényeik, hadakozáſaik, 's egéſz históriájok, különös gyönyörüſéggel tölti-bé elméinket. Ha a' földnek gyomrából valamelly márvány-kö vagy oſzlop áſattatik-ki, melly az itt előttünk éltt 's lakott Pogányoknak neveket vagy történeteiket adja-elö, az igen kevéſsé illet-meg bennünket. De ha Égyiptom, Görög Országh, vagy Róma, és ezeknek régiſégek tünik ſzemünkbe valamelly márványon, melly

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Jelzet: 728.196

melly ſzerentsére a' földből áſattatott-ki; már erre egéſzen fel-buzdúl az örömtől ſzívünk; a' *Seſoſtris'*, *Nagy Sándor'*, *Cæſar'* és *Auguſtus'* neve el-foglalja elménket, 's úgy nézzük mint betses kintset, azt a' darab követ, mellyre metſzve látjuk az ő neveiket. Talán, valamint egyéb dolgokban, úgy itten is a' mi magunk ſzeretete kívánja magát ki-elégíteni: talán mikor mi azoknak bírtokokba eſünk, mellyeket hajdan a' leg-híreſebb emberek bírtak, az által is láttatunk hozzájok közelíteni, az ő híreket meg-oſztani, 's azt reményleni, hogy mint ők, úgy mi is a' halhatatlanſágra el-juthatunk. A' Rómaiaknak nagyra-vágyáſok e' tekíntetben, nagyobb vólt talán, mint azoké a' tudatlan népeké, a' kik a' Birodalomnak hanyatlása felé Róma Városát és annak Tartományjait el-borították: de a' Cæſar, és Auguſtus' idejében éltt Rómaiak, betsülték a' tiſzteſséges meſterſégeket mindenütt, valahol azokat találták. Abban az értelemben vóltak ők, hogy Róma' Városá örökké meg-marad, és mind végig a' Királyoknak Aſſzonya vagy Királynéja leſz'; azért is az egéſz Világnak 'ſákmányjait annak kő-falai közzé akarták bé-gyűjteni, 's abban a' hiedelemben vóltak, hogy minden meg-hódoltt Népek bóldogſágoknak esmérik azt, ha e' Városnak ditsőſégét

öreg-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

öregbíthetik. Illyen gondolatokkal lévén tellyesek a' *Proconsulok*, vagy a' Tartományokba ki-küldetett *Igazgatók*, a' Hadi-seregeknek Generálisaik, és egyéb Római nagy emberek; az egész Ásiának, Görög Országnak 's Égyiptomnak Régiségeiket Rómába gyüjtötték. Mikor Jerusálem erőszakosan meg-vétettetett, a' Templomnak leg-nagyobb ritkáságai hasonlóképpen Rómába vitettek, a' Vespasiánus' és Títus' gyözödelmi szekere elött.

Mindenkor e' lészen szokások a' Tartományokat meg-hódoltató Fejedelmeknek, a' kik böltseséget ragasztottak magokban a' kevélységhez, és eggy kis ízlést a' Tudományokhoz: igazságtalanok és fösvények léznek ezek, de leg-alább az elmének 's mesterségnek remek míveit védelmezni fogják. Ellenben pedig azok a' vad és tudatlan Hérók, a' kik a' hadakozásban való vitézségen kívül minden egyéb virtust meg-tapodnak; le-vagdalják a' Túdósokat, a' Míveseket, és azoknak leg-szebb és legbetsesebb munkáikat is ízre porra törik.

Augustus Tsaszár vólt a' leg-elsö, a' ki a' Római járom alá hajtattatott Égyiptomból az Obeliscusokat e' pompás Városba vitettette. Felette szép vólna tudnunk ma, mitsoda mesterségek 's machinák által vitettettek ki-helyekből ezek a' rettenetes

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tes magaſságú kõ oſzlopok; mitsoda formájúak vóltak azok a' hajók, mellyekre rakták õket az Alexandriai ki-kötõ helyben? miképpen vehették ki ezekbõl a' hajokból, 's miképpen rakták ismét más hajókba az Ostiai ki-kötõ helynél, és miképpen vitték fel-felé a' Tiberis' vizén egéſz Rómáig? mitsoda mechanismus által állíthatták-fel Rómában, eggyiket ugyan a' Circusban, a' máſikat pedig a' Márs' mezején? mert ezek vóltak azok a' két megkülömböztettetett helyek Rómában, mellyekbe az Auguſtustól által-hozattatott két Obeliſcuſok helyheztettettek.

A' RÉGI PÉNZEKRÕL, 's azoknak haſznaikról.

Extrait d' un Diſcours ſur ce ſujet & prononce dans l' Aſſemblée de l' Académie des Medailles, en 1702.

A' Régiſégnek külömbözõ monumentumai vagy oſzlopai között, nints eggy is, mellyből a' Régieknek Theologiájokat, vagy az õ Isteneiknek históriájokat jobban ki lehetne tanúlnunk, mint a' régi pénzekből. Ezeken meg-találjuk azoknak neveiket, tulajdonſágaikat; azokat a' Városokat, mellyek-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lyekben tiſzteltettek, és azokat a' külömbözõ formákat, mellyek által elõ-adattattak. Meg-lehet azokon külömböztetni a' ſokféle Papokat 's Papnékat: lehet rajtok ſzemlélni a' Papi öltözeteket, Templomokat, óltárokat, három lábú aſztalokat, edényeket, 's az áldozásnak egyéb eſzközeit. A' régi pénzek tanítanak-meg bennünket arra, mitsodás betükkel éltek az emberek minden Században, mitsoda változáſok estek a' kimondáſokban: ezekbõl láthatjuk, miképpen kellene ki mondanunk ſok régi Királyoknak 's Tsáſzároknak neveiket, mellyek a' Históriákban nagy változáſokat ſzenvedtek. A' régi pénzek továbbá azok, mellyeken találjuk a' régi Cárthágóbéli, Fénitziai, Pálmyriai, és Spanyol Nyelveknek maradványaikat.

Igen ſokat haſználnak a' régi pénzek arra is, hogy a' Plántáknak 's Állatoknak Terméſzeti Históriájokat világoſítják. Hol is találhatnánk egyébütt a' Régieknek *Hieroglyphiai* vagy Meſés állatjaikat? A' régi pénzek elõnkbe-terjeſztik az Igazgatásnak külömbözõ formájit, mellyek egymás után következtek Rómában, Görög Orſzágban, és egyébütt: azoknak a' Magiſtrátuſoknak neveiket, a' kik a' felſõ hatalom alatt a' Városokat 's Tartományokat igazgatták, és a' Népeknek igazſágot ſzolgáltattak.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tattak. Minteggy ſzemeinkkel láthatjuk a' régi pénzeken azokat a' külömböző Játékokat, mellyek a' Görögöknél 's Rómaiaknál ſzokásban vóltanak: látjuk azokat a' ſzokáſokat, mellyekkel éltek ők a' Fiúvá való fogadásban, a' házaſságban, temetſégben, a' Tsáſzároknak fel-ſzenteléſekben, öltözetjekben, 's fegyvereikben: látjuk azokban az ő *Amphitheatrumai*kat, győzödelmi íveiket, obéliscuſaikat, bányáikat, templomaikat, és egyéb közönſéges munkájikat.

A' régi pénzeken találjuk minden virtuſoknak példájikat. Ott látjuk az erőnek 's bátorſágnak bámulásra méltó tsudáit, a' jól tévő Fejedelmeket, vígyázó Magiſtrátuſokat, igaz Bírákat, a' jó Atyákat 's Anyákat, a' kegyes és hálaádó Gyermekeket, a' ſzíves Barátokat, engedelmes Jobbágyokat, egy ſzóval mindazokat, mellyek az embereket a' ſzükſéges virtuſokban tsak nem a' tökélletéſségre vihetik. A' régi pénzeknek köſzönhetjük azt, hogy a' Syriai és Égyiptomi Királyokat esmérhetjük, és ſok ollyan Tsáſzárokat, a' kikről a' Históriában nints ſemmi emlékezet.

A' régi pénzeknek formájok 's matériájok mutatja még meg a' Római Birodalomnak fel-emelkedéſének vagy hanyatláſának gráditsait, 's úgy ſzintén a' Mesterſége-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Jelzet: 728.196

ket. Mikor Görög Orſzág és Róma az ő leg-nagyobb virágzáſában vólt, akkor még a' pénzek is olly jó értz nemből és olly nemes ízléſsel verettettek, hogy azok minden Míveſeknek példáúl ſzolgálhatnak.

A' *Chronológia*, vagy az Idő-ſzámlálásnak mesterſége igen ſokat köſzönhet a' régi pénzeknek, a' mellyekből már ſok hibákat meg-jobbítottak a' Túdóſok. Sokat köſzönhet a' régi pénzeknek a' Geographia is, vagy a' Földnek le-íráſa, mellyekből ſok régi folyó-vizeknek s Városoknak igaz Neveiket ki-tanúlhatjuk, a' mellyek az Íróknak hibájok miatt a' Históriában nagyon el-változtattattak.

Ezen kívül, mikor a' régi pénzek tsaknem minden Századokban élt nagy embereket le-rajzolnak előttünk, az ő ábrázatjoknak 's test-állóſoknak formájában, le-rajzolják eggyſzer'smind az ő erköltseiket 's hajlandóſágaikat; 's e' tekintetben többet ſzólnak, mint á' tsupa História, a' melly le-írja ugyan azoknak nemeſebb tselekedeteiket, de nem képzelteti velünk olly elevenen az ő formájikat. Ezen kívül, az épitésnek mesterſége, a' metſzés, és egyéb mesterſégek, meg-találják ezekben azokat a' példákat, mellyeket köveſsenek.

De nem tsak a' Tudományokra nézve vagyon illyen nagy haſznok a' régi pénzeknek

vagy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

vagy Numismáknak, hanem nagy haſznok vagyon azokra a' ſzeméllyekre nézve is a' kiknek képeket viſelik. A' márvány oſzlopok, temetõ kripták, gyõzödelmi Ívek, 's más haſonló monumentumok, mellyek az õ ditsõſégekre emeltetnek, tsak eggy bizonyos helyhez vagynak köttettetve; de a' pénzek minden-felé el-hordják a' Nagy embereknek Neveiket, és halhatatlanokká téſzik azoknak emlékezeteket.

MÁS TÚDÓS, UGYAN EZEN MÁTÉRIÁRÓL.

Vagynak még ſokan az idegen Nemzetek között, kik a' régi pénzeknek tanúláſokban gyönyörködnek; de úgy látſzik, hogy a' Frantziák kezdik unni ezt az ízlést, melly olly eleven vólt ez elõtt hatvan eſztendõkkel. Nem az é ennek az oka, hogy a' ſok bagatellek 's alá-való Románok, már egéſz idejeket úgy bé-nyelik, hogy mint más haſznos Tudományokra, úgy erre is ſem mi idõ nem marad. Szint úgy kellene nékünk az illyen haſzontalan könyveknek el-áradáſoktól félnünk, a' miképpen félnek a' Veſúvius' hegye mellett lakó emberek annak tüzes hamvaitól. Ugy látſzik, hogy el-veſztettük ſzemeink elõl azt a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nagy haſznot, mellyet a' régi pénzeknek esméréſektől kőltsönözhet a' História, úgymint a' mellyeknek bizonyſágok tsalhatatlan, eggyűgyű, és maradandó. Ezek az értz nemek eggynéhány ſzáz eſztendőktől fogva, híven meg-őrzötték a' képet és a' betűket, mellyeket rájok metſzettek; azért is az ő bizonyſágok fellyebb való a' Históriku ſoknál, a' kik néha tsalnak, néhányſzor meg-tsalattatnak, vagy ha magok igazat írtak is, de az Íróknak vígyázatlanſágaik által az ő munkájikban ſok híbák estenek.

Ezen kívül, a' régi pénzek ollyan nagy Könyv-tárok vagy Bibliothékák, mellyekre máſoknak is ugyan, de kivált a' Királyoknak nagy ſzükſégek vagyon. Kevés idő alatt, és könnyű munkával meg-tanúlhatják azokból azokat a' dolgokat, mellyek leg-nevezeteſebbek vóltak az el-múltt Századokban; a' már régen porrá váltt Királyoknak 's Királynéknak, Tsáſzároknak 's Tsáſzárnéknak neveiket, 's leg-ſzebb tselekedeteiket; a' Városoknak fundáltatáſoknak idejeket; a' Vallásnak külömbözö tiſzteletét, a' hadi és polgári öltözeteket, és ſok egyéb túdásra méltó dolgokat. Ha a' Symbolumokat 's tzímereket úgy lehet nézni mint a' Nagy embereknek Philoſophiájokat; ſokkal méltóbb juſsal lehet azt

mon-

DEBRECEN EGYETEMI KÖNYVTÁR

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

mondani, hogy a' régi pénzek az ő életeknek Históriájik. Nagyon illendő dolog a' Királyokhoz 's más Fő-emberekhez, hogy e' tudományban egéſzen járatlanok ne légyenek.

Nagy dítséretet 's háládatoſságot érdemelnek tőlünk az el-múltt két Századoknak némelly Túdóſaik, a' kik nagy munkával 's ſzorgalmatoſsággal le-írták nékünk azokat a' régi Numismákat, mellyek a' mi figyelmeteſségünket inkább meg-érdemlik. Az ő betses munkájikban le-rajzolva találjuk azokat a' ſok régi pénzeket, mellyek az Európai Fejedelmeknek kints-tarjaikba nagy ſzorgalmatoſsággal 's költſéggel gyűjtettettek-bé, 's az Olvaſó ſzint úgy gyönyörködtetheti magát bennek, mintha azokat maga ſzedegette volna öſzve. Mindazáltal nem kell úgy vélekednünk, mintha ezeknek a' Túdóſoknak munkajik eggy formán ſzerentséſek lettek volna. Melly ſok régi pénzek vagynak ollyanok, mellyeknek betűjik roſſzúl o vastattak, hibáſan írattattak, 's ſejtegettettek, réſz-ſzerént azért, hogy a' ſok Századokban rajtok kereſztűl mentt változáſok, olvashatatlanoká tették a' betűket, réſz-ſzerént azért, hogy nem mindenkor lehetett eggy régi pénzt más haſonlóval öſzve vetni, hogy a' kettőből a' betűket jobban ki lehetett volna tapogatni;

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

réſz ſzerént pedig azért, hogy a' régi pénzeket vi'sgáló Túdós valamelly különös és ritka ideától úgy el-foglaltatott, hogy annál fogva éppen ellenkező ſzokáſokat tulajdonított a' régi Népeknek, mint-ſem a' mellyekkel azok éltenek. Eggy ollyan veſzedelmes kö-ſzikla ez a' különöſségnek ſzeretete, mellyben a' régiſégnek vi'sgálóji gyakran meg-ütköznek. Mikor az ember magát valamelly Syſtémától el-foglaltatni engedi, azután ſemmit ſem lát és ſemmit ſem tart igaznak, hanem tsak azt, a' mi az ő megrögzött bal-vélekedéſével meg-eggyez, és annak mindenütt nyomait láttatik magának találni. Mivel az illyen ember tsak a' képzelődés után indúl, azért is többnyire hibáſan nézi azokat a' tzélokat, a' mellyek elébe tűnnek. A' lehetöſégeket valóſágos erőſségeknek véli. Semmivel ſem ſíettethetjük azért inkább az emberi elmének és a' Históriának tökélletesítéſét, mint ha a' régi pénzekről való tudományt az abba tsúſzott hibáktól meg-tiſztítjuk, és azt nagyobb nagyyobb grádusra vinni igyekezzük. De hogy azt ſzerentséſebb elő-menetellel tselekedhetſük, ſzükſéges e' végre azzal az esmérettel 's böltseſséggel bírnunk, a' mellyekkel bírt Abbás Barthelemi. A' Párisi Akadémiának ez a' túdós tagja, eggy nevezetes munkájában derék jegyzéſeket tett némelly

régi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

régi pénzekről, mellyekről a' leg-híresebb Írók emlékeznek. Szorgalmatosan ki-jegyzi azokat a' hibákat, mellyekbe estek a' leg-túdósabb Írók; p. o. *La Bastie*, *Vaillant*, *Spanhémius*, *Jóbert*, *Harduinus*, *Froelich*, és egyebek. Nem azért tselekedte pedig ezt Barthelemi, mintha ezeknek a' nagy tudományú embereknek érdemeket akarná kitsinyíteni, a' kik ezekbe a' hibákba estek, a' mellyeket bizonyosan elkerültek vólna, ha azokkal a' segedelmekkel bírtak vólna, a' mellyekkel ma mi bírunk.

A' PÉNZEKRŐL.

A' külömbözö Országoknak pénzeik, sok tekintetekben lehetnek a' mi gondolkodásunknak tzéljaik. Láthatjuk ezeken a' Fejedelmeket a' kik e' Világnak Urai vóltak. Az ö tzímerek, tituluſsok, 's Symbolumjok, meg meg-annyi vi'sgálodásnak tzéljai a' Túdósok előtt. Gyönyörüſséggel látják gyakorta azokon az ö Frigy-kötéſeiket, prætenſiójokat, ſzéleſen ki-terjedö tzéljaikat, és a' Vallás eránt való indúlatjaikat. Láthatjuk ezeken le-festve a' *Bocholdi* vak buzgóſágat, a' ki fejek vólt az *Anabaptistáknak*, a' kik 1534-*ben Münſtert* meg-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

vet téK; *Cromwel'* kevélyſégét, az I-ſõ. Pét er' új orſzágot fundáló böltséſségét, Ángliának változáſait, Portugalliának viſzontagſágait, ſok Familiáknak 's Házaknak, réſz-ſzerént virágzáſokat, réſz-ſzerént elenyészéſséket. De egyedûl Frantzia Orſzág az egéſz Európában, a' melly tizen két ſzáz eſztendõktõl fogva meg-mutathatja a' pénzeken a' Királyi méltóſágnak ſzakadatlan folyáſát. A' Német Orſzági Birodalom nem ditsekedhetik ezzel a' ritkaſsággal; de tsak ugyan 1757-*ben* eggy igen nevezetes Könyv botsáttatott-ki, a' mellyet a' Tsáſzári 's Apostoli Felſség a' maga kints-tárjában találtató ſok régi monumentumokról botsáttatott-ki.

ANTHOLOGIE, OU RECUEL D'

Anciennes Epigrammes Latines Amſterdam. 1759.

A' könnyebb tanúlás' módjának megízelítéſe nagy réſzent el-óltotta az emberekben a' Régiſégnek ſzeretetét. Miólta némelly Tudóſok tsak a' végre tanúlnak hogy máſokkal való társalkodáſokban mutogathaſſák elméſségeket, az ólta a' leg kedvesebb munkába kerülõ tudománnyal elégeſznekmeg. Ollyan fundus ez, mellynek meg-

ſzer-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

szerzése könnyű, miveltetése gyönyörűséges, 's a' jövedelme tiszteséges. Az ollyan Tudós, a' ki el-sárgúl a' Régiségnek keresésében, a' ki a' régi kéz-írásoknak veszti tegeti szeme világát, a' ki meg-jobbítja az Idő számlálásban esett hibákat, a' ki sok fáradtsággal igyekezi ki-tapogatni a' régi pénzekre metszetett betűket, a' ki a' sok külömb-külömb-féle olvasásokból kívánja a' régi Íróknak munkájikat tökélletesekké tenni; az ollyan Tudós ollyan a' mai Világban, mint valamelly idegen, és mintha egészen más Országról jött volna. Úgy látszik, mintha a' régi réz pénzeknek, mellyeket forgat, ro'sdájók bé-fogná őtet, és tsak-nem ollyan Gothus módon néz-ki, mint azok a' kéz-írások, a' mellyeket forgat. Az ő tudománya és maga-viselése kevés kedvet talál a' Világi emberek előtt.

De valósággal nagyon hibáz e' folyó Század abban, hogy a' Tudománynak nevét annak adja, a' mi annak tsak virágja; a' gyümölcsét pedig el-múlatja: a' mai Tudósoknak minden tzéljok az, hogy tetszhessenek, azzal pedig keveset gondolnak, hogy valamelly Tudománynak fundamentomára lépjenek, és egyebeket is fundamentomosan oktassanak. De azok a' kik igazán Böltseknek akarnak tartattatni, nem gondolnak semmit a' mai embereknek ítélet-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tételekkel, hanem a' Scaligereknek, Vossiusoknak, Grótiusoknak, és más nagy embereknek nyomdokaikat örömest követik.

NÉMELLY HASZNOS TALÁLMÁNYOKRÓL.

Eggy Drieslein nevű Dünkelsbühli lakos ez előtt két eszendőkkel azt hírdettette-ki az Újságokban, hogy száz arany jutalomért meg-mondja, miképpen kellessék minden tüz-támadást eggyszeriben el-óltani, tsak-hogy az égő, és a' még meg nem gyúlt ház közzé lehessen menni. A' Petersburgi Akadémia meg-próbáltatta ezt a' találóval, meg-gyújtatván olly házat, mellynek fedele a' szomszéd' házához igen közel vólt, de nem vólt hozzá ragasztatva. Ezt a' találmányt helyesnek 's hasznosnak találta; azért is a' száz aranyat Driesleinnek kifizettette. —

Eggy Párisi lakos azt találta-fel, miképpen kelljen a' nyúlaknak 's tengeri nyúlaknak szőreiket meg-hosszabbítani, hogy szintúgy valamint a' felymet, meg-lehessen azokat fonni. Készíttetett is belőlök harisnyákat, kesztyűket, 's egyéb ruhákat is, mellyek a' Perúviai gyapjúból, szőtteket meg-haladják. —

Ugyan

Ugyan ott Párisban eggy Mester ember ollyan malmot talált-fel, melly a' tűznek melegségétől forgattatik, 's eggy nap' örö! annyi liſztet, melly harmintz-ezer embernek eggy napra elégſéges.

Ugyan Frantzia Orſzágban eggy elmés Mester ember olly hajótskát kéſzített, mellyben négy öt emberek akármelly ſzéles folyó vízen által-mehetnek; 's azonban úgy öſzve-lehet hajtogatni, hogy más-fél lábnyi négy-ſzegnél nagyobb helyet nem foglál-el, és eggy ember oda viheti a' hová akarja. Nagy réſze áll gummival bé vonattatott váſzonbol; de azonban van árbotz-fája, vitorlája, kórmányja, és minden ſzükſéges réſzei, még is mind-öſzve tsak ſzáz fontot nyom. Az el-múltt eſztendőben Móguntziánál mentek által rajta négy emberek a' Rajna vizén, ellenkező ſzélben; még is ſemmi kár benne nem eſett, ſem ſemmi víz belé nem folyt.

Eggy Leorier De l' Isle nevezetü Frantzia azt találta-fel, hogy lehetſen a' Bánkó tzédulákat olly bátorſágoſokká tenni, hogy ſemmi tsalárdſággal haſonlókat ne lehetſen tsinálni. Tudniillik a' Bánkó-tzédulára, íratott betűket tündöklőkké 's külömb-külömb féle ſzínekkel ragyogókká tudja tenni. Már ſok helyeken meg-próbalták, még pedig nagy elő-menetellel.

Eggy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Eggy Bétsi Mester ember, minekutánna már máſok által fel-találtatott, miképpen kelljen a' Platina nevű értz-nemet meg-olvaſztani; azt ígéri, hogy ő ezen Platinának más értz-nemekkel való egyelítéſéből, olly kemény és próbáltt atzélokat fog-kéſzíteni, mellyek az Ángliai atzélt fellyűl fogják haladni.

A' híres Wálcker Oxfordban, a' ki már az aranyon fok haſznos próbákat tett, a' kéneſőt úgy meg-tudja keményíteni, hogy mint más értz-nemeket kalapáts alá lehesſen venni. Ez annál nevezeteſebb találmány, hogy még eddig a' kéneſőt tsak a' rend-kívül való hidegekben lehetett meg-keményíteni; Wálcker pedig nyárban is meg-keményíti, még pedig minden hó és jég nélkűl, egyedűl a' hidegítő nedveſségek által.

Eggy *Baini* nevű Olaſz Orvos azt találta fel, miképpen kelljen a' puska-por erejét eggy harmad réſſzel öregbíteni. Igy t. i. hogy minden font puska-porba négy lat porrá tört óltatlan meſzet kell keverni. Különöſen haſznos ez az ágyúzáſokra: ha pedig flintákkal 's más apró fegyverekkel él az ember, a' tőltest lehet illyen elegyített puska-porból tenni; de kívül a' ſerpenyőjébe ollyat kell hinteni, melly méſſzel meg nintsen keverve.

Eggy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Eggy Frantzia Mester ember Bourgesben ollyan kézi malmot kéſzített, mellyben a' malom-követ nyóltz ember igen könnyen el-hajthatja, 's eggy nap' elegendő liſztet öröl három ezer ember' ſzámára.

Ez előtt két eſztendőkkel a' rothaſztó hideg nagyon uralkodván a' Bánátban, eggy Kólb nevezetű Plébánus Úr eggy ártatlan orvoſságot talált ez ellen; melly áll ſzalonnából, puska-porból, forrás-vízből, 's hús lévből. — Tudniillik, végyen elő az ember eggy darab ſzalonnát, főzze-meg jól, azután haſítsa ollyan forma vastag darabokra, mint eggy réz krajtzár, 's keſzítsen belőle eggynéhány apró falatokat, mellyeknek hoſſzúſágok 's ſzéleſségek eggy hüvelyknyi légyen. A' puska-port apróra kell törni, mint a' fájin liſztet, 's azután ezeket a' ſzalonna darabokat mind addig kell benne forgatni, míg leg-kiſsebb nedveſség is belőlök ki nem jő. E' meg lévén, a' rothaſztó hideg-lelésben lévő ember nyújtsa-ki nyelvét, valamennyire tsak ki-nyújthatja, ezen ſzalonna darabokból tégyenek eggyet a' nyelve' gyökerére, melly eggy fertályig 's tovább is rajta maradhat. Ez ſok rút nedveſségeket fog ki-húzni a' testből, mellyeket a' betegnek nem kell le-nyelni, hanem valamennyire tsak lehet, ki kell a' ſzáján botsátani. Eggynéhányſzor napjában meg

kell

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kell ezt újítani minteggy öt napok alatt, míg végre a' nyelve tiſztává és piroſsá léſzen. A' beteg nagyon fog ezután ſzomjúhozni, 's ihatik forrás vagy folyó-vizet, valamennyi kell néki, tsak hogy a' vizet meg-tüzeſíttetett atzél által meg kell óltani. A' hús lév is ſzint illyen jó, 's ihatik belőle, valamennyit bé-veſz a' terméſzete. Mikor a' beteg aludni akar, le kell nyelvéről venni a' ſzalonnát, hogy valami módon le ne nyelje. Míg ábrázatja veres, addig mindég veſzedelemben forog; ha pedig az ábrázatja el-halaványodik, 's erőtelenſégéről kezd panaſzolkodni, tsak-nem bizonyos jele annak, hogy meg fog gyógyúlni. Ezen igen kevésbe kerülő eſzköz által ſokan ki-gyógyúltak a' Bánátban, a' kikhez a' Doktoroknak már nem vólt ſemmi reménységek.

Eggynehány eſztendőktől fogva Szalad Vármegyében Peklenitzánál, 's máſutt is, fedeztetett-fel (Berg-öhl) Hegyi-olaj, melly a' Pesti Orvoſi-tehetſég által is meg-próbáltatott. Ez igen haſznosnak találtatott a' koſzos marháknak meg-gyógyítáſokra, ha kétſzer háromſzor jól meg-kenik vele. Gallitziában élnek vele, a' juhoknak 's egyeb marháknak belſő nyavalyájik ellen; mikor a' marhák a' gyomrokban lévő férgektől, vagy rothaſztó hidegtől gyötrettetnek. Eb-

ből

hõl t. i. és korpából kéfzítenek apró pilulákat, vagy golyóbifotskákat, az állatoknak nagyfágokhoz-képest, hogy azok a' marháknak torkokon könnyen le-menjenek. Ez az olaj a' vele meg-kenettetett vafakat a' rosdától meg-õrzi, a' hajó' fáját pedig mind a' levegõ-égben, mind a' vízen tartófabbakká téfzi. Igen hafznos továbbá böröknek, fzappanoknak 's firnájzoknak is kéfzítéfekre.

Az el-múltt efztendõben találták-fel némellyek, hogy a' vad geftenyének gyümölcseiből fzint ollyan jó olajat lehet üttetni, a' minémüek a' len-mag és fa-olaj. T. i. minekutánna ezek a' gyümölcsök magokban le-hullanak, meg-kell tifztítani felfõ héjjoktól, 's azután apróra el-vagdalván a' levegõ égen meg kell fzáraztani, és az olajútõbe kell tenni. Ott minekutánna némünémü téftává õfzve-nyomattatnak, annakutánna az arra kéfzittetett üstben meg-kell fõzni, 's lehet apróra vagdaltt veres hagymát is közibe hinteni. E' meg-lévén, hafonlóképpen lehet belõlök az olajat ütni, mint a' len-magból. Ugyan ezek a' vadgeftenyének gyümölcsei alkalmatofokká tétethetnek mind a' fertéfeknek, mind a' juhoknak eledelekre, ha elfõben a' mególtott méfznek levében meg-pühittatnak, azután pedig hufzonnégy óráig frifs tifzta víz-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

vízben tartattatnak. Az óltott méſznek leve, mellyben meg-púhíttattak, leg-alkalmatoſabb eſzköz továbbá a' földi balháknak ki-veſztéſekre.

Eggy Orvos Doktor azt találta fel az el-múltt eſztendőben, hogy mikor hó eſik, ha akkor az aſſzony téſztás ételt akar főzni, haſznoſan élhet a' friſs hóval tojás helyett. Ha p. o. nyóltz tojáſsal akar téſztát gyúrni; ne üſsön belé többet négy tojásnál, hanem a' többi tojás' helyett két két kalán friſs havat tégyen a' liſztbe, és ſzint ollyan jó leſz mintha nyóltz tojáſsal gyúrattatott vólna.

MENNYIRE MEHET A' GYAKORLÁS.

Némelly Induſokról azt olvaſsuk, hogy a' nyilazást olly nagy tökélletéſségre viſzik, hogy nem tsak a' repülő madarakat halálra ſebeſítik, hanem még réſzeg korokban is ki-állítnak gyakorta valamelly gyermeket tzélúl, 's jó forma meſſzeſégről a' feje tetején lévő haj-ſzálakat lövöldözik. — Eggy bizonyos *Sorárius* nevű emberről azt olvaſsuk, hogy abban ſzokta magát gyakoroni, hogy eggy nyilat fel-lőtt az égfelé, 's mikor le-felé jött, azt eggy máſikkal kereſztül lötte: — *Suntónius* azt

írja

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Jelzet: 728.196

írja Domitiánusról, hogy a' repülő legyeket lövöldözte nyíllal, 's többnyire mindenkor el-találta; némellykor pedig valamelly gyermekkel fel-tartatta kezét, és az eggymástól el-húzott újjai között, bizonyos messzeségről ízerentsésen el-lőtt. — Mikor a' Nagy Sándor' Atyja Filep Methóna Városát ostromlotta, az ostrom alatt a' jobb szeme ki-lövetteretett eggy nyil által, mellyen ez a' Görög írás találtatott: *A' Filep' jobb szemébe.*

Gregorás azt írja, hogy a' XIII-dik. Században eggynehány Éggyiptomi emberek jártak Konstántzinápolyban, a' kik mindnyájan bámulásra méltó gyorsaságot, és külömb-kölömb-féle mesterségekben való gyakoroltatást mutogattak. Némellyek a' sebesen nyargaló lovaknak hátaikon tántzoltak; némellyek eggy buzogányt egyenesen állítottak-fel fejeken, 's annak tetején vízzel tellyes poharat, 's azzal eggyütt tántzoltak, úgy hogy a' pohárból semmi víz ki nem omlott. Vólt ollyan is köztök, a' ki eggy lándsát tett feje-tetejére, mellyen eggy kis gyermek fel-felé mászott, 's azonban járt kelt, 's még is sem a' lándsa, sem a' gyermek fejéről le nem esett.

Myrmécides, a' mint olvasuk róla, eggy négy lovas kotsit kotsistól ollyan kitsiny helyre ki-metszett, mellyet eggy légynek

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

szárnyával egészen bé-lehetett takarni. Ugyan ez a' metszõ, eggy hajót minden szükséges eszközeivel eggyütt olly parányi formában adott-elõ, hogy azt eggy méhnek szárnyaival egészen bé lehetett fedezni.

Urbin Printz viselt eggy gyürût az újjában, mellyben ütõ óra volt. Azt beszéli róla *Cardanus*, hogy nem tsak a' mutató minden órát helyesen meg-mutatott, hanem azon kívül valamikor óra volt, mindenkor tett eggy ütést.

A' *Nerlinger*' kitsiny poharatskája, melly eggy bors szemböl készíttetett, magában foglalt még ezer hét száz apróbb poharakat, mellyek elefánt tetemböl készültek, meg-aranyozott széleik voltak, és mindeniknek lába is volt: még is ebben a' bors szemböl készült pohárban, az említett tizenkét százakon kívül el-férték volna még négy száz illyen poharak,

Galienus írja, hogy eggy bizonyos Mester eggy gyürüre le-rajzolta Phaétont ülvén eggy szekérben, mellyet négy lovak húztak, úgy hogy a' lovaknak hámjaikat, fogaikat, 's mozgásaikat is meglehetett külömböztetni.

Quintiliánus írja, hogy eggy bizonyos ember jelentette eggyszer magát Nagy Sándor elõtt, ki a' borsó szemeket jó távolról, eggy ollyan lyukatskán, mellyen rendszerént

eggy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

eggy borſó ſzem által-fér, úgy tudta által hajigálni, hogy ſoha ſem híbázott. Nagy Sándor ezt látván, parantsolt eggy Tiſztjének, hogy ezen haſzontalan tálentomért méreſsen néki két véka borſót.

A' TERMÉSZETI HISTÓRIÁRA TARTOZÓ TALÁLMÁNYOK.

Az el-múlt eſztendöben kéſzített *Divini* eggy különös jóſágú nagyító-üveget. (microſcopium.) Mikor ezzel tzélba vétettettek a' ſűrű ſzitán papirosra által-ſzitált fövények, találtatott közöttök eggy állatotska, mellynek ſok lábai vóltak, a' háta pedig fejér vólt; de olly ſzörnyű kitsinyſégű, hogy noha a' nagyító-üveg minden fövenyet olly nagynak mutatott, mint eggy dió, az állatotskát nem mutatta nagyobbnak, mint a' millyen eggy ſzem fövény a' mi ſzemeink elött.

Tapaſztaltatott, hogy ha az Európai kutyák *Nigritziába* vitettetnek, el-veſztik ott az ugatásra való tehetſégeket.

Hook a' maga nagyító-üvege által azt tapaſztalta, hogy eggy ſecunda, vagy pertzentés alatt, az apró legyetskéknek ſzárnyaikban nyóltz ſzáz mozdúláſoknál többek esnek. Ez alkalmatoſságot ſzolgáltatott a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Böltseknek arra, hogy az éltető nedveſségeknek majd képzelhetetlen ſebeſségekről ítéletet hozzanak.

Swammerdám, a' Terméſzetnek ez a' nagy búvára, a' pilléket 193. nemekre, vagy fajokra oſztja. Úgymint, a' nagyokat tizen-háromra, a' közép-ſzerűeket huſzon-háromra, a' kitsinyeket nyóltzvan-hatra, az igen kitsinyeket pedig hatvan-hatra.

Löwenhoek, a' maga nagyító-üvege által hat ezer két ſzáz tűköröket mint meg annyi apró ſzemeket olvaſott-meg a' ſelyembogárnak két ſzemeiben, hat ezer három ſzáz hatvan-kettőt a' tserebogárében, a' légyében pedig nyóltz ezeret.

Az oroſzlán, valamint a' matska, nagyon ki-terjeſztheti ſzeme' világát; azért is a' leg-nagyobb ſetétſégben meſſzére el-láthat. — A' Strutz madárnak, és a' nagyobb nemű Sas-keſelyűnek ſzem-héjjai ollyan hajakkal vagynak körül-ſántzolva, mint az embereké. A' négy lábú állatok köztt tsak a' majmokban 's elefántokban találtatik ez.

Azok között a' madarak között, mellyek nappal járnak, egyedűl a' kakas és a' fülemüle az, mellyek éjjel is hallattatják ő ſzavokat. — Ámérikában vagyon eggy állat, mellyet a' lakoſok *Ahi*nak neveznek, mellynek hangja haſonló a' két három napi matskának hangjához, 's a' melly minden-

kor

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kor ezt mondja: *i*, *i*, *i*, *i*; de úgy hogy a' következendő *i*-ket eggy eggy hanggal mindég fellyebb mondja. A' honnan Clúsius azt mondja tréfából, hogy az *Ahi* madar vólt a' mu'sikának találója.

A' madarakat meg lehet külömböztetni eggymástól, nem tsak repüléseknek, hanem járásoknak is külömbözö módja által. Némellyek lépve járnak, mint a' pávák; máſok futnak, mint a' foglyok; máſok ugranak, mint a' ſzarkák; némellyek eggyik lábokat a' máſiknak elébe teſzik, mint a' tyúkok és pujkák. Vagynak ollyak is, mellyek a' járásra alkalmatlanok; azért is, vagy ſzüntelen repülésben vagynak, vagy legalább igen kevés ideig pihennek eggy helyben.

Mikor a' *Ceilon* Szigetbéli hangyák, mellyek ott *Bakos*nak neveztetnek, ſzárnyokra kelhetnek, ollyan nagy ſürüſéggel és ſebeſséggel repülnek fel-felé, hogy mint valamelly fekete fellegek, a' Napnak világát el-fogják. Olly nagy magaſságra felemelkednek, hogy az emberi ſzem el-veſzti öket a' levegö-égben, 's meg nem ſzünnek ott mind addig repdesni, valamíg a' fáradtſág miatt el nem veſznek, és hólttan le nem hullnak. Ekkor léſznek ök a' madaraknak gazdag lakadalmaik; kiváltképen

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

pen a' tyúkok ezeket minden eleségnél jobban szeretik.

A' *Galera* nevezetű hal, melly leginkább *Mexicó* körül találtatik, tsak-nem egészen portzogókból, és alól széllel megtöltött bőrből áll, úgy hogy mindenkor a' tengernek színén kell néki lebegni, és a' széltől ide 's tova hajtattatik. Gyakran meg-esik, hogy a' haboktól a' tenger' partjára ki-vettetik, 's a' szárazon van mind addig, míg valamelly más hab ki-tsapván, őt is vissza-húzza. Vagynak néki nyéltz lábai, mellyek közzül néggyel evez, a' négyét pedig fel-felé tartja, 's néminémű vitorlák gyanánt vagynak néki, hogy azoknál fogva őt a' szél könnyebben hajthassa; és ez okozta, hogy az Európaiaktól Galerának neveztetett.

Az *Antillai* Szigetekben fedeztek-fel az Útazók ollyan *Darázsokat*, a' kik szorgalmatosan a' tengernek szélén vígyáznak akkor, mikor a' vissza-jövő tenger sok apró tsigátskákat hoz magával a' víz' szélére. Itt a' tsigák a' szárazon lévén, fel-nyitják az ő házaikat; a' Darázsok pedig az ő lábaik között már készen tartanak eggy kis követskét, mellyet a' tsigának ki-nyíltt házatskájába vetnek, úgy hogy azt bé nem zárhatja; melly mesterség által a' tsigákat ki-fogják, 's meg-esik.

Mexi-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Mexicóban találtatik a' *Pókoknak* eggy fája, melly *Artokáltnak* hívattatik, melly a' maga hálóit veres, fekete, fárga, és fejér elegyített színekre olly mesterségesen tudja szöni, hogy nem győz rajta a' szem eléggé bámúlni.

Ugyan Ámérikában találtatik olly tündöklő bogár, melly már most *Akúdiának* neveztetik. Eggy közűlök ád annyi világosságot, hogy ha éjtszaka a' papirost mellé teszik, lehet írni a' Világánal. Mikor az Ámérikánusok éjtszaka útaznak, eggyet kötnek mindenik lábokra, 's eggyet vésznek kezekbe is, 's ezek nékik lámpásoks gyanánt szolgálnak. Kiváltképpen élnek pedig ezekkel, mikor az *Útiás*nak vadászására mennek, melly a' tengeri nyúlaknak eggyik fája.

MENNYIRE SZENVEDHETI-EL AZ EMBER A' HIDEGET, 'S MELEGET.

A' *Groenlandusok*, noha olly közel laknak az Északi pólushoz, és rend-kívűl való hidegeknek vagynak ki-tétettetve; de még is mezítelen fővel, mezítelen nyakkal, 's igen vékony ruhában vagynak egész télen. Soha az ő szobájokat bé nem fűttik, 's többnyire mezítláb vagynak azok-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

bán egéſz télen; a' mint ezt írja rólok *Krantz*, az ő Útazáſában. Mi tsak eggy nap' is ezt a' hideget ki nem állhatnánk. — *Udſonsbeiben* is rend-kívűl valók télen által a' hidegek. Azt írja *Middleton*, hogy még a' minden nap' fűtött ſzobákban is darabba fagy az égett-bor, úgy hogy tűznél kell meg-olvaſztani, ha inni akarnak; az ágyakon pedig négy őt hüvelyknyi vastagſágú jegek találtatnak. Még is ezt a' nagy hidegſéget is el-ſzenvedheti az ember, ha ſzüntelen mozog.

Pallás az ő Siberiában tett útazáſáról írtt könyvében mondja, hogy mikor ott útazott, vagy két nap' olly rendkívűl való hideg vólt, hogy a' levegő-égbe ki-tétettetett tiſzta kéneſő jéggé fagyott, úgy hogy azt kalapálni lehetett vólna. Szörnyű nagy hideg vólt az is, mellyet Gmelin tapaſztalt 1735-ben Jéniſeiskben. Azt írja róla, hogy a' keneſő a' meleg-mérőben egéſzen a' 126-dik gráduſig ſzálltt-le. A' verebek és egyéb madarak meg fagyva hullttak-le a' levegő-égből; azonban még is ezekben a' Tartományokban emberek laknak, és e' nékünk majd képzelhetetlen hideget veſzedelem nélkül ſzenvedik.

A' mi a' nagy melegſéget illeti; ezt is a bámuláſig el-ſzenvedheti az ember, ha néki ſzokik. Azt írja ama bölts Anglus

Adán-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Addiſon, hogy mikor Áfrikában a' *Senegál* mellett múlatott, olly ſzörnyű hévſég vólt, hogy az árnyékra helyheztettetett meleg-mérőben, a' ſzáz nyóltzadik grádusra hágott-fel a' kéneſő, *Farenheit* ſzerént. Igaz hogy nálunk az illyen hévſég ſokaknak halált okozhatna; de tsak Siciliában is van ollykor olly melegſég, a' mellyben a' kéneſő a' ſzáz huſzadik grádusig fel-megy. A' ſzokás mindent türhetővé tészen. — *Braun* Úr azt írja, hogy a' Muſzkák annyira bé-fűtik télen a' magok ſzobájikat, hogy a' kéneſő a' meleg-mérőben a' ſzáz tizenhatodik grádust mutatja benne. Sőt ama híres Profeſsor *Richmann*, a' ki a' gyantás folyamatnak próbálgatáſának áldozatja leve, kedvére dolgozott ollyan ſzobában, mellyben a' kéneſő a' ſzáz huſzon-ötödik grádusra ment-fel. — *Tillet* azt írja, hogy tulajdon ſzemeivel látott eggy leányt, a' ki eggy ollyan bé-fűtött kementzében, mellyben a' húst főzték, tíz minútáig maradott-benn veſzedelem nélkűl. Az mondja pedig, hogy mikor Reoumür' meleg-mérőjét a' kementzébe bé-tette akkor, mikor a' leány benne vólt, a' kéneſő a' ſzáz tizen-kettődik grádusig fel-ment benne.

Ez előtt öt eſztendőkkel két túdós Ánglus Útazók fordúlván-meg nálam igen nagy nyári hévſégben, 's beſzéllgetéſem es-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

vén velek a' hévſégről; magok mondották, hogy Ángliában két emberek minden veſzedelem nélkül ki-állták azt a' hévſéget, mellyben a' melléjek eggy fazékba tétettetett víz kevés minúták múlva nagy buzgáſſal forrni kezdett.

PRÜSSZENTÉS.

Mitsoda annak eredete, a' Vallás-é, vagy a' babonaſág, testi-é, vagy erköltsiok, hogy mikor valaki prüſſzent, azt ſzoktuk néki mondani: *adja Isten egéſzſégére?* — A' meſe azt beſzélli, hogy mikor *Prometheus* az elſő embert ſárból ki-tsinálta, eggy ſkatulyába zárta-bé a' Napnak ſúgárait, 's azokat az embernek órra alá tartotta; mellyek is hírtelen az embernek inait ereit úgy el-járták, hogy prüſſzenteni kezdett. Mellyen Prometheus meg-örülvén, egéſzſéget, vagy jó ſzerentsét kívánt a' maga emberének. Az elſő ember úgy a' fejébe nyomta Prometheusnak ezen jó kívánáſát, hogy azt ſoha többé el nem felejthette, hanem minden maradékinak által-adta. Valamint többnyire majd minden Pogány Meſék a' 'Sidó Históriából vették eredeteket; úgy ez is vagy onnan ſzármazott, hogy a' Teremtő lehellett az elſő embernek

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nek órrába, vagy, a' mint némellyek tartják, de a' melly előttem kevesebbé hiteles, onnan, hogy az Éliseustól fel-támasztatott gyermek kétszer prüsszentett. — A' Pogány mese tehát itt bennünket el nem igazíthat: halljuk-meg mit írnak róla a' Rabbínusok. Ezek azt mesélik, hogy az Isten a' teremtés után azt rendelte, hogy az ember egész életében tsak eggyet prüsszentsen, 's mihelyt eggyet prüsszent, mindjárt meg-haljon, bár ha az előtt semmi betegsége nem vólt is. Ez is vólt azt mondják, az embereknek rendes haláloknak módja Jákób Pátriárkáig, a' ki a' maga könyörgése által megnyerte Istentől, hogy bár ha prüsszent is, azért ne légyen vége életének. Az Isten meg is hallgatta őt a' Rabbínusoknak értelmek szerént, mert prüsszentett, és nem halttmeg; a' melly is mindenekben nagy tsudálkozást szerzett, a' honnan vette eredetét ez a' szokás, hogy a' prüsszentőnek ezt mondották: *egészségedre váljon.*

Némelly Keresztyén Írók azt mondják, hogy Kristus Urunk' születése után a' VI-dik Században, Sz. Gergely' idejében, olly dögleletes nyavalya uralkodott Olasz Országban, hogy valakik prüsszentettek, azok szörnyű halált haltak, 's ekkor hatalmazott vólna el az a' szokás, melly szerént a' prüsszentőnek azt mondották: *adja Isten egészségedre.*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſégedre. Ez az értelem ſem állhat-meg; mert a' Históriákból tudjuk, hogy már Nagy Sándor' idejében *Arisztóteles* maga is törte abban a' fejét, hol vehette az a' régi ſzokás a' maga eredetét, melly ſzerént a' prüſzſzentőnek jó egéſzſéget kívánunk? *Olympiodorus* a' Plátó' Phaedonjára írtt jegyzéſeiben azt jegyzi-meg, hogy a' Görögök a' prüſſzentőnek ezt ſzokták mondani: *Elj!* vagy *Jupiter ſegítsd!* valamint a' Rómaiak ezt; *Salve!* Ezt pedig nem tsak máſoknak kívánták, hanem mikor valaki magánoſan vólt is, és prüſſzentett, magának is kívánta. Leg-alább ezt mutatja ama régi mérges *Epigramma*, melly eggy *Proculus* nevű embert azzal tsúfolt, hogy olly meſſzére eſett az őrra vége a' fülétől, hogy nem hallhatta-meg a' maga prüſſzentéſét, 's nem mondhatta ezt: *Jupiter ſegíts!* *Apulejus* írja, hogy mikor a' feleſégének, ſzeretője a' ruha között rejtettetett-el, el-prüſſzentette magát, 's Tibérius azt gondolván, hogy talán a' feleſége prüſſzentett, maga kiáltotta: *Jupiter ſegítsd!*

Más egyéb pogány Népek is, a' Világnak majd minden réſzeiben közönſégeſen bé vették ezt a' ſzokást, a' kik talán a' Görögökről 's Rómaiakról ſoha ſemmit ſem hallottak. Mikor *Monomotapának* Királyja prüſſzent, bizonyos jelek által az egéſz

Város-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Városnak tudtára adatik az, úgy hogy az egéſz Város ezt kiáltozza: *Éljen a' Király!* Mikor a' Spanyolok Ámérikát fel-találták, már akkor meg-vólt közttök az a' ſzokás, hogy a' prüſſzentönek jót kívántak. Azt írják a' Históriküſok hogy mikor a' *Caciqu* prüſſzentett, az elötte állók mind meg-hajtották magokat, kezeiket a' Nap felé kiterjeſztették, 's kérték azt, hogy az ö Fejedelmeket óltalmazza.

Áristóteles és máſok ennek a' ſzokásnak fundamentomát kereſik abban a' tiſzteletben, mellyet a' régiek a' fö eránt mutattak, melly az emberi testnek leg-nemeſebb réſze; mellyben lakik a' gondolkozó lélek, mellyből minteggy Királyi-ſzékből, az egéſz testet igazgatja. Innen lett, hogy a' régi emberek a' före esküdtek, az agy-velöt ſem illetni, ſem meg-enni nem merték, hanem azt böltseſség' velejének hívták. Illyen nagy betsületben tartván a' föt, nem tsuda hogy a' prüſſzentésre, melly az egéſz agy-velönek meg-mozdúláſát jelentette, különöſen figyelmeztek. De minthogy a' babonaſág, ſoha az illendö határokban meg nem marad, annakutánna az Égyiptombéliek, Görögök, és Rómaiak, a' prüſſzentésben nagyobb dolgokat kerestek, 's úgy tartották azt, mint az Istenektöl adattatott jelt valamelly dolognak tselekedéſére, vagy nem

tsele-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Jelzet: 728.196

tselekedéſére. Sok példákat lehetne elöhozni, mellyekből ki-tetſzik, hogy a' prüſſzentést úgy tartották, mint az Istenektöl botsáttatott jelt. Mikor Xenophon a' maga Hadi ſeregét valamelly nagy veſzedelemmel járó, de ſzükſéges lépésre kénſzerítette, ſzerentſére eggy katona elprüſſzentette magát, mellyet mind Xenophon, mind a' Hadi-Sereg úgy vett, mint az Istenektöl adattatott jelt, hogy fel-tett tzéljokban ſzerentséſek leſznek. Mikor *Penelope* az ö ſok kérőjinek öſztönözéſeket el-únván, könyörgött az Isteneknek, hogy Ulyſsest hozzák viſſza, akkor Telemach a' fija eggynéhányat igen erőſen prüſzſzentett; mellyből mind Penelope, mind minden tselédjei azt hozták-ki, hogy az Istenek meg-hallgatták az ő kéréſét, és hogy Ulyſses viſſza-fog jöni. — A' ſzeretetnek dolgában is tsak-nem tsalhatatlan jelnek tartattatott a' prüſſzentés. Mikor ama híres Görög Dáma *Párthenis* az ö ſzeretőjének *Sarpedonnak* levelet írván, azon ſzókat írta, melly igen ſzereſse ötet, éppen akkor talált prüſſzenteni; a' mellyből nagy örömmel azt hozta-ki, hogy Sarpedon öt ſzíveſen ſzereti, és hogy abban a' a' ſzempillantásban is ö róla gondolkozott. A' Görög és Deák Poéták különös dítséretnek tartották azt, ha a' Szépeknek azt

mon-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

mondották, hogy az ő születésekkor a' Szerelem' Istene prüsszentett.

Annakutánna különösen kezdettek vígyázni az emberek arra is, mitsoda időben és alkalmatossággal prüsszent az ember. Mikor valaki ebéd felett akkor prüsszentett, mikor új tál ételt vittek-bé; az rossz jelnek tartattatott. Ha valaki reggel prüsszentett, annak azon a' napon jól magára kellett vígyázni. Déltől fogva éjfélig szerentsét hozónak tartatott a' prüsszentés; más egyéb időben nem ollyan szerentsésnek. Vígyáztak arra is, mitsoda jel alatt prüsszent valaki. Látni való azért, hogy ehez a' szokáshoz igen sokat elegyített a' babonaság: de azért nehéz volna meg-állítani, hogy egyedül a' babonaság lett volna ennek eredete.

Montagne is fel-teszi ezt a' kérdést a' maga munkájiban: *Miért kívánunk jó szerentsét a' prüsszentőknek?* 's azt az okát adja; mert a' prüsszentés ollyan szél, melly a' főből jő, és semmi dísztelenség nints benne. *Clemens Alexandrinus* Keresztyén Atya keményebben ítél a' prüsszentésről, és azt a' púhaságnak, 's embernek maga meg nem tartóztatásának jelének tartja, 's szükségesnek ítéli, hogy kivált egyebekkel való társalkodásban az ember magát a' prüszszentestől meg-tartóztassa.

Nem

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Nem hihetőbb-é, hogy ennek a' közönségesen bé-vett szokásnak eredete a' testnek alkottatásában vagyon? 's minthogy a' prüsszentés az agy-velőről jő, némelly betegségekben orvosság lehet ez; a' honnan megérdemli, hogy a' jelen-valók a' prüsszentő embernek örüljenek, 's néki egészségét kívánják. — Némelly Doktorok ellenben, mint *Olympiodórus*, *Avicenna*, és *Cardanus*, ezt az agy-velőnek igen erős és veszedelmes munkájának tartják, melly is a' szívet annyira meg-szorítja, hogy ha ez a' szorítás sokáig tartana, az ember meg-halhatna belé. Ezek talán nagyítják a' dolgot; de ha igaz a' mit mondanak, úgy is nem helytelenül mondjuk a' prüsszentőnek, hogy az Isten adja egészségére.

Minthogy ezen mi meg-világosíttatott Századunk már is sok haszontalan szokásokat és tzerimóniákat el-törlött, mint p. o. azt, hogy minden vendégnek egészségéért eggy eggy pohár bort igyunk, 's mikor valamelly kompániából haza akarunk menni, a' Gazdától, Gazdasszonytól, 's azután a' vendégektől sorra bútsúzzunk, hihető nem sokára véghez-viszi azt is, hogy mikor ránk érik, minden köszöntgetés nélkül szabadon prüsszenthetünk.

A'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' KERESKEDÉSRÖL.

Alig van a' földnek olly része, melly a' maga lakosainak minden szükséges jókat bőven teremjen. Az Isteni gondviselés olly böltsen intézett-el minden Tartományokat, hogy eggy sints ollyan, a' ki a' szomszéd Tartományoknak bőségekben fel ne találja azt, a' mire néki szüksége vagyon, 's alig van a' földnek olly szegény része, melly a' gazdagoknak is valamit tserében ne adhatna. A' bölts Teremtő ezen helyes elintézése által azt akarta, hogy a' földnek népei eggy visszonos függésben légyenek eggymástól, a' melly légyen a' Társalkodásnak 's Kereskedésnek kötele. — Az embereknek valóságos és igaz szükségek nints egyébre, hanem az eledelre 's öltözetre: ezeket könnyű vólna ki-elégíteni, ha az emberek a' szükségesel meg-érnék. De szeretik a' commoditást, vagy jó életet is: sőt itt sem állapodnak-meg, hanem szer-felett valót is kívánnak. Ha az emberek a' szükségeseket meg-szerzették, 's magoknak tsendes és jó lakást ígérhetnek; akkor eggymáshoz kezdik magokat hasonlítani, a' vetélkedés fel-gerjed, a' pompa és a' bűjálkodás mind inkább inkább nevekedik.

Az embereknek ezen szükségek, jól élések, 's pompájok szerént nevekedett eleitől fogva az emberi nemzetségnek munkás-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſága, a' mesterſég, és a' kereskedés. — A' ſzántás vetés 's a' munkáſság a' kereskedésnek veleje. Az elſő nélkül a' kereskedésnek kútfejei bé-dugattatnak; a' máſodik nélkül pedig a' földnek minden gyümöltsei bets nélkül valók. A' melly Országban mind a' kettőnek betsülete vagyon, mindenkor elég ember van ott, a' kik az őket gazdagító Országnak-nagyobb erősségeik: e' ſzerént, a' melly Ország gazdag, ſzükſéges-képpen eggyſzer'smind hatalmas is az. — Két nemei vagynak valamelly Országban a' gazdagſágnak. Az elſő abban áll, ha az ő valóſágos ſzükſégeire nézve nem tartozik folyamodni más Országokhoz, hanem annak bőſégéből adhat is egyebeknek: a' máſik, mellyet relativa, vagy haſonlítás ſzerént való gazdagſágnak nevezhetünk, az, mikor más Nemzeteknek többet ád ki, mint-ſem a' mennyit azokból bé-veſzen. — A' bőſégnek más Országba való ki-hordáſa leg-nagyobb haſzna 's nyereſége valamelly Tartománynak, kivált mikor a' maga földjének-terméſeit, 's a' maga Fábrikájiban kéſzíttetett gyapjait 's egyéb portékájit hordja-ki. Nagy haſzon van abban is, mikor eggy Tartomány valamelly terméſén vagy jóſzágán, más forma jóſzágot tserél; ts. k hogy a' fellyebb említett principiumm.l ne ellenkez-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kezzen. A' külsõ Országokról bé-hozattatott jószágok, vagy a' valóságos szükségre, vagy tsak a' pompára tartoznak. Az elsõbbek nintsenek kárára a' Népnek, bár ha szegényítik is azt: de a' második rendbéliek valóságos veszteségek. Az illyen Ország hasonló azokhoz a' Kereskedõkhöz, a' kik a' magok hajójikat bérben adják az idegeneknek, a' kiktõl tartoznak azután magok is vásárolni.

A' kereskedés továbbá vagy belsõ, vagy külsõ, a' melly külömbség a' fellyebb említett principiumokon épül. A' belsõ az Országnak tulajdon lakosai között megyen-véghez, melly szerént a' földnek termése 's a' munkálodásnak haszna, mint a' vér az emberi testben, a'képpen oszlik-el az egész Országban. Mennél népesebb valamelly tartomány, 's mennél bõvebben meg-termi a' leg-szükségesebb jókat, annál elevenebb ott a' belsõ kereskedés. Míg a' költség és pompa tsupán tsak a' benn termett jókat emészti, a' Hazafijak közt osztattatikel: mindazáltal a' sem vólna jó, ha a' pompa és bújaság úgy meg-öregbedne, hogy a' földnek minden terméseit el-nyelné, 's az Ország szükségtõl félhetne. — A' népnek nemes vólta, szépsége, 's ékes Városai, Tudományai 's Mesterségei, meg meg annyi árkok, mellyeken a' szomszéd Nemzetek-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nek pénzek a' lakoſoknak ládájokba foly. Az illyen tudós és virágzó Népet, nem tsak ſok ezer idegen Útazók meg-kereſik, a' kik ott temérdek kintset költenek-el, hanem ezen kívül az ő Fábrikájiknak v. Műhelyeiknek, 's mesterſégeknek ſzüleményjeikre más Nemzetek is áſítoznak.

A' külſő Kereskedés az, mellyet eggy Kereskedő-Társaſág tsinál más idegennel. Ennek munkája abban áll, hogy más népeknek adja, a' mire nints ſzükſége, 's azoktól ellenben bé-hozza, a' mi nélkül ſzükölködik. Mennél többet ád-ki, 's mennél kevesebbet hoz-bé, annál tökélletesebb ez a' kereskedés. E' ſzerént, mennél termékenyebb valamelly Orſzág, mennél dolgoſabbak annak lakoſai, 's a' magok míveikben mennél inkább tudnak az idegeneknek ízléſeiknek hízelkedni, az illyen Orſzág annál nagyobb függésben tartja magától a' ſzomſzéd Tartományokat. A' kiket a' belſő kereskedés el nem tarthat, azok a' külſő kereskedésben haſznos foglalatoſságot találhatnak, melly öket tiſztesſégeſen táplálhatja.

Hogy valamelly Orſzágból ſok jóſzág ki-takarodhaſson más Orſzágokba, meg-kívántatik erre, hogy a' Nép azokat a' terméſeket, mellyek más Orſzágokban is teremnek, azon az árron, ſőt ha lehet még ól-

tsóbban

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tsóbban adja, mint-sem a' mint ott kelnek. Erre pedig meg-kívántatik, hogy a' szántóvetők jutalmak által ösztönöztessenek, az emberek az ő külömb-külömbféle fáradtságaikban, iga-barmok, vagy mesterséges machinák által könnyíttessenek, a' kevés költséggel való ki-hordásban, hajókázható folyó-vizek, vagy víz-árkok által segíttessenek, ' a' pénznek interesse mennél alább szállíttassék. Ezek azok az eszközök, mellyek által valamelly Nép véghez-viheti, hogy az ő búzája 's más egyéb terméſei más Országban óltsóbban adattassanak.

A' kereskedésnek két serpenyői nem egyebek, hanem az az eggy-arányúság vagy külömbség, melly vagyon a' ki-hordás, és bé-hozás között: míg ezek eggy-formán állanak, az az, míg az Ország ki-adhat annyit, a' mennyit be-vesz; addig a' mérték meg-marad, mert ő is annyi kész pénzt vesz-bé, a' mennyit másoknak ki-adott.

A' szántás-vetés a' kereskedésnak legszükségesebb fundamentoma: azért is soha sem lehet a' földet elegendőképpen termékenyíteni, hogy annál több szükséges elédeleket hozhasson. A' kereskedőnek haszna szorosan öszve vagyon köttetve a' földmivelőnek haszná val, 's a' közönséges társaságnak bóldogsága a' föld-míveléstől függ. Ha valamelly Ország nem terem annyi gabonát,

bonát, a' mennyi meg-kívántatik a' lakoſoknak tartáſokra, ott ſoha az emberek erőſek, munkáſok, 's virtuſokkal ékeskedők nem leſznek; vagy a' púhaſág, vagy a' korhelyſég meg-veſztegeti őket, vagy pedig el-oſzolnak más Tartományokra, a' hol mindenkor munkát találhaſsanak; és így az Orſzágnak nem lenne belſő ereje a' maga ellenſégeinek való ellent-állásra. Mindezekből a' következik, hogy ſoha ſem lehet a' föld-mivelést eléggé gyámolítani, 's az embereket erre öſztönözni. Ha ezen principiumokat, vagy fellyebb említett igazſágokat Magyar Orſzágra alkalmaztatjuk; azt mondhatná valaki ellenek; mi haſznunkra lenne az minékünk Magyaroknak, ha a' földnek termékenyítéſére törekednénk? Így majd a' lenne belőle, a' mi az al-földön kivált ſzázſzor meg-eſik, hogy eggy Poſonyi mérő tiſzta búza hét vagy nyóltz garaſon adattatna, és így ha valaki ſzáz mérő búzát tíz garaſsával el-adna, ſemmivel ſem venné több haſznát, mint ha tsak ötvent adott vólna el eggy forintjával. Ezen nagy és tapaſztalható fogyatkozásnak el-hárítáſára ſzükſég vólna, hogy az Orſzágnak minden réſzei köztt a' belſő kereskedés meg-könnyíttetnék, 's azonban a' külſő Orſzágokban való kereskedésre is út kéſzíttettetnék. Leg-haſznoſabb vólna erre, ha

Caná-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Canáliſok, vagy víz-árkok áſattatnának hellyel az Orſzágban, melly talán eggy Orſzágban is jobban meg nem eshetne, mint Magyar Orſzágban. Igaz, hogy a' kôltſég nagy lenne elôſzör; de tsak hûſz eſztendô alatt is a' haſzon viſſza-adná azt. Ezeknek a' Canáliſoknak pedig, mellyek a' *Tiſzából* a' *Dunába*, a' *Drávából* a' *Szávába* ſzakadhatnának, ollyanoknak kellene lenni, mellyekben a' víz ne folyna, hogy a' leg-terheſebb hajót is két három ló elhúzhatna; a' millyenek a' Hollanduſokuak Tsatornáik, mellyeken ſokſzor láttam, hogy két három aſſzony a' Colóniából terheſen le-mentt hajot az egéſz Városon kereſztûl húzta, minthogy ott lóval nem lehet vontatni. Bóldog lenne ezenkívûl Magyar Orſzág, ha a' maga terméſeit a' *Dunán* ſzintén a' *Fekete tengerig* ſzabadon vihetné, 's azonban a' Szávából Fiuméig kéſzíttetett Canáliſon a' ki-kötô helyig, a' honnan mind a' Frantziák, mind más Nemzetek, terméſeinket jó pénzen el-hordanák. A' máſik mód, melly által Magyar Orſzágnak terméſei jobb árron adattathatnának, úgy hogy a' ſzántó-vetôk eggymáſsal vetélkednének földjeiknek míveléſekben, e' lenne, hogy az Orſzág népeſedjen. A' népeſedés pedig úgy lenne leg-haſznoſabb, ha minden ſzükſéges poſztó és matéria mû-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

helyek benn a' Hazában állíttatnának-fel, mellyek a' mi nyájjainknak gyapjaikat benn a' Hazában készítenék-meg. Az illyen benn lévő Fábrikákban 's Műhelyekben harmintz negyven ezer emberek szüntelen dolgozván, 's nem lévén ennél egyéb életeknek módja, a' mi gabonáinkat 's egyéb terméseinket jó pénzen meg-vennék, 's mi is a' mi ruhájinkat tőlök illendő árron váfárolnánk. De most a' mi gyapjainkat, nyúl-böreinket 's egyebeket, idegeneknek adjuk-el nagy óltson; azok külső Országon posztókat 's matériákat készítnek belőle; a' kik készítik, nem a' mi búzánkat eszik, 's azonban még is a' mi gyapjainkból készíttetett posztót nyóltzszoros árrával is fizetjük ő nékik.

Ha eggyszer az Országban szükséges Canálisok ásattatnának, a' millyeneknek készítésekre ez előtt eggynehány esztendőkkel némelly gazdag Hollandusok ajánlották magokat, 's ha ezeken a' Canálisokon az Országnak terméssei eggyik részéből a' másikba, 's a' bövebb termés' idején más Országokra is hordattathatnának; akkor nem lenne nehéz az Országnak bizonyos árrt szabni a' gabonának minden nemeinek, mellyel a' szantó-vetők is meg-elégedhetnének, 's azonban a' Mester-emberek is nem tsapnák fellyebb a' magok munkájoknak 's mesterségeknek betsét, azt az okát adván,

hogy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

hogy ők most a' búzat drágábban veſzik, mint az előtt vették. Lehetne a' végre hellyel hellyel az Orſzágban gabonás tsűröket építtetni, mellyekben eggy eſztendőre való eleſég kéſzen tartattatnék, hogy ha valamelly eſztendőben vagy a' rend-kívűl való ſzárazſág, vagy más tsapás miatt semmi nem teremne is, még is az Orſzág' népe ſzükſégre, 's annyival inkább éhſégre ne jutna. Így gyakoroltatik ez Ángliában és Hollandiában, a' hol a' búzának árra mind a' ſzűk, mind a' termékeny időben keveſet ſzokott külömbözni. Ugyan ezt javaſolta a' Frantziáknak is a' föld-mivelésnek ama nagy ſzeretője 's munkás bóldogítója *Dühamel*, az ő betses munkájának eggyik darabjában.

Láſsunk némelly nevezeteſebb munkákról, mellyek a' kereskedésről írattattak.

LES PROGRES DU COMMERCE. AMSTERDAM. 1761,

Ha valaha, valóban a' mai időkben igen nagy bé-folyáſa van a' kereskedésnek, Európának Politikai fenn alláſába. Minthogy a' kereskedés gyűjtia' kintset; méltán azt lehet mondani; hogy ez a' népeknek 's az Orſzágoknak virágzáſoknak eggyik kútfeje. — A' kereskedésnek elſő kezdete

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' földnek míveléſe vólt. A' ki leg-előſzör meg-ſzántotta 's bé vetette a' maga földjét, hogy abból bővebb eledelt veheſsen; fundamentomot vetett eggyſzer'smind a' kereskedésre is, a' mikor azt a' réſzt, melly nélkül el lehetett, más ſzükſéges dologgal tserélte-fel. A' kereskedés tehát ſzint ollyan régi, mint az emberi társaſág: mert mihelyt fel-teſſzük, hogy tsak két emberek laktak eggy mezőben, lehetetlen fel-tennünk rólok, hogy valamiben eggymásra ne ſzorúltak vólna. A' ſzántó-vető a' melly gabona nélkül el-lehetett, olajjal vagy borral fel-tserélte azt, a' mint t. i. miden jóſzágot meg-betsűltek mennyit érjen. Látni való, hogy még ez a' kereskedésnek néminémű tsetsemőſége vólt. Azután a' kereskedőknek könnyebbſégekre fel-találtattak a' bizonyos fontok 's mértékek, 's eggyeſzer'smind ollyan jegyeket is gondoltak-ki, mellyek a' tserében lévő dolgoknak betseket előnkbe terjeſztették.

A' mellyek a' földnek és a' folyóvizeknek terméſzeti ſzüleményjeik vóltak, azok lettek a' tserélésnek leg-elſő tzéljai. Azok a' népek, mellyeket a' Terméſzet kevés javaival áldott-meg, azzal igyekezték ezt a' híjánoſságot ki-pótolni, hogy az ő földjöknek kevés adományjaikat kedveſebb formákba öltöztették, hogy azokon a' ſzom-

ſzéd

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzéd népek inkább kapjanak. E' vólt eredete az elmés munkáſságnak, a' melly ſzülte a' külömb külömbféle mesterſégeket, mühelyeket, 's Fábrikákat. Minthogy a' tengerekkel határos Tartományoknak vízen kelletett által-hordani az ô terméſeiket; tsak hamar fel-találták az emberek a' hajókázást. Minthogy ez a' hajókázás nagy haſzonnal is járt ugyan, de ſok ſzerentsétlenſégekre is ki vólt tétettetve; találkoztak ollyan kereskedôk, a' kiknek ha bizonyos ſummát fizettek elôre, a' hajóban lévô portékákhoz-képest, az egéſz kárnak meg-fordítáſára ajánlották magokat, hogyha a' hajó ſzerentsétlenségbôl el-ſüllyedne. Ebbôl ſzármazott a' kereskedésnek eggy máſik ága, melly *Bátorſágnak Társaſágának*, vagy *Aſsecurdtiónak* neveztetik. Sok ſzáz eſztendôkig tsak a' Tartományoknak ſzéleiken hajókáztak a' Kereskedôk, 's nem mertek a' Tengernek mélyjére ereſzkedni; azért is Európának, 's kivált Áfrikának, tsak némelly ſzéleit esmerték: de minekutánna a' *mágneſes-tô*, melly az Éſzaki pontot akárhol meg-mutatja, fel-találtatott, 's minekutánna ennek ſegítſége által, nem tsak egéſz Áfrikát kevés híjján meg-kerülték, hanem még a' földnek esméretlen réſzét Ámérikát is fel-fedezték: akkor a' kereskedô nemzetek a' leg-meſſzebb lévô tar-

tartományokban is sok földeknek bíráfokra jutottak, mellyekből igen nagy haſznokat húzhattak. Ezeket az Amérikában 's Áſiában lévő Birtokokat nevezték ők *Colóniáknak* azért, mert mindenik Nemzet a' maga Hazaſijai közzül küldött oda ſzámos lakoſokat; a' kik azokban minden ſzükſéges plántákat a' föld' terméſzetéhez képest tenyéſzteſsenek. — Ez által az Európaiaknak kereskedéſek olly elevenné 's ſzéleſen ki-terjedővé lett, hogy a' ſzükſéges tseréléſeknek ſiettetéſekért kénteleníttettek az arany és egyéb értz nemek hellyett, mellyek eddig a' portékáknak betseknek jegyeik vóltak, papiroſsal élni; 's ez a' papirosból álló jegy ſzintúgy meg-nyerte a' közönſéges bizodalmat, mintha minden Kereskedő kéſz pénzzel fizettetett vólna ki. Ezen papiros jegynek bé-hozáſa alkalmatoſságot ſzolgáltatott a' kereskedésnek ismét eggy ágára, melly neveztetik pénzzel, vagy fel-váltáſsal való kereskedésnek.

Ezek vóltak azok a' nevezetesebb lépéſek, mellyeket úgy nézhetünk, mint megannyi gráditsokat, mellyeken Európának kereskedéſe igen nagyra nevekedett, — Amérika Columbus által fel-találtatván, Spanyol Orſzág birtokába eſett a' Mexikóji és Potoſi arany-bányáknak. Amérika, kivált eleinten, nagy bőſéggel adta nékie a' kintset,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tset, melly által Spanyol Orſzág Európának ſzabadſágát magának akarta meg-váſárolni. Arra törekedett t. i. ekkor Syanyol Orſzág, hogy egéſz Európát magától függővé tegye, és minden Orſzágoknak ő parantsoljon. Meg is kell vallani, hogy felette nagy hatalomra lépett Spanyol Orſzág *V-dik* Filep alatt: de az ő hatalma a' ſzerént kiſsebbedett, a' mint az ő kintse ſok réſzekre oſzlott. A' Spanyolok nem látták ezt el előre; meg-útálták a' föld-mívelést, mesterſégeket, 's egyedűl tsak Ámérikának aranyját halaſzták; holott pedig, minthogy az arany és ezüst nem egyéb, hanem a' búzának 's egyéb ſzükſéges eleſégeknek belſő betseknek jegye, terméſzet-ſzerént azoknak kellett idővel is az ő kintseikkel bírni, a' kiknél a' búza, 's egyéb ſzükſéges eledelek és öltözetek találtattak, Külömben is ezek az Ámérikából bé-hordatott értz-nemek ſzűntelen ſokaſodván, és nem emészthetvén, ſzükſégesképpen azoknak betseknek alább kellett ſzállni, a' mikor ellenben a' föld mivelésnek és mesterſégeknek gyümöltseik az ő betsekben mindenkor nevekedtek. A' minthogy mihelyt Ámérikának arany-bányáji fel-találtattak, tsak hamar két annyi árron mentt mindenütt a' gabona, Spanyol Orſzág pedig néminémű árendáſsa lett a' több

Nem-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Nemzeteknek, a' kik néki az ô valóſágos ſzükſégeit jó drága pénzért helyébe hordták.

Mikor a' kis Hollandiai Társaſág negyven egéſz eſztendeig hartzolt az egéſz Spanyol Bírodalommal, mi vólt az ô arany-bányájok, melly nékik e' végre költséget ſzolgáltatott? Nem egyéb, hanem a' kereskedés és a' haláſzat. Nevezeteſen a' hering haláſzás ſok eſztendeig vólt ennek a' kis Társaſágnak arany-bányája, úgymint a' melly három ezer hajóknak, és ſzáz ötven ezer embereknek dolgot adott. Ez a' haláſzat nagyobb haſznára vólt Hollandiának, mint Spanyol Orſzágnak az ô arany-bányáji; mert azon kívül, hogy elegendô költséget ſzolgáltatott néki a' hadnak folytatáſára, néminémű veteményes kertje 's oskolája vólt a' hajós legényſégnek. E' tselekedte, hogy ez a' kis Társaſág ama temérdek kinttsel bíró Spanyol Orſzágnak járma't negyven eſztendeig tartó hadakozáſa után nyakából ki-vetette.

Tsak-nem mindenkor e' vólt ſzerentsétlenſége Frantzia Orſzágnak, azt mondja a' bölts Író, hogy kefôre kezdett a' Mesterſégekhez, Tudományokhoz 's kereskedéshez; de még is az ô terméſzeti elevenſégek és találós elméjek által tsak hamar utól érték a' több nemzeteket. Ama mély bé-látáſú Minister Colbert, a' ki ſemmit el-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

el nem mellőzött mind azokból, mellyek az Orſzág' javára 's a' XIV. Lajos' dítsőſégének öregbítéſére arányoztak, gazdag jutalmaknak fel-tételekkel bíztatta a' találós elméket, bóldogította a' külömb-külömbféle műhelyeket, virágzóvá tette a' hajókázást, 's az Orſzág egéſzen új ábrázatot öltözött magára ő alatta.

Nints eggy eggy hatalmaſabb eſzköz, azt mondja ez az Iró, melly által az Orſzágnak gazdagſága 's ereje öregbíttethetne, mint ha a' föld-mívelés betsületben tartattatik, és a' ſzántó-vetők jutalom által a' ſerény munkára öſztönöztetnek. Minden mesterſégek között ez a' leg-inkább, melly a' lakoſoknak ſzerentséjek között azt a' mindég óhajtott *proportiót*, vagy a' bírtokhoz alkalmaztatott eggy-arányúſágot feláállítja: ez az továbbá, a' melly eggy ſzüntelen munkában lévő, és minden nap' újúló erőt tart benn az Orſzágban, a' mikor a' munkákat, eleſégeket, 's embereket ſzaporítja. Azok a' gazdagſágok, mellyek a' föld-mívelésből ſzármaznak, valóſágos kintsei valamelly népnek, a' mellyet más Orſzágoknak fel-fordúláſaik meg-nem változtathatnak: a' mellyből a' következik, hogy a' melly Orſzág leg-több eleſégre 's öltözetre tartozó jókat terem, eggyſzer'smind leg-hatalmaſabb lehet; ellenben pedig a'

melly

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

melly Orſzág tsak a' külſő kereskedésből él, annak minden kintse bizonytalan, mert más Orſzágoknak változáſaiktól van fel-függeſztetve.

Ugyan ez az Iró azt mondja továbbá, hogy ha ſzorgalmatoſan fel-jegyezzük, mitsoda gráduſonként nevelkedik a' munkáſság, 's minden nevezeteſebb mesterſég Európának majd minden Orſzágaiban; nem nehéz meghatározni az eſztendőt, mellyben Ánglia a' maga töménytelen adóſságának terhe alatt le fog rogyni, és annak intereſsét többé nem tudja ki-fizetni. Úgy lehet gondolni Ángliát, mintegy árendást, a' ki már a' meg-fizetésre elégtelen, 's a' ki még is újabb adóſságot ſzed-fel mindenkor, nem mutathatván az ő költsönözőinek egyéb fundust, hanem tsak azt, a' melly már az eddig gyűlt adoſságnak ki-fizetéſére is elégtelen, 's a' mellynek belſő betse a' ſzerént kiſsebbedik mindennap', a' mint más egyéb Orſzágok is a' tengeren való kereskedésben bóldogúlnak. Az ő föld-míveléſe, kereskedéſe, olly nagyra ment már, hogy alig lehet annak fellyebb hágni, és így ſzükſégesképpen alább fog ſzállni. Azért mondotta ama híres *Húme* a' maga nemzetéről, hogy idővel vagy az Ánglus Nemzet lefogja rontani a' közönſéges hitelt, vagy a' közönſéges hitel le fogja rontani a' Nemzetet. — Mennyivel bóldogabb ennél Frantzia Orſzág,

a'

a' hol még a' kereskedés, noha most is virágzik, de minden nap' nevelkedhetik,'s a' hol a' hajózás, halászás, 's a' Colóniák tízszerte többet hozhatnak-bé, mint-sem a' mennyit az ő adósságának interesse kíván.

Hát ha most írná ez az Író ezen munkáját, miket nem mondhatna Frantzia Országnak virágzásáról, a' mikor annak adósságai csak eddig is a' Klastromoknak 's Papoknak el-adattatott jószágaikból ki-fizettettek, 's a' Törvénynek óltalma alatt a' legutólsó 's leg-alább való Frantzia olly szabad embernek kiáltatott, a' fel-állittatott új Constitútio szerént, mint a' leg-első Gróf? Melly erős indító ok ez a' Hazának szeretésére! melly hatalmas ösztön a' föld-mívelésre, katonai vitézségre, 's minden tiszteséges mesterségeknek gyakorlásokra, mellyek a' Hazának virágoztatatására tzélozhatnak!

MELON SUR LE COMMERCE. 1735.

Minden tudja azt, hogy a' virágzó kereskedés teszi az Országnak erejét 's fényeskedését: de mitsoda rúgókon 's principiumokon áll a' virágzó kereskedés, már ebbe igen kevés emberek látnak-bé olly mélyen, a' mint kellene. Hogy azért va-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lamelly tsalhatatlan principiumot meg-állíthaſsunk; tegyük-fel ezt, hogy négy Szigetek kezdenek eggymáſsal kereskedést űzni, mellyek közzűl eggy tsak hamar a' többek felett fel-emeli magát. Mitsoda okai lehetnek annak a' több Szigetek felett illy hamar lett fel-emelkedéſének? Elſő ez, hogy az a' Sziget leg-több gabonát terem. Máſodſzor, hogy a' maga jó törvényei és igazgatáſának módja által, meg-tudta ſzaporítani a' lakoſokat. Harmadſzor, hogy a' haſznos kereskedésre meg-tudta tanítani a' Szigetnek tagjait, hogy az ő jóſzágaiknak feltseréléſekben többet vegyenek-bé, mint-ſem a' mennyit ki-adnak. E' ſzerént látjuk, hogy a' Fejedelemnek három dolgokra kell vígyázni a' kereskedésre nézve. Elſőſzör a' gabonára, melly annak fundamentoma, máſodſzor a' népeſítésre, harmadſzor a' pénzre, és a' kereskedésbéli portékáknak belſő betseknek más egyéb jegyeire. — Ha ezekre ſzorgalmatoſan vígyáz, ezekből a' következik, hogy a' ſzegényebb Orſzágoknak lakoſaik, e' termékenyſégnek 's gazdagſágnak földére által mennek lakni. Máſodſzor, ez a' termékeny Orſzág, vagy Sziget, mindenkor bóldogíthatja azoknak a' Szigeteknek kereskedéſeiket mellyek néki haſznára vagynak, meg-gátolhatja pedig azokét, a' kiknek gazdagſágok néki arnyékot kezd tartani.

Ezen

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Ezen principiumok ſzerént, a' búza tartó-házak vagy magazinok, nagy haſznokra vagynak nem tsak a' kitsiny, hanem a' nagy Orſzágoknak is; azután pedig fel-kell állítani a' kereskedésnek ſzabadſágát, és azt óltalmazni kell. — I-ſzör. A' mi a' Colóniákat illeti, ezekről azt mondja az Író, hogy az a' Nemzet, melly a' maga lakoſsainak némelly réſzét máſuvá küldi, ſzükſégesképpen meg-ſzegényedik, 's el-erötelenedik. Hogy erről az igazſágról meg győzetteſsünk, elég arra ha Spanyol Orſzágot e' tekíntetben Hollándiával öſzve-haſonlítjuk. Az elſők mennyire el-fogytak a' colóniák által, a' hová új lakoſokat küldöttek, még pedig akkor, mikor már a' Mauruſoknak ki-üzéſek által nagyon meg-erötelenült? Ez okozta, hogy Spanyol Orſzág a' maga régi hatalmáról 's gazdagſágáról nagyon alá eſett. Hollándia ellenben tsak azokat küldötte-ki a' Colóniába, a' kik nélkül könnyen el-lehetett, úgy hogy *Ceilonban* és *Javánban* eggyütt, alíg vagynak mind öſzve nyóltzvan ezer Hollanduſok, de a' kik elégſégeſek az ő erőſségeiknek, magazinjaiknak, 's hajóiknak óltalmazáſokra.

2ſzor. A' mi a' különös és egyebeket ki-rekeſztő kereskedésbéli Társaſágot illeti, azok két eſetekben lehetnek ſzükſégeſek: úgymint elöſzör a' kereskedésnek kezdeté-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ben, hogy a' haſznos találmány meg-jutalmaztattaſsék, 's az emberek néki bátoríttaſſanak; máſodſzor pedig akkor, mikor a' ſok-felé el-ágazott kereskedés magának a' Nemzetnek veſzedelmes lehet.

3-*ſzor*. A' lakoſoknak munkáſságok egy leg nagyobb kút-feje a' kereskedésnek. Ide tartoznak minden haſznos találmányok, mesterſégek, kivált pedig azok, mellyek által eggy két ember véghez-viheti azt, mellyekre ſok ezer kezek kívántattatnának. Ez ellen ugyan majd mindenütt hartzol a' balvélekedés, melly a' tudatlanſágból vette a' maga eredetét. Így okoskodnak ſokan, ha p. o. az egéſz Városban eggy mesterſéges machina által minden nap' elegendő víz helyekbe küldettetik, hogy élnek majd a' víz-hordók? ha Tsatornák v. víz-árkok áſattatnak kereſztül az Országban, hogy élnek majd a' ſzekeresek 's kotsiſok? ha a' Király 's más Nagy emberek az ő ſok haſzontalan inaſsaiknak felét útra botsátanák, hogy élnének majd ezek? De erre könnyű a' felelet; mert némellyek közzülök lehetnének föld-míveſek, máſok katonák, vagy hajós legények, máſok pedig a' műhelyekben 's Fábrikákban dolgot találnának.

4-*ſzer*. A' mi a' pompát vagy bújaſágot illeti; ezt is fordíthatja a' bölts Törvényt-tévő a' közönſéges Társaſágnak haſznára.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nára. Hogy a' pompa, vagy öltözetekben való bújálkodás a' Kereſztyénſégnek termé-ſzetével ellenkezzen, a' bizonyos: de leg-alább a' pompának nevezetét ſzükſég jól meg-határozni. Az a' mi a' mi öreg Atyá-inknak pompának tetſzett, már most kö-zönſéges; haſonlóképpen a' mi ma pompa, nem fog az annak tetſzeni a' mi unokáink előtt. II-*dik* Henrik Frantzia Király alatt pompának tartatott a' ſelyem harisnya, 's ſzint ollyan nagynak tartattatott akkor fejér mázú tserepekről enni, mint ma portzel-lánokról. Terméſzeti következéſe lévén a' pompa minden Orſzágnak, a' melly bövöl-ködő és gazdag; a' bőlts Törvény-tévő régulázhatja ugyan azt, de ha egéſzen meg-tíltja, úgy az Orſzágnak kárt okozhat. Mi-kor elégſéges ember van valamelly Biroda-lomban, mind a' föld-mívelésre, mind a' hadra, mind a' mesterſégekre 's fábri-kákra; jobb hogy azok, a' kik ezekben dolgot nem találhatnak, a' pompára tarto-zókban fáradozzanak, hogy ſem mint ide-gen Orſzágokra, vagy Colóniákra útazza-nak, a' hol haſonlóképpen a' pompán fog-nak munkálódni; mert a' tzukor, kávé, 's dohány, tobak, nem egyéb, hanem új pompázáſnak neve. Azt mondhatja ugyan valaki, hogy a' pompa el-púhítja a' nem-zeteket. Meg-engedem ezt, ha a' pom-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

pán ama korhelységgel s' dologtalansággal eggyütt járó Ásiai pompát értünk: de ha azon nem értünk egyebet, hanem tsak a' gazdag köntösöket, meg-rakott házakat, 's tsínos asztalokat, így a' pompa ki fogja inkább üzni, hogy sem mint nevelné a' korhelységet. Tudjuk a' Históriákból, hogy a' komor Latzedémonbéliek minden pompát gyülöltek, az Áthénásbéliek ellenben mód-nélkül is pompáztak; de azért sem a' tudományokban, sem a' vitézségben nem vóltak amazoknál alább-valók. Mindazáltal tsak ugyan illendő, hogy ezek a'politika jegyzései a' Keresztyénségnek tudománya által mérsékeltessenek.

5-ször. A' mi a' pénzt illeti, szükség hogy ez jó legyen, 's a' maga belső betsénél fellyebb ne emeltessék.

ILLIK-É A' NEMESSÉGHEZ A' KERESKEDÉS?

A' kereskedés éppen nem teszi a' Nemességet alább-valóvá. Ha kivált a' szegényebb rendü Nemesség Fábrikákra, tisztességes mesterségekre, 's a' kereskedésnek egyéb nemeire adná magát: így elejevétettetnék annak a' dologtalanságnak 's henyélésnek, melly az Országnak valóságos nyavalyája, 's a' jó erkölts' meg-veszteget-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tegettetéfének eggyik kút-feje. Igy mind a' békeſségnek mind a' hadakozásnak idejében, a' Köz-Társaſágnak minden tagjai a' közjóban eggyütt munkálódnának. — Noha e' Hazában fokkal jobban míveltetik a' föld, mint némelly Európai Orſzágokban; de még is nem míveltetik úgy, a' mint kellene 's lehetne. Ha eggyſzer a' Nemeſség nem ſzégyenlené a' kereskedésnek tiſzteſséges ágait; tsak tíz húſz eſztendő múlva is más forma állapotban lenne a' föld-mívelés. — Különös haſzna lenne ennek az Orſzágnak népeſedéſére is; mert ez által, a' kik most nem találván ſemmi dolgot búſaſágra adják magokat, attól laſsanként el-vonattatnának. Ez által tétettethetnék nagyobb virágzásra a' vízen való kereskedés is. Tudjuk hogy Cárthágót, Áthénást, Hollándiát 's Ángliát a' tette virágzóvá, hogy a' legnagyobb Familiából való-emberek is a' tengeren való kereskedést nem ſzégyenlették. Az a' régi bal-vélekedés, hogy a' kereskedés gyalázatjára van a' Nemeſségnek, a' régi tudatlanſágnak idejében vette eredetét, a' mikor a' Nemeſek Orſzágokról Orſzágokra jártak, és az ember ölő vitézſégben tartották minden ditsőſégeket. Ha ez nem illetlen a' Nemeſséghez, hogy idegen Orſzágokban eladják a' magok erejeket 's véreket; hát

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ez mimódon szolgálna gyalázatjokra, ha posztó és más szükséges Fábrikák által bóldogítanák Hazájokat?

A' PRUSSZIAI TÖRVÉNY KÖNYVRŐL.

Ángliának ama nagy Bölcse *Báco*, il'yen következendő rangba helyheztette a' föld' Fejedelmeit. Az első rangot érdemlik azok, a' kik valamelly Országnak felállítójik vóltak; a' másodikat a' bölcs Törvény-tévők; a' harmadikat az Országnak Vitéz óltalmazóji; a' negyediket azok, a' kik Birodalmokat más Tartományokkal is ö regbítették; az ötödiket azok, a' kik a' Hazának Atyjai, az az, a' kik igazság által vezérelnek, és a' népnek bóldogítására éjjel nappal fáradoznak. Azután ez a' nagy Bölcs külömb-külömb-féle okokkal erősíti ezen el-intézésnek helyes vóltát. Nevezetesen hogy a' Törvény-tévőket második rangban helyheztette, azt az okát adia, mert azokat úgy kell nézni, mint az Országnak második fundálójit; 's hogy ez az ok helyes légyen, azt az egész História tele torokkal kiáltja. Mitsoda vólt Róma Núma nelkül, Áthénás Sólon nélkül, Lacedé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

cedémon Lycurgus nélkül, 's közelébb a' mi időnkben Moscóvia I-sö Péter nélkül?

A' Törvény-tévön pedig nem tsak azt értjük itt, hogy valamelly Király Törvényeket tsináljon. Többnyire minden Királyok hoztak Törvényeket, 's az ő rendeléseiknek eggybe-szedéseik olly sok kötetéket tsinálnak, hogy azokban a' leg-világosabban látó értelem is el-tévelyedik. Sokkal hasznosabb már a' régibb Törvényeket jó rendbe szedni, mint újakat tsinálni; jobb a' Törvényeknek velejeket, lelkeket, 's tzéljokat rövid munkákban elönkbe terjeszteni, mint azoknak különböző vélekedéseiket hosszan elöszámlálni, a' kik valamelly Törvényt így vagy másképpen magyaráztak: sokkal jobb némelly világos 's változhatatlan principiumokat meg-erösíteni, mellyekből önként folyjanak azok a' következések, mellyek minden külömb-külömb-féle esetekre alkalmaztathatók. E' szerént illy sok Századoknak le-folyások után is, 's illy temérdek Törvényeknek közönségessé lett tétettetések után is, ha valaki eggy helyesen el-intézett Törvény könyvet botsát-ki, melly minden részeiben a' helyes Lógikán fundáltatik, méltán meg-érdemli a' Törvény-tévönek nevezetét, 's eggyszer'smind azt is, hogy az emberi Nemzetség' Jól-tévöjének esmértessék.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' Törvény' tudománya még ma is sok fogyatkozások alá vagyon vettettetve. — A' régi Rómaiaknak sok esztendőkig nem vólt semmi írott Törvény-Könyvök, hanem minden dolgok a' Királyoknak szabad tetszések szerént intéztettek-el. Ezeket a' rendeléseket *Papírius* öszve-szedte vólt: de a' közönséges-Társaság a' Királyoknak ki-üzettetések után még tsak nevét sem szenvedhetvén a' Királyságnak, eggy átaljában meg-vetette azokat, 's készebb vólt a' Görögök közzé menni Törvényt keresni, 's onnan az úgy nevezett XII. Tábla Törvényeket ki-hozni, mint sem a' Papíriustól öszve-szedetett rendeléseket bé-venni.

De mint-hogy azok a' Törvények nem tehettek eleget minden-féle esetekben 's környül-állásokban; azért is néha a' Tanács, majd a' Nép, néha a' Tribúnusok, majd az Aedilisek és Prœtorok, külömb-külömb féle rendelésekkel pótolgatták azokat, a' mellyekbôl eggy ollyan nagy öszve-zavarodása következett a' Törvény-Könyvnek, mellyben nem tsak a' lakosok, hanem még a' Törvény-túdók is el-tévelyedtek. Ciceró már a' maga idejében belé akart botsátkozni ebbe a' Törvény-tanúlásnak mélységébe, 's eggy okos Systémába akarta azt venni; de a' dolog nem felelhetett meg jó igyekezetének. Azután Július Cæsar

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſar akarta jobb rendbe venni a' Törvényeket; de hamarább meg-halt, mint ſem jó tzélját el-végezhette vólna.

Eggy a' leg-nagyobb viſſza-éléſek közzül e' vólt, hogy a' Törvény-túdóknak valamelly kérdésre adott feleleteiket úgy tartották, mint tsalhatatlan oráculumokat. Ez a' Törvénybéli zavarodás mindenkor jobban nevekedett minden Kereſztyén Tsáſzárok alatt; a' mikor a' Törvény-túdók mind az oskolákat, mind a' Törvény-ſzékeket, ſőt még a' Királyi Udvarokat is az ő lármájokkal bé-töltötték. — *Juſtinianus* Tsáſzár nagyon ſzívére vette vólt azt, hogy a' Törvénynek ki-ſzolgáltatáſát jobb lábra állítsa. Illyen tzélból tétette közönségeſekké, előſzör a' *Codexet*, azután a' *Digeſtákat*, azután a' *Novellákat*: de ezekben a' munkákban ſem a' ſzükſéges principiumok, ſem az azokból helyeſen folyó következéſek nem találtatnak. Igaz az, hogy a' *Digeſták* láttatnak mutatni a' Törvény-Könyvnek valami ábrázatját: de nintsen úgy ſzóllván ſemmi formájok, 's ez a' híjánoſság ezt a' külömben ſzép és temérdek Gyűlyteményt tsak-nem haſzontalanná teſzi. — Tulajdonképpen ſzóllván, egyedűl az *Inſtitútumok* azok, mellyek jól vagynak dolgozva; mert ott a' józan-okoſság a' ſinór mérték, 's azonban a' ſzemélyek és a' Törvényes

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

vényes dolgok Syſtemában vétettetnek-elö. Eleitöl fogva így kellett vólna a' Törvény Könyveknek kéſzíttetni; 's e' ſzerént kéſzült a' nagy Frideriknek Törvény-Könyve is.

A' BÚZÁRÓL, ÖRLÉSRÖL, LISZTRÖL, 'S KENYÉRRÖL NEMELLY JEGYZÉSEK.

Mellyik búza legyen leg-jobb, azt a' ſzem és tapogatás is alkalmaſint megmutatja; de leg-igazabb mértékje annak a' nehézſég vagy a' meg-fontolás; mert mennél nehezebb valamelly búza, annál jobb az, és leg-alkalmatoſabb kenyér kéſzül belöle. Ezen az okon nem jó vólna é az, ha az Orſzág közönſégeſen meg-határozná, hogy a' búza 's a' gabonának neme ne mérö ſzámra, hanem font vagy má'sa ſzámra adattatnék? Ennek ezen következendö haſznai lennének. I-*ſzör*. Hogy a' kinek leg-tömöttebb ſzemü, leg jobban tápláltt, 's leg-nehezebb búzája lenne, annak mindenkor leg-több pénzt adnának értte: mert van ollyan mérö búza, melly alíg nyom többet nyóltzván fontnál, van ismét ollyan, melly tiz fonttal is nehezebb. 2-*ſzor*. Így meg-elöztetnének azok a' ſok

féle

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

féle tsaláſok, mellyek az egyenetlen vékák, a' helytelen tsapáſok, és más módok által esnek. Sokan a' vékákat mesterſégeſen vagy meg-kitsinyítik, vagy meg-nagyobbítják; de ha nem nagyítanák is, mellyik az a' bodnár, a' ki tsak két tökélletesen megeggyezõ vékát is tudjon kéſzíteni? *3-ſzor.* Hány-féleképpen változik a' méréſnek neme a' Hazában? itt Poſonyi mérõre, amott pestire, itt ſzapura, amott köbölre, itt Kilára, amott vékára ſzóllnak, úgy hogy eggyik Vármegyebéli ember a' máſikat alíg érti-meg. Ha eggyik Orſzágból a' búzának óltsóſágát vagy drágaſágát írják, ott ſem tudnak az emberek helyes ítéletet hozni róla, nem esmérvén millyenek légyenek mértékeink; de ha má'ſával adattatnék a' gabona, úgy ha azt írnám p. o. hogy Pesten harmintz garaſon ment a' tiſzta búzának má'ſája, húſzon a' ro'sé, 's a' t. úgy nem tsak az Orſzágnak minden tagjai ezt eggy hallásra meg-értenék, hanem egéſz Európa is tudna a' drágaſágról vagy ſzükſégről ítéletet hozni. *4-ſzer.* Magyar Orſzágnak nagy réſze ſzántásból 's vetésből él; ſoha ſem leſz' addig az Orſzág virágzó, míg a' búza óltsó leſz', 's a' Haza' gazdagodáſának eggy nevezetes eſzköze 's pontja lenne az, ha a' ſzemen ſzedett ſzép tiſzta búzának fontja eggy krajtzár, ehez-képest

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

pest a' kétſzeresnek eggy német pénz, a' ro'snak, kölesnek, áipának, fél-krajtzár lehetne az árra, 's e' ſzerént a' többeket is meg lehetne határozni. *5-ször.* Igaz az, hogy ha fonttal mérettetnének is a' gabonák, még ſem lehetne minden tsalárdſágnak elejét venni. Találtathatnának ollyanok, a' kik meg-vizeznék a' búzát, hogy többet nyomjon, vagy apró követseket elegyítnének belé: de még is könnyebb vólna így minden-féle tsaláſoknak elejeket venni, kivált eleinten az el-adásra bé-vitt jóſzágoknak el-veſztéſekre, 's az Ispotályok' ſzamokra lejendő confiscáltatáſokra büntetvén azokat, a' kik valamelly tsalárdſágban találtatnának.

A' mi a' búzának épen való meg-tártáſát illeti; ſzükſéges ezt ollyan helyen tartani, a' melly híves, nedveſség nélkül való, és jól bé-záratott légyen. A' partos helyeken, a' hol nem lehet attól félni, hogy a' vermekbe víz fakadjon, és ha fellyülről azokat erőſen bé-tsináliák, úgy hogy ſemmi-féle levegő-ég a' búzához ne férhéſsen, az e' féle vermekben ſzáz eſztendeig is el-lehet a' búzát épſéghen tartani. A' hol vermeket nem lehet ásni, ott ſokan a' ház-héjjára ſzokták a' búzát nagy vastagon fel-tőlteni: de a' kinek módja van benne, jobb ha azt a' ház'héjján 'ſákokban tartja,

tartja, de úgy hogy a' 'fákok eggymást ne illeſsék, ſe a' kö-falhoz ne érjenek, hanem úgy állongattaſsanak fel, hogy a' ſzél ſzabadon el-fúhaſson közöttök. Ennek az a' nagy haſzna is lehet, hogy a' tűz támadáſokban leg-alább valamelly réſzét búzájának a' Gazda könnyebb móddal meg-tarthatja. Azonban ki ki által-láthatja, hogy nem terjeſztetik-ki ez a' jegyzés az ollyan Hazafijakra, a' kiknek tehetſégekben áll gabonás tsüröket építeni, hanem tsak az ollyanokra, a' kik hetven nyóltzvan, vagy valamivel többetske köböl búzával bírnak.

A' melly búza igen nedves, és híves nyárban kéſzült, ártalmas lehet az egéſzſégnek, ha mindjárt élnek vele: az illyen búzát tehát, vagy a' napon, vagy gyengén bé-fütött kementzében jól meg kell elébb ſzáraztani, minekelőte meg-őröltetnék. Némellyek azt tartják, hogy a' régi búzából ſültt kenyér jobb, mint az új búzából ſültt: de valóſsággal ha az új búza annak rendje ſzerént jól ki ſzáraztatik, mindenkor jobb az a' tavalyi búzánál, 's mennél tovább tartattatik a' búza, annál inkább el-veſzti azt a' jó ízét, mellyet gyümőlts íznek nevezhetünk.

Minekutánna a' búza illendőképpen meg-ſzáraztatik, arra kell vígyázni, hogy illyen ſzárazon ne küldetteſsék a' malomba;

külöm-

külömben a' leſz belőle, hogy a' búzának külſő héjja felette ſzáraz lévén, olly apró porotskára törettetik a' kő által, hogy a' leg-ſűrűbb ſzitán is annak nagy réſze által-megyen, 's a' liſztet meg-feketíti. Minek-előtte tehát a' malomba küldettetnék a' búza, meg-kell azt gyengén nedveſíteni, még pedig úgy, hogy minden búza ſzemek eggy formán nedveſedjenek-meg. Az e'féle meg-nedveſítésre leg-alább tíz font víz meg-kívántatik minden köbölre, vagy két Poſonyi méröre. Az e'képpen meg-nedveſített búzát leg-alkalmatoſabban lehet őrölni huſzon négy óra múlva. Ha a' gazd-aſſzony ezt el-múlatja, az okos mólnár meg fogja öntözni, de a' liſztből annyit magánál tart, a' mennyi vizet fog adni viſſza a' gazd-aſſzonynak az ő liſztjével eggyütt. — Igaz az, bogy ezt tsak az ollyan gazd-aſzſzonyok tselekedhetik, a' kik akkor őröltethetnek, a' mikor akarnak; mert ha, a' mi gyakorta meg-eſik, hetekről hetekre állna az illyen meg-nedveſíttetett búza a' malomban, úgy a' liſztje nem ollyan egéſzséges. Hogy azért közönſégesen fel-ál hatna ez a' ſzokás, nem jó vólna-e közönſéges törvénnyé tenni azt, hogy minden mólnárok má'ſa ſzámra vennék bé az őrölni való búzát, 's ugyan má' a ſzámra adnák viſſza a' liſztje. 'S minthogy pedig a'

gazd-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gazd-aſſzony nem tudván az őrlés' idejét, a' maga búzáját meg nem nedveſíthette; tehát ez a' munka lenne a' Mólnáré, de úgy hogy leg-alább öt vagy hat font minden köbölre vagy két Poſonyira fellyül ſzámláltatnék, úgy hogy ha ſzáz nyóltzvan font vólt a' búzá, úgy adattatnék-bé, mintha ſzáz nyoltzván hat font vólna. De igaz mindazáltal, hogy ha eggyſzer a' mólnár roſſz lelki esméretű, így is tsinálhat ő magának haſznot, felebárátjának kárával; mert ekkor a' búzát felettébb is meg-vizezi, hanemha a' Bírák minden helyeken ſzorgalmatoſan vígyáznak erre. — A' régi Rómaiak nem híjában nevezték a' haſznot a' malomtól emolumentumnak. — Ha a' búza vagy üſzögös, vagy penéſzes, azon is ſokat lehet ſegíteni; ha vízben jól meg-dörgöltetik, 's azután ſzárazon meg-roſtáltatik.

Némellyek azt tartják, hogy ha a' liſzt korpástól eggyütt tartattatik, úgy még tovább dohoſság nélkül meg-lehet tartani. De ez hamis vélekedés, mert a' tapaſztalás bizonyítja, hogy a' korpa hamarább öſzve-melegſzik mint a' liſzt, és így a' liſztnek is roſſz ſzagot okozhat. Tsak addig kell tehát a' meg-örlött liſztet a' korpával eggyütt tartani, míg könnyen el-vál tőle a' ſzitálás által: erre pedig nyári időben elég nyóltz nap, téli időben tizenhat nap; fel-

 téſſzük

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

téſſzük mindenkor, hogy a' gazd-aſſzony a' malomból haza hozatott liſztjét, minthogy onnan vizeſsen került-ki, előſzör jól meg-ſzáraztja, minekelőtte élés-ládara vagy 'ſákokra tőltené. Vígyázni kell a' gazd-aſzſzonynak arra is, hogy nedves időben neſzitáltaſson; mert akkor a' korpa ſokkal nehezebben válik-el a' liſzttől, mint ſzáraz időben.

A' jó liſztet leg-inkább meg-lehet abból esmérni, ha világos ſárgás, ſzáraz, és nehéz, 's az ember a' maga újjai közt könnyen eggy kis golyóbist formálhat belőle. De leg-bizonyoſabb jele az, ha két három tsepp vízzel eggy kis téſztát tsinálván belőle, ez a' téſzta hamar keményedik, 's az embernek két kezei által húzattatván, meſſzére el-nyúlik, 's el nem törik: e' mondom tsalhatatlan jele, hogy a' liſzt jól van őrölve, 's a' búza is helyes volt, a' mellyből kéſzült.

A' liſztet is leg-könnyebben meg lehet úgy épen tartani, ha azt tselekeſzi vele a' Gazd-aſſzony, a' mi fellyebb a' búzáról mondattatott. Ha a' malomból haza hozattatott liſztjét jól meg-ſzáraztja, 's nyóltz kilentz nap múlva meg-ſzitáltatja, azután tőlteſse 'ſákokra, 's állongattaſsa-fel azokat úgy, hogy a' 'ſákok eggymást ne érjék, ſe pedig a' falhoz ne dűljenek. A' nyári nagy hévſé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Jelzet: 728.196

hévſégekben óldva tarthatja a' 'ſákokat; ſöt hogy a' liſztnek meg-hevüléſét vagy forráſát meg-elözheſse, eggy vastag botot dugaſson-le minden 'ſákba ſzintén fenekéig, hogy annak néminémü ſzelelö-lyuk gyanánt ſzolgálhaſson.

A' korpának ſemmi haſzna nints a' kenyérben, mind azért, mert magában nints tápláló erö, mind pedig azért mert nagy akadály a' jó kenyérnek kéſzítéſében is. — Eggy font tiſzta liſztböl kéſzíttetett kenyérnek mindenkor van annyi tápláló ereje, mint más-fél font korpás liſztböl kéſzülttnek,

HERCULÁNUM, vagy HERÁCLEA VAROSÁRÓL.

Herkules Spanyol Orſzágból viſſza-felé jövén, mikor a' maga Hajós-ſerege Sarnó folyó-víz mellett meg-állapodott, 's ott az Isteneknek ajánlotta a' nyertt prédának tized réſzét, ugyan azonn a' helyen, a' hol hajós-ſerege meg-pihent vala, épitett eggy Várost, *Nápoly* és *Pompéja* között, által ellenbe a' Veſuvius hegyével, két folyó vizek köztt, 's nevezte azt a' maga nevéröl Herculánumnak, vagy Herkules' Városának. A' Város' épittetéſének ideje leg-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

alkalmatoſabban határoztathatik Kristus Urunk ſzületéſe előtt az 1278-*dik.* eſztendőre. Azután lakták e' Varost az Oskuſok, Etruſcuſok, Pelaſguſok, a' kik idővel a' Rómaiak által a' Város' bírtokából ki-verettettek, Kristus Urunk' ſzületéſe előtt 293-*dik.* eſztendőben. Száz eſztendő múlva azután, több más Olaſz Városokkal eggyüt el-ſzakadt Herculánum a' Rómaiaktól: de Didius Pro-Conſul által régi hűſégére viſſza-hajtattatott. Azután lett ez a' Város a' Rómaiaknak Colóniájok' 's eggy igen gazdag és nagy tekintetű Város nevekedett belőle. Plínius és Flórus Campániának eggy majd leg-főbb Városának nevezik azt. Ez a' Herculánum felette nagy romlást ſzenvedett abban a' nagy föld-indúlásban, melly eſett Néró alatt, Kristus Urunk ſzületéſe után 63-*dik.* eſztendőben, és a' melly Pompéja Városát le-rontotta. De főképpen végképpen el-temettetett ez a' Város Títus alatt, Kristus Urunk' Születéſe után a' 79-*dik.* eſztendőben, Augustusnak 24-*dik.* Napján a' mikor a' meg-gyúladott Veſúvius' hegye olly nagy fűrűſéggel okádta ki magából a' meg-ólvaſztatott köveket, hogy azok özönvíz módjára folytak-bé a' Városba, 's annak minden épületeit úgy el-temették, hogy ſemmi leg-kiſsebb jelenſége is nem

látta-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

láttatott, minekutánna majd 1400 eſztendőkig fenn állott vólna.

Ezen rövid le-írásból meg-tetſzik, hogy mind azok a' régiſégek, mellyek ma a' föld alatt fel-fedeztetett Hercálánumban találtatnak, leg-alább is ez előtt 1700 eſztendőkkel kéſzíttettek. Ezen folyó Századnak hatodik eſztendejében Printz *Elboeuf*, a' ki azután Lotharingiai Dux vólt, fedezte-fel leg-előſzör ezt a' Várost, mikor a' Porticiban lévő majorjában eggy kútat áſatott. Sokképpen áſogatták azután is, *míg végre* Don Carlos, Siciliának Királyja lévén 1736-*ban*, nyóltzvan lábnyira a' földet ki-áſatta, 's e'képpen majd az egéſz régi Várost fel-fedezte, úgy hogy ma az Útazók fáklyákkal annak minden útſzáit 's épületeit meg-járhatják. — Az ezen Városról írtt ſok-féle munkákból látjuk, hogy Herculánumnak útſzáji egyeneſek, épületei tsak-nem mind eggy-formák, 's kívül külömb-külömb-féle ſzínekre meg-vóltak feſtettetve. Az ablakok éjjel fa táblákkal vóltak bé-zárva, 's a' melly házakban még ablakok találtattak, azok az üvegek felette vastagok vóltak. — A' melly ritkaſágok, értz és kő oſzlopok találtattak e' Városban, azok Porticiben eggy nagy Muſæumba hordattattak-bé, melly neveztetik *Muſæum Herculánenſének*; mellyben különös ſzobákba rakattattak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

azok, mellyek a' Régieknek. Isteni tiſzteletjekre 's áldozatjokra tartoztak; a' máſodik ſzobába helyheztettettek azok, mellyek a' Matheſisre, Mu'sikára, 's Chirurgiára tartoztak, ſok vas és értz edények, értzből kéſzűltt tűkörök, Nap ellen valók, és egyebek; a' harmadik ſzobába gyűjtettettek öſzve minden kő-míveſi eſzközök, 's ugyan itt találtatnak orſók, elefánt-tetemből kéſzűltt kanalak, de villa az egéſz Városban nem találtatott, minthogy még ekkor a' Rómaiak nem ettek villával. — A' negyedik ſzobában találtatnak minden féle fontok- és mértékek, mellyekkel éltek a' Város-béliek. Az ötödikben láttattatnak a' ſok márvány és értz oſzlopotskák; ugyan itt vagynak a' régi kéz-íráſok is, mellyek réſz-ſzerént élő fáknak hártyájikra, réſz-ſzerént pedig némelly fáknak leveleikre vagynak írattatva, azért is nagyon meg-feketedtek. A' többek között találtattak itt Philodémusnak négy kéz-íráſai; az elſő a' Mu'ſikáról, a' máſodik a' Philoſophiáról, a' harmadik a' Rhetoricáról, a' negyedik az Erköltsi-Tudományról. Ugyan itt találtatik a' Régieknek téntájok, jegyző táblátskájok, Styluſsok, vagy jegyző vaſsok. Ugyan itt találtatnak fából kéſzítetett író-eſzközök is. — A' hatodikban találtatnak minden konyhai eſzközök. A' hetedikben vagynak a' többek

kö-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

között két nagy értz bálványok, mellyek két bajnokoknak képeik; 's ezen kívül több apróbb bálványotskák. A' nyóltzadikban találtatik a' többek között eggy kőből metszetett edény, eggy fejér márványból kéfzűltt Vénus, és eggynéhány alabástrom oszlopok. A' kilentzedikben találtatnak a' pénzeknek fokféle nemeik, nyakbéli és kézre való ékességek; ugyan ebben a' szobában láttattatnak fok külömbb külömbb-féle gyümöltsök, mellyek Herculánumnak el-temettetésekor rész-szerént már meg értek, rész-szerént érő-félben vóltak, mint p. o. mondolák, figék, baratzkok, diók, és egyebek. Találtatott bor is eggy tserép edényben, mellynek fenekére e' vólt írva: *Herculáni Nónius*, de a' bor meg-keményedett, 's úgy látszik most is, mint eggy darab fekete üveg. Hihető hogy a' bornak azon neme vólt ez, mellyről azt írja Áristoteles, hogy azt nem lehetett külömben inni, hanemha az ember, mint a' tzukrot, vízben olvasztotta-meg. Tudni-illik Árkádiai bor vólt ez, mellyet a' régiek különösen tudtak megkészíteni, úgy hogy Plínius idejében két száz esztendös bort is ittak a' Rómaiak, ma pedig talán egész Európában senki két száz esztendös bort nem tudna mutatni. Meglehet, hogy azok az edények, mellyekben a' Régiek a' magok borokat tartották,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

igen ſokat ſzolgáltak azoknak mind javítáſokra, mind pedig ſok ideig való tartáſokra. — Ugyan azon ſzobában találtatnak még két gömbölyü kenyerek, olajos korſó, tsizma talp, ruhára való gombok, piroſító feſték, 's egyebek. A' tizedik ſzoba rakva vagyon ſok apró értz bálványotskákkal. A' tizeneggyedik 's tizenkettődik ſzobákban helyheztettettek minden hadi eſzközök, mellyek a' Városban találtattak. Ezen tizenkét ſzobákon kívül vagynak-még több ollyak is, mellyek egyedül Herculánum' ritkaſágainak le-feſtett képeinek vagynak rendeltetve. A' Spanyol Király eggy különös Akadémiát állított-fel a' végre, hogy rajzolja-le tökélletesen mind azokat az emlékezetre méltó dolgokat, mellyek Herculánumban találtattak. Ki is adtak már ezek a' Feſtők ſok Volumeneket az ő munkájokból; de a' mellyeknek meg-ſzerzéſekre Fejedelmi költſég kívántatik-meg.

A' POLITICÁRÓL.

Ha valaki a' Politikáról ír, annak nagy vígyázáſsal, békeſséges-tűréſsel 's hajlani tudó indúlattal kell bírni. Eggy ſzép könyvetskét botsatott-ki erről Deák nyelven Wilhelm; mellyben így ír a' Fejedelmekről.

I-ſzör.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

I-*ször*. Minden Keresztyén Fejedelemnek azt kívánja mind maga, mind Országa' bóldogsága, hogy az Igaz Vallásnak 's a' jó Erkölcsnek óltalmazója légyen. A' Vallás minden Virtusnak kút-feje, 's e' tisztítja-meg azokat a' mi virtusainkat, mellyek talán inkább a' mi hajlandóságunkból vagy temperamentumunkból mint-sem az Isten eránt való szeretetünkből folynak, minden salakokból, mellyek az emberi gyarlósággal eggyütt járnak. Mennél nagyobb valamelly Királynak külső ditsősége és hatalma; annál nagyobb szüksége vagyon néki arra az eleven világosságra, melly el-oszlathatja Királyi-székétől azokat a' sürü ködöket, mellyekkel a' tsapodárság 's hízelkedés minteggy bé-keríti azt. Ez a' világosság pedig nem egyéb, hanem a' Vallás, melly az ő Királyi-székében is azt kiáltja néki, hogy szint ollyan halandó ő, mint egyéb emberek; és így, hogy az ő kívánságait ne a' maga hatalmához, hanem mindenkor az igazsághoz mérsékelje, 's hogy légyen valósággal Atyjok azoknak, a' kiken az Isten ötet Fejedelemmé tette. Illyen gondolatokkal tellyes lévén, nem tsak maga fogja sélni a' Fejedelem az Istent, hanem a' maga jobbágyaival is tiszteltetí azt. Az ő jámbor és kegyes élete leg-hathatósabb példa, melly minden jobbágyait ösztönözi. Az

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

illyen Isten-félő Fejedelem nem könnyen ád okot a' szomszéd Fedelmeknek az ellene való törekedésre; hogyha pedig valaki igazságtalanúl meg-támadja, mindenkor kész és igen szívesen ajánlott segedelmet talál ő a' maga jobbágyaiban.

2-*szor*. Ama bölts Spanyol Király Alfonsus azt szokta mondani, hogy akkor virágzana igazán valamelly Ország, mikor a' Király' Ministerei magok is meg megannyi Királyok vólnának, vagy leg-alább Királyokhoz illő indúlatokkal bírnának. Nagy részént az emberek még kitsinységektől fogva az akadályokkal való küszködést meg-szokván, szintúgy szolgaságot mutatnak gondolkozásaikban, valamint állapotjokban; ellenben pedig sok Fejedelmek a' bölts ötől fogva meg-szokván a' hízelkedést, 's a' dítsérő tsapodárságot, valamit fel-teznek magokban, mind azt ellen-mondás nélkül igyekszik meg-tselekedni. Eggy okos Ministernek magán fellyül kell magát emelni, 's a' Királynak mindenkor olly tanátsokat kell adni, mellyek annak ditsőségét fel-tarthassák: a' Fejedelemnek más-felől előtte kell azt tartani, hogy a' Királyi-széket sok tévelygések 's bal-vélekedések ostromolják, és hogy néki eggy világosan látó, jó lelkiesméretű Ministerre nagy szüksége vagyon, hogy az igazságot a' hamisságtól meg-kü-

löm-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lömböztetse. Hogy mikor eggyszer a' had el-kerülhetetlen, azt ne mellőzze; de ha a' békesség lesz' szükségesebb, azt még eggy kevés karral is meg-tartani igyekezze.

Kérdésbe tészik némellyek azt is, ha szükség-é az, hogy a' Király személy szerént vezérelje a' maga Népét? Ezt a' kérdést az időnek 's alkalmatosságnak külömbségéhez-képest külömböző módon lehet meghatározni. Igaz az, hogy a' Királynak jelen-léte sokat tesz' a' katonáknak vitézségeknek fel-ébresztésére, 's a' győzödelemnek meg-nyeréséré. Az ő jelen-léte az a' lélek, melly a' Hadi-sereget, mint valamelly nagy testet mozgatja, lelkesíti 's bátorítja. Mikor látják a' katonák, hogy az ő jó Királyjok eggyütt szenved velek; nints semmi ínség, mellyet el ne türjenek, nints semmi ollyan veszedelem, mellyel szem-köztt ne menjenek. A' Királynak jelen-léte továbbá jó rendet állíthat a' Generálisok között is, a' kik között elejit vészi e'képpen annak az eggymásra való törésnek 's irígységnek, melly szerént mindenik a' Fő-Vezérségre vágyakozik.

3-szor. Nagy gondjának kell lenni a' Fejedelemnek arra, hogy magának minnél nagyobb hírt ditsőséget szerezhessen: erre pedig szükséges, hogy minden-féle virtusokkal ékeskedjen. Nem elég néki csak győzni

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ni mikor hadakozás van, hanem szükség, hogy a' hadakozásnak meg-szünése után a' békeségnek édeségeit a' maga jobbágyaival meg-tudja kóstoltatni. Tudni kell néki mikor az igazság úgy hozza magával, példásan büntetni 's gazdagon jutalmazni. A' pompa meg-vakítja ugyan az eggyügyü községnek szemét; de az a' ditsőség, melly ebből származik, igen múlandó, 's ha azért hóltta után is kedves nevet akar hagyni valamelly Fejedelem, szükség hogy ne kerülje a' munkát, hanem a' maga jobbágyainak bóldogításokban mindeneket el-követsen, valamellyeket tsak lehet. Sokkal könnyebb a' Fejedelmeknek magoknak hírt szerezni, hogy sem mint egyéb forsú embereknek. Ezek a' magokhoz hasonlók között öszve-zavarodván, sok munka s' törődés után mutathatják-ki magokat; de a' Fejedelmekre nézve maga a' Terméset előre jó útat készített. Magas helyen állanak ők már gyermek korokban, úgy hogy az ő leg-kisebb virtusaik is sok ezereknek szemekbe tűnhetnek, az ő okos szavaik, mint valamelly földre esett arany almák, nagy gonddal szedettetnek-fel, és mindenképpen ékesíttetnek.

De más felől, ugyan ezek a' magasan álló Fejedelmek, nem rejthetik-el a' magok büneiket is, hogyha azoktól engedik magokat el-foglaltatni: akkor tiszteltik ugyan az

ő

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ő méltóſágokat, félnek hatalmoktól, de magokban kárhoztatják a' módot, melly ſzerént ezen hatalommal viſſza-élnek. Mi lehetne ennél nagyobb zabola a' Fejedelmek előtt, hogy magokat a' vétkes indúlatoktól meg-óltalmazzák, mint a' Népnek, kivált az ő halálok utan, minden kedvezés nélkül ő rólok hozott ítélete? — A' leg-első 's leghathatóſabb mód arra, hogy valamelly Fejedelem a' Népnek ſzeretetét meg-nyerje, ez, hogy ő valóſsággal jó, és feddhetetlen erköltsü legyen. Így az ő orſzágláſa nem egyéb leſz', hanem az igazſágnak 's egyeneſségnek Orſzága. Nem kell el-múlatni a' Fejedelemnek azt a' külső maga kedveltetését, 's nyájaſságot is, mellyel meg-nyerhet minden ſzíveket. A' nyájas de mindenkor Királyhoz illő maga viſelés, az édes de mindenkor igaz beſzéd, az ő Királyi-ſzéke körül forgóknak lelkeiken már elébb győzödelmet véſzen, hogy ſem mint a' maga jótéteményeinek közléſek által azokat meghódolta vólna.

Végezetre, változhatatlannak kell azt tartani a' jó Fejedelemnek, hogy az igazgatásnak lelke az igaz hitüſég. Ellenkezik mind a' józan-okoſsággal, mind a' Kereſztyén Vallásſal, mikor némellyek azt merik állítani, hogy a' Fejedelem nem köteleztetik a' maga ígéretének bé-tellyeſítésére. Sőt inkább

a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' ravaſzſág, mesterſég, 's tettetés, olly egyenetlen útak, mellyek gyalázatra vezetnek, 's eggyſzer'smind ollyan motskok ezek, mellyek a' leg-fényeſebb Királyi-ſzéket is meg-homályoſíthatják. Ha eggyſzer a' Népek az ő Királyjaiknak egyeneſségekről 's hűſégekről meg-vagynak győzettetve, úgy ki-írtatik közzülök minden kételkedés, 's minden Jobbágyok kéſzek, nem tsak javaikkal, hanem életekkel is áldozni; tsak-hogy a' köz-jó elébb-vitetteſsék.

A' MÓMIÁKRÓL, vagy BÉ-BAL'SAMOZOTT HÓLTT-TESTEKRŐL.

Mindenek tudják, hogy a' Mómiák nem egyebek, hanem azok a' bé-bal'samozott hóltt-testek, mellyeka'régiÉgyiptombélieknek temetŏ-helyeikben találtatnak. Herodotus hoſſzan le-írja nékünk a' módot, mellyel éltek ezek a' Népek-testeknek bé-bal'samozáſokban; a' melly is az ő Históriájának eggy igen betses darabja. A' fű-ſzerſzámok, mellyekkel e' végre éltek az Égyiptombéliek, olly hathatók vóltak, hogy még a' tsontokat is által-járták. Ennek a' bé-bal'samozásnak külömbözŏ módjai vóltak. Találtatnak ollyan Mómiák, mellyek merŏ feketék, a' mellyekről úgy gondolkoznak, hogy azok

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

azok tsupán ſóval és enyvvel vonattattak-bé. Más testeknek bé-bal'samozáſokra, éltek mirhával, áloeſsel, és egyéb betses fűſzerſzámokkal. De mind ezek a' betses fűſzerſzámok is meg-nem tarthatták vólna a' testeket épſégben, hanemha olly ſzáraz Pintzékbe 's bóltozatokba zárattattak vólna, a' mellyekhez ſemmi nedveſség nem járúlhatott. Maga a' ſzárazſág elegedendő a' testeknek a' rothadástól való meg-őrizeſekre. Tudni való dolog, hogy azok az emberek 's állatok, a' mellyek Arábiának homokjaitól boríttatnak-el, tsak hamar nedveſségeikből ki-ſzáraztatnak, 's annakutánna ſok ſzáz eſztendőkig olly épen meg-maradnak, mint ha bé-bal'samoztattak vólna. Gyakorta megeſett már, hogy egéſz *Karavánnyok*, az az, öt hat ſzáz, ſőt több emberekből és tevékből álló ſeregek veſztek-el eggyſzer'smind Arábiának puſztáiban, réſz-ſzerént azon égető ſzelek által, mellyek ott gyakran fel-emelkednek, és a' levegő-eget hirtelen annyira meg-ritkítják, hogy az emberek 's oktalan állatok lélekzetet nem vehetvén, meg-fúlnak; réſz-ſzerént pedig a' folyó homokok által, mellyeket a' nagy ſzél magaſsan feleemel, és nagy meſſzeſégre ismét le-botsát a' földre, úgy hogy ſok ſzáz emberek általok el-temettetnek. Az illyen testek a' magok épſégekben meg-maradnak, 's öt hat

ſzáz

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzáz eſztendőknek el-folyáſok után is azon épſégben meg-találtatnak.

A' nagy hideg ſzintén úgy meg-őrzi a' testeket a' rothadástól, valamint a' nagy ſzárazſág: de ſzükſég hogy a' hideg állandó és ſzáraz légyen; mert az időnek hidegről melegre, melegről hidegre való változáſa, tsalhatatlan oka lenne a' rothadásnak; és ez az oka, hogy a' mértéklett Clímákban, nem lehet a' testeket ſokáig tartani. De itten is lehetne abban mód, hogy ſok ſzáz eſztendőkig meg-lehetne épſégben tartani a' testeket; ha t. i. olly földbe tétetnek, melly a' bennek lévő nedveſséget magába veſzi, 's e'képpen azokat a' forrástól 's rothadástól meg-menti. E' lehet természeti oka annak, hogy *Tolouſában*, a' Franciſcánuſoknak Kryptájokban épſégben maradnak a' testek, a' mellyet ſokan tsudának tartottak.

A' PÁRISI TÚDÓS AKADÉMIÁRÓL.

Némelly Jegyzéſek annak Históriájáról, melly 1699-ben botsattatott-ki.

Ennek a' Királyi Akadémiának Históriájának két réſzei vagynak. Az elſő, mellyet tulajdonképpen annak Históriájának nevezhetünk, magában foglalja mind azoknak a' dolgoknak rövid ſummájokat, mellyek

az

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

az Akadémiában mondattattak; a' második réſz pedig elő-adja azokat a' darabokat, vagy Tudományos tördelékeket, mellyeket a' magok egéſz bőſégekben kívánt a' Társaſág a' közönſégnek kezeibe adni. Nem lehet ennél ſem túdóſabb ſem haſznoſabb munkát találni. Merő remek munka ennek Elő-beſzéde, melly az Olvaſót ezen Históriának minteggy küſzöbén meg-állítja. Úgy lehet nézni annak bőlts Íróját, mint a' kinek a' leg-terméſzetibb 's leg-világoſabb ki-fejezéſek minden-féle Tudományokban önként kínálkoztak magokkal, mihelyt az író-tollat kezébe vette. Eggy égő ſzövétneket gyújt ez a' Phyſicának 's Mathéſisnek töviſes és tekervényes kérdéſeinek meg-világoſításokra. Különöſen igyekezik ebben a' Bőlts Fontenelle meg-mutatni a' Mathéſisnek 's Phyſicának nagy haſznait. E' tekíntetben így fejezi-ki magát a' többek között: „ Ha az „ Ég-vi'sgálásnak (Astronomiának) ſemmi „ egyéb haſzna nem vólna is, azon kívül a' „ mit a' Jupiter körül forgó négy bújdoſó „ testekből vagy hóldakból véſzünk, a' ha-„ jókázás' meſterſégének tökélletesítéſére; „ tsak maga ez is meg érdemelné azokat a' „ drága eſzközöket, betses kéſzületeket, 's „ azt a' pompás épületet, mellyeket a' Ki-„ rály e' végre tsináltatott. A' tengeri ha-„ jóſok, 's az Épitő-meſterek, kik az ő meſ-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ terſégekben a' Mathéſis által ſegíttettek,
„ nem vették-éſzre a' Föld-mérőt vagy
„ Geometrát, a' ki őket vezérlette, és tsak-
„ nem úgy jártak e' tekíntetben, mint az
„ emberi testek, mellyek mozgattatnak
„ eggy halhatatlan lélektől, mellyet nem lát-
„ hatnak.

„ Az Anatómia, vagy *Bontzolás*, *Fel-*
„ *metſzés*, nem mehetett nagyobb tökél-
„ leteſségre, hanemha a' *Chirurgiának* mun-
„ káit egyſzer'smind bizonyoſabbakká 's tsal-
„ hatatlánabbakká tette. Az a' mi néz az
„ emberi életnek fel-tartáſára, különöſen
„ tartozik a' Phyſicára, 's ezen tzél ſzerént
„ oſztattatik az három réſzekre, úgymint az
„ *Anatómiára*, vagy Fel-metſzésre, a' *Chi-*
„ *miára*, vagy Olvaſztó-mesterſégre, és a'
„ *Botánicára* vagy *Füvezésre*. Azok a'
„ mesterſégek, mellyek réſz-ſzerént a' *Phy-*
„ *ſikától*, réſz-ſzerént a' *Mathéſistől* függe-
„ nek, igen ſzoroſsan eggymáshoz vagynak
„ kötöztetve, és eggymásnak kezére dol-
„ goznak. A' hajózás függ az Ég-vi'sgálás-
„ tól, ennek nagy ſzükſége vagyon az Op-
„ ticára; mind a' kettő pedig fundáltatik a'
„ *Föld-méréſen*, és *Álgebrán*. Ezek a'
„ Tudományok gyümöltseleneknek tetſzhet-
„ nek addig, a' míg tsak az értelemben ma-
„ radnak: de a' Mathématicuſok ki-terjeſz-
„ kedvén a' testekre, annál tovább men-

„ nek

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ nek azoknak vi'sgálásokban, mennél tö-
„ kélletesebben ki-tapogatják azokat a' füg-
„ géseket, mellyek vagynak a' Mathésisnek
„ réguláji, és a' földi testek között. Éppen
„ úgy kell gondolkozni a' Physicáról, mint
„ a' Föld-merésről. Sok részetskék, mel-
„ lyek esméretlenek 's észre-vehetetlenek
„ az emberi testben, könnyebben észre-ve-
„ hetők más állatokban, a' mellyeket mi
„ a' mi esmeretségünkre is alíg ítélünk mél-
„ tóknak lenni.

„ Ha a' régiek a' Mágnest eggy kevés-
„ sé jobban meg-vi'sgálták volna, könnyen
„ ki-tapogathatták volna azt a' meg-betsül-
„ hetetlen tulajdonságát, melly szerént az
„ mindenkor északra fordúl; és így fel-ta-
„ lálhatták volna a' *bussolt*, vagy mágne-
„ ses tőt, melly olly nagy hasznokra vagyon
„ a' tengeri hajósoknak. Gyűjtsük tehát
„ rakásra szorgalmatosan a' Mathésisen fun-
„ dáltt igazságokat, az időre bízván azokat
„ a' hasznokat, mellyek még valaha ke-
„ rülnek belőlök. Vagy ha némellyek ezek
„ közzül haszon nélkül maradnának is a' kül-
„ ső dolgokra nézve; de mindenkor hasznosok
„ ezek magokban, mert mindenkor elő-me-
„ netelünkre szolgál az minékünk, ha helye-
„ sen okoskodunk és ítélünk. Ezek a' Mathé-
„ sisen fundáltt igazságok azok, mellyek ár-
„ ra szoktatnak bennünket, hogy a' külömb
„ külömb-féle dolgokról való értekezésünk-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ ben meg-ragadjuk az igazſágnak fonalát,
„ hogy annál fogva elébb elébb vezéreltes-
„ ſünk. Az a' ſzép rend, tsínoſság, fontos-
„ ſág, és tiſztaſág, melly uralkodik ma min-
„ den jó Könyvekben, nem egyébtöl ſzár-
„ mazott, hanem a' Mathéſisnek ſzorgalma-
„ tos tanúláſától, a' melly mind inkább in-
„ kább kezd Európában lábra állani. Ha
„ a' Mathéſisben, 's Phyſicában vagynak hel-
„ lyel hellyel ollyak is, mellyek a' mi gondos-
„ kodáſunkat nem érdemlik-meg; juſson e-
„ ſzünkbe, hogy ez a' híba köz minden
„ Tudományokkal ſöt még a' Históriával
„ is. Ez ſem beſzéll nékünk mindenütt a'
„ virtusnak követésre méltó példáiról. Né-
„ hánykor tsak a' Városoknak 's Orſzágok-
„ nak el-puſztúláſokkal van teli. A' he-
„ lyett a' mozgás helyett, melly a' Biro-
„ dalmakat fel-forgatja, elönkbe terjeſzti a'
„ Phyſica azt a' mozgást, a' melly az egéſz
„ Teremſzetet lelkeſíti. Ha gyönyörüſé-
„ ges ſzemlélni a' Népeknek külömböző er-
„ költseiket; nem lehet é gyönyörüſégünk-
„ re az is, hogy ki-tanúljuk az állatok-
„ nak külömböző alkottatáſokat? Ez
„ a' nagy remek mív a' Világ, melly annál
„ tsudálatoſabb mennél inkább esmértetik,
„ olly nagy ideát ád nékünk annak Míve-
„ ſéről az élö Istenről, hogy a' mi elménk
„ egéſzen el-telik tsudálkozáſsal és háláadó

„ tiſz-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ tiſztelettel. Ez elött két ſzáz eſztendökkel, a' Mathéſisnek minden haſznai, a' „ mellyek lehettek, nem értek-fel azokkal „ a' Nézö-üvegekkel, mellyek azólta találtattak-fel, és a' mellyek a' mi látáſunknak „ olly bámúlásra méltó eſzközei, hogy ſoha illyeket a' Mesterſégnek kezeitől nem „ várhattunk vólna. A' levegö-eget ki-ſzívó machina, ollyan formában mutatja meg nékünk a' testeket, mintha egéſzen „ külömbözö Világban termettek vólna. „ Nints még két ſzáz eſztendeje, a' miólta igyekezik a' Túdóſok a' ſzükſéges Tudományokat öregbíteni, és nem állván ellent a' ſok akadályok, annyira mentek, „ hogy nem lehet azoknak lépéſeiket bámúlás nélkül ſzemlélni. Minden nap' újjakat látunk a' ſemmiſégből ki-jöni.

A' TÚDOS TÁRSASÁGNAK KI-NYOMTATTATOTT MUNKÁJIRÓL.

Igen ſok módok lehetnek abban, hogy a' Túdóſokban fel-ébreſztetteſsék és öregbítteſsék a' tiſzteſséges vetélkedés. Hajdan Rómában a' melly Poétákat meg akartak tiſztelni, borostyánból fontt koronát tettek fejekbe, és úgy vezették fel-felé a' Capitóliumba, 's azt lehet mondani, hogy ez a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

meg-betsültetés vólt a' munkának lelke, és a' bóldog elö-menetelnek kút-feje. Még a' tudatlanſágnak Századjaiban is formáltattak némelly Akadémiai Társaſágok, mellyeknek köſzönhetjük a' Könyveknek meg-tartattatáſokat, és a' Tudományoknak által-botsattatáſokat. Miólta a' nagy ſetétſég után a' Tudományok újra fel-támadtak, eggy nemes tüz buzdította-fel az elméket; mert minden módon ſerkentgették azokat a' munkának ſzeretetére. A' ſzép ígéretek, jutalmak, dítséretek, tituluſok, és a' Tudóſoknak neveiket minden-felé hintegetö hírnek ſzáz ſzájai, ſzéllyel-üzték a' tudatlanſágot, restſéget, púhaſágnak méltatlan ſzeretetét, és mind azokat az akadályokat, mellyek magokat az esméretnek terjedéſének ellene ſzegezték. Hát még melly ſok módok nintsenek azoknak kezeikben, a' kik a' Birodalmakat igazgatják, hogy a' ſzükſéges találmányok ſzaporíttaſsanak, és a' Tudományoknak minden-féle nemeik bóldogúljanak. Azok között a' ſok módok között, mellyek által a' Tudóſok öſztönöztethetnek, nem utólſó az, melly ſzerént a' Párifi Tudós Társaſág a' hozzá küldetett *Memoriáliſokat*, vagy apró munkátskákat ki-nyomtattatja. Igaz az, hogy e' Társaſágnak fel-állítáſától fogva, mindenkor kedveſen vétettettek 's meg is dítsértettek érdemek ſzerént a' hozzá

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

zá küldetett munkátskák; de meg-esett, hogy a' dítséret után azok feledékenyſégbe mentek. De miólta a' Túdós Társaſág azokat, a' mellyeket dítséretre méltóknak talál, ki is nyomtattatja, azólta néminéműképpen haſonlítanák ezek azokhoz a' munkákhoz, mellyek Rómában az Augustustól fundáltatott Apolló' Bibliothécájába helyheztettettek. — *Scripta, Palatinus quæcunque recepit Apollo.*

A' FELLYŰL-ÍRÁSOKRÓL, vagy INSCRIPTIÓKRÓL.

Az el-múltt Században igen nagy verſengés vólt a' Frantzia Túdóſok közt azonn, Frantziáúl vagy Deákúl kellene é az oſzlopokra a' fellyűl-íráſokat tenni? nevezetesen pedig arra a' Győzödelmi-ívre, mellyet a' XIV-dik Lajos' ditsőſégére akartak emelni. A' Frantzia Nyelv, melly már ekkor tsaknem felső póltzára hágott a' tökélleteſségnek, nem akarta a' Deák Nyelvnek engedni az elsőſéget. Nagy hartz lett ezenn a' Régiſégnek ſzeretői, és a' Frantzia Nyelvnek betsülői között. Sokan a' Túdós Társaſágnak tagjai közzűl azt akarták, hogy ennek a' nagy Királynak emlékezetére emeltetendő oſzlopon az ő ſzületett Nyelve olvaſtaſſon.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

De *Lucas* túdós Jesuita, eggy hosszú és nagy munkával dolgozott Beszédben mutogatta, hogy a' Deák Nyelvet illeti az a' ditsőség, hogy a' sellyül-íráſok azonn tétetteſsenek. *Charpentier*, a' Túdós Társaſágnak eggyik tagja, két kötetből álló munkát írt, mellyben a' Frantzia Nyelvnek ſzépſégét és méltóſágát mutogatta. Mind a' kettőnek vóltak ſzámos követőjik, a' kik az ő Vezérjeknek záſzlójok alatt kiſsebb vagy nagyobb elő-menetellel vitézkedtek. Mert az illyen pennákkal való hartzokban is, nem mindenek Achilleſek és Hectorok, hanem vagynak Menelauſok és Páriſok is: de az a' kár, hogy mint Homérusban, itt is igen hoſszan ſzoktak beſzéllni és ez okozza azt, hogy az illyen pennabéli tsatáknak nem lehet végeket várni. Meg-lehetne addig tíz Trójját venni, míg a' Túdóſok valamelly fenn-forgó kérdést el-igazítanak.

Miképpen végződött-el tehát a' Túdóſok között ez a' lármás hadakozás? Úgy látſzik, hogy a' Régiſégnek betsülői vettek erőt: mert a' kripták, forráſok, templomok, győzödelmi-ívek, és egyéb ofzlopok, máig is ſok helyeken Deák ſellyül-íráſokkal ékeskednek. De eléggé vígaſztalhatja magát azzal a' Frantzia Nyelv, hogy e' lett a' Mesterſégeknek, a' Királyi Udvaroknak, 's a' Békeſség' kötő Követeknek Nyelvek: eggy

ſzó-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzóval, e' lett tsak-nem az egéſz túdós Európának Nyelve.

A' GÖRÖG HISTÓRIÁRÓL.

Ditsekedhetik a' Görög História azzal, hogy az abból vett Tudományok és jegyzéſek mindenkor kedveſek. A' Görög Néptől fel-találtatott mesterſégek vóltak inkább azok, hogy ſem mint az ő tagjainak virtuſaik, mellyek olly meg-jegyzésre méltókká tették mind azokat a' ki-meneteleket, mellyeknek theátrumjok és tzéljok vólt. Sokkal inkább bövölködött Görög Orſzág nagy emberekkel, mint-ſem virtuſokkal ékeskedő Férjfijakkal: az elmebéli tehetſégek ſokkal inkább gyámolíttattak ott, mint a' ſzemélybéli érdemek: mert maga vólt az eggy *Timoleon* a' nagy emberek közzűl, a' ki megelégedvén ſzerentsés elő-meneteléve, tsendeſségben végzette-el napjait, úgy hogy ſem a' maga kevélyſégének, ſem Házafijainak háládatlanſágoknak tárgyává nem tétettetett. Mind azok a' lakoſok, valakik a' Házának nagy ſzolgálatjára vóltanak, ollyan nagy gyanúſágot 's írígyſégét gerjeſztettek a' Népben, hogy nem nyughato't az mind addig, míg alkalmatoſságot 's módot nem talált azoknak vagy meg-öléſekre, vagy ſzámkivetésbe lejendő üzéſekre.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' PLÁTÓ' KÖZ-TÁRSASÁGÁRÓL, melly FRANTZIÁÚL BOTSÁTTATOTT-KI PÁRISBAN, 1762-ben.

A' Plátó' Köz-társaſága ollyan munka, melly igen ſokat kőltsönöz a' Philoſophiától. Láthatjuk ebben, miképpen elegyíttetik az igaz a' hamiſsal, a' bőltseſséghez princípiumai az éſz nélkül való okoskodáſokkal; miképpen keresgéltetik az igazſág, ſok helyen pedig miképpen mellőztetik-el. Igen ſzép és gyönyörűſéges ebben Plátónak az ő Styluſa, a' melly e' külömbén igen úrnalmas munkának olvaſáſát könnyebbíti. Némelly jó barátok láttatnak itt a' bőltseſséget 's igazſágot keresni, a' valóſágos jóknak ſzeretetekben nevekedni; 's azonban egéſz idejek abban telik-el, hogy nagy keréngéſeket tsinálnak, ſzövevényes útakat keresnek, hogy a' melly kevéſet tudtak, azt is meg-homályoſítsák. Néhánykor Socrates az ő Óráculumjok, eggy kis világos fényt botsát-ki; de azután ő is magát homályjal fedi-bé. A' Plátónicuſok fő tzélnak tartották az oktatásban a' Mu'ſikát. Magában foglal ez minden Tudományokat, ſőt még a' Poéſist is: de Plátó nagyon meg-ſzorítja a' Poétáknak jusſaikat. Meg-engedi azt, hogy Homérus Isteni embernek tartattaſsék: de veſzedelmesnek hiſzi öt a' Közönſéges-társaſágban. Úgy

lát-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

látszik hogy Socrates nagyon meg-barátkozott az *Epopénak* vagy Beszéllő-versnek minden Írójival; követi ő a' maga beszédében Pindarusnak el-ragadtatását, mindenféle ábrázolásokkal vagy figurákkal él a' beszédben, hogy minden képzelhető formákban jelenhessen-meg. De ez az elmés Törvény-tévő, nem enged hasonló szabadságot a' maga Haza-fijainak. „Ha valaki, úgy „mond, mi hozzánk jőne azok közzűl, a' „kik olly szerentsések egyebeknek követé„sekben; meg-betsülnénk őt mint vala„melly tsudálatos és Isteni embert; de eggy„szer'smind azt mondanánk néki, hogy a' „mi Városunk nem szűkölködik illy ritka „tálentumú ember nélkűl. Nagy ember„séggel más Városba vezetnénk őt, mi„nekutánna drága illatú szereket tőltöttünk „vólna elébb fejére; 's meg-elégednénk az „ollyan Poétával, a' ki keményebb vólna „a' beszédben, és nem nézne olly igen a' „maga kedveltetésére." — A' leg-híresebb Criticusok, mint p. o. Vossius és Scaliger, úgy ítélnek, hogy Plátó keményebben bánt a' Poétákkal, mint sem kellett vólna.

Minekutánna a' Mű'sikáról 's a' testnek gyakorlásáról szóllott vólna, annakutánna azon munkálódik, hogy az ő Köz-társaságában eggy hangra vétetteſsenek minteggy a' la-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lakosok; közösök légyenek az ő javaik, eggy forma indúlattal bírjanak, 's az Istenitiszteletiben eggyet értsenek. Azt akarja, hogy e' részben hallgassanak a' lakosok a' Delphisbéli Orákulumnak szavára; a' melly is nem egyéb vólt, hanem ajtót nyitni a' Fanatismusnak, és minden-féle tsalárdságnak. Ezen szókra azt jegyzi-meg a' Frantzia Fordító, hogy ebben nem lehet vádolni Socratest, a' ki tsak eggy Istent tartott, és a' ki tsak annyit hitt az Orákulum' tsalárd szavának, a' mennyit ma a' Túdósok hinnének annak.

Plátó azt hiszi, hogy az ő Politziára és Erkölcsökre tartozó oktatásaiból eggy ollyan Köz-társaság kerekedne, mellyben virágzana az okosság, mértékletesség, és erő; a' melly három virtusok az igazságnak gyümöltsei. A' Philosophus, vagy annak ki-ábrazolója Socrates, nagy keringéléssekkel 's tekervényekkel él, hogy ezt az utólsó virtust meg-esmértethesse, a' melly ezeknek a' beszédeknek fő matériája: ezt a' virtust pedig abban helyhezteti, hogy kiki a' lakosok közzül mindenkor azt tselekedje, a' mit diktál neki a' józan-okosság. Ez az egész munkája Plátónak áll tíz Könyvekből, vagy szakaszokból; de sokak közzülök olly tsekéllyek 's erőtelen okoskodásokkal tellyesek, hogy azoknak ki-húzásokkal nem szükség az időt tölteni.

Az

Az V-dik Könyvben ſokáig hányja-veti azt, miképpen lehetne véghez vinni, hogy a' tőle gondoltatott Köz-társaſágban minden lakoſoknak jóſzágaik eggymáſsal közösök légyenek. Azt a' proiectumot teſzi e' végre, hogy az Aſſzonyok mindenekkel minden ſzemély-válogatás nélkül közöſek légyenek; hogy a' gyermekeknek ſoha ſem kell azt tudni, kitsodák az ő Szűléik, 's a' Szűléknek ſem azt, kik az ő gyermekeik. *Sz. Chryſoſtomus*, vagy Arany ſzáju Sz. János, olvasván ezt a' Plátó munkájában, azt mondotta róla, hogy ez őrdögi projectum. A' Frantzia Fordító azt jegyzi-meg róla, hogy ennek tsak el-gondolása is írtózáſsal tőlti-bé az elmét. „Ha Plátó, úgymond, a' ki leg„ értelmeſebb vólt a' régi Philoſophuſok kö„ zött, ennyíre el-tudott tévelyedni; mit „ várhatunk mi a' mi józan-okoſságunktól, „ ha ez egéſzen magának hagyattatik? Mi„ tsoda háláadáſsal nem tartozunk viſeltet„ ni a' Ki-jelentetett Vallás eránt, a' melly „ mikor a' józan-okoſságot terméſzet-felett „ való eſméretekre juttatta, tökélleteſségre „ vitte egyſzer'smind azokat is, mellyeket „ magától fel-találhatott:„ — Által-látta maga is Plátó, melly ſok nehézſégei 's akadályjai léſznek a' tőle gondoltatott Köz-társaſágnak fel-állíttatáſának; a' mellyeknek hogy elejeket veheſse, azt óhajtotta, hogy a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' Philoſophia vagy Bôltselkedés virágozzon abban, hogy ez a' Bôltselkedés üljön a' Királyi ſzékben, és valakik az embereken uralkodnak, mind azok Philoſophuſok légyenek.

A' VI-dik Könyvben hoſſzan le-írja az igaz Philoſophusnak meg-esmértetô béllyegeit. Az ô le-iráſa ſzerént ollyan ember ez, a' ki már az ô Ifjúſágának kezdetében bizonyos fel-emelkedést, egyeneſséget 's nyájaſságot mutat a' maga lelkében; a' ki ſzíveſen és könnyen meg-tanúl mindent, és meg-is tartja azt, a' mire taníttatik; a' kinek elméje ſzereſse a' jót és a' beſzédben való kellemeteſséget, 's a' mellett terméſzeti hajlandóſága légyen arra, hogy a' dolgoknak belſô valóſágokat ki-tapogathaſsa. Le-rajzolván e'képpen a' valóſágos Philoſophust, hoſſzan le-írja azután a' hamis Bôltseket, vagy Philoſophuſokat is. Így ſzóll rólok a' többek között; „ Ezek, úgy mond, ſemmi-
„ re-kellô emberek, a' kik önként el-hagy-
„ ják a' magok homályos mesterſégeket, vagy
„ életeknek módját, mellyben az ô kevés
„ tálentomaik kezdettek valamennyire tsil-
„ lámlani; 's el-hagyván elébbi mesterſége-
„ ket, a' Bôltselkedésnek karjai közzé fut-
„ nak, haſonlók lévén e' tekíntetben azok-
„ hoz a' gonoſz-tévôkhöz, a' kik a' töm-
„ lötzbôl ki-ſzabadúlván, a' Templomok-

„ ban

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ ban keresnek magoknak menedék helyet.
„ Mitsoda gyümöltsök fognak majd ízár-
„ mazni ezekből az alatson és míveletlen
„ lelkekből? Nem egyebek, hanem hijá-
„ ban való gondolatok, haſzontalan Sophis-
„ mák, 's tekervényes okoskodáſok; eggy
„ ſzóval, ollyan vélekedéſek, mellyekben
„ nem léſzen ſemmi valóſág, ſemmi böltses-
„ ſég és nyomoſság.

A' VII-dik Könyvben hoſſzan le-írja Plátó azokat a' Tudományokat, mellyek a' Philoſophusban meg-kívántatnak: el-múlhatatlanúl meg-kívánja benne a' többek között a' Föld-mérést, és a' Dialecticát, a' *Vetélkedésnek-tudományát.* Erről az utólſóról azt tartja, hogy ezt tsak harmintz eſztendös korokban kell tanúlni az Ifjaknak, 's megmondja az okait is, mellyekert nem kívánja azt a' gyermekekkel tanúltatni. „ Tud-
„ ni-való dolog úgy mond, hogy mikor a'
„ gyermekek a' Dialecticának elſö Letzkéit
„ meg-tanúlták, úgy élnek azzal mint já-
„ tékkal, és ſzüntelen ellent mondanak má-
„ ſok beſzédének, tsak hogy vetélkedhes-
„ ſenek. Haſonlók léſznek azokhoz az ifjú
„ Mesterekhez, a' kik ſzüntelen tzívódnak;
„ és az ö tekervényes okoskodáſaikkal té-
„ pik és ſzaggatják mind azokat, valakik
„ hozzájok közelítenek. A' ſok ſzóbéli tzí-
„ vódáſok után, mellyekben néha gyöztek,

„ néha

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ néha meg-győzettettek, végtére arra ve-
„ temednek, hogy mindenekről kételked-
„ nek, és semmit sem hiszsnek azokból, mel-
„ lyeket az előtt hittek. Ezzel pedig al-
„ kalmatosságot szolgáltatnak egyebeknek,
„ hogy mind ő rólok, mind a' Philosophu-
„ sokról rosszúl ítéljenek. „ — Ez a' darab igen szép ékesen-szólláſsal írattatott a' Görög munkában, 's a' Frantzia Fordító is helyesen tette-által.

A' VIII-dik Könyvben azt a' következést vítatja, hogy ha jó az az Igazgatásnak formája, mellyet ő elő-adott; tehát a' más négy Igazgatásnak módjai hibások. Ezek a' négy Igazgatásnak módjai pedig, az ő értelme szerént, ezek: úgymint a' *Timocratia*, a' melly is az, mikor minden dolgokat a' kevélység vagy a' fel-fúvalkodás határoz-meg; az *Oligarchia*, a' hol a' hívatalok vagy pénzért, vagy pedig a' gazdagság szerént osztattatnak; a' *Democratia*, mikor a' Nép bírja a' felső hatalmat; utóljára pedig a' *Despotismus*, vagy kegyetlen uralkodás, a' mellyről azt jegyzi-meg, hogy ez az Országnak leg-nagyobb betegsége. A' leg-jobb Igazgatásnak módja Plátó szerént a' *Monarchia*, a' hol eggy Király igazgat, de a' Törvények szerént; ezután pedig másodiknak teszi az *Aristocratiát*, a' hol a' Fő-embereknek kezeikben vagyon az igaz-

ga-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gatás. Ezeknek az öt-féle Igazgatáſoknak módjainak, öt külömböző terméſzetü 's béllyegü embereket téſzen ellenekbe a' bölts Plátó; tudni-illik, az igazſágot követő embert, a' nagyra-vágyó embert, a' maga haſznát kereſő embert, a' minden-féle vétkes indúlatoktól meg-hódoltatott embert, 's végezetre ollyan embert, a' ki eggy különös de erőſzakos indúlattól vezéreltetik. Meg-fejtegeti továbbá, miképpen eſik-meg az Igazgatás' módjának meg-veſztegettetéſe, és miképpen mennek által az emberek eggyik Igazgatásnak módjából a' máſikra. A' bölts *Montesquieu*, a' ki a' Törvényeknek velejeket vagy lelkeket írta, haſznoſan élt Plátónak ezen ideájival; de abban nem úgy gondolkozott mint ő, hogy a' Népnek felettébb való nagy ſzabadſágából a' *Deſpotismusra* kéſzítteſsék út. Plátó bámúlásra méltó e' tekíntetben. Nagy böltseſséggel igazſággal mutogatja, miképpen megyen által laſsanként a' *Democratia Deſpotismusra*, vagy *ſzabad-kényen való uralkodásra*. A' Tyrannust, vagy a' vétkes indúlat által vezéreltetett embert, úgy írja-le ugyan ott Plátó, hogy az ő rajzolatja minden réſzben bámúlásra méltó.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

MITSODA VÍGYÁZÁSSAL KELLJEN ÉLNI AZ ÓRÁTORNAK A' BESZÉDBEN.

Felette nagy vígyázáſsal 's okoſsággal kell élni az Órátornak gyakorta, hogy meg ne ſértse ſem azokat a' kiknek beſzéll, ſem azokat, a' kiknek értelmeket akarja megtzáfolni. Illõ tehát arra már elõre ſzokni az Ifjaknak, a' kik jövendõben közönſéges Gyüleſekben fognak ſzóllani, miképpen kelljen nékik még a' külömben kedvetlen igazſágokat is édes mázzal bé-vonni, 's miképpen leheſsen valakinek értelmét, annak ſzemélyjének meg-ſértéſe nélkül meg-tzáfolniok. Senki ſem lehet ebben a' követésre nagyobb Mesterünk, mint az ékeſen-ſzóllásnak amaz atyja Cicero. Láſsuk azért ebben az õ Órátori bõltseſségének némelly példájit.

Mikor *Sylla* tellyes hatalommal bíró ember vólt egéſz Rómában, akkor vólt néki eggy *Chryſobolus* nevü ſzolgája, a' kit maga ſzabadoſsá tett, 's olly kedveſségben vólt nála, hogy ſenki ſem merte a' Prókátorok közzül a' Roſcius' ügyét ez ellen a' *Chryſobolus* ellen fel-vállalni. Tsak egyedül Cicero találtatott, a' ki ezt a' pert fel-vállalta, noha még akkor igen ifjú vólt.

De

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

De mivel látta ez a' bölts Órátor, melly veſzedelmes következéſei légyenek ezen ő lépéſének, hogyha Syllát meg-találja férteni: azért is hogy az ő haragját el-kerülhefse, ſok helyeken igyekſzik az ő hallgatóinak értelmekre adni, hogy Sylla ſemmit ſem tudott azokban az igazſágtalanſágokban, mellyeket az ő ſzabadoſsa gyakorlott; hogy minden ſzorgalmatoſsággal igyekezték azokat ő tőle el-titkolni; hogy ſoha ſem engedtek hozzá ollyan embert közelíteni, a' ki azokat a' méltatlanſágokat e' nagy embernek meg-ſúghatta vólna: értelmekre adja a' Hallgatóknak, hogy éppen nem lehet azon tsudálkozni, hogy Sylla, a' kinek vállain feküdt az egéſz Közönſéges-társaſágnak igazgatáſa, némelly aprolékos dolgokat nem tudhatott; annyival inkább, hogy maga Jupiter ſem ér mindenekre e' roppant Világnak igazgatáſában. Ki ki által-láthatja, hogy ebben a' kényes matériában az e'féle vígyázáſok igen ſzükſégeſek vóltak.

Abban az Orátiójában, melly így neveztetik, *Divinatio in Verrem*, azt kellett Cicerónak meg-mutatni, hogy Cecíliusnál méltóbb ő arra, hogy Verres ellen pereljen. Hogy ez az ügy a' hallgatókat meg-ne botránkoztaſsa, felette nagy vígyazáſsal 's okoſsággal kellett azt folytatni; mert ki ki tudja, hogy a' mi magunk ditséréſe mindenek előtt

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gyülölséges, kiváltképpen akkor mikor az elmérõl 's ékesen-szóllásról vagyon a' szó. Minekutánna azért hosszan meg-mutogatja Ciceró, hogy Ceciliusban nintsenek-meg az ollyan tulajdonságok, mellyek szükségesek eggy illyen nehéz ügynek folytatására; nagyon vígyáz arra is, hogy azon tehetségeket magának ne tulajdonítsa; mert ez a' hijábanvalóság 's kevély ditsekedés, minden füleket meg-botránkoztatott vólna. Tsak ezt a' következést húzza-ki tehát belõle, hogy õ egész életét abban töltötte, hogy azon tehetségeket meg-szerezhesse; és ha illy sok munkája után is azt meg-nem szerezhette, éppen nem tsuda, ha Cecilius, a' kinek még tsak ideája sints a' Prókátorságról, ennek az ügynek folytatására eggy átaljában alkalmatlan. „ Fortasse dices. Quid? Er-„ go hæc in te sunt omnia? Utinam quidem „ essent! verum tamen ut esse possent, ma-„ gno studio mihi a pueritia est elaboratum.

Mikor a' *Flaccus*' ügyét óltalmazta, minthogy sokan a' Görögök közzül esküvéssel bizonyságot tettek *Flaccus* ellen, szükségesképpen ezeknek bizonyságokat semmivé kellett néki tenni. Hogy ezt annál szerentsésebb elõ-menetellel tselekedhesse, az egész Görög Nemzet ellen kél-ki, hogy az keveset gondol a' hûséggel, szíveséggel, 's a' hit' le-tételével. De ehez a' kedvetlen ma-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

matériához, és kedvetlen ſzemre való hé-
nyáshoz nem kezd vaktában. Leg-elöſzör is
ki-veſzi a' ſokaſágból azokat az emberſéges
embereket, a' kiknek az ö Hazájok-fijainak
ezen helytelen indúlatjaikban ſemmi réſzek
nintsen; annakutánna tellyes marokkal ſzór-
ja a' dítséretet az egéſz Nemzetre, magaſz-
talja annak elméſségét, alkalmatos vóltát,
a' tiſzteſséges Mesterſégek eránt való ízléſét,
nyájaſságát, 's az ékeſen-ſzóllásban való tsu-
dálatos tálentomait; de utánna veti, hogy
ez a' Nemzet ſoha ſem kereste abban a' di-
tsöſéget, hogy hüſéges és igaz-mondó légyen
a' bizonyſág-tételben. „ Verumtamen hoc
„ dico de toto genere Græcorum: tribuo il-
„ lis litteras: do multarum artium diſcipli-
„ nam: non adimo ſermonis leporem, in-
„ geniorum acumen, dicendi copiam; de-
„ nique etiam, ſi qua ſibi alia ſumunt, non
„ repugno: teſtimoniorum religionem & fi-
„ dem, nunquam iſta natio coluit, totius-
„ que hujusce rei quæ ſit vis, quæ aucto-
„ ritas, quod pondus, ignorant. „

Tudni való dolog, hogy Ciceró tsak-
nem követhetetlen Orátor vólt abban, hogy
az indúlatokat, a' mikor akarta, meg-tudta
az emberekben mozdítani. Azoknak, a' kik-
nek ügyöket óltalmazta, olly ſíralmas, és
ſzívre-ható ſzókat adott ſzájokba az ö beſzé-
dének vége-felé, hogy többnyíre minde-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nek, a' kik ôt hallgatták, ſírásra fakadtak. Mikor a' Míló' ügyét óltalmazta; ennék nagy lelke és nemes kevélyſége meg-nem engedte néki, hogy ezzel az utólſó próbával élheſsen, mellyel bizonyoſan győzödelmeskedett vólna. Mit tsinál azért ekkor Ciceró? Ebből az ô batórſágából 's nemes lelkűſégéből véſz' újabb fegyvert az ô ügyének óltalmazáſára. Mivel Míló nem engedte, hogy az ô ſzájába illyen panaſzolkodó és eſedező ſzók tétetteſsenek, azért is maga áll Ciceró az ô helyébe, maga leſz' az esdeklô és eſedező ſzemély. A' melly bőltseſségét Cicerónak, illyen ſzókkal dítséri Quintiliánus. „ Ergo & ille captavit ex illa præſtantia animi favorem, & in locum lachrymarum „ ipſe ſucceſsit.„

Az a' tiſztelet, mellyel a' gyermekek az ô Szűléik-eránt tartoznak viſeltetni még akkor is, mikor azok kegyetlenül 's igazſágtalanúl bánnak velek, felette nagy vígyázásra kötelezi ôket az ollyan környűl-álláſokban, mellyekben az ô Szűléik eránt tartoznak ſzóllani; és éppen illyenkor eſik az, hogy a' jó Rhetórica, vagy a' *Beſzédnek mesterſége* ollyan fordítáſokat 's ſzólláſoknak formájit ád az ô ſzájokba, mellyekkel a' magok ügyöket is óltalmazhatják, 's azonban az Atyai méltóſágot is meg nem ſértik. Úgy kell tudni-illik akkor a' Fijaknak

be-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

beſzéllni, hogy minden hallgatók által-lát-haſsák, hogy a' múlhatatlan ſzükſég kénſze-ríti őket arra, hogy ollyan ſzókat mondja-nak ſzájaikkal, mellyeket örömest titokban tartana az ő ſzívek; és hogy a' panaſzolko-dásnak közepette is ki tündököljék a' gyer-mekekben nem tsak a' tiſztelet, hanem a' ſzeretet 's kegyeſség is, mellyel Szüléik e-ránt viſeltetnek. Eggy igen ſzép példáját láthatjuk ennek Cicerónak azon Orátiójában, mellyet mondott *Cluentius* mellett, a' ki eránt az ő Anyja hallatlan kegyetlenſéggel viſeltetett. Ezt a' régulát pedig ki-lehet ter-jeſzteni nem tsak a' Szülékre, hanem mind azokra is, valakik nálunknál ſokkal fellyebb valók, és a' kiknek tiſztelettel tartozunk. Vagyon olly alkalmatoſság, mellyben az illendőſég, tiſztelet, vagy más ok, meg nem engedi, hogy valamit ki-mondjunk; de a-zonban még is meg-akarjuk értetni a' Bírák-kal azt, a' mit a' mi ſzívünkben el-rejtetve akarunk meg-őrizni. Így p. o. valamelly gyermek meg nem nyerheti a' maga igaz ügyét a' Bírák előtt, hanemha az ő Atyjá-nak titkos vétkét fel-fedezi. Ebben az e-ſetben azt tanátsolja a' bölts *Quintilidnus*, hogy a' dolgok éſzre-vehetetlenül vezeſsék arra a' Bírákat, hogy ki-találják azt, a' mit nékik nem akarnak meg-mondani. Szük-ſég e' végre hogy a' gyermeknek beſzéde

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gyakorta fel-függeſzteſsék, 's hírtelen ketté vágattaſsék, hogy ki ki által-láthaſsa azt az erőſzakot, melly ő benne véghez-megyen, hogy az ő Atyja eránt való tiſzteletet meg ne ſértse ollyan dolognak fel-fedezéſével, mellyet más felől az igazſág erőſzakoſan láttatik ki-tekerni az ő ſzájából. Ez által a' Bírák kéſzittetnek előſzör a' gyanakodásra, azután pedig eggy ollyan titkos dolognak ki-tapogatáſára, a' mellyet talán el ſem hittek vólna, ha azt az ő Atyját vádoló Fiú egyſzeriben ki-mondotta vólna; de most meg-győzettetnek felőle, mivelhogy magoktól tapogatták-ki. „ Res ipſæ perducant „ Judicem ad ſuſpicionem, & amoliamur ce„ tera, ut hoc ſolum ſuperſit: in quo mul„ tum etiam affectus iuvant, & interrupta „ ſilentio dictio, & cunctationes. Sic enim „ fiet, ut Judex quærat illud neſcio quid, „ quod ipſe fortaſſe non crederet, ſi audi„ ret; & ei, quod a ſe inventum exiſtimat, „ credat. Quintil. L. IX. c. 2.

Vagynak olly meg-esméretett ártatlanſágú, feddhetetlen életű, 's mindenektől tiſztelteltetett ſzemélyek is, a' kiknek tsak nevek is elégſéges arra, hogy az ő ellenek perlekedőknek ügyöket meg-nyerjék. Illyen vólt p. o. ama tiſzta erkőltsű *Cátó* Rómában, a' ki ellen pert indított *Muréna*. Ciceró fel-vállalja a' *Muréna*' ügyét, 's nem le-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lehet elégge tsudálni azt a' mesterséges fordítást, a' mellyel Cátón győzödelmet nyert. Ha Ciceró a' Cátó' személyjét 's mindenek előtt esmeretes jó erkőltseit eggy átaljában ostromlotta vólna, talán az egész Róma ellene kiáltott vólna. Mit tsinál azért, hogy a' Cátó személyje meg ne sértessék, azonban még is a' Muréna' ügyét meg-nyerhesse? A' Stoica Philosophia ellen kél-ki, a' mellynek parantsolatival tellyes vólt a' feddhetetlen Cátó, 's olly nevetséges színekkel festi azt-le, hogy még a' komor Cátót magát is nevetésre indította. E'képpen a' Nép előtt való hitelének 's betsületének eggy részétől meg-foszta Cátót, 's a' Muréna' ügyében győzödelmes lesz'.

De vólt é valaha kényesebb 's nehezebb ügy mint az, a' mellyet magára vállalt akkor Ciceró, mikor közönséges helyen fel-emelte szavát a' *Lex Agraria*, vagy a' Szántó-földekről hozott Törvény ellen? Így neveztetett Rómában az a' Törvény, melly szerént a' végeztetett, hogy a' szegény lakosoknak szántó-földek adattassanak, a' mellyekből élhessenek. Ez a' Törvény eleitől fogva eggy édes madzag vólt a' Tribunusoknak kezekben, mellyel a' szegénységet meg-nyerték, 's a' magok részekre húzták. Úgy is látszott, hogy ez a' Törvény nagy hasznára vagyon a' Községnek, mert tsendes nyú-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

godalommal 's menedék hellyel bíztatta öt az ô szegénységében. Még is Ciceró ahoz kezd, hogy ezt a' Törvényt magával a' Néppel húzattasa vissza, még pedig akkor, mikor ez a' Nép öt még addig soha nem láttatott külömböztetésel Consulnak kiáltotta. Ha egyszeriben néki ugratott vólna ennek a' Törvénynek ostromlásának, úgy minden fülek és szívek bé lettek vólna elötte zárattatva, 's bizonyosan az egész Nép pártotütött vólna ô ellene; de sokkal böltsebb vólt ô, jobban is esmerte az emberi szívet, hogy sem mint így tselekedett vólna. Bámulásal 's tsudálkozásal lehet olvasnunk, melly sok ideig függöben tudta tartani az ô hallgatóinak elméjiket, úgy hogy senki közzülök semmi módon ki nem nézhette mit akarjon, hová tzélozzon, és mitsoda indúlatot kívánjon szívekben gerjeszteni. Legelöször is az ô ékesen-szóllásának minden kedveltetô súgárait elö-vészi, hogy megbizonyíthasa azt az eleven háládatosságot, mellyel tellyes az ô szíve azért, hogy a' Római Nép öt Consulnak választotta. Nagy gondja vagyon arra, hogy ennek a' választásnak minden környül-állásait magasztalja, mellyek az ô tiszteletére 's betsületére szolgáltak. Meg-mondja azután a' tartozásokat 's kötelességeket, mellyekre öt a' Népnek ez az eggy szívvel való választása kénszeríti. Nyilván ki-kiáltja, hogy ezen betsületet 's

tisz-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tiſztſéget egyedül a' népnek köſzönvén, mind az ő Conſulſágában, mind egéſz életében *populáris*, az az, a' Népnek ſzeretője leſz. De értelmekre adja egyſzer'smind, hogy ez a' ſzó *populáris*, ſzűkölködik némelly fejtegetéſek nélkül. Minekutánna azért ennek külömbözö értelmeit elö-adja; minekutánna fel-fedezi a' Tribunuſoknak titkos tzéljaikat, mellyeket e' ſzép névvel ſzoktak takargatni; minekutánna nagy díſséreteket oſztogat a' Grachuſoknak, a' kik a' Szántó földekről hozott Törvényeknek buzgó óltalmazójik vóltak, 's a' kiknek emlékezetek ezen okból kedves vólt a' Római Nép elött; minekutánna e'képpen laſsanként bé-tsúſzott az ő hallgatójinak elméjikbe, 's azokat egéſzen meg-hódolta, még ekkor is nem mer világoſan e' Törvény ellen ſzóllani, hanem tsak bizonyſágot teſz a' felöl, hogyha a' Római Nép az ő elö-hozandó okainak meg-fontoláſok után, meg nem győzettetik a' felöl, hogy ez a' Törvény, bár akármint hízelkedjen is külſőképpen a' ſzemnek, de valóſággal a' lakoſoknak nyúgodalmoknak 's ſzabadſágoknak rontáſára tzéloz, úgy maga is égyſzeriben annak értelmére fog állani, 's ezt a' Törvényt, melly ellen most ſzavát fel-emeli, hóltig fogja óltalmazni. Egy tökélletes példája lehet ez, annak a' *kezdetnek*, vagy *Exordiumnak*, mellyet *per inſinuationem*, *bé-*

tsú-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tsúfzó, magát *bé-fzínlõ*, vagy *bé-keblezõ Kezdetnek* fzoktunk nevezni. Tsak maga ez a' példa elégféges arra, hogy tanítsa a' nemes Ifjakat arra, mitsoda mesterféggel 's tifztelettel kelljen nékik a' magok fzavokat azoknak értelmek ellen fel-emelni, a' kik eránt háládatofsággal 's alázatofsággal tartoznak viſeltetni. Ezen hathatós befzédével meg-nyerte Ciceró azt, a' mire törekedett, úgy hogy a' Római Nép, melly az elõtt kevés órákkal ezt a' Törvényt talán végfõ tsepp véréig óltalmazta vólna, általlátván annak vefzedelmes vóltát, maga elrontotta azt.

Mikor a' *Ligárius*' ügyét óltalmazta, fzükfégesképpen meg-kellett néki azt vi'sgálni, mit kellefsék ítélni azokról, a' kik a' Pompéjus' réfzén vóltak, 's ez is igen kényes matéria vólt; mert már ekkor Pompejus meg-gyõzettetett, a' hatalmas Cæſar pedig Rómának Urává lett. Tuberó mind azokat a' Haza ellen való vétekkel vádolta, valakik Cæſar ellen fegyvert fogtanak. Ciceró fel-veſzi, és kárhoztatja ezen ki-fejezésnek keményfégét. Leg-elõfzör is elõhordja azokat a' külömbözõ neveket, mellyeket, adnak azoknak tselekedeteknek, a' kik Pompéjus' réfzen állottak; „Némellyek „ úgymond nevezik ezt tévelygésnek, má„ fok félelemnek, kívánfágnak, indúlatnak,

„ vak-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ vakſágnak, fejeſségnek, 's vakmerőſég-
„ nek: a' mi engemet illet, hogyha én tő-
„ lem kérdezik, mellyik légyen az a' tulaj-
„ don és igaz név, mellyet a' mi nyomorú-
„ ſágunknak adhatunk, úgy tetſzik nékem,
„ hogy eggy gyáſzos bé-folyás *vagy influ-*
„ *xus* vakította-meg az embereket, és aka-
„ ratjok ellen húzta őket a' veſzedelemre;
„ úgy hogy éppen nem lehet azon tsudál-
„ koznunk, hogy az Isteneknek győzhe-
„ tetlen akaratjok erőt vett az embereknek
„ tanatsokon. „ *Ac mihi quidem, ſi pro-*
prium & verum Nomen noſtri mali quæ-
ratur, fatalis quædam calamitas incidis-
ſe videtur, & improvidas hominum men-
tes occupaviſſe: ut nemo mirari debeat,
humana Conſilia divina neceſſitate eſſe ſu-
perata. — Cicerónak ezen le-íráſából, ſem-
mi gyalázat nem hárúlt azokra a' kik a' Pom-
péjus' réſzén vóltak: a' mi pedig Cæſárt il-
leti, nem hogy gyalázatjára tzélozott vólna
az néki, hanem inkább az ő kevélyſégét
nagyon ketsegtette.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' RÓMAIAKRÓL, vagy AZ Ő FEL-EMELKEDÉSEKNEK 'S MEG-ALÁZ-TATÁSOKNAK OKAIRÓL.

Conſiderationes ſur les cauſes de la grandeur des Romains, & de leur décadence. 1734.

Ez a' kis Könyvetske magába ſzorítja ſummáſan azt az egéſz épületet, mellynek némelly darabjait találjuk Sz. *Evremond*-ban, és más nevezetes Írókban. Nagy réſzént a' Birodalmak némelly vándorló Vitézektől fundáltattak, a' kik minekutánna ſok Tartományokat el-puſztítottak vólna, azoknak közép pontjokba helyheztették az ő uralkodáſoknak helyét. Róma mindjárt Róma vólt az ő eredetében. Mikor Romulus azt fundálta, eggy Centrumot vagy közép-pontot tsinált a' Világnak: nem tsinált ugyan rajta útſzákat, de úgy akarta, hogy minden útak abban határozódjanak. Nem épittetett ő palotákat, közönſéges épületeket, 's lakásra való házakat, hanem jó magazínokat, a' millyenek ma Krimeának Városai, mellyekbe zárattatnak a' prédák, barmok, 's a' mezőnek terméſei. A' közép-pont ſzintén az a' Politicuſoknál, a' mi a' Föld-mérőknél; de az a' közép-pontotska igen hathatós, és ollyan tűz-hely, mellyet tsinálnak a'

ſok

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſok ezer ſúgárok, mellyek a' tsak-nem megmérhetetlen kerületből abban határozódnakmeg. Soha ſem Romulusnak, ſem a' Rómaiaknak nem vólt az a' gondolatjok, hogy ſok városokat fundáljanak, 's azokba oſſzákel magokat, hanem inkább hogy a' ſok Városokból, Birodalmakból 's Népekből tsak eggyet tsináljanak. Róma vólt az ő képzelődéſekben a' tulajdonképpen való értelemben neveztetett Város, mellyet illy rövid de hatható ſzóval adtak-elő: *Urbem, quam dicunt Romam. A Várost, mellyet Rómának neveznek.*

A' Sabínuſok vóltak a' leg-elſők, mellyek e'közönſéges ponttal eggyeſültek. Az ő életeknek módját, ſzokáſaikat, kemény terméſzeteket, Spártai vitézſégeket, ſőt még az ő ſzéles és tömött pai'saikat is Romulus a' maga Népének tulajdonivá tette. Numa, a' következendő Király, ſzoroſsan követte ebben az ő nyomait a' Vallásra nézve. *Servius Tullius*, ugyan ezen tzélból arra kénſzerítette az *Albánuſokat*, és az ő hozzájok tartozó Városokat, hogy Templomot épí-tsenek magoknak Rómában, hogy légyen az a' két Népeknek eggyeſségeknek közép pontja. A' nevekedő Rómának ragyogó fénye, arra tanított minden ſzomſzéd Népeket, hogy vegyék gondolóra magokat, és e' mindeneket bé-nyelő örvény ellen öſzve-

ſzö-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

szövetkezzenek. A' *Latínusok*, *Herniusok*, *Volskusok*, 's kiváltképpen pedig a' *Samnitesek*, majd képzelhetetlen erőszakot tettek, hogy az ő különös *sphærájokban* vagy kerekségekben szabadon forogha[illegible]sanak. A' Gallusok jobban tselekedtek: mert mindenkor készek lévén a' viadalra való menetelre és a' hadakozásra, szintén Romának szívéig bé-hatottak: de a' helyett, hogy meg-kellett vólna esmérniek annak állandóságát, 's ott kellett vólna meg-telepedniék, el-puztították azt; úgy gondolkozván kétség nélkül, hogy semmivé tehetik azt. Eggy kis állhatatosság viszza-vitte oda a' Rómaiakat, a' kik is el-tökéllették akkor magokban, hogy többé Városokból ki nem mennek, bár akármelly ellenség ostromolja is őket, és hogy többé magokénak nem esmérik azokat, a' kik a' Városból ki-futnak; a' mellynek is igen nagy haszna lett az *Annibal'* idejében. Az Olasz Országban véghezvitt sok apróbb hadakozások által, meg-tanúlták a' Rómaiák az ő mesterségeket, a' mellyről azt lehet mondani, hogy az nemességgel és értelemmel tellyes vólt. Az ő természeti béllyegek fel-emeltetett okosságban álltt; mindenkor nagyobbra törekedtek, a' dolgoknak természeteket jól ki-tapogatták, és soha el nem vesztették szemek elől azt a' szélt, hogy az egész Világot meg-hódolják.

Meg-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Meg-lehet, hogy eleinten nagyon távolról ſzemlélték ők ezt; de tsak ugyan az ő állhatatos projectumok mindég a' vólt, hogy ſzüntelen nagyobbítsák a' kerületet a' körül a' közép-pont körül, mellyet le-ütött Romulus.

Vegétius azt mondja, hogy talán az Isten lehellette ő beléjek azt a' gondolatot, hogy *Légiót*, vagy Hadi Sereget állítsanak. Ezek a' gondos Rómaiak mindenekre figyelmezvén, 's valahol valami jót találtak, mind azt örömest bé-vévén, reá mentek arra a' rendelésre, mellynél máig is a' Katonai régulákban jobbat nem találhatunk. A' Légió eggy ollyan tökélletes Sereg vólt, a' melly magában foglalt minden-féle fegyvereket 's hadakozásra való eſzközöket, mellyek megkívántattak az útazásra, táborozásra, magok' óltalmazáſokra, ostromokra, és minden-féle hadi munkákra. A' Légió álltt Gyalogſágból és Lovaſságból, de főképpen oſztattatott az nehéz és könnyü fegyvereſekre. A' mai katonák koránt ſem válogattatnak úgy meg, mint hajdan a' Légió megválogattatott vólt a' Rómaiaknál, 's az ostromra való kéſzületeket mindenkor hátúl hagyták. A' Rómaiak mindenkor a' valóſágosra 's az állandóra nézvén, főképpen felvóltak-fegyverkezve a' magok óltalmokra. Jól tudván azt, hogy ditsőſéges dolog ugyan

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gyözni, de el-múlhatatlanúl szükséges meg nem győzettetni; a' Légiónak vagy Hadiseregnek valóságos teste nehéz fegyvereseknél állott, és a' benne lévő Katonáknak fő kötelessége a' volt, hogy ők mozdúlhatatlanok légyenek, mint az értzből készűltt falak; az ütközetnek idejekor az ellenségnek utánna se menjenek, de előtte meg-se fussanak. *Nec fugere, nec sequi.* Valósággal ennek tsak tekíntete is ollyan volt, mint eggy vasból készíttetett fal; az ő sisakjok, pai'sok, sőt még tsizmájik is vasból voltanak.

Az illyen fegyvereket lehetetlen vólna ma hordozni a' mi katonáinknak; de azt mondja Vegétius, hogy a' szokás és a' gyakorlás mindeneket meg-könnyít. A' Római Seregnek nem volt egyéb neve, hanem ez, *Exercitus*, az az, ollyan Nép, melly szüntelen gyakoroltatásban van. Ez a' gyakoroltatás pedig olly szakadatlan és nehéz volt, hogy a' Római katonáknak az ütközetnek napjai néminémű könnyebbségeknek napjai voltanak; mert egyéb napokon két annyi nehézségű fegyvereket kellett nékik hordozni, 's azokkal magokat gyakorolni: a' honnan fellyebb-valókká lettek ők a' rendes embereknél. A' szakadatlan munka meg-erősítette 's frissítette őket. A' leg-kissebb munka el-erőtleníti a' mi katonáinkat, a' melly

mun-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

munka a' Római katonákat az ő egéſzſégekben fel-tartotta. Mennyi mért-földekre elvitettek ezek gyakorta az ő Hazájokon kívül? még is nem olvaſsuk, hogy a' betegſég által ſokat ſzenvedtek vólna. Külömben is a' bátorſág, melly az erőnek érzéſéből ſzármazik, és a' vídámſág, mellyet ſzül a' testnek ereje, tsak-nem terméſzeti virtuſok vólt a' Rómaiaknak. Miben állott tehát ez a' Római katonáknak munkájok és gyakoroltatáſok? Igen eggyűgyű vólt, a' millyen ma is meg-lehet. Jöttek, mentek, futottak, ugrottak, árkokat ástak, 's azokon általſzökdöstek. Hatvan fontnyi terheket emelgettek; ſzűntelen a' földet ásták, mintha magokat el-akarták vólna temetni. Haſonlók vóltak ezek a' munka által meg-keményíttetett paraſztokhoz, de a' kik egyſzer-'smind gyorſak, elevenek, és minden-féle munkában gyakoroltattak vóltak. Minden éjjel, mint valamelly kő-fallal bé-kerítettetett Városban, úgy háltak az ő ſántzaikban.

Néhánykor ezek a' Római katonák elſzunnyadtak ideig a' hoſſzú békeſségben, 's valamelly győzödelem után; el-aludtak a' búja ſágban, 's illyenkor meg-verettettek. Néhánykor mindent el-követtek, valamit tsak kellett, de még is más nálok' okoſabb és értelmeſebb ellenſégtől meg-győzettettek. Nem esmerték ők azt az alatson, de

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kevély lelket, melly ſzerént némellyek inkább akarnak veſzni, mint-ſem hibájokat meg-esmérni, 's máſoktól tanúlni. Semmit el nem múlattak, hogy ſzerezzenek magoknak *Numidiai* lovakat, *Crétabéli* Nyilaſokat, és *Rhódusbéli* hajókat. *Pyrhus*, *Annibál*, *Mithridates*, a' *Görögök*, ſőt magok a' *Galluſok* is találtak ő bennek tanúlni ſzerető Tanítványokat.

Továbbá, minden Római lakos egy-ſzer'smind katona vólt. Ma eggy millió Jobbágyokból állít a' Fejedelem tíz ezer katonát, az az, ſzáz ember közzűl eggyet, hanemha a' dolgoknak terméſzeteket akarja erőltetni. A' régi Köz-társaſágok nyóltz lakosból vettek eggy Katonát; a' Rómaiaknál pedig a' lakos és katona tsak eggy embert tett. Az oka ennek a' vólt, mert ő nálok a' földek eggy formán oſztattattak-el, ſemmi külömbſéget nem tsinálván ebben a' ſzerentse, az állapot, a' ſzív, az elme, és a' tálentomok. Gyakorta meg-eſett, hogy a' katonák a' Városban ſzedettettek, a' *Dictátor* pedig az eke-ſzarváról hívattatott-el.

Nem így vólt a' dolog *Cárthágóra* nézve, a' melly eggy máſodik centrum, vagy közép-pont vólt; de a' mellynek munkáſsága engedett végre a' Rómainak. Nagy ſzerentsétlenſégére eſett ez *Cárthágónak*, hogy éppen akkor, a' mikor ezek a' két Birodal-

mak

mak öſzve-tsapódtak, 's az elſöſégről verſengettek, Cárthágó az ö leg-nagyobb pompájában, Róma pedig az ő leg-nagyobb erejében vólt; amaz már el-érte az ö tökélleteſségének pontját, e' pedig még akkor törekedett arra. Cárthágó ſok kintsekkel bővölködött: de az arany és az ezüst könnyen el-fogy. Róma ſzegény vólt; de a' virtus nem fogy-el olly könnyen mint a' veſzendö kínts. Rómában eggy forma tehetſéggel bírtak minden lakoſok; Cárthágóban pedig némellyek Királyokhoz illendö gazdágſággal bírtak. Mindenek pénzen adattattak Cárthágóban; de Rómában a' virtus és a' fáradtſág adta az elſöſéget: Két nevezetes ſzakadáſok réſzre-ſzaggatták Cárthágót: az egygyik mindenkor a' hadakozást akarta, a' máſik mindenkor a' békeſséget óhajtotta, a' mellyből a' lett, hogy ſoha a' hadat jól nem végezték-el, és állandó békeſség is nem lehetett. A' Rómaiak mindenkor vitézek lévén, tsak akkor verſengettek a' Városban, a' mikor nem vólt valóſágos ellenſégek, melly ellen fieſsenek. A' Cárthágóbéli Seregek ha meg-verettettek, még inkább fel-fúvalkodtak, 's noha ök vóltak a' híbáſok, még is a' Fö-Vezért halálra büntették. A' Rómaiaknál pedig a' Conſul eggy tized réſzét maga le-kontzoltatta annak a' Seregnek, a' melly meg-ſzaladt, a' kilentz réſzét pedig újra né-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ki vitte az ellenſégnek. Cárthágó roſſzúl fundáltatott a' maga fôldeben, és hit-ſzegô Frigyeſektôl vétettetvén körûl, mihelyt eggyſzer meg-gyôzettetett, mindjárt békeſségre kénſzerîttetett. Róma ellenben háromſzor verettetett-meg Hannibáltól, még is az ô Frigyeſeitôl el nem hagyattatott; 's a' negyedik ütközetben olly nagy bátorſágra vetemedett, hogy elôre kótya-vetyélte az ellenſégnek tábor-helyét. Úgy gondolkozván, hogy lehetetlen néki meg-maradni, hanemha egyéb Nemzetſégeknek ô parantsol, ſem reményſég ſem félelem által a' békeſſégnek el-fogadáſára nem kénſzerîttethetett. Mennyire el-bámúlhatott a' gyôzödelmeskedô Pyrrhus, mikor a' tôle nemeſen ajánlott békeſségre azt felelte Róma, hogy addig ſemmi békeſséget nem reménylhet, míg ki nem megy Olaſz Orſzágból, mellyet már ô magáénak tartott. Hannibál meg-ſokaſîtja a' maga gyôzödelmeit, el-ſzedi Rómától az ô Frigyeſeit; de még is ez a' veſzedelmek között el nem tsüggedô Róma, Cárthágó' kô-falai alá küldi Scipiót, hogy ott beſzélljen véle a' békeſségrôl, minekutánna ki-üzéndi ôt Olaſz Orſzágból, elébb hogy ſem meg-verte vólna. A' meg-verés ugyan eggy ollyan formálítás, vagy ollyan tzeremónia vólt a' Rómaiaknál, a' melly nélkül ez a' kevély Római lakos Scipio, nem is akart

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

akart a' békeſségről hallani. Mind addig húzta 's halogatta tehát azt, valamíg úgy nem adhatta mint győzödelmes.

Ezen ſzerentsés tsapás által, el-válhatatlanúl eggyeſült egéſz Olaſz Orſzág Rómával, 's azon eggy testet és közép-pontot tsinálván vele, Áfrika és Spanyol Orſzág lett ennek a' közép-pontnak Nap-nyúgotra és Délre eggy fél-kerekſége, 's tsak a' vólt már a' tzélja, hogy Éſzakra és Nap-keletre is meg-légyen ennek a' közép-pontnak ugyan azon gömbölyüſége. Éſzak ſok ideig ellent álltt; de Nap-kelet, úgymint Görög Orſzág, Macedónia, Syria, Égyiptom, az Áſiai búja pompa által meg-erőteleníttetvén, könnyen fel-vették magokra a' jármot. Görög Orſág ſok apró Társaſágokra oſztattatván, mellyek haſonlók vóltak némelly apró örvényekhez, 's mellyek közzül egygyik ſem akart a' máſiktól függeni, minteggy önként ſiettek ama nagy Örvénynek közép-pontjához, a' melly Cárthágót a' maga kebelébe bé-ſzívta. Eggy felől az *Aetoluſok*, más felől pedig Filep a' Macedóniai Király, meg-tartották eggy darab ideig az æquilibriumot, vagy a' fontnak eggy-arányúſágát; de a' Rómaiaknak Görög Orſzágba lett bé-ütéſekkel el-rontatott az. Filep eggy bőlts Fejedelem vólt; de két dolgokban hibázott. Első ez, hogy Cárthágót ſegítette, de tsak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

titkon; 's azonban olly kevéſsé ſegítette, hogy a' Cárthágóbélieket a' végſõ romlástól meg-nem menthette, más réſzről pedig a' Rómaiaknak kevélyſégeket maga ellen gerjeſztette. Máſodſzor, minekutánna ſok ideig ſzerettetett a' Görögöktõl, akkor kezdte õket háborgatni, mikor a' maga tulajdon haſzna arra kötelezte vólna õtet, hogy igaz légyen, és hogy az egéſz Görög Országot a' közönſéges ellenſég ellen eggyeſítse. Az Aetóliaiak meg-boſſzonkodván reá maga-viſeléſéért, a' Rómaiakat fegyverkeztették-fel ellene, vagy inkább magok ellen is. Filep meg-győzettetven *Cynocéphalesnél*, frigyet-kötött a' Rómaiakkal; de a' melly nem annyíra Frigy vólt, mint az õ egéſz erejének el-hagyáſa. Az Aetóliaiak azt gondolták ennekutánna, hogy õk léſznek a' ſzomſzéd Orſzágoknak közép-pontjok, a' mikor éſzre-vették, hogy ezek a' körülöttök lévõ tsimbókok laſsanként mind el-óldattatnak, hogy ama közönſéges közép-ponthoz Rómához lántzoltaſsanak. A' több Görögök örültek Filepnek meg-aláztatáſán, és hogy az Aetóliaiak is velek eggy rangba tétettettek, magokat ſzabadoknak gondolták; minthogy a' Rómaiak az Olympiai Játékokban õket azoknak kiáltották. Róma, a' ki a' maga lakoſait a' Királyokkal eggy rangba tette, olly kevély vélekedés-

fel

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſel vólt, hogy nékik a' ſzolgaſág is valóſágos ſzabadſág.

Az Aetóliaiak az ő kétſégbe-eſéſekben Antióchust hívták ſegítſégekre, vagy inkább arra, hogy ő is az ő lántzaikat végye vállaira. Ántióchus eggy Áſiai Királynak pompájával Görög Orſzágba menvén eggy kis hadi-ſereggel, mintegy maga láttatott hívni a' Rómaiakat, hogy őt is látogaſsák-meg. Meg-verettetvén, viſſza-futott Áſiába, ijedtében inkább, hogy ſem mint meggyőzettetéſe után. De a' Rómaiak utánna mentek, 's olly tsúfos frigy-kötésre kénſzerítették, a' millyent még talán ſoha Fejedelem nem kötött. — Ezen alkalmatosſággal elő hozza az Író a' XIV-dik Lajosnak nagy lelkűſégét, a' ki haſonló ſzorongáttatáſok között lévén azt mondotta, hogy kéſzebb lenne magát a' maga Királyi-ſzékének 's házának le-omlott falai alatt el-temetni, mint-ſem a' Királyi méltóſággal ellenkező fel-tételeket el-fogadni. Kevélyebb vólt az ő lelke, hogy ſem mint inkább megalázta vólna magát, mint a' nyomorúſágok meg-alázták őtet. Tudta hogy a' bátorſág meg-erősíti az ingadozó koronát, mellyet a' meg aláztatás ſoha ſem tselekedhet.

Syria kénſzeríttetvén fel-venni a' Római jarmot, 's Égyiptom önként meg-hódolván, az eggy Mithridates adott példát

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

az Északi Népeknek, miképpen kellessék az ő vadságokat 's fenességeket annak az Ásiai púhaságnak ellenébe szegezni, mellyet a' Rómaiak Ásiának meg-hódolásával magokévá tettek. Mithridates is meg-aláztatott; mert az ő tulajdon frigyeseitől, Seregeitől, felességeitől, 's gyermekeitől el-árúltatott. Különben is, mikor ennek az özön-víznek jókor gátot nem vetettek, minden szempillantásban nevekedett annak sebessége 's pusztító ereje, úgy hogy a' Pontus' Királyja késleltethette ugyan eggy kevéssé annak folyását, de azt egészen meg nem gátolhatta. A' vitéz Mithridates nem tsak óltalmazta magát, hanem a' Rómaiakat háromszor meg-győzte, és sok Tartományjaiktól meg-foszt otta. Eggy Sylla, eggy Lucullus, és végezetre eggy Pompéjus kívántatott arra, hogy ennek a' Királynak halála által inkább, hogy sem mint meg-győzettetése által, végezze-el a' Róma' nagyságának pompás munkáját; úgymint a' melly e' botránkozásnak kő-szikláját által-hágta ugyan, de ugyan ott a' maga hanyatlásának 's majd végső esetének magvaira talált. Mert noha Mithridates nem vihette-véghez azt, a' mit szívében fel-tett, hogy t. i. mint Hannibál, Olasz Országba menjen hadakozni azokkal a' Népekkel eggyütt, mellyek a' *Meótis* tava mellett laknak; de tsak ugyan az ő ha-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

halála után ezek a' Népek lettek a' Mithridates' pláuuma vagy tzélja szerént, a' Római Birodalomnak le-rontóji.

Azonban, míg ez az idő el-érkezett vólna, sok ideig tündöklött még Róma; sőt láttatott némelly győzödelmei által napról napra nevekedni, és a' maga Birodalmának határait körös-körül gömbölyíteni. A' Római Néphez ragaszthatott tisztelet, néminemű hallgatásban tartotta a' földet, és félelemben a' Királyokat. Hadat indítani Róma ellen nem egyéb vólt, hanem el-szánni magát valamelly Népnek arra, hogy e' hatalmas erőtől meg-tapodtattassék. A' bújasságban 's puhaságban élő Ázsiai Királyok, inkább kívánták meg-vallani azt, hogy ők meg-győzettettek, hogy sem mint valósággal meggyőzettetni. A' Frigyeseknek nevek alatt bátorságosak vóltak a' felől, hogy senkitől sem fognak méltatlanságot szenvedni, hanem tsak a' Rómaiaktól, és ezek őket minden szomszédjaik ellen fogják óltalmazni. A' melly Királyok 's Népek az ő óltalmok alá adták magokat, azok sem nem bántattak, sem másokat nem bánthattak, mert az egész erő ama közép-pontból Rómából jött-ki, 's ennek a' nagy Czirkalomnak kerületei lassanként vitettek-elébb. — Róma nem tette maga tulajdonává az el-foglalt Tartományokat, tsak az azokon való fő uralkodást tar-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tartotta-meg, 's az igazgatásnak aprólékos tzikkelyeibe nem botsátkozott-bé. Úgy nézvén a' maga lakosait, mint meg-annyi Királyokat, nem akart másoknak parantsolni, hanem tsak a' Királyoknak. Nagy tévelygés és bolondság is sok győzödelmeskedökben az, hogy az általok meg-hódoltatott népekre kötik az ö Törvényeiket 's szokásaikat. Ez balgatag 's veszedelmes tzél; mert minden-féle igazgatásnak nemeiben lehet a' Jobbágyoknak engedelmeskedni. Tsak egyedül a' Királyokat, 's a' Nemzeteknek Fejeiket igyekezte Róma ugyan azon Törvények alá húzni: de meg-engedte, hogy ezek a' Fejedelmek az ö régi Törvényeik szerént igazgassák Jobbágyaikat. Róma nem vólt, tulajdonképpen szóllván, sem Monárchia, sem Köz-társaság, hanem a' tőle meg-hódoltatott Királyoknak 's Népeknek Fejek. Hasonló vólt egy ollyan Madaráshoz, a' ki megelégedett azzal, hogy a' tőle el-fogattatott madaraknak szárnyaikat el-metélje; de azokat kalitkába nem tette. Le-vetkeztette fegyveréből Olasz Országot, Cárthágot, Filepet, a' Görögöket, Rhódiusokat, 's majd az egész földet; némellyik népet meg-foztotta szabad hajókázástól, másikat kereskedésétől; mást fegyveres-házaitól; némellyiket mű-helyétől, vagy Fábrikájától; némellyiket pedig eggyütt mind ezektől. A'

na-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nagyobb Orſzágokat ſok réſzekre ſzaggatta, a' Királyokat ſokaſította, hogy őket ſemmivé teheſse; el-rontotta az ő régi Szövetſégeiket, Frigyeiket, 's a' ſzomſzéd népekkel való barátſágokat. Az ő vele való frigyet, barátſágot, 's ſzövetſéget, ollyan nagy tiſzteletre emelte, hogy mindenek azt hitték, hogy e' Világon nem lehet nagyobb bátorſág 's bóldogſág annál, mint ha valamelly Népnek Frigyeſse és barátja léſzen Róma Városa.

Mindazáltal, mivel az emberi ſzív mindenkor többre áſítozik; minthogy a' kevélyſég nem olly meſſze vagyon a' leg-alatsonyabb indúlatoktól, a' mint gondoltatik, 's minthogy az arany és ezüst a' hadakozásnak inai: a' lett ebből, hogy Róma a' maga tulajdon ditsőſége által el-puhúlván, fösvénnyé, kívántsivá, igazſágtalanná, 's kegyetlenné lett, és az egéſz Világnak kintseit magába gyüjteni igyekezte. Ezek a' Rómaiak, ezek a' Világnak Urai, nem tsak az ő eredetekben, hanem többnyire mindenkor ſzolgai eredetűek vóltak, és a' Római Népnek nagy réſze ollyan ſzolgákból álltt, a' kik ſzabadſággal ajándékoztattak-meg. A' legtsudálatoſabb dolog ez, hogy a' párt-ütésnek tüze, mindenkor meg-vólt a' Birodalomnak közép-pontjában. Ezek a' vitézek, a' kik olly vakmerők, kevélyek, 's rettene-

te-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

teſek vóltak Román kívül, ſoha benn illendő határokban nem tartathattak. A' Szabadſágnak Systémája, ſzüntelen való nyughatatlanſágnak és hánykódásnak állapotja: de még is lehet eggyeſség valamelly Orſzágban, mellyben nem gondolnánk egyebet lenni zür-zavarnál. Rómában az egyenetlenſég vólt a' Népben, az eggyeſség pedig a' Tanátsban; úgy de éppen ez az eggyeſég által mérſékeltetett tüz az, melly eggy nagy gömbölyüſégben mindeneket elevenít. Nintsen eggy Orſzág is, melly a' ſzomſzéd Tartományokat inkább fenyegeſse mint az, a' mellyben gyakorta vagyon a' Hazafijak közti verſengés. A' Hazafijak közt való had eggy valóſágos gonoſz; de ez az eggy jó ſzármazik belőle, hogy ott mind a' Nemeſek, mind a' Nemtelenek, mind a' Mester-emberek, mind a' Szántó-vetők kész katonák, és mikor az illyenek más Orſzágnak gyakoroltatatlan lakoſaira rohannak, azokon igen könnyen győzödelmet véſznek. Azért is a' régi Rómaiakat a' belső viſſza-vonáſoktól megſzabadítani nem egyéb lett vólna, hanem a' földet az elevenitő tüztől meg-foſztani.

Mindazáltal, mivel az életnek princípiuma vagy kezdete, elébb vagy kéſőbb a' halálnak kezdetévé válik, minthogy a' mozgás, a' melly mindennek ſzülője vólt, ugyan maga léſzen utóljára mindennek le-rontója;

's mint

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

's minthogy végezetre, a' viſſza-vonáſok 's Hazafijak köztt való hadak tsak az Istennek különös gondviſeléſe által teremhetnek jó gyümöltsöt: ezek ſzerént Róma is el-érvén a' maga gráditsának felſö nagyſágára, ugyan ezen ö nagyſágának le-eſéſének okait is el-érte, mellyek ſzerént a' maga eredetének kitsinyſégére alá-ſzállott. Míg Rómának Birodalma tsak Olaſz-Orſzágban határozódott-meg, ha valamelly ellenſég támadt, könnyü vólt eggy nap' eggy egéſz Légiót ki-állítáni, 's más nap' útnak indítani; minthogy minden lakos egyſzer'smind kéſz katona vólt. De mikor Cæſar az Álpeſeken, Pompéjus pedig a' tengereken által-megyen, el-veſzti azokat Róma ſzemei elöl, úgy hogy idövel azt ſem tudja, ha vallyon Generáliſsaé, vagy pedig ellenſége a' Városnak az, a' ki az ö Hadiſeregét igazgatja. A' gyözödelmeskedö Hérók el-kévelyedvén, nem engedelmeskedtek többé; azoktól függöttek pedig a' Hadi Seregek, a' Tartományok, 's a' meg-hódoltatott Királyok; e'képpen az igazgatásnak közép-pontjai meg-ſokaſíttattak, az eggyeſségnek nagy romláſával. Elſöben a' Római Nép ditsekedett a' Köz-társaſágnak, a' Hazának, 's a' Római Népnek ditsöſéges Nevével: de laſsanként mind el-felejtkezett errol akkor, a' mikor Róma az ö ditsöſégének felſö gráduſát el-érvén, az ö gazdagſágok

tö-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

töménytelenné lett, pompájok rend-kívüli való, szolgaik felette számosak; a' szabadsággal meg-ajándékoztatott szolgák és az idegen Nemzetek bé-töltötték Rómát; a' régi törsökös Rómaiak az idegen Nemzetek közzé mentek, úgy hogy ez a' Birodalomnak közép pontja nem egyéb lett, hanem minden-féle erköltsü, gondolkozásu és vétkü embereknek öszve-zavarodasok és örvényjek.

A' Közönséges-társaságnak tehát már szükségesképpen veszni kelletvén, tsak a' vólt a' kérdés, ki által? és miképpen kell annak el-veszni? Márius és Sylla kezdettek elöször mindent fel-forgatni, és vissza-vonással minden szíveket bé-tölteni. Sylla kiváltképpen orvosolhatatlanúl meg-vesztegette a' katonákat azzal, hogy a' lakosoknak földjeiket nékiek osztatta, és a' számkivetésbe üzettetett Rómaiakkal a' Birodalmat bé-töltötte. Ezek a' kegyetlenségek felettébb valók vóltak, de még azokat lehetett vólna orvosolni. De két eggy formán kevély emberek, úgymint Pompéjus és Cæsár, a' magok viselt dolgaikkal, hitelekkel, 's virtusaikkal minden egyéb lakosokat meg-homályosítottak. Cæsárnak több bünei, 's kevesebb hibái vóltak; Pompéjusban több vólt a' hiba, de kevesebb a' bün. A' hijába-valóság a' fö rangú emberekben igen nagy

hiba.

híba. Meg-vólt ez Pompéjusban, a' ki a' népet minden módon ketsegtette, tsak-hogy az ôt maga bálványjának tartsa: a' minthogy a' Nép minden Tiſztſégeket rakáſsal halmozott az ô fejére. Noha Pompéjus azokkal mértékletesen élt, de még is nem ſzenvedte azt jó neven Cæſár, a' mellyen Pompéjus még inkább meg-boſſzonkodott, 's meg is félemlett; azért is a' maga hatalmát Cæſárral, Craſsuſsal, *Triumvirátusnak*, vagy *Három-férjfiúſágnak* neve alatt meg-oſztotta. Cæſár nem eſett abba a' hibába, mellybe eſett Pompéjus, 's a' néki adott hatalomnak ſegítſégével, magáévá tette a' Pharſáliai mezôben mind azt a' hatalmat, mellyel bírt Craſsus, Pompéjus, a' Római Nép, és a' Tanáts. Cæſár nem ſokára meg-ölettetett; de azzal a' Közönſéges-társaſág helyre nem állíttatott. Tsak azért rontotta azt le Cæſar, mert már a' maga nagyſágának terhe alatt kezdett leroskadni. Antonínus, Lepidus, e' zürzavarnak gyáſzos idejében úgy mutogatták magokat, mint valamelly égi jelek vagy üstökös tsillagok, mellyek újabb veſzedelemnek hír-mondóji. Mitsoda romlást nem várhatott magára az a' Birodalom, a' hol illyen emberek ültek a' kórmányon? Az eggy Ciceró kelt-ki a' Hazának ezen közönſéges ellenſégei ellen: de ſzerentsétlenül, ô

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

is mint Pompéjus el levén foglaltatva a' maga rend-kívül való ſzeretetétől, tsak félig tarthatta-meg a' Közönſéges-társaſágot, és mikor azt tsak félig tartotta-meg, végképpen el-veſztette. Meg-gátolta Catilínát; de Cæſárt ſzabadon ereſztette: el-mozdította a' kórmányról Antonínust; de azzal Octáviust fel-emelte: Cæſár és Octávius pedig, ſokkal alkalmatoſabbak vóltak a' Közönſéges-társaſágnak le-rontáſará, mint-ſem Antonínus és Catilína lehettek vólna. Cicerónak ſzép tehetſégei vóltak arra, hogy a' Köztársaſágban a' máſodik rangot viſelje; de alkalmatlan vólt az elſőre; nemes elmével bírt; de az ő lelke közönſéges vólt. Meg akarta tartani a' Köz-társaſágot; de tsak azért, hogy azzal kérkedheſſen: mikor dolgozni kellett vólna, tsak perórált: minden dolgokban tsak magát nézte leg-inkább, ſok aprólékos győzödelmeken örvendezett, 's arra a' fő tzélra, mellyre kellett vólna, nem törekedett.

Octávius, mint Cæſárnak fogadott Fija, juſsát tartotta a' Birodalomhoz; de a' mellyet az ő elméjének mindenre való hajláſa alatt, és az ő ſzívének púhaſága alatt tudott rejtegetni. Ha ő mindjárt valamelly nagy lelkűſéget mutatott vólna, úgy azonnal kételkedni 's gyanakodni kezdettek vólna mindenek. Tudván Cicerónak termé-

ſze-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzetét, öt ſzüntelen ſímogatta, dítsérte, két-ſéges dolgában meg-kérdezte, barátſágát meg-nyerte, 's e'képpen eggy új *Triumvirátusnak* vagy Három Férjfiſágnak Fejévé lett, a' mellynek leg-elſö áldozatja lett maga Ciceró, a' ki az Antonínus' tetſzéſe ſzerént, Octáviától, meg-ölettetett. A' Ciceró' ſegítſégével élt Octávius, hogy az elſö lépést meg-teheſse: de nem akarta hogy a' máſodikban ott légyen, mellyben már az egéſz Közönſéges társaſágot el akarta foglalni. A' leg-elſö lépés a' titkos tanátskozásnak ſzövevénye vólt; de a' máſodikban a' Pharſáliai vér-ontást kellett meg-újítani. Octávius elég elmés vólt arra, hogy a' titkos lépéſeket meg-tegye, bár ha katonái virtuſokkal nem bírt is. Alkalmatlan vólt a' hadakozásra 's győzésre: de magához tudta édeſíteni a' katonákat, mind mázos beſzédével, mind kintsének oſztogatáſával: 's e'képpen, maga pártjára húzván a' katonákat, meg-győzte Antonínust Actiumnál, elſzéleſztette a' párt-ütéſeket; a' Köz társaſágnak hantjain Birodalmat emelt, 's magát Cæſar Augustus' név alatt Tsáſzárrá kiáltatta.

Eggy valóſágos példáját láthatjuk Octáviusban, melly nagy ſegedelmére lehet az embernek az éles elme, a' dolgokat megfontoló 's az igazgatásra ſzülettetett elme

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Sok gonoſzságok, erőſzakok, 's dühöſségek által Tsáſzárſágra lépvén Augustus; úgy tudta magát ſok ideig mutogatni, mint jó Fejedelem, egyenes Törvény-tévő, 's a' Hazának Atyja, melly annak békeſséget ſzerez. E' vólt a' Római Birodalom' nagyſágának ideje, melly annakutánna alább alább ſzállt. Noha Augustus mind a' Tanátsnak mind a' Népnek hatalmát el-vette; de még is olly elméſséggel 's nyájaſsággal tudta a' dolgokat igazgatni, ollyan tiſzteletet tudott a' Néphez mutatni, hogy ez magát ſzabadnak gondolta, a' Birodalmat Köz-társaſágnak, Augustust pedig közönſéges Atyának hívta. De az ő halála után a' fene indúlatú Tibérius nyilván ki-mondotta, hogy ő egyedűl parantsol, a' Tanáts és a' Nép pedig ſemmi ſem. A' Római nép el-hallgatta e' kevély ſzót, mert már el-vólt kéſzittetve annak halláſára, és a' ſzolgaſágnak minden tsomóji meg-vóltak köttettetve. Ez a' nagyra vágyó, és ſenkitől függeni nem akaró Tibérius, bé-töltötte Rómát hízelkedőkkel, 's földön tsúſzkáló tsapodárokkal. Minden-felé hintegette a' kételkedésnek magvait; a' Tanátsot a' rab-ſzolgaſágig meg-alázta, 's a' Népnek az ő fényeſségéből nem maradott egyebe, hanem hogy a' Tsáſzároknak ajándékaikkal veſztegettetett. Ez által lett az, hogy a' leg-gonoſzabb Tsáſzárok, mint p. ő.

Ca-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Caligula, Néró, Commodus, 's egyebek, az ajándéknak őrülő tudatlan Közſégtől tsaknem imádtattak. Némelly Tsáſzárok ſzemély-ſzerént is jádzodtak a' Nézö-ſzínekben, tsak-hogy a' Népnek ſzeretetét 's dítséretét meg-nyerheſsék.

Azonban a' Hadi-ſeregek, a' kiknek köſzönhették Cæſár és Augustus a' magok Imperatori vagy Tsáſzári nevezeteket, feltartották az ö hajdani méltóſágokat. Ök tettek Imperátort, vagy Tsáſzárt, 's minthogy ſok Seregek vóltak egyſzer'smind; innen lett az, hogy két három ſzemélyek is Tsáſzároknak kiáltattak, 's némellyek meg ſem izenhették neveiket Rómába, mikor már vagy a' magok Seregeiktől, vagy az ellenkezöktől, meg-ölettettek. Mind ezek hír-mondói vóltak a' következendő ſzakadásnak; a' melly meg is lett Diocletiánus alatt, a' ki azt rendelte, hogy ennekutánna két Imperátorok és két Cæſárok légyenek. Tökélletéſségre vitte ezt a' ſzakadást Constantínus, a' ki a' Birodalomnak elſöbb ſzékét Konſtántzinápolyban helyheztette, hogy onnan könnyebben vígyázhaſson a' Párthuſokra, Perſákra, a' Góthuſokra, Hunnuſokra, Alánuſokra, 's Vandaluſokra, a' kik a' Méotis Taván által a' Római Birodalomra rohantak. Már ekkor a' Birodalom is az ö végſő romláſának

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzélén vólt: de még is ſzerentsére az erköltsök kezdettek lágyúlni, a' Hadi-ſeregek nem vóltak olly vakmerők, 's meg-ſzünt a' katonai igazgatásnak neme. De a' törvénykezés helyébe állván a' hadakozásnak, tsaknem haſonló verſengéſekre 's egyenetlenſégekre ſzolgáltatott alkalmatoſságot; a' mellyet okoztak főképpen azok a' Görögök, a' kik a' Tsáſzári Udvarban el-ſokaſodtak. A' törvénykezéshez ragaſztatott a' *Dialectica*, vagy a' Vetélkedésnek lelke, mellytől még a' Tsáſzárok is, mint Justiniánus, Valens, Leo Isaurus, és egyebek, egéſzen magokat el-foglaltatni engedték. Mind ezek által a' katonai vitézſég meg-fojtatott a' Népben; a' fegyverben való gyakoroltatásnak és hadi fenyítéknek nyaka ſzakadt: nem bírták többé a' katonák azokat a' nehéz fegyvereket, mellyek hajdan a' Római Birodalomnak vas bástyái vóltak, 's a' mellyeknek terhek hódoltatta-meg a' Világot; el-hányták a' ſiſakot, a' paist, és egyéb óltalmazó fegyvereiket akkor, a' mikor minden-felől rohantak reájok a' vad népek, 's a' mikor a' régi Római vitézſéget kellett vólna elő-venni, akkor még a' Légiónak neve is el-törőltetett. A' Birodalom a' vad Népeknek prédájokká tétettetvén, önként azoknak engedték a' Nap-nyúgoti Birodalmat, t. i. Olaſz Orſzágot és Rómát, olly fel-tétellel,

hogy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

hogy Konstántzinápolyt nem fogjak bántani. Ez a' Görög Birodalom tovább fel-maradott tehát mint a' Római; de az is néki gyalázatjára szolgált. Noha azoktól a' vad Népektől, mellyek a' Római Birodalmat elpusztították, óltalmaztattatott; de tsak hamar más Népek ostromlották azt is, úgymint az Avarefek, a' Perfák, a' Mahumedánufok: végezetre pedig a' Törökök Konstántzinápolyt meg-vévén, a' Birodalmat tsak-nem *egéfzen femmivé tették.*

AZ INDÚLATOKNAK FEL-GERJESZTÉSEKRŐL.

Az Indúlatok, a' Befzédnek lelke: ezek adják annak azt az erőt és hathatófágot, a' melly még akaratja ellen is húzza az embert. Ezek által tellyes hatalmat vefz az Órátor a' maga hallgatóin, 's nem tsak elébbi hajlandófágaikat meg erősítheti, hanem még az ő meg-átalkodáfokon is győzödelmeskedhetik. Mikor Cæfár a' Törvény-ház felé ment, akkor is meg-mondotta, hogy Ligáriusnak nem fog meg-kegyelmezni; még is minekutánna Cicerónak annak ügyében mondott hathatós Befzédét végig hallgatta, engedett néki. Sok vólna itt elősfámlálni, melly nagy Mester lett légyen

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ebben is amaz Ékeſen-ſzóllásnak atyja Cicero, mellynek minden ő Mentő és Vádoló Beſzéde tsalhatatlan bízonyſága. A' fő Régula, mellyet ád e' réſzben mind Ciceró, mind kivált Quintiliánus, ez, hogy ha egyebeket meg-indítani akarunk; elől ſzőr a' magunk ſzíve indúljon-meg. Hogy pedig erre meheſsünk, éreznünk kell annak igazſágát, a' mit mondunk; meg kell győzettetnünk annak haſznos vóltáról, a' mire a' mi Hallgatóinkat rá-venni akarjuk; igen eleven és hathatós rajzolatokban adjuk azt elő: illyenek léſznek pedig a' mi haſonlatoſságaink, ha a' terméſzetre figyelmezünk, és azt válaſztjuk vezérül magunknak. Mert honnan van, hogy ſok tudatlan emberek, az ő nagy fájdalmokban vagy haragjokban, olly nagy ékeſen-ſzólláſsal tudják magokat ki-fejezni? hanemha onnan, hogy ezek az érzékenyſégek nem valamelly majmozáſok 's tettetéſek, hanem magában a' terméſzetben és az igazſágban meríttettek. „ Summa „ circa movendos adfectus in hoc poſita eſt, „ ut moveamur ipſi. — Primum eſt, ut a„ pud nos valeant ea, quæ valere apud „ Judicem volumus, adficiamurque, ante„ quam adficere conemur. — Ubi miſera„ tione opus erit, nobis ea de quibus que„ rimur, accidiſse credamus, atque id ani„ mo noſtro perſvadeamus. Nos illi ſimus,

„ quos

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ quos gravia, indigna, triſtia paſſos que-
„ ramur. Nec agamus rem quaſi alienam,
„ ſed aſſumamus parumper illum dolorem.
„ Ita dicemus, quæ in ſimili caſu noſtro di-
„ cturi eſſemus. — Quid enim aliud eſt cau-
„ ſæ, ut lugentes utique in recenti dolore
„ diſertiſſime quædam exclamare videantur,
„ & ira nonnunquam indoctis quoque elo-
„ quentiam faciat, quam quod illis ineſt
„ vis mentis, & veritas ipſa morum. Quintil.
„ L. IV. c. 3. „

Azt írja Plutárchus a' Demosthenes' életében, hogy eggy Athénás-béli ember hozzá menvén, kérte hogy vállalja-fel az ő ügyét eggy más lakos ellen, a' ki őt megmotskolta. De minthogy ſzelíd ember vólt, 's igen hideg vérrel beſzéllte, azt mondja néki, hogy nem hiſzi hogy őt meg-motskolta vólna. Erre az ember fel-tsattan, 's tíz-ſzérte nagyobb hanggal azt feleli néki: Hogyhogy? nem hiſzi az Úr hogy engem' meg-motskolt vólna? Az indúlatnak ezen ſzavára, megesmerte Demosthenes hogy igazat beſzéll, 's fel-vállalta ügyét. Tsak-nem haſonló dolgot beſzéll Ciceró is eggy Callídius nevű Prókátorról, a' ki eggy embert ſzemély ſzerént azzal vádolt, hogy az ő életére törekedett. Ciceró a' vádoltatott embernek ügyét fel-vállalván, így ſzóll a' többek között. „ Ha igaz vólna az, hogy a' te éle-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ tedre törekedtek vólna, a' mint állítod;
„ hát illy hidegen, illy álmosan, és min-
„ den heveſség nélkül beſzéllnéd-é azt? úgy
„ hogy a' te ſzavaid inkább el-altathatják,
„ hogy ſem mint meg-indíthatnák a' hall-
„ gatókat. Avagy az igaz fájdalomnak 's
„ boſſzonkodásnak nyelve é az a' mellyen
„ ſzólltál, a' melly még a' gyermekeknek
„ ſzájokba is igen eleven panaſzt ſzokott
„ tenni? „ Hoc ipſum poſuit pro argumen-
„ to, quod ille tam ſolute egiſſet, tam le-
„ niter, tam oſcitanter. Tu iſthuc, M. Cal-
„ lidi, niſi fingeres, ſic ageres? — Ubi do-
„ lor? ubi ardor animi? qui etiam ex in-
„ fantium ingeniis elicere voces & querelas
„ ſolet? Nulla perturbatio animi, nulla cor-
„ poris. — Itaque tantum abfuit ut inflam-
„ mares noſtros animos: ſomnum iſto loco
„ vix tenebamus. „ *Brut. Nro. 277, 278.*
— Ezek a' két példák elégſégeſek annak meg-igazítáſára, a' mit mond Horátzius Poéta: *Si vis me flere, dolendum eſt primum ipſi tibi.*

Az indúlatoknak ezen fel-gerjeſztéſekre leg-alkalmatoſabb hely a' *Perorátio*, vagy a' *Bé-rekeſztés*. Hogy a' hallgatókon tökélletes győzödelmet veheſsen az órátor, itt véſzi-elő főképpen mind azt, valamit a' dolognak terméſzete, haſzna, 's az ékeſenſzóllás, leg-erőſebbet 's leg-hathatóſabbat

ad-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

adhat az ő szájába. De néhánykor nem várakozik az Órátor a' Bé-rekesztésre, hanem az ő beszédének minden részei, sőt minden bizonyságok után ejt valamelly ki-fejezést, az indúlatoknak ébresztgetésekre. Sok példáit találjuk ennek egyébütt is ugyan Cicerónál, de kivált a' Verres ellen mondott Vádoló-beszédekben. Tsudálom, így szóll Quintiliánus, azokat a' kik azt tartják, hogy a' dolognak elő-beszélléſe között nem kell az indúlatokat ébresztgetni. Ha tsak azt értik ezen, hogy nem kell sok időt azon tölteni, úgy helyben hagyom szavokat; mert itt minden hosszúságot el kell kerülni. De éppen nem látom által, miért ne vólna szabad a' Bírákat meg-illetni is akkor, a' mikor őket valami felől túdósítjuk; mert ha már akkor rá-mehetünk arra, hogy a' szánakozásnak vagy bosszonkodásnak indúlatit fel-gerjesszük bennek, sokkal örömestebb hallgatják a' mi erősségeinket 's bizonyságainkat. Így tselekedett Ciceró akkor, a' mikor eggy Római Lakosnak ki-végeztetését írta-le, és mikor Verresnek Philodámus, ellen gyakorlott kegyetlenkedését adja-elő. Valósággal, tsak a' beszédnek végére halasztani azt, hogy az ember az indúlatokat fel-gerjesszе, igen késő reménység. Mert ha száraz szemekkel beszélljük-el a' dolgot, kevés reménységünk lehet ahoz, hogy Be-

szé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzédünknek végén is az indúlatokat fel-ébreſſzük. Tökélletes példa lehet ebben az, a' mit tselekedett Ciceró a' Verres ellen mondott utólſó Beſzédében Gáviusnak meg-ölettetéſe felöl. Minekutánna elö-beſzélli, miképpen, és miért vitettetett Gávius Verres' elébe, annakutánna arra lép, hogy le-írja magát annak bűntetését. Leg-elöſzör is ennek két nevezetes környül-álláſait fürgeti, hogy t. i. ez a' Római lakos a' Meſzſzéna piatzán meg-veſzöztetett, és hogy kereſzt-fára feſzíttetett. Ezeket a' környül-álláſokat pedig nem indúlat nélkül és hideg vérrel, hanem felette ſzívre-ható módon adja-elö. „ Cædebatur virgis in medio foro „ Meſſænæ Civis Romanus Judices, cum „ interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miſeri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, niſi hæc. *Civis Romanus ſum!* Hac ſe commemoratione „ Civitatis omnia verbera depulſurum, cruciatumque a corpore dejecturum arbitra„ batur. Is non modo hoc non perfecit, „ ut virgarum vim deprecaretur: ſed cum „ imploraret ſæpius uſurparetque nomen ci„ vitatis, crux, crux inquam, infelici & „ ærumnoſo, qui nunquam iſtam poteſtatem „ viderat, comparabatur.

Ez az elö-beſzéllés, a' melly már magában is igen ſzívre-ható, meg-bövíttetik

még

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

még némelly ki-fejezéſekkel, mellyekben Ciceró a' maga ékeſen-ſzólláſának nagy ereje ſzerént, elõ-adja e' tselekedetnek ſzörnyüſéget, a' mikor így kiált-fel. Óh ſzabadſágnak édes nevezete! Óh mi Városunknak különös méltóſága! *O! nomen dulce libertatis! O! jus eximium noſtræ Civitatis!* Elõ hozza még az õ ki-végeztetéſének eggy utólſó környül-álláſát, 's azt hányja ſzemére Verresnek, hogy ollyan helyet keresett ennek a' Római lakosnak ki-végeztéſére, a' mellyből az õ kereſzt-fájának tetejéröl mikor már haldoklott, akkor is Itáliát meg-láthatta. „ Ut ille, qui ſe Civem Romanum diceret, „ ex cruce Italiam cernere, ac domum ſuam „ proſpicere poſſet. „ Ez a' ſzép és ſzívreható gondolat, melly itt tsak két rendben adattatik-elõ, annakutánna alább bõvebben le-írattatik. „ Italiæ conſpectus ad eam rem „ ab ipſo electus eſt, ut ille in dolore cru„ ciatuque moriens, peranguſto freto diviſa „ ſervitutis ac libertatis jura cognoſceret, Ita„ lia autem, alumnum ſuum extremo ſum„ moque ſupplicio affectum videret. Faci„ nus eſt vincire Civem Romanum, ſcelus „ verberare, prope parricidium necare, quid „ dicam in crucem tollere? „

Végezetre eggy bátor és ſzívet általjáró ábrázoláſon rekeſzti-bé Ciceró ezen egéſz Beſzédet, azt mondván, hogy ha vala-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lamelly kietlen puſztában beſzélli vólna, a' leg-keményebb kö-ſziklák meg-illettettek vólna e' ſzörnyü méltatlanſágnak halláſára: hát mennyivel inkább meg kell indúlniok erre a' Tanátsbéli ſzemélyeknek és a' Bíráknak, a' kiket az ö állapotjok 's hívataljok kötelez arra, hogy légyenek a' Római ſzabadſágnak 's Törvényeknek óltalmazójik? „ Si in aliqua deſertisſima ſolitudine ad ſa-„ xa & ſcopulos hæc conqueri & deplorare „ vellem; tamen omnia muta atque in ani-„ ma, tanta & tam indigna rerum atrocita-„ te commoverentur. &c.

Eggy ſzép példát említek még erre, mellyet mint valamelly betses darabot megtartott nékünk Ciceró, az Órátorról írtt ditsöſéges munkájában. Tudni-illik, éppen akkor mikor Craſſus Brútus ellen perelt a' közönſéges helyen, kíſértek a' temetö-felé a' piatzon kereſztül eggy Római aſſzonyt, a' ki Brútusnak rokona vólt. Craſſus meglátván a' halotti ſereget, félben ſzakaſztja elébbi beſzédjét, 's a' koporſóra mutatván, így kiált-fel: „ Halld-meg Brútus mit kivánſz? „ mitsoda újſágot vigyen a' más Világra ez „ a' hóltt Aſſzony a' te édes Atyádnak? Mit „ akarſz hogy beſzélljen ez azoknak a' hí-„ res Rómaiaknak, a' kiknek tzímereik le-„ begnek a' koporſó előtt? mit ſzólljon a' „ te vitéz Eleidnek, 's annak a' Brútusnak,

„ a'

„ a' ki a' Királyoknak jármoktól a' Római
„ népet meg-szabadította? Meg-mondja é
„ nékik, mitsoda dolgokban foglalatoskod-
„ jál te? mitsoda szép tselekedettel, mitso-
„ da virtusal, a' ditsőségnek mellyik neme-
„ vel kevélykedel te? „ Minekutánna itt
hollzan elő-beszélli az ő sok híbáit, így fe-
jezi-be elébbi beszédét. „ Hát ezeknek hal-
„ lások után, mered é nézni a' Napnak vi-
„ lágát? mered é magadat e' városban mu-
„ togatni, és a' te Házád-fijainak szemek
„ elébe kerülni? Ennek a' halottnak, 's e-
„ zeknek a' tzímereknek látások, mellyek
„ a' te híbáidat szemeidre hányják, nem
„ tőlt é bé tégedet félelemmel és írtózással?
„ Quas tragoedias egit idem (Crassus,) cum
„ casu in eadem causa cum funere efferretur
„ anus Junia! Proh Dii immortales! quæ
„ fuit illa, quanta vis? quam inexspectata?
„ quam repentina? cum conjectis oculis,
„ gestu omni imminenti, summa gravitate
„ & celeritate verborum: Brute, quid se-
„ des? Quid illam anum patri nunciare vis
„ tuo? quid illis omnibus, quorum imagi-
„ nes duci vides? quid majoribus tuis? quid
„ L. Bruto, qui hunc populum dominatu
„ regio liberavit? quid te facere? cui rei,
„ cui gloriæ, cui virtuti studere? Patrimo-
„ nione augendo. &c. Tu lucem aspicere
„ audes? tu hos intueri? Tu in foro, tu in

„ ur-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ urbe, tu in Civium esse conspectu ? tu il-
„ lam mortuam, tu imagines ipsas non per-
„ horrescis ? &c. 2. de Orat. n. 225, 226.

Néhánykor tsak eggy vonásban, vagy egynéhány rövid de fontos szókban rejtett-el ez az érzékenyítes, vagy indúlat. Mikor Ciceró a' Ligárius' ügyét folytatta, megelégedhetett vólna azzal, hogy így szólljon: *Tum Ligarius nullo se implicari negotio passus est*: de helyesnek ítélte ezt némelly eleven ábrázolásokkal ékesíteni, azért is így szóll: *Tum Ligarius domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est.*

Virgilius egynéhány rövid szókban, igen elevenen adja-elő eggy ifjúnak halálát, a' ki a' maga kedves házáját Árgóst el-hagyta vólt:

Et dulces moriens reminiscitur Argos.

Ímé három szóban teszi-ki, melly nehezen esett légyen néki az ő kedves Házájától való meg-válása.

Az indúlatoknak ezen hathatós fel-gerjesztéseken kívül, mellyet a' Görögök *Pathosnak* neveztek; vagyon még eggy másik, mellyet *Ethosnak* neveznek. Ennek tzélja nem az, hogy erőszakot tégyen minteggy az embereken, hanem hogy lassanként, és minteggy észre-vehetetlenül bé-tsúszszon a' szívekbe. Helye vagyon ennek a' szorosan egy-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

egymáshoz köttetett ſzemélyek között. Mint p. o. a' Királyok és Jobbágyok, a' Szülék és Magzatok, a' Tútorok és Árvák, a' Jól-tévők és Szűkölködők között. Áll pedig ez a' felſőbbekre nézve a' nyájaſságban, jóſágban, emberſégben, minden epe és keſerű méreg nélkül való türésben, melly ſzerént ők a' ſírásnak 's kérésnek látáſára, a' vett boſſzúſágról el-felejtkeznek: az alattvalókra nézve pedig áll ez a' hibának megesméréſében, meg-valláſában, és a' kívántt elég-tételnek bé-tellyeſítéſében. Mind ezeket pedig igen terméſzeti 's eggyügyü módon, minden tanúlás és tettetés nélkül kell tselekedni, olly beſzédekkel, mellyek tsak azért folynak-ki a' ſzívből, hogy egyeneſen a' más ſzívbe folyjanak. Ki ki éſzre-veheti, melly haſznos légyen ez nem tsak az ékeſen-ſzóllásra, hanem még a' közönſéges életre 's társalkodásra nézve is. Bár az ember maga éſzre nem veſzi is, de mikor beſzéll, akkor az ő erkőltseit rajzolja-le: ki ki által-láthatja azért, melly haſznos légyen az ifjakat az ékeſen-ſzóllásnak ezen nyájas és édes nemére jókor rá-ſzoktatni, hogy ez légyen az ő tiſzta erkőltsöknek tüköre. Eggy ſzép példáját találjuk ennek a' többek között *Chryſoſtomusban*, vagy Arany-ſzájú Sz. Jánosban. Theodóſius Tsáſzár egy Hadi-ſereget küldött vólt Antiókhia ellen azért,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

hogy pártot-ütött, 's az ő dühös párt-ütéſében mind a' Tsáſzárnak, mind pedig az ő meg-hóltt Feleſégének Flacillának emlékeztető oſzlopait földig le-rontotta. Látván az ebből következendő nagy veſzedelmet Flávius, Antióchiának akkori Püspökje; nem gondolván ſem a' télnek keményſégével, ſem meg-élemedett öregſégével, ſem húgának halálos betegſégével, Konſtántzinápolyba ment, a' meg-haragudott Fejedelemnek engeſzteléſére. Mihelyt a' Tsáſzári palotába bé-ment, 's még távolról Theodóſiust meglátta, meg-állapodott, le-függeſztette ſzemeit, keſervefen ſírt, ortzáját bé-fedezte, és ſokáig hallgatott, mintha egyedül ő lett vólna bűnös. Ímé eggy igen mesterſéges kezdete a' beſzédnek! ímé eggy ékeſen-ſzóló némaſág, a' melly többet ér ſok hathatós ſzóknál. Azért is Chryſoſtomus azt jegyzi-meg erről a' betses darabról, hogy Flávius ezen maga-viſeléſével útat kéſzített következendő beſzédének, hogy az a' Fejedelemnek ſzívébe ſzívároghaſson, és ott a' boſſzú-állás' helyébe ſzánakozást és irgalmaſſágot gerjeſzthefsen. Theodóſius Tsáſzár ezen gyáſzos állapotban látván az öreg Püspököt, ſemmi kemény ſzókkal nem illette őt, a' mint várhatta vólna. Nem ſzóllt néki illyenképpen: „Hát azért jöttél é, hogy kegyelmet kérj azoknak a' pártoſoknak 's há-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

háládatlanoknak, a' kik méltatlanok az életre? hanem nyájaſsággal kezdvén beſzédét, elõ-ſzámlálja azokat a' ſok jokat, mellyeket közlött Ántióchiával, 's az õ jó-tételeményei után gyakorta e' ſzókat veti. Hát ez é az a' háládatoſság, mellyet én Antióchiától várhattam vólna? Mitsoda panaſſzok lehet Antióchiá' lakoſainak én ellenem? Mitsoda roſſzat tselekedtem velek? De ha tsak ugyan az én roſſz tselekedetemet akarták meg-boſſzúlni; miért nem hagytak békét meg-hóltt Feleſégemnek? Vólt é nékik valaha károkra 's boſſzontáſokra? Kitsoda nem tudja, hogy én Ántióchiát az én Hazámnál jobban ſzerettem, 's most nem régiben is azzal az édes örömmel vígaſztaltam magamat, hogy azt nem ſokára meg-látom. —„ Akkor az öreg Püſpök nem állhatván többé ki ezen nyájas és ſzívre-ható ſzemrehányáſokat, így kezdi zokogva ſzavait; „Úgy vagyon Felſéges Tsáſzár, az a' kegyelmeſség és jóſág, mellyel erántunk viſeltettél, olly nagy vólt, hogy azt nagyobb grádusra emelni nem lehetett; és éppen ez az, a' mi öregbíti a' mi vétkünket és fajdalmunkat. Bár akármint bánſz is velünk; de ſoha ſem bûntethetſz úgy meg, a' mint érdemeljük. Tsak maga ez a' gyalázatos állapot, a' mellyben vagyunk, már is, óh fajdalom! eléggé kínoz minket. Hát még ha

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

el-gondoljuk, hogy nem sokára az egész föld meg tudja háládatlanságunkat. Ha a' vad Pogányok pusztították vólna-el a' mi Városunkat, reménységünk lehetne fel-épittetése felöl; minthogy Felséged lett vólna a' mi oltalmazónk. De kihez folyamodjon már most, mikor a' te szeretetedre 's védelmedre magát méltatlanná tette? Ama pokolbéli léleknek irígysége vetette-alá azt e' veszélynek mélységébe, mellyből tsak egyedül Felséged tudta vólna azt ki-szabadítani. Söt el-merem mondani Kegyelmes Tsászár, hogy a' te erántunk való szeretteted ejtett minket e' nyomorúságba; minthogy a' Sátánnak irígységét ellenünk gerjesztette. De a' kegyelmes Istennek példáját követvén, végthetetlen jót hozhat-ki Felséged e' rosszból, a' mellyel minket igyekezett meg-rontani.

Ha kegyelmességet mutatsz Uram Tsászár ez alkalmatossággal; nagyobb ditsőségedre fog az szolgálni, mint a' te leg-pompásabb győzödelmeid. A' fel-zúdúltt háládatlan Nép a' te oszlopaidat le-rontotta. Ha meg-engeded nékünk e' bűnt, újjakat emelünk néked, még pedig nem márványból, és értzből, mellyeket le-ronthat az idő; hanem örökké tartó oszlopot állítunk tenéked mind azoknak szívekben, valakik valaha e' te kegyelmes tselekedetedet hallani és olvasni fogják. — Elébe-terjesztí azután a'

Tsá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Tsáſzárnak, Constantínusnak ſzép tselekedetét, a' ki mikor az ő Udvari Tiſztjeitől arra kénſzerítettetett vólna, hogy bűnteſsemeg azokat a' pártoſokat, a' kik az ő álló képét kövekkel hajigálván meg-rútították; körűl-tapogatván ortzáját, azt felelte azoknak moſolyogva, hogy nem érzi hogy valahol az ő testében meg-motskoltatott vólna. Elő-hozza magának Theodoſiusnak kegyelmeſségét, 's meg-emlékezteti őt azon ſzaváról, mellyet mondott akkor, mikor Húsvét Innepében a' rabokat ſzabadon botsáttatta: „ Vajha a' ſír-halmakat is meg-„ nyithatnám! és a' meg-hólttaknak is éle-„ tet adhatnék! „ Ez az idő jélen vagyon most Uram Tsáſzár! mellyben a' hólttaknak életet adhatſz.

Elő-hozza ezután, hogy a' Kereſztyén, Vallásnak ditsőſége forog e' dologban. „ Minden 'Sidóknak 's Pogányoknak ſzemeik úgymond, rád néznek Uram Tsáſzár, és várják a' végső Sententziát, mellyet mondandó vagy. Ha kegyelmes leſz' az mi reánk nézve, majd meg-telvén tsudálkozáſsal, így kiáltanak-fel: Bizonyára igen hatalmas a' Kereſztyénſégnek Istene! ímé meg-zabolázza azoknak hatalmokat, a' kik ſemmi Urat nem esmérnek a' földön, és az emberekből Angyalokat tsinál! — Minekutánna megfelel arra az ellen-vetésre, hogy ha a' Tsá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzár most meg-kegyelmezne, annak veſzedelmes következéſei lennének; 's minekutánna meg-mutatja, hogy Theodóſius ezen ritka kegyelmeſségnek példája által, mind a' most élõ, mind a' következendõ Nemzetſégeket építeni fogja; folytatja továbbá beſzédét: „Nagy ditsõſségedre fog válni Uram Tsáſzár, ha kegyelmet adſz ad Isten' Szolgájának kéréſére, 's mindenek meg-fogják látni, hogy nem figyelmezvén a' Követnek méltatlanſágára, egyedûl annak az Istennek hatalmaſságát, a' kinek nevében ſzólltt, tiſztelted-meg benne. Mert nem tsak Ántiochiának nevében, hanem az embereknek 's Angyaloknak Urának nevében is jöttem te hozzád, hogy meg-jelentsem azt., hogy ha te meg-engeded az embereknek híbájikat, az Isten is meg-botsátja néked a' tiéidet. Emlékezzél-meg Uram Tsáſzár ama rettenetes napról, mellyben meg-jelenéndeſz ama Nagy Király elõtt, hogy ſzámot-adj tselekedetéidről. Te magad fogod ki-kiáltani magadra az ítéletet. — Más egyéb Követek pompás ajándékokat viſznek a' Fejedelmeknek, a' kikhez küldettetnek. A' mi engem' illet, nem ajánlhatok egyebet Felſéged-nek, hanem az Évangyéliomnak Sz. Könyveit, 's bátorkodlak arra kérni Uram Tsáſzár tégedet, hogy köveſsed ama nagy Királyt, a' ki nem ſzûnik-meg minden nap' jól tenni azokkal, a' kik õt boſſzontják. „

Utól-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Utóljára azzal rekeſzti-bé hathatós beſzédét, hogy ha Theodóſius az ő kéréſére meg nem adja e' ſzerentsétlen Városnak azt a' mit kér, ſoha többé abba viſſza nem megyen, 's nem nézi úgy mint Házáját azt a' Várost, mellynek a' földön lakozó Fejedelmek közzűl a' leg-kegyelmeſebb meg nem kegyelmezett.

Theodóſius Tsáſzár nem állhatott ellene ennek a' Beſzédnek hathatós erejének. Nagy bajjal tartóztathatta-meg könyhullatáſait, 's a' mennyíre lehetett, titkolván ſzívének belſő meg indúláſát, így felelt a' Püspöknek. Ha a' Jéſus, Isten' Fija lévén meg-engedett azoknak, a' kik őt kereſztfára feſzítették; hát én ne engednék é még azoknak, kik engemet meg-bántottak? holott én haſonló ember vagyok ő hozzájok, és ugyan azon nagy Úrnak ſzolgálok? — Akkor Flávius artzra borúlván a' Tsáſzár előtt, minden lelki és testi áldáſokat kívánt néki, mellyeket e' kegyelmes tselekedetével érdemelhet. E' meg-lévén, Fláviusnak nagy kedve lett vólna a' következő Húsvétot Konſtántzinápolyban innepelni: de a' Tsáſzár meg-ölelvén őt, így ſzólltt néki: Sieſs kérlek viſſza-térni Ántióchiába, és ne halogaſsad azt a' vígaſztalást, mellyet a' félelemben 's rettegésben való Nép fog venni viſſza-téréſedből. Hadd tudja-meg a' kö-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

vétkezendõ Húsvét Innepében, hogy az õ vétke meg-botsáttatott. — Mellyet hallván a' Püspök, azon órában el-indúlt Konstántzinápolyból, hogy a' maga Hazafijainak ezt az örvendetes hírt mennél elébb meg-viheſse.

MIT TSELEKEDJENEK AZOK AZ IFJAK, A' KIK PRÓKÁTORSÁGRA KÉSZÜLNEK.

Mindeneknek elõtte mélyen bé kell azt nyomni elméjekbe, melly ſzép légyen a' Hívatal, mellyre törekednek, ha azt egyenes lelki esmérettel folytatják. A' Görögöknél és Rómaiaknál, a' Prókátorſágnak dítséretes folytatáſa által lehetett menni a' leg-elſõ Tiſztſégekre. Noha már ma igen ritkán eſik ez meg a' mi Hazánkban; de tsak ugyan itt is betsületben tartattatnak azok, a' kik az el-nyomattatott ártatlannak pártját fogják, 's a' kétſégeskedõ embert tanáttsal vezérlik. Mitsoda gyönyörüſégére 's örömére ſzolgálhat az eggy magános embernek, hogy az õ házát a' leg-nagyobb 's leg-elſõ Személyek is meg-kereſik? az õ ritka tudományának tiſzteletet adnak, 's meg-vallják õ benne azokat a' tálentomokat, mellyekkel e' Világnak minden kintsei nem érhet-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

hetnek-fel. Mitsoda gyönyörűség ſzemlélni gyakorta a' Rendeknek öſzve-gyüléſekben, eggy túdós és ékeſen-ſzólló Prókátor miképpen tudja az öſzve-tsomózott dolgokat lasſanként ki-fejtegetni, 's okos beſzédének kellemeteſségével az elméket meg-hódolni? De ezen a' ditsőſégen kívül, a' melly még ha tsak magában vólna, könnyen híjábanvalóſsággá 's kérkedékenyſséggé válna; melly nagy örömére ſzolgálhat eggy Istent-félő Prókátornak az, hogy ő minden nyomorúlttnak menedék-helye, az igazſágnak óltalmazója, 's az ő felebarátjának mind életének mind betsületének védelmezője? „ Quid eſt præ-
„ clarius, quam honoribus & Reip. mune-
„ ribus perfunctum ſenem, poſſe ſuo jure
„ dicere idem quod apud Ennium dicat ille
„ Pythius Apollo, ſe eum eſſe, unde ſibi ſi
„ non Populi & Reges, at omnes ſui Cives
„ conſilium expetant. Suarum rerum incer-
„ ti, quos ego mea ope ex incertis certos,
„ compotesque conſilii dimitto, ut ne res
„ temere tractent turbidas. Eſt enim ſine
„ dubio domus Jurisconſulti totius Oracu-
„ lum Civitatis. 1. de Orat. Nro. 199. 200.„

„ Ullane tanta ingentium opum ac ma-
„ gnæ potentiæ voluptas, quam ſpectare
„ homines veteres & ſenes, & totius urbis
„ gratia ſubnixos, in ſumma omnium rerum
„ abundantia confitentes id, quod optimum
„ ſit ſe non habere. Dialog. de Orat. n. 6.„

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Máſodſzor. Ezen elſõ jegyzésnek terméſzeti következéſe az, hogy ſemmit el ne múlaſsanak abban, valami õket tökélleteſekké teheti. Nevezeteſen tegyék magoknak példáúl Demosthenest és Cicerót. Igaz az, hogy az elméſség a' leg-elſõ és leg-ſzükſégeſebb minéműſég, melly a' Prókátort tsinálja: de igaz az is, hogy a' ſzorgalmatos munka ſokra viheti az embert. Tsak-nem máſodik terméſzetté válik ez; és ha nem adhat is elméſséget annak, a' ki attól tellyeſséggel meg-foſztatott, leg-alább neveli, pallérozza, és öregbíti azt. Nem ok nélkül mondja a' bõlts Ciceró, hogy az ékeſenſzóllásnak meſterſégében leg-több függ a' Prókátornak munkájától, gondjától, maga alkalmaztatáſától, és mindenekre való vígyázáſától. A' régi és új Törvénykezés' módjának, a' külömbözõ ſzokáſoknak, 's a' Haza', Törvényének jól túdáſa az, mellyben áll tulajdonképpen a' Prókátornak tudománya. A' ki e' nélkül kezd az Ügy-folytatáshoz, haſonló ahoz a' ki házat épít fundamentom nélkül.

Harmadſzor. A' régi Görög és Római Prókátorok, 's máig is a' Frantziák és Ángluſok, elõ-nyelvvel folytatják az Ügyeket. Noha nálunk tsak írásban ſzokták bé-adni; még is, minthogy a' Közönſéges Gyüléſekben, a' hol a' túdós Prókátorok leg-többet

te-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tehetnek, élő-nyelvvel kell beſzéllni; azért is nagy ſzükſégek vagyon nékik mind a' Deák, mind kivált a' Magyar Nyelven való ékeſen-ſzóllásnak meg-ſzerzéſére. Hanemha magok beſzéllnék Demosthenes és Ciceró, alíg hihetnénk-el, melly véghetetlen munkát vittek légyen véghez, hogy ezt az ékeſen-ſzóllást meg-ſzerezheſsék. Ezeknek kell lenni ebben is, mint ſzintén más virtuſokban, a' Prókátorſágra igyekező Ifjaknak példájiknak. A' Rhetoricát, vagy Beſzédnek-tudományát az elſő kút-fejekben meríteni, a' régiſégnek híres Prókátoraival tanátskozni, azoknak munkáikat ſzorgalmatoſan olvasgatni, a' magok nyelvveket fundamentomoſan meg-tanúlni, még a' ſzónak édes hangjára is, a' mint Demosthenes és Hortenſius tselekedtek, nagyon vígyázni: ezek azok, mellyekben kell magokat az illyen Ifjaknak gyakorolni.

Negyedſzer. Mennél jártaſabbak a' Prókátorok más mellesleg való Tudományokban is; annál nagyobb elő-menetellel 's kedveſséggel győzödelmeskedhetnek az elméken, az ő Közönſéges helyen való ékes beſzédekkel. Ama nagy Prókátor Ciceró, minden nedveſségjeket magába ſzívta a' régi Görög Órátoroknak, Poétáknak, Hiſtóricuſoknak, 's Bőltselkedőknek; 's meg is tetſzik az ő Mentő-íráſaiban, melly nagy ſegít-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gítſégére lettek légyen ezek ő nékie. Az Ifjú Prókátoroknak nem kellene mindjárt az Ügyeknek folytatáſokhoz kezdeni, hanem jó darab időt arra kellene ſzánni, hogy a' régi betses munkáknak olvaſáſokból eggy nagy fundust gyüjtsenek-öſzve előre elmékben.

Ötödſzör. Kérdésbe téſzik a' Túdóſok, 's kivált a' régiek kérdésbe tették, életeknek hányadik eſztendejében kezdhetik-el az Ifjak a' Prókátorſágot. A' bölts Quintiliánus ezt a' kérdést így határozza-meg. Szükſég itt közép mértéket és útat tartani, úgy hogy az Ifjú ki ne menjen a' világos fényre addig, míg annak ſúgárit el nem ſzenvedheti, 's ne mutogaſsa addig nyilván a' maga tudományát, míg az éretlen. Mert ez által ſzokik a' munkának meg-útáláſára; a' balgatagſág meg-gyökerezik benne, 's a' mi felette nagy gonoſz, a' bizodalom és a' vakmerőſég meg-haladja ő benne az erőt. Az ſem ſzükſég más felől, hogy Prókátorſágának kezdetét egéſzen vénſégére halaſſza, mert a' félénkſég napról napra nevekedik, és mennél tovább nem ſzóll az ember közönſéges helyen, annál nehezebben adjareá magát. És így addig tanátskozik arról, ha lehet é már el-kezdeni, hogy végre az időből egéſzen ki-kopik: „ Modus mihi vi-
„ detur quidem tenendus, ut neque præpro-
„ pe

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ pere distringatur immatura frons, & quid-
„ quid est illud adhuc acerbum proferatur.
„ Nam inde & contemtus operis innascitur,
„ & fundamenta jaciuntur impudentiæ; &,
„ quod est ubique pernicioſisſimum, præ-
„ venit vires fiducia. Nec rursus differen-
„ dum est tyrocinium in senectutem. Nam
„ quotidie metus crescit, maiusque fit sem-
„ per, quod ausuri sumus; & dum delibe-
„ ramus quando incipiendum sit, incipere
„ iam serum est. *Quint L. XII. c. 6.*

Hatodszor. Kívánni kellene, hogy a' régi Rómaiaknál lévõ szokás mi nálunk is fel-állana, melly szerént az idõs Prókátoroknak házok, az ifjabbaknak meg-nyíltt Oskolájok vólt. Mi is szolgálhatna eggy törvényben meg-õszûltt Prókátornak nagyobb betsületére, mint ha a' maga pályáját e'képpen rekesztené-bé? Így, azt mondja Quintiliánus, úgy kérdeznének tõle az Ifjak tanátsot, mint valamelly Orákulumtól; 's mint valamelly bõlts, és a' tapasztalásból sokat tanúltt kórmányos, minekelõtte a' kórmányt által-adná, meg-tanítaná az Ifjakat arra, miképpen kellessék el-kerülniek e' habos tengeren magokat elõ-adható õrvényeket és kõ-sziklákat. „ Frequentabunt
„ eius domum optimi juvenes, more vete-
„ rum, & veram dicendi viam velut ex
„ Oraculo petent. Hos ille informabit, qua-

„ ſi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ ſi eloquentiæ parens, & ut vetus guber-
„ nator, littora, & portus, & quæ tempe-
„ ſtatum ſigna, quid ſecundis flatibus, quid
„ adverſis ratibus poſcat, docebit. *Quint. L. XII. c. 11.*

A' PRÓKÁTORBAN MEG-KÍVÁNTATÓ MINÉMÜSÉGEKRŐL.

Mitsoda virtuſok kívántaſsanak-meg eggy jó Prókátorban, bőven le-írta azt Quintiliánus a' Tizen-kettődik Könyvben, melly az ő munkájának leg-jobban ki-dolgozott darabja. Quintiliánus tehát, és Cicerő is, elſő minémüſégnek téſzi a' jó Prókátorban azt, hogy az jó és Istent-félő ember légyen. Azt mondják ezek a' Bőltsek, hogy a' jól írásnak 's beſzéllésnek mesterſége, fel-téſzi a' jó életet, és arra hogy valaki igaz értelemben jó Prókátor légyen, el-múlhatatlanúl ſzükſéges, hogy jó ember légyen. Ama tiſzta érkőltsű Cátó, így határozta-meg rövideden a' jó Prókátort: *Orator Vir bonus, dicendi peritus.* E' nélkül, azt mondja Quintiliánus, hogy az az ékeſen-ſzóllás, melly a' terméſzetnek leg-nemeſebb ajándéka, veſzedelmére fordúlna néki, eggy ollyan gyáſzos fegyvert adván kezébe, mellyel ő az ártatlanſágot el-nyomhaſsa, a' vi-

lá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lágoſságot meg-ſetétítheſse, 's az igazſágot el-tapodhaſsa. Eggy Istentelen Prókátorban a' találós elme 's az ékeſen-ſzóllásra való tehetſég, haſonló lenne a' dühös ember' kezébe adattatott mezítelen kardhoz. Sokkal jobb vólna, azt mondja ez a' bőlts Pogány, ha az ember mind a' beſzédtől mind az okoſságtól meg-foſztattatnék, hogy ſem mint azt máſoknak veſzedelmekre fordítsa. „ Si vis illa dicendi malitiam inſtruxerit, nihil fit publicis privatisque rebus „ pernicioſius eloquentia. — Rerum ipſa „ natura, in eo quod præcipue homini indulſiſſe videtur, quoque nos a ceteris animalibus ſeparaſſe, non parens ſed noverca fuerit, ſi facultatem dicendi ſociam ſcelerum, adverſam innocentiæ, hoſtem veritatis invenit. Mutos enim naſci, & egere omni ratione ſatius fuiſſet, quam Providentiæ munera in mutuam perniciem convertere. *Quint. L. XII. c. 1.*

Eggy kis figyelmeteſség elégſéges arra, hogy meg-esmérjük melly ſzükſéges légyen a' Prókátorban a' kegyeſség és Isteni-félelem. Az ő egéſz tzélja az, hogy a' Bírákat el-hiteſse; erre pedig meg-kívántatik az, hogy a' Bírák jó ítélettel légyenek felőle; hogy úgy tartsák őt, mint minden hazugſágot gyűlölő, egyenes ſzívű és igaz-mondó embert. Mikor ő valamelly ügyet folytat,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tat, szükség hogy eggyesítse a' maga személyjében eggy Prókátornak buzgóságát, és igaz tanúnak hitelességét. Az a' betsület, mellyet fog magának szerezni egyenességéről, nagyon fogja erősíteni azokat az okokat, mellyeket elő fog hordani az által a' fel-vállaltatott ügynek védelmezésére: ellenben pedig, a' melly Prókátor meg-esmérteti magát arról, hogy tekervényes okoskodásaival tsalni akar, az ellen mindenkor felvagynak minteggy készülve a' Bírák, hogy az ő hálóiban meg ne fogattassanak, 's ollyan ítéletet ne tegyenek, a' melly nékik idővel kissebbségekre szolgálhatna. „ Plu„ rimum ad omnia momenti est in hoc po„ situm, si vir bonus creditur. Sic enim „ continget, ut non studium Advocati vi„ deatur adferre, sed pœne testis fidem. *Quint.* „ *L. IV. c.* 1. Sic proderit plurimum causis, „ quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam „ qui dum dicit malus videtur, utique ma„ le dicet. Videtur talis Advocatus malæ „ causæ argumentum. *L. VI. c. 3. XII. c. 1.*

2-szor. A' második virtus a' Prókátorban az, hogy a' maga hasznát más', kárával ne keresse. Erről azt mondja Quintiliánus az említett XII-*dik* Könyvében, hogy e' szép és nemes hivatalhoz sokkal illendőbb lenne, ha a' Prókátorok ingyen folytatnák az ügyeket. De utánna veti, hogy ha a' Prókátor-

nak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nak magának nintsen tiſzteſséges jövedelme; illendő dolog, hogy az a' kinek ügyét folytatta, meg-mutaſsa eránta való háládatoſságát: mert nem lehet úgy mond igazabb bér annál, mellyet illy tiſzteſséges munkával nyernek. Azok a' kiknek vagy életeket vagy jóſzágjokat meg-mentette, érdemetlenek lennének arra, hanemha a' jót jóval fizetnék viſſza. 'S minthogy a' Prókátor, míg más dolgában járt, addig a' magáét félretette, nem tsak illendő hanem ſzükſéges dolog is, hogy az ő hívatala ne légyen minden gyümölts nélkül való. „ Quis ignorat „ quia id longe ſit honeſtiſſimum, ac libe„ ralibus diſciplinis, & illo quem exigimus „ animo digniſſimum, non vendere operam, „ nec elevare tanti beneficii auctoritatem? „ cum pleraque hoc ipſo poſſint videri vilia, „ quod pretium habent. At ſi res familia„ ris amplius aliquid ad uſus exiget neceſſa„ rios, ſecundum omnes ſapientium leges „ patietur ſibi gratiam referri. — Neque e„ nim video, quæ iuſtior acquirendi ratio, „ quam ex honeſtiſſimo labore, & ab iis, de „ quibus optime meruerit, quique ſi nihil „ invicem præſtent, indigni fuerint defenſio„ ne. Quod quidem non iuſtum modo, ſed „ neceſſarium etiam eſt, cum hæc ipſa ope„ ra, tempusque omne alienis negotiis da„ tum, facultatem aliter acquirendi reci-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ dant. „ — Azt kivánja továbbá Quintiliánus, hogy itten is nagy vígyazáſsal 's mértékkel éljenek a' Prókátorok, és hogy vígyazzanak a' ſzemélyre, az időre, és az ajándéknak minéműſégére. Mellyel azt látatik elö-adni, hogy a' ſzegényeknek Ügyöket eggy átaljában ingyen folytaſsák; ſöt a' gazdagoktól ſe vegyenek ſokat. Ha pedig egynehány eſztendők alatt tiſzteſséges tehetſéget gyüjtöttek, annakutánna ne kívánjanak ſemmit, hanem ingyen folytaſsák az ügyeket. „ Sed tum quoque tenendus eſt modus; ac „ plurimum refert, & a quo accipiat, & „ quantum, & quousque. — Nec quisquam, „ qui ſufficientia ſibi (modica autem hæc „ ſunt) poſſidebit, hunc quæſtum ſine cri„ mine ſordidum fecerit. „

Söt ſoha ſem kell a' bölts Quintiliánus' értelme ſzerént, azt a' mit a' Prókátornak adnak úgy nézni mint fizetést, hanem mint a' háládatoſságnak 's barátſágnak jelét; jól tudván hogy ſokkal többet tselekedett ö a' felekkel, hogy ſem mint néki adhatnak, 's az illyen nemü jót ſem el nem lehet adni, ſem pedig el-veſzteni. „ Nihil ergo acqui„ rere volet Orator ultra quam ſatis erit: „ nec pauper quidem tamquam mercedem „ accipiet, ſed mutua benevolentia utetur, „ cum ſciat ſe tanto plus præſtitiſſe: quia „ nec venire hoc beneficium oportet, nec

„ pe-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ perire. „ — Hogy pedig a' Prókátor elõre a' felekkel meg-alkudjon, vagy pedig a' ſzerént emelje-fel a' maga fáradtſágának bérét, a' mint a' veſzedelemnek nagyſága vólt, mellyben az ügyes-bajoſoknak vagy életek, vagy betsületek, vagy jóſzágok forgott; erről azt mondja ez a' bõlts Pogány, hogy ez útálatos kereskedésnek neme, melly inkább illik a' Piratákhoz vagy Tengeri-tolvajokhoz, hogy ſem mint Prókátorokhoz, és a' melly tselekedettõl írtózniok kell még az ollyan Prókátoroknak is, a' kikben a' virtus tsak közép-ſzerü mértékben vagyon. Távol-légyenek tehát a' Törvény-ſzékektõl 's a' Prókátori nemes hívataltól azok az alatson és béres lelkek, mellyek az ügynek óltalmazáſából 's ékeſen-ſzóllásból el-adó portékát tsinálván, azzal otsmány kereskedést üznek. Azok a' Törvények és régulák, mellyeket én e' nemes Mesterſégrõl kívánok ſzabni, nem azoknak valók úgy mond, a' kik már elõre azt ſzámlálgatják, mennyi kintset fognak õk az õ tanúláſokkal 's fáradtſágokkal gyüjteni. „ Paciſcendi quidem ille „ piraticus mos, & imponentium periculis „ pretia procul abominanda negotiatio, etiam „ mediocriter improbis aberit. Neque enim „ nobis operis amor eſt: nec quia ſic hone„ ſta atque pulcherrima rerum eloquentia „ petitur ipſa, ſed ad vilem uſum & ſordi-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ dum lucrum accingimur. — Nec velim „ quidem lectorem dari mihi, quid ſtudia „ referant computaturum. *Quint. L. I.* „ *c. 20.* „

Ha eggy Pogány e'képpen gondolkozott és ſzólltt, és ha a' régi tiſzteſséges Prókátorok így folytatták hívataljokat; hát mennyivel inkább a' Kereſztyének között mitsoda nemes, tiſzta, és magok haſznokat nem kereſö indúlatokkal kell bírni a' Prókátoroknak? Ez elött tsak harmintz eſztendökkel is, eggy Prókátor ſem találtatott az egéſz Genevai Köz-társaſágban, a' ki az ügyeket pénzért folytatta vólna. Mind elö-kelö és Fö emberéknek gyermekeik vóltak a' Prókátorok, a' kik minekutánna minden jutalom nélkül tíz tizenkét eſztendökig a' Prókátorſágban gyakorlották vólna magokat, azután a' két ſzáz Férjfijakból álló Tanátsba, onnan pedig idövel a' Kis Tanátsba is bévétettettek. Ebböl az a' nagy haſzon hárúlt az egéſz Közönſéges-társaſágra, hogy ſemmi illetlen 's fundamentom nélkül való per a' Tanáts' elébe nem kerúlt; mert nem lévén a' Prókátorok között eggy is pénzért ſzolgáló, a' hamis ügyet ſenki közzülök-fel nem vállalta, és így eggy két békéltetönek jelen-létében az illyen Perekek öſzve-békélltek. Sok viſſza-vonáſok 's egyenetlenſégek még az ö kezdetekben el-temettetnének, ha

min-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

minden Orſzágokban illyenek vólnának a' Prókátorok; de gyakran meg-eſik, hogy még a' Prókátorok ingerlik-fel a' Feleket, tsak-hogy a' zavaros vízben haláſzhaſsanak. Dítséretes ſzokás van e' réſzben Frantzia Orſzágban, fő-képpen a' Páriſi Prókátorokban, a' kik annyíra viſzik a' magok haſznokkal való nem gondolást, hogy ha valaki közzülök törvényeſen kívánná-meg a' maga fizetéſet, azt többé a' Prókátori társaſágban meg nem ſzenvedik.

3-ſzor. A' harmadik virtus, melly megkívántatik minden jó Prókátorban, ez, hogy ſzorgalmatoſan meg-vi'sgálja, mitsoda ügyet vállal-fel. Mihelyt fel-teſſzük, hogy a' Prókátornak Istent félő embernek kell lenni; mindjárt következik abból az, hogy ſoha ſem-vállalhat az magára ollyan dolgot, a' melly felől tudja, hogy az igazſágtalan. A' maga elméſségének 's ékeſen-ſzóllāſának ſegedelmét nem ajánlhatja ő egyébnek, hanem tsak a' valóſágnak 's igazſágnak. Akár mitsoda pompás ábrázatba öltözzön az igazſágtalanſág; de még is nem lehet annak arra juſsa, hogy az ő óltalmát meg-nyerje. Az ő tudománya 's ékeſen-ſzóllāſa menedékhely, de a' melly tsak az üldöztetett virtusnak nyittatik-meg. Az ő háza eggy ollyan ki-kötő-hely, mellybe az ő jóſzágokban vagy betsületekben hajó-törést ſzenvedők bé-me-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

hetnek, de a' piratak vagy tengeri tolvajok nem. „ Non convenit ei quem Oratorem „ esse volumus, iniusta tueri scientem. — „ Neque defendet omnes Orator: idemque „ portum illum eloquentiæ salutarem, non „ etiam piratis patefaciet, duceturque in ad- „ vocationem maxime causa. *Quint. L. XII. „ c. 7.* „ — Minekelőtte azért valaki Prókátori tisztéhez hozzá-kezdene valamelly ügyben, szükség hogy a' Bírónak személyjét öltözze-fel: hogy a' maga házát változtassa eggy Törvény-székké; vi'sgálja-meg szorgalmatosan mind azokat az okokat, mellyeket az ő óltalmát keresö fél elö-hozhat, 's mondjon szententziát reá úgy a' mint mondana ha ebben az ügyben ő vólna a' Bíró. „ Sic „ causam perscrutatus, propositis ante ocu- „ los omnibus, quæ profint noceantve, per- „ sonam deinde induat Judicis, fingatque „ apud se agi causam. *Ibid. c. 8.* „

Sőt ha az ügynek folytatafában, mikor az ellenkezö félnek bizonyfágait is látja, észrevészi azt, hogy valósággal igazságtalan dolog az, a' mellyet ő igaznak vél; szükség hogy a' jó Prókátor meg-intse a' maga Ügyesét, és kérje hogy a' fel-tett dologról le-mondjon, a' mellyet a' maga lelki-esméretének sérelme nélkül meg nem nyerhetne. Ha meg-fogadja a' Peres a' Prókátornak tanátsát, hasznára válik az; ha pedig a' jó tanátsot

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nátsot meg-útálja, az ollyan ember nem méltó a' Prókátornak óltalmazáſára. „ Neque „ vero pudor obſtet, quo minus ſuſceptam, „ cum melior videretur, litem, cognita in- „ ter diſceptandum iniquitate, dimittat, cum „ prius litigatori dixerit verum. Nam & in „ hoc maximum, ſi æqui judices ſumus, be- „ neficium eſt, ut non ſallamus vana ſpe li- „ tigantem. Nec eſt dignus opera patroni, „ qui non utitur conſilio. *Ibid. c. 7.* „

4-ſzer. Negyedik virtus a' jó Prókátorban az, hogy minden bóltseſséggel 's maga meg-tartóztatáſával forgolódjon az ügynek folytatáſában. El kell kerülni a' tsúfolódást 's vagdalózást, mellyel némelly Prókátorok az ellenkezö réſzt ſértegetik. Nagy embertelenſég boſſzontani azokat, a' kik már a' nélkül is nyomorúlttak: *Adverſus miſeros inhumanus eſt iocus.* Ha néha valamelly elmés és tréfás mondásra ki-botsátkozik a' Prókátor, ollyan légyen az, hogy ſenkit meg ne ſértsen. „ Lædere nunquam velimus, „ longeque abſit propoſitum illud, potius a- „ micum quam dictum perdidi. *Quint. L.* „ *VI. c. 4.* „ — Az elmés és éles ſzókkal való mértékletes élés külömbözteti-meg a' jó Prókátort a' tsátsogótól, vagy bolondoskodótól. Az illyennek tsak-nem mindennapi kenyerévé válik az; ellenben pedig a' jó Prókátor ſoha ſem él azokkal ſzükſégte-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lenül és valamelly haſzon nélkül. Sokſzor meg-eſik, hogy valamelly Prókátor az ellenkező féltől meg-ſértetik, és ha akkor elméſen viſſza tudja vágni, az nagy ditsőſégére válik az ő tsendes és magát könnyen feltaláló elméjének. Mikor Catullus fel-ſzóval folytatta az ügyet, egyſzer Filippus az ő nevére tzélozván, így ſzólltt néki. *Miért ugatſz illy ſokáig?* Mellyre Catullus így felelt hírtelen: *Azért, mert tolvajt látok.* „ Omnia probabiliora ſunt, quæ laceſſiti dicimus, quam quæ priores. Nam & ingenii celeritas major eſt, quæ apparet in reſpondendo, & humanitatis eſt reſponſio. Videremur enim quieturi fuiſſe, niſi eſſemus laceſſiti. *2. de Orat. n. 230.* Quæſita, nec ex tempore ficta, ſed domo allata, plerumque ſunt frigida. *Orat. n. 89.* Catullus, dicenti Philippo: *Quid latras?* *Furem* inquit *video. 2. de Orat. n. 220.*„

Ötödſzör. Meg-kívántatik a' jó Prókátorban az okos vetélkedés, a' melly minden írígyſégtől távol vagyon. Nagy gyönyörűſég ſzemlélni Frantzia Orſzágban, Angliában, 's máſutt is, a' hol élő nyelvvel folytatják az ügyeket, mitsoda böltseſséggel, ékeſen-ſzóllálſal, 's buzgóſággal forognak ezek az ő pályájokban. Ollyanok ezek, mint meg-annyi bajnokok, a' kik ki-állnak küſzködni közönſéges helyen, a' Törvénynek ta-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tanúláſában meg-öſzültt Bírák előtt. A' népnek ſokaſága bé-botsáttatik a' Törvény-házba az ő halláſokra; a' melly is bámúláſsal hallgatja azt az elméſséget, elevenſéget, 's ſzívet győző erőt, mellyet tsepegtet az ő ékes beſzédjek. Ide gyűlnek az Iffjú Prókátorok, 's a' Törvényt-tanúló Ifjak, 's ott tanúlják előre azt a' módot, a' mellyel óltalmazzák ők is idővel az igaz ügyeket. Kívánnunk kellene, hogy nálunk is, mint ezeknél a' bőlts Nemzetſégeknél, mint a' Görögöknél és Rómaiaknál, élő nyelvvel folytatnák a' Prókátorok az ügyeket. Így lennének a' Törvény-házak mind az Ékeſenſzóllásnak, mind a' Törvény-tanúlásnak valóſágos Oskolájik. Nagy ditsőſégére ſzolgál a' Törvény-ſzéknek az is, ha a' Prókátorok között meg-vagyon ugyan a' vetélkedés, de minden írígyſég 's egymás ellen való törekedés nélkül. Szép példáját látjuk ennek Ciceróban, a' ki ama híres és öreg Prókátorról Hortenſiusról, így ír halála után: „Dolebam quod non, ut plerique putabant, „ adverſarium aut obtrectatorem laudum „ mearum, ſed ſocium potius, & conſortem „ glorioſi laboris amiſeram. — Quo enim „ animo eius mortem ferre debui, cum quo „ certare erat glorioſius, quam adverſarium „ omnino non habere? cum præſertim non „ modo nunquam ſit, aut illius curſus a me

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ impeditus, aut ab illo meus, ſed contra
„ ſemper alter ab altero adiutus, & com-
„ municando, & monendo, & favendo. —
„ Sic duodecim poſt meum conſulatum an-
„ nos in maximis cauſis, cum ego mihi il-
„ lum, ſibi me ille anteferret, conjunctiſſi-
„ me verſati ſumus. *Brut. n. 2. 3, 223.*„

A' RÓMAI LITERÁTÚRÁRÓL.

Eſſai historique de la Litt. des Romains. Dublin 1724.

Mikor meg-gondoljuk a' Római Birodalomnak kezdetét, azt a' formát, mellyet vett az elſõ Törvényt-tévõtõl, 's azokat a' minémûſégeket, mellyek annak leg-elſõ tagjaiban vóltak; éppen nem lehet azon tsudálkoznunk, hogy ennek a' ſzülettetett Köztársaſágnak bõltsõje körûl olly vadſágot 's durvaſágot ſzemlélünk, melly a' ki-pallérozott népeknek politziájokkal éllenkezik. Az a' vastag tudatlanſág, melly az elſõ Rómaiakat bé-borította, laſsanként eggy komor kevélyſéggé vált, melly azt tselekedte, hogy Rómának elsõ Vitézei meg-elégedvén a' terméſzetnek ſegedelmével, meg-útálták a' mesterſéget, és ſemmit ſem akartak attól költsönözni, melly az õ okoſságokat meg-világoſíthatta, 's bátorſágokat fel-emelhette

vól-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

vólna. Nem esmérték ezek sem az elme' míveinek betseket, sem a' tanúlásnak haszsnát, hanem inkább úgy nézték azt, mint hijában való fáradtságot, melly eggy Római lakosnak méltóságával meg nem állhat. Az a' mi őket e' bal-vélekedésben meg-erősítette, e' volt, hogy a' katonai fenyíték és az állhatatosság által sok népeket meg-hódoltattak, 's következésképpen úgy vélekedtek, hogy ők azoknál fellyebb-valók. Ez a' mit mondunk, fundáltatik a' Rómaiaknak vallás-tételeken. Virgílius, a' ki abban az időben élt, mellyben a' politzia és a' Világnak minden mesterségei minteggy közép-pontban úgy eggyesültek Rómában, még akkor is nem tulajdonít egyéb felsőséget vagy méltóságot ennek az anya városnak, hanem tsak azt, a' mi származik a' hadakozásnak és győzésnek tudományából. A' mit Horátius mond a' Poésisről, hogy tudni-illik azért bóldogúlt az olly lassan a' Rómaiaknál, mert a' Görögöknek példájokat késön kezdték követni; ugyan azt lehet mondani a' Tudománynak minden egyéb nemeiről is. Igen keveset társalkodtak ők a' Görögökkel, a' kiknél volt minden-féle mesterségeknek műhelyek, és ez a' Görögökkel való nem társalkodás sok ideig meg foztotta őket mind azoktól a' módoktól, mellyek által pallérozhatták vólna elméjeket, a' mellyek külömben minden-fé-

le

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

le tudományra 's mesterſégre alkalmatoſak vóltak.

A' Rómaiak nem kezdtek elébb társalkodni a' Görögökkel hanem öt-ſzáz ötven-öt eſztendökkel Rómának építtetéſe után, a' mikor a' Macedóniai Király Filep ellen felvállaltak Görög Orſzágnak óltalmazáſát. A' Szabadítóknak nevek alatt, magok hatalmok alá hajtották azt, 's akkor lett az a' mit Horátius mond, hogy a' meg-hódolta az ö meg-gyözöjit, és a' ſzép mesterſégek által uralkodott Olaſz Orſzágban. A' Római nevezeteſebb Poéták éltek az elſö és harmadik Cárthágóbéli hadakozás között. Említést érdemelnek ezek között, *Livius*, *Andronicus*, *Nevius*, *Ennius*, *Pacuvius*, *Accius*, *Cecilius*, *Plautus*, *Afranius*, *Terentius*, és *Lucius*. Horátius, a' ki tsak az elſö Cárthágóbéli hadat említi, azt mondja, hogy a' Rómaiak haſzonra fordították az azt követö békeſséget; kezdték olvasni *Sophocleſt*, *Theſpiſt*, *Eſchiluſt*, 's próbálgatták azokat a' magok nyelvekre le-fordítani.

De kivált Cárthágó' Városának le-rontattatáſa után kezdett nevekedni a' Rómaiaknál a' tiſzteſséges tudományokra való igyekezet, és ez a' nemes ízlés napról napra öregbedett azután. Ez idötöl fogva a' Sylla' haláláig minteggy hetven eſztendök folytak-

le.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

le. Ez idõ alatt éltek ama két híres Prókátorok, Craſſus és Antonínus, a' kik minekutánna az ékeſen-ſzóllásnak Királyi-páltzáját magok köztt meg-oſztották; az õ halálok után következtek Sulpícius Cotta, Hortenſius és egyebek, a' kiknek neveiket Cicerónak Brútuſában meg lehet olvasni. Ezen idõ tájban eſett az is, hogy a' két Scævolák, kik közzûl az eggyik Augur, vagy Jövendõlõ, a' máſik pedig Pontifex, vagy Fõ-Pap vólt, a' Polgári Törvénynek tanúláſát nagy tökélleteſségre emelték. Lucrétius, a' ki a' Jugurthával való hadnak ideje' tájján élt, és a' ki a' maga Mesterének Epicurusnak értelmét olly nagy mesterſéggel kifejtegette, minteggy Epochát, vagy ſzámlálás-kezdetet tsinált az Ékeſen-ſzóllásnak tiſztaſágában, és a' Poéſisben való helyes ízlésben. A' híres Philoſophuſok vagy Bõltselkedõk minden-felõl kerestettek, Rómába hívattattak, hogy bõlts oktatáſaik által formálják az Ifjúſágot, 's a' magok tanátsaikkal vezéreljék azokat, a' kik a' közönſéges dolgokat folytatták.

Lucullus, a' ki Sylla' helyébe következett a' Katonai mesterſégben, ſokkal fellyebb-való vólt õ nála a' tudományban; Olly tökélleteſen meg-tanúlta ifjúſágában a' maga ſzületett nyelvén kívûl a' Görög nyelvet is, hogy mikor meg-határozta vólna magában,

hogy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

hogy eggy Históriát adjon-ki, forfot húzott arra, ha Görögűl írja é vagy Deákúl, azután más forfot arra, ha Verfekkel é, vagy folyó befzéddel? Minekutánna fok tifztfégekben a' Mithridatefsel való hadakozás alatt magát meg-külömböztette, magános életet kezdett élni, és ott tudományának tzirkalmát öregbíteni. Eggy fzép palotát építtetett, mellyet több házi-efzközökön kívűl, fok fzépen le-írtt Könyvekkel ékefített-meg. E' gazdag Könyv-tár meg-nyílt mind azoknak, valakik fzerették a' Tudományokat. Ciceró a' befzédnek pompáfságát, és az ékefen-fzóllásnak magafságát magában eggyefítette. Velleius Paterculus azt jegyzi-meg, hogy igen kevés Órátorok vóltak ő előtte, a' kiket lehetne ízleni, 's még fokkal kevefebbek, a' kiket lehetne tsudálni, hanemha eggy idősök vóltak Ciceróval, 's az ő ékefen-fzólláfa által fegíttettek. Az ő Philofophiai munkái fzint ollyan nagy dítséretére váltak néki. Leg-alább az előtte éltt Bőltselkedőknek kifebbítéfek nélkűl ellehet mondani, hogy fzint olly nagy betsűletre méltó Ciceró a' Bőltselkedésben való fzüleményjei, mint egyéb remekjei által. Néki tartattatott az a' ditsőfég, hogy a' Bőltselkedésnek fok-féle matériáit Római nyelven adja-élő, mellyet eggy Bőlts is nem próbált ő előtte. Maga mondja ezt fok helye-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lyeken az ő munkáiban, nevezetesen pedig a' Tusculánumi Kérdéseknek kezdetekben, a' hol egyszer'smind le-rajzolja rövideden a' mesterségeknek a' Rómaiaknál való nevekedéseket. Crassus, Pompéius, Antónius, Cæsar, Cátó, és Brútus, tsak-nem azon időben magok tündököltek e' Világnak fő piatzán. Az egész Római Birodalom kevés embereket számlálhatott, a' kik ezeknél jobban ki-lettek vólna pallérozva. A' három elsők egészen az Ékesen-szóllásra feküdtek addig, míg fegyvert nem fogtak. A' három utólsók, az ékesen-szólláson kívül egyéb Tudományokban is jártosak vóltak. A' Poésis és a' Böltselkedes édesítették Cæsárnak magános óráit. Mind örökké példájok lesz' ő a' Históricusoknak, valamint példájok a' nagy Vitézeknek. Brútus ígyekezte ki-tanúlni a' külömb külömb-féle értelmeket, és nagy elő-menetelt tett mindenikben.

Az Augustus' Országlása vólt, a' mint mindenek tudják, a' Római Literáturának és hatalomnak leg-tündöklőbb ideje. Azok a' gyenge plánták, mellyek Görög Országból Rómába vitettettek. Augustus Tsászárnak kezeitől öntöztetvén, a' békeségnek fénylő tsillaga alatt tsak hamar virágokat hoztak. Gyakran tsudálkoztam azon, hogy sok Túdósok egyedül Mecenásnak adják azt a' ditsőséget, hogy a' tiszteséges mesterségeg-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

geket virágoztatta. Hihető hogy az ő Urát a' Tsászárt követte ő ebben; mert a' Fejedelmeknek hajlandóságok szokott rend-szerént az a' mozgató lenni, melly a' Ministereknek hajlandóságokat igazgatja. A' Mecénáse lett tehát az a' tündöklő titulus, hogy ő a' tálentomoknak meg-jutalmaztatójok vólt, a' melly nélkül az Epicureismusba és a' feledékenységbe el-temettetett vólna. De ha Augustusnak nem egyedül való tulajdona az, hogy ő a' maga Századjában a' tiszteséges mesterségeket bóldogította; leg-alább nem lehet róla le-húzni azt a' dítséretet, hogy ő eggy túdós Tsászár ne lett vólna. Lehetetlen ezt tagadni annak, a' ki Svetóniust olvasta, ki is ennek a' Tsászárnak tudományának tsalhatatlan bizonyságait adja. Az ékesen-szóllás eránt való ízlése; az a' nagy szorgalmatosság, mellyel készült mind azokra, mellyeket közönséges helyen akart mondani, noha külömben is a' szóllásra különös tehetsége vólt; az ő világos és ki-palléroztatott Stylusa; a' Görög nyelvnek 's Literatúrának tökélletes túdása; az ő maga életének Históriája, mellyet XIII. Könyvekben le-írt; az az ő ékes beszéde, mellyel serkentgetett mindeneket a' böltselkedésnek tanúlására; végezetre az ő tudományának más több monumentumai, méltán a' legtanúlttabb Fejedelmek közzé helyheztetik ötet.

Erről

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Erről a' magaſságról, mellyre a' mi gondolatinkkal fel-emelkedtünk, merő gyönyörűſég nézni a' Római Literátúrának ſzéleſen ki-terjedő lát-határait. Igaz az, hogy az ékeſen-ſzóllás láttatik ki-költözni akarni e' Birodalomból: inkább az Augustus' Századjának, hogy ſem az ő Birodalmának tulajdona ez, 's el-végeztetik Ciceróban, egygyütt a' Köz-társaſággal. De a' História és a' Poéſis Augustusnak jól-tévő ſzárnyaitól melegíttetvén, nagy tökélleteſségre mentek, Títus Líviusnak, Virgíliusnak, és Horátiusnak kezeik között. A' mi a' Böltselkedést illeti, ebben is az említett két Poéták ſzintollyan mustrák lehetnek, valamint az ő tulajdon mesterſégekben. Horátiusról azt mondja a' túdós Temple, hogy ő eggy igen nevezetes Vezér az életnek mesterſégében, és az okoſságnak hűſéges tolmátsa a' magunk-viſeléſében. Némelly Túdóſok azt mondják, hogy ha a' Mesterſégeknek minden principiumaik el-veſznének is, ezt a' kintset meg-lehetne találni Virgíliusban. Igaz az, hogy nagyon bé-látott ő a' Terméſzetnek titkaiba, és a' Poéſisnek minden kellemeteſségével ékesgette azokat ſok helyeken az ő munkáiban. A' föld-mívelésről írtt betses munkájának máſodik Könyvében, a' hol néminémű el-ragadtatáſsal adja-elő a' Poéſis eránt való hajlandóſágát, egéſzen a' Philo-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

sophiai szemlélődésekbe merül, és a' Természetnek hangjára akarja venni a' Mú'sáknak nyelveket.

Augustus Tsászár' uralkodása után, mind a' Mú'sáknak, mind a' Római Sasoknak magas repülések meg-aláztatott. Eggyiknek alá-esése a' másiknak alá-esését is okozta. Talán híbáznánk, ha e' kettős esetet tsak egyedül az igazgatás' formájának, és a' Monárchiának fel-állittatásának tulajdonítanánk. Ha Augustus után a' több Tsászárok is az ő példáját 's réguláit követték vólna, valósággal azoknak Királyi-páltzájok alatt ditsőségesebb napokat ért vólna Róma, mint a' Consuloknak veszszejik alatt. De mikor Tibérius eggy új Politicát vitt-bé Rómába, 's a' következendő Tsászárok olly feslett életet kezdtek élni, a' mellyre még a' Tarquíniusok is el-pirúltak vólna; mind a' Tudományok, mind az erköltsök, mind a' fenyíték meg-veztegettetett. A' Domitiánus után következett hat Tsászárok alatt, ki-jöttek ismét a' Tudományok a' feledékenységnek mélységéből, bé-mentek a' Tsászári Udvarba, a' hol némelly jó Fejedelmektől tapsolással fogadtattak. Tacitusnak, Svetóniusnak, 's az Ifjú Plíniusnak munkáji, sokkal nagyobb betsületére szolgáltak a' Trájánus' uralkodásának, hogy sem-mint minden ő katonai vitézségei. Ha ezek az Írók

a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' régieknek ſzép ékeſen-ſzólláſokat el nem érhették; leg-alább meg-haladták azokat ſok más dolgokban. Tacitus mély Politicus' módjára írta a' Históriát, és tiſzteletet adott az igazſágnak. Plínius úgy beſzélltt mint elmés Prókátor, és nagy kellemeteſséggel adta-elõ gondolatit. Ha ide akarjuk ſzámlálni Plutárchust, a' kit Trájánus Conſulſágra emelt, és a' ki a' maga munkájinak nagy réſzeket Rómában írta; ha ide téſſzük Quintiliánust is, a' ki kevés idõvel élt az elõtt: úgy eggy tökélletes Laistromunk léſzen azokról a' Túdóſokról, a' kik abban az idõ tájban tündököltek. Az az idõ mellyben megmutatták magokat, úgy nézettethetik, mint a' tudománynak meg-nyíltt hajnala, az Augustus' ſzép Századjának le-eſéſe után. Sõt helyeſebben lehetne azokat az Írókat ahoz a' fényeſséghez haſonlítani, mellyet vet utóljára az el-aluváshoz közelgetõ métses.

A' RÓMAIAKNAK ÉKESEN-SZÓLLÁSOKRÓL.

Extr. du Diſcours ſur la Barreau de Rome. Paris, 1755.

A' Scipiók elõtt a' Rómaiak köztt az ékeſen-ſzóllás tsak-nem az õ böltsõjében vólt. A' tanátskozáſokban 's törvényes végezé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſekben, mindeneket az egyeneſségre 's közhaſzonra húztak: *Æqui bonique conſulite.* A' Hazának ſzeretete olly ſzíves és közönſéges vólt még ekkor, hogy ſemmi világi haſzontól nem ſzenvedte azokat az akadályokat, mellyek tsak az ékeſen-ſzóllásnak erejének engedhetnek. Az elſő Rómaiak, valamint erköltsökben, úgy beſzédjekben is eggyűgyűk, józanok, és ſanyarúk vóltak. A' Scipióknak Századjok vólt a' Tudománynak hajnala, és a' valóſágos Római virtusnak uralkodáſa; az az, hogy akkor ez a' virtus édeſebb 's kellemeteſebb lett, valamint a' Tudomány is jobban ki-pallérozta-tott, és ſzéleſebben ki-terjeſztetett. A' halálok' órájáig Dictátorſágot viſelő ſzemélyek alatt, valamint egyéb meſterſégek és tudományok, úgy az ékeſen-ſzóllás is jobban nevekedett. A' híreſebb Órátoroknak nagy elő-menetelek, ki-köſzörülte az elmének tehetſégeit, 's meg-ſokaſította e' nemes pályában a' vetélkedőket: ezen hatalmas rúgók és eſzközök által ment a' Római ékeſen-ſzóllás a' maga tökélleteſségére. A' ſzolgaſág le-rontván ezeket az eſzközöket, a' földhöz-ütötte az ékeſen-ſzóllást is, a' melly is a' ſzabadſággal eggyütt a' Ciceró' ſír-halmába temettetett-el. Tsak hamar ezután, nem zengett egyébtől a' Tanáts-ház, hanem a' Sophiſtáknak tekervényes kiáltozáſaiktól,

ſzint

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzint ollyan nagy változás esvén az ideákban, valamint az igazgatásnak módjában. Magok a' Tsáſzárok vetélkedõik lettek az Órátoroknak, 's az õ írígyſégek és hijábanvalóſágok nem ſzenvedhette-el a' ki-tetſzõ érdemet. A' nemeſebb érzésnek kút-feje ki-ſzáradván, az elméſségnek nem lehetett ſemmi fel-emelkedéſe.

A' RÓMAI TSÁSZÁROKRÓL.

A' Római Tsáſzárokat három nemzetſégre vagy idõ ſzakaſzokra lehet oſztani, Augustustól fogva Constantínus Tsáſzárig. Az elſõ nem foglal magában egyebeket, hanem ollyan embereket, a' kik a' Tsáſzárſágra érdemetlenek; mint p. o. Tibériust, Caligulát, Claudiust, Nérót, Domitiánust, és egyebeket. Melly útálatos nevek ezek! Ha Augustus és Titus közttök nem vólna, úgy ennek az egéſz idõ-ſzakaſznak Históriája tsak ollyan lenne, mint a' dühös medvéké és tigriſeké, a' gyilkoſságoknak, ragadozáſoknak, puſztítáſoknak ſzakadatlan láncztok, 's eggy ollyan vérengezõ had, mellyel az emberi nemzetſég ok nélkûl ölettetett. A' máſodik nemzetſég vagy idõ-ſzakaſz, melly Nervánn kezdõdik, bövölködik nemes lelkû és jól-tévõ Fejedelmekkel. Gyönyörûſéggel

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

emlegetjük ma is Trájánust, Adriánust, Antóniust, Marcus Auréliust, és Pertináxot. De ezen időnek ſzerentsétlenſégére, megfertéztettetik ez amaz útálatos tsudának Commodusnak feslettſége által, a' ki minteggy előre el botsátott hír-mondója vólt a' harmadik idő-ſzakaſznak, mellyet méltán a' Századoknak ſeprejének nevezhetünk. Ez egéſz időnek le-folyáſa alatt, nem vólt Rómában több Tsáſzár hanem tsak Alexander Severus, a' ki meg-érdemlette vólna hogy az embereken uralkodjon. Úgy látſzik hogy a' többek azon vetélkedtek, kitsoda teheti közzülök magát híreſebbé több dühöſségek 's útálatoſságok által. Mit kell ítélnünk az ollyanokról, mint Dídius Juliánus, Caracalla, Macrínus, Heliogabalus, Maximínus, Philippus, Valérianus, Galliénus? 's a' t. Nem kevés munkájokba kerülhetett a' Históricuſoknak ezen idő-ſzakaſznak le-rajzoláſa; mert meg-kell-vallani, hogy az illyen istentelen Tsáſzároknak útálatos életek éppen nem olyan, hogy azoknak ſzemléléſekben az olvaſó gyönyörködhetne. Meg-lehet, hogy ſokſzor ki-eſett az író-toll az ő kezeikből, a' mikor a' maga terméſzeti rútſágában akarták elő-adni Caracallát, Heliogabalust, és több illyeket, a' kik a' Királyiſzéknek motskaik, és az emberi nemzetſégnek dögleletes pestiſeik vóltanak.

PLU-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

PLUTÁRCHUSRÓL.

Vie de Plutarque, par Dryden.

Tsak-nem rend-ſzerént való ſorſok az a' Hiſtóricuſoknak, hogy mennél inkább fáradoznak ők más embereknek ditsőſégeknek terjeſztéſekben, annál keveſebbé gondolnak egyebek ő velek; úgy hogy ſokaknak híreſek az ő munkájik, és tsak-nem egéſzen esmeretlenek az ő ſzemélyjeik. Illyen háládatlan vólt a' többek között Plutárchus eránt a' maga Századja; annyíra el-felejtkeztek erről az ő idejebéli emberek, hogy nem lehet találni tsak eggy író-tollat is, melly az ő életének nevezeteſebb történeteit lerajzolta vólna. A' honnan, ha ki-véſſzük azokat a' darabotskákat, mellyeket Svidásban találunk, az ő tulajdon munkáiban ſzükſég tarlóznunk, ha az ő életét le-akarjuk írni. Pindarus, Epaminondás, és Plutárchus azok a' három nagy emberek, a' kik megmutatták az Áthénásbélieknek, hogy még az elmének tehetſégeire nézve is vetélkedőtárſakat találhatnak ők *Boeotziában*, az az, abban a' tartományban, melly közönſégeſen gyaláztatott az ő lakoſainak durvaſágokért 's tudatlanſágokért. Plutárchus ſzülettetett *Cheronedban*, Boeotziának Városában, Clau-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

dius' Tsáfzárfága alatt. A' mit a' maga bölts neveltetéféről írásban hagyott, bizonyoſan nem ollyan tartományt ád elönkbe, a' melly meg nem érdemlette vólna a' dítséretet egyébről, hanem tsak arról, hogy ott teremnek a' leg-kövérebb örük. *Vervecum in patria, craſſoque ſub aëre naſci.* Minthogy a' hóltt nyelvekkel nem gyötrettetett; azért is mint más nemes elméjü Ifjak, úgy ő is jó idején a' Terméſzetnek tanúláſához kezdett, a' melly tanúlásnak fő vége vólt a' jó erkölts, és a' Társaſágnak közönféges haſzna. Ammónius az ő Mestere, ſok testi gyakorláſok 's gyönyörködtető múlatſágok által tudta néki és a' több Tanítványainak a' tanúlásnak nehézſégét könnyíteni.

A' böltseſségnek telhetetlen kívánáſa, melly vólt Plutárchusban, újabb esméreteket gyüjtetett ő vele Égyiptomnak Papjai és Böltselkedői között. Égyiptomból meg-jövén, öſzve-járta Görög Orſzágot, eggy Túdóshoz illendő gondoſsággal 's ſzorgalmatoſsággal. Nem vólt az egéſz Orſzágban eggy oskola, eggy valamire való Könyv-tár; és eggy Leveles-ház is, a' mellyet meg ne vi'sgált vólna. Mint eggy fáradhatatlan méh, ezekből ſzedegette ő ki azokat a' különös jegyzéſeket, mellyeket annakutánna a' maga munkáiban olly ſzép renddel, és az olvaſót ſoha ſem ſáraſztó kellemetes böſséggel adott-

elő.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

elő. Dryden úgy betsüli őt, mint eggy minden tudományokban jártas Böltset, és a' ki minden Túdósok között leg-jobb rendbe tudta szedni gondolatit. Akármelly dologról írt, meg-tetszik hogy fundamentomosan tudta azt, és nagy böltseséggel elegyíti a' gyönyörködtető dolgokat a' hasznos oktatásokkal. A' régi Philosophusoknak minden Sectájikat mélyen meg-vi'sgalta, 's bár egészen Scepticus nem vólt is, de még is sok dolgokban ki-mutatta kételkedését. Noha a' maga indúlatival bíró ember vólt; de még is sokszor osromlotta az Epicureusokat 's Stoicusokat, nem annyira az ő vélekedéseikért, mint az ő egyebeken uralkodni kívánó kevélységekért. Azok közzé az Académikusok közzé számlálhatjuk őtet, a' kik Plátónak buzgó követői vóltak, 's minden esztendőben meg-innepelte Plátónak és Socratesnek születése' napját. A' mi Valláſát illeti, noha Apollónak Papja vólt, de alíg hitethetjük-el magunkkal, hogy sok Isteneket esmért vólna. Mindenkor úgy gondolkoztam, azt mondja ez a' túdós Ánglus, hogy Socrates, Plátó, és Plutárchus, azon eggy Valláson vóltak, 's ugyan azon eggy Istent tisztelték, a' kit mi Istennek nevezünk.

Továbbá Dryden le-rajzolja nékünk Plutárchust, millyen lett légyen az ő Famíliájában, t. i. barátságos, mértékletes, gyer-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

mekeit és feleſégét ſzerető. Annakutánna meg-dítséri feleſégét is, a' ki a' maga ritka virtuſaival azt érdemlette, hogy az ő tulajdon Férje lett az ő dítsérője, és a' ki valóban eggy illyen nagy Philoſophushoz illő bőlts Aſſzony vólt. Születtettek tőle négy fijai, és eggy leánya. De hármat közzülök életében el-temetett, és tsak két fijai maradtak életben utánna. Nem lehet tudni tökélleteſen ſem idejét ſem okát Rómába lett útazáſának, 's múlatáſának. De hihető, hogy az a' ſzükſég kénſzerítette öt arra, hogy az ott való tudakozódás és társalkodás által, amaz ő meg-betsülhetetlen munkáját, mellyet a' híres emberekről írt, annál nagyobb tökélleteſségre viheſse. Cheronéa igen keskeny határú hely vólt eggy illyen nagy tzélnak el-éréſére: azért is azt mondja maga a' Demosthenes életében, hogy ha valaki valamelly hoſſzas Históriát akar írni, kivált ha a' belé tejendő dolgokat meg-akarja vi'sgálni, ſzükſég hogy leg-előſzör is eggy nagy Városba menjen lakni, a' hol mind a' Könyvtárokból, mind a' Tudóſokkal való társalkodásból ſok kétſéges dolgoknak végekre mehet: a' melly is olly tapaſztalható igazſág, hogy az a' természettől láttatik bé-óltatottnak lenni minden Íróknak lelkekbe. Az illyen nagy és ſzép Város vólt Plutárchusra nézve Róma, a' hová ment e' végre lakni;

de

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

de ha ott könnyebbſéget talált munkájának bővítéſére, nem vólt meg más-felől az a' tsendeſsége, a' melly meg-kívántatott annak tökélleteſítéſére. Nappali idejét töltötte ott az Ifjúſágnak oktatáſában; és így az álomnak óráit kellett el-lopni, hogy munkájában bóldogúlhaſson. Róma' Városa meg akarván eránta mutatni háládatoſságát, meg-terhelte ötet ſok tiſztſégekkel; de a' mellyekkel az emberi nemzetſégre nézve haſználatoſabb munkáiban gátolta-meg. Azt írja Svidás, hogy Trájánus, még minekelőtte Tsáſzárrá lett vólna, ötet Conſulſágra emelte. Söt azt is írja, hogy közönſéges Edictummal vagy Parantsolattal azt végezte a' Római Tanáts, hogy az Illyriában lévő Hadi Tiſztek és Magiſtrátuſok, ſoha ſemmit ſe merjenek tselekedni Plutárchusnak helybenhagyáſa nélkül; a' melly is éppen nem hihetetlen, ha meg-gondoljuk a' nagy tiſztelletet, mellyel Trájánus ő eránta viſeltetett. Ez a' Világi Nagyſág és pompás méltóſág bár akármint hízelkedhetett vólna is mas embernek; de nem tetſzett Plutárchusnak. Éſzre vette nem ſokára, hogy akármelly nagy haſznára légyen is valamelly Túdósnak a' Népes Városban való lakozás; de még is lehetnek ollyan okok, mellyek azt vele meg-unatják. Rá unván a' Rómában való múlatásra, és a' Tiſztſégeknek viſeléſekre, örömmel viſſza-tért abba a' kis Városba,

melly

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

melly őt a' Világra hozta, hogy az ő távollétele által azt kisebbé ne tsinálja. Az ő Hazafijai tsak hamar Árchonttá, vagy Fő-Bíróvá válaſztották ötet; a' melly is tsekélly rang vólt eggy ollyan embernek, a' ki már Rómában Conſul is vólt: de éppen nem meg-vetni való hívatal vólt ez eggy jó ſzívű Hazafinak, mert leg-alább ebben a' hívatalban leg-többet haſználhatott a' maga Hazájának. Már ekkor Plutárchus hatvan eſztendős vólt, 's még azután is élt annyi eſztendőkig, mellyekben a' híres emberekről kezdett munkáját tökélleteſségre vitte, a' mellyet tsak a' nagyjából írt vólt Rómában. A' mi az ő halálának idejét 's környül-álláſait illeti, ezekről ſemmi bizonyost nem tudhatunk.

Ezek után a' túdós Dryden némelly közönſéges jegyzéſeket téſzen a' Históriának ſzépſégéről és haſznáról: annakutánna pedig Plutárchusnak íráſának módjára fordúlván azt mondja, hogy abban nem kell keresnünk a' Stylusnak virágjait, a' ſzóknak hangjaikat, 's a' környül-íráſoknak vagy perioduſoknak gömbölyüſégeket; hanem mindeneknek felette kell abban keresnünk az okoſságnak józanſágát, a' helyes ítélet-tételt, és azt a' mesterſéget, mellyel e' ſzéleſen ki-terjedő munkában minden réſzek olly ſzépen öſzve-alkottattak, hogy azok eggy egéſz és ép testet

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tet tsinálnak. Bodinus két dolgokkal vádolja Plutárchust; t. i. hogy hihetetlen dolgokat beſzél, és hogy a' maga Héróit roſſzúl feſti. A' túdós *Montagne* az elſő vádra azt feleli, hogy mi ebben roſſz Bírák vagyunk, és hogy a' Plutárchus' Históráját nem ítélhetjük a' ſzerént, a' mi ma a' mi képzelődéſünk ſzerént lehetséges vagy lehetetlen. A' máſodik vádra azt feleli, hogy a' különben ſzáraz és öſztövéres Plutárchus annyival tsudálatoſabb abban az öſzve-haſonlításban, a' mellyet tsinál a' Görög és Római Nagy emberek között. Szent Évremont azt írja, hogy ez a' túdós Görög mélyebben bé-láthatott vólna a' terméſzetbe, 's hibának tartja azt benne, hogy az emberekről tsak a' nagyjából ítél: azért is azt hiſzi róla ez a' túdós Frantzia, hogy ki nem telhetett vólna Plutárchustól, hogy az embernek belső terméſzetét olly ſzépen feſse-le mint Sallustius. Elő-hozza példáúl azt a' két három ſzót, mellyel ez a' bőlts Históricus Catilinát feſti-le: *Alieni appetens, ſui profuſus. Más ják jávára áſítozó, a' magáéból tékozló.* Dryden, hogy a' túdós Szent Évremontnak ezen vádjától is óltalmazhaſsa Plutárchust, a' melly külömben eggy nemes ízlésnek gyümőltse, Sallustiusnak fellyebb-való le-íráſának ellenébe-téſzi azt, mellyel Plutárchus Syllát írta-le, és a' melly noha bővebb, de

a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' Sallustius' le-íráſánál nem alább-való.
„ Mástól ſokat vett; de még többet adott:
„ némellyeknek nagy betsületet, máſoknak
„ nagy gyalázatot ok nélkül ſzerzett; haſon
„ tsúſzkált azok körül, a' kikre ſzükſége
„ vólt; útálattal 's kegyetlenſéggel viſelte-
„ tett azok eránt, a' kik az ő ſegítſégére
„ ſzorúltak. Ímé ebben állt a' Sylla termé-
„ ſzete, úgy hogy nem lehet meg-mondani,
„ ha inkább uralkodott légyen é benne a'
„ nagyra-vágyás és kevélyſég, mint a' tsa-
„ podárſág és alatson elme.

CICERÓRÓL.

Entretiens de Ciceron ſur la nature des Dieux, traduits par M. l' Abbé d' Olivét. Paris. 1749.

Sok nagyra-vágyó 's büſzke ifjak vagynak már ma, a' kik mikor Ciceróról van ſzó, hideg vérrel azt mondják róla, a' mit Séjánusról mondottak az ő halála után.

Nunquam, ſi quid mihi credis, amavi
Hunc hominem. - - - - Juven. Sat. X.

Ez az indúlat, melly a' mi restſégünknek és roſſz ízléſünknek bizonyſága, azokból a' bé-nyomáſokból ſzarmazik, mellyeket vettünk még a' mi tsetsemőſégünkben. Álíg lépünk-ki a' bőltsőből, hogy n indjárt

Cice-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Cicerót adják mellénk, hogy ő légyen a' mi Mesterünk, a' mi példánk és társunk. Ez magában nem rossz, nem helytelen tselekedet, mert ennek a' nagy embernek munkái igen alkalmatosok az Ifjaknak mind elméjeknek mind erkölcseiknek, 's mind Stylusoknak formálásokra: de az a' mi felettébb való a' nevelésnek ezen módjában ez az, hogy többnyíre a' félelem és a' kénszerítés eggyütt jár azzal. Azt lehetne mondani, hogy a' mi oktattatásunkra szükségesképpen meg-kívántatik az, hogy Ciceró öltözze-fel a' maga Consulságának rettenetes ábrázatját, hogy a' poroszlók előtte vigyék a' tsomó vésszőket, és hogy a' tudományos Világban való uralkodása fenyítékek és büntetések által tétettessék nyilván-valóvá. Mellyik az a' gyermek, a' ki Cicerónak barátságos Leveleit, mentő-beszédeit, Tusculánáit meg ne síratta vólna? Ímé ez az, a' mi életünknek egész idejében idegenséggel tölt-bé bennünket; ez az a' mi már kitsinységünkben az ékesen-szóllásnak ezen atyja eránt ollyan únalmat tsepegtet belénk, a' mellyet a' megértt idő ritkán orvosolhat-meg. Ezen hibának meg-orvoslására szükséges vólna, hogy úgy mutattatnék-meg nékünk jókor Ciceró, a' millyen vólt ő ez előtt tizen-nyóltz esztendőkkel. Eggy szeretetre méltó ember vólt ő a' Köz-társaságban, tetszeni kívánó

be-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

beſzéllgetéſeiben, kellemetes még a' Böltselkedésről való vetélkedéſeiben is. Mindenekkel közlötte magát, 's nevezeteſen örömest ſzolgált az ollyan Ifjaknak, a' kik a' tanúlásra adták magokat. Ha vólt valaha valaki, a' ki illy ſzerelmetes ábrázatban rajzolta-le Cicerót, és a' ki meg-békéltethet bennünket a' régiſégnek ezen ékeſen író Böltsével, a' kiért gyermekſégünkben ſokat ſzenvedtünk, kétſég nélkül *Abbás Olivet az*, a' ki ennek a' Böltsnek munkáit olly hathatós ékeſen-ſzólláſsal fordította Frantziára. Rég' az ideje, a' miólta Abbás Olivet éjjeli 's nappali óráit 's elméjének tehetſégeit a' Ciceró' ditsöſegének öregbítéſére fordította. Az a' ſzép nyomtatvány, mellyet a' Delfinnek vagy Korona-örököſének ajánlott, bámúlásra indította egéſz Párist, és a' Királyi-Udvart. A' Tuſculáni Kérdéſeknek, 's a' Catilina ellen mondott Vádoló-beſzédeknek fordítáſaik tsak-nem minden eſztendöben újra nyomtattatnak. Fel is találtatnak az ö fordítáſaiban mind azok az ékeſségek, mellyek Cicerót velünk meg-kedveltethetik, 's mind azok a' Segedelmek, mellyek az ö leg-homályoſabb gondolatit is velünk megértethetik.

TA-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

TACITUSRÓL, ÉS AZ Ő MUNKÁJÁNAK FORDÍTÁSÁRÓL,

mellyet Frantzia nyelven de la Bletterie adott-ki.

Minden Római Írók között Tacitus az, a' kit leg-nehezebb más nyelvre által-tenni. Az ő öſzve-ſzoríttatott ábrázoláſai, több dolgokat adnak a' gondolkozásra, mint-ſem a' mellyeket ki-fejeznek. Az ő feſtéſének ſzíne követhetetlen, 's olly dolgokat viſz-végh-ez, mellyeket ki nem fejezhetünk. Eggy vonás ő nála gyakorta eggy egéſz kép, ez a' kép pedig eggy egéſz népnek táblája. Úgy látſzik mintha tsak mellesleg tenne némelly jegyzéſeket, 's azonban azok az ő egéſz idejének Históriáját, 's az egéſz emberi Nemzetſégnek Criticáját adják-elö. Ki mérhetimeg e' Politicusnak mélyſégeit? kitsoda ragadhatja-meg e' böltselkedönek ki-nézéſeit vagy tzéljait? kitsoda láthatja által e' magaſságos elmének titkos rúgóit, 's bátor repüléſeit? A' nyelvvel úgy bánik, mint ſenkitöl nem függö ember; a' maga ſzándékának 's gondolkozáſa' módjának jobbagyjává téſzi azt; azt tsinálja vele a' mit akar, még pedig úgy, hogy ſenki ſem meri ſzemére vetni, hogy az rabſágot ſzenvedne az ő írótolla alatt. Nem a' ſzóknak pompájok által

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

téſzi foglyává az olvaſót; hanem a' dolgoknak haſznos vóltok, és a' gondolatoknak hathatóſágok által; a' dítsérő vokſokat nem várja, hanem ki-ragadja; a' tsudálkozást nem fel-gerjeſzti, hanem parantsolja; ha hibát találunk benne, nem engedi-meg, hogy arról meg-emlékezzünk; azok a' ſzépſégek, mellyeket mérték nélkül hinteget tsak magok maradnak-meg elméinkben, 's el-ſzéleſztik mind azt a' criſist, valamit ellene akarnánk tsinálni. Eggy ollyan hatalmas és erős elme ez, melly mindeneket eggy tekintettel lát és meg-ölel; tsudálkozásra méltó benne az a' ritka ajándék, melly ſzerént mindeneket olly hathatóſan 's kellemeteſen lerajzol; az az ékeſen-ſzólló rövidſége, melly eggy ſzóval nagy ideákat ád elönkbe, az a' Politicában való helyes ízlés, melly a' régieknek terméſzeti minéműſégeiket úgy mérſékli, hogy az idejebélieknek erköltseiket ſzeme elől el nem veti; a' virtusnak az a' közönſéges tónuſá vagy hangja, melly a' jelen-való Századnak büneit a' régiſégnek ártatlanſágával öſzve-veti, 's az által meggyűlölteti.

Hát melly nehéz eggy illyen Írót a' mi tsendes, vígyázó és mértékre vett nyelvünkre által-fordítani! Halljuk-meg mit ſzóll erről maga *de la Bletterie.* Nem lehet elhallgatnunk, hogy meg ne jegyezzük itt,

ez

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ez ékeſen-író Auctornak az ô pemetsének hathatós erejét, és azt a' módot, mellyel minden dolgokat meg-tud ſzépíteni. Az ô jegyzéſei nem-tsak a' dolgoknak felületeket nézik, és ſzéleſen ki nem terjednek: mindenkor a' dolog hozza azokat magával, és bár ollykor ſok leveleket bé-töltsenek is, de ſoha a' dolognak fejétöl el nem tévelyednek. Rakva az ô munkája elmés ítélet-tételekkel, haſznos Históriai jegyzéſekkel, mellyek ſzerént a' Régieknek erköltseik a' mieinkkel öſzve-haſonlíttatnak. Végezetre a' Tudomány, a' Vallás, és az erköltsi-tudományok igen nemeſen beſzéllnek abban az ô tulajdon nyelveken. Mikor a' régi Németeknek azon bölts rendeléſeket hozza-elö Tacitus, melly ſzerént meg nem engedtetett a' Szüléknek, hogy az ô gyermekeiket, mellyeket fel nem akartak nevelni, mindjárt ſzületéſek után meg-ölheſsék; azt veti utánna ez a' jó ítéléſü Históricus, hogy a' jó erköltsöknek nagyobb hatalmok vólt a' vad népeken, mint a' jó Törvényeknek a' bölts nemzeteken. A' Frantzia Fordító de la Bletterie Úr erre ezt a' jegyzést téſzi: „Melly „ ſok jegyzéſeket lehetne tennünk azoknak „ a' ki-pallérozott Nemzeteknek vadſágok„ ról, a' kik olly adakozó kézzel oſztogat„ ták a' Barbarus nevet a' földnek minden „ egyéb népeinek! A' régi Németeknek ter-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ méſzeti hajlandóſágok, (instinctuſok) melly
„ ſok tekíntetekben elébb-való vólt annál
„ a' ki-éleſített józan-okoſságnál, mellyet a'
„ Görögök és Rómaiak, máſokat ki-rekeſz-
„ tő privilegiumjoknak 's tulajdon jóſzágjok-
„ nak tartottak! Szükſég vólt hogy a' Ki-
„ jelentetett Vallás' és a' Kereſztyénſégnek
„ lelke által diktáltatott Birodalombéli
„ Törvények vigyék-viſſza őket az emberi-
„ ſégnek leg-elſő kötelesſégeinek tselekedé-
„ ſekre. Nagy réſzént a' Görögök és Ró-
„ maiak, nem tartották a' tsetsemőt ember-
„ nek addig, míg nem evett. Képtelen és
„ bolond meg-külömböztetés! Mire való
„ vólt tehát a' Philoſophia, ha nem akarta
„ orvoſolni, vagy meg nem orvoſolhatta az
„ illyen viſſza-éléſeket? A' Chinabéliek, a'
„ kik magokat ki-pallérozott és Philoſophus
„ népnek tartják, ſzint úgy el-pártoltak e'
„ réſzben a' terméſzettől, valamint a' Gö-
„ rögök és Rómaiak. Azt hiſzik hogy ſza-
„ bad nékik a' magok gyermekeikkel úgy
„ bánniok, mint mi bánunk a' leg-alább
„ való állatoknak kölykeikkel. Ezeknek
„ halláſok után az úgy nevezett Erős Lel-
„ kek dühösködjenek bár a' Kereſztyén-Val-
„ lás ellen, az alatt a' fel-tétel alatt, hogy
„ ez kárhoztatván az el-válást, 's tiſzteletben tartván a' nőtelenſéget, az emberi
„ Nem' ſzaporodáſát meg-gátolja. Ezek az

„ igaz-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ igazſágtalan ítélök, miért nem mutatnak
„ leg-alább annyi egyeneſséget, hogy ennek
„ ki pótoláſára fontba-vetnék azokat a' ſok
„ ezer ártatlan kisdedeket, kiknek életeket
„ a' Kereſztyén-Vallás tartotta és tartja-meg?
„ Talán némellyek azok közzül a' hihetet-
„ lenek közzül, a' kik ma e' Szent Vallást
„ motskolják, ſoha ſem látták vólna meg
„ a' Napnak világát, talán mindjárt az ö
„ ſzületéſekkor meg-ölettettek, vagy a' fe-
„ ne-vadaknak ételül vettettek vólna, ha
„ ollyan tartományban ſzülettettek vólna,
„ a' mellynek Apostolai ö hozzájok haſonló
„ Philoſophuſokból állanak.„ Ez eggy va-
lóſágos ſzép darab, 's mellyre a' magok ke-
vés tudományjoktól fel-puffadt büzke Ifja-
ink nem mondhatják, hogy ez valamelly
Paptól, vagy valamelly erötelen és babonás
Írótól ſzármazott vólna. Nagy dítséretére
ſzolgál e' Frantzia Fordítónak, hogy vala-
hol tsak alkalmatoſság adódik reá, minde-
nütt pártját fogja a' Vallásnak és a' virtus-
nak, nem kedvez annak ellenſégeinek 's a-
zoknak a' méreggel tellyes Könyveknek,
mellyek ſzép ſzín alatt a' bújaſágot 's erköltstelenſéget hintegetik.

Minekelötte meg-esmértetne velünk de la Bletterie Úr némelly híres Római lakoſokat, a' kik a' régi tiſzta erköltsöknek buzgó követöjik vóltanak, ezt a' következendö

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

táblát rájzolja-le elõttünk. „ Sok ideig meg-
„ maradtak Rómában a' régi Nemzeti ke-
„ gyeſségnek, és az Orſzág' bóldogítáſára
„ tzélozó indúlatnak némelly tördelékjei.
„ Hitték még ekkor hogy van nékik Hazá-
„ jok, és azt közönſéges anyjoknak is tar-
„ tották. Ha a' nagy tálentomok 's érde-
„ mek néhánykor veſzedelmet okoztak; de
„ gyakran az elſõ Tiſztſégekre, 's minden-
„ kor pedig a' betsületre vezérlettek. Még
„ a' kik feslettek kezdettek lenni, azok ſem
„ merték az õ Elejiknek eggyügyûſégeket
„ nevetſégre fordítani. Senki ſem mondot-
„ ta vadſágnak 's paraſztſágnak a' régi Ró-
„ maiaknak virtuſaikat. A' bújaſág, melly-
„ nek dítséréſe némelly mi idõnkbéli he-
„ lyes ítélet és principium nélkûl való Írók-
„ nak tartattatott, úgy nézettetett, a' mint
„ mind örökké fog az okoſoktól nézettetni,
„ tudni-illik mint a' Társaſágnak dögleletes
„ nyavalyája; minthogy meg-veſztegeti az
„ erköltsöket, mellyekben áll az Orſzágnak
„ élete és egéſzſége. „ A' régiek úgy vé-
lekedtek, hogy némelly népek, a' kiket In-
digenáknak 's Aborigeneſeknek neveztek, a'
földnek gyomrából, a' kõſziklâknak 's élõ-
fáknak haſadékaikból jöttek-ki. „ Erre a'
„ túdós Fordító azt jegyzi-meg, hogy az
„ e' féle álmok meg-engedhetõk vóltak a-
„ zokban, a' kik a' Pogányſágnak ſetétſé-

„ gé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ gében el-vóltak-temettetve: de hogy a'
„ mi idönkben némelly vakmerö Böltsek a'
„ Sz. Írásnak meg-útáláſával ugyan ezt a'
„ bolondſágot, vagy ehez haſonlókat hoz-
„ nak-elö, már ez ollyan nagy oktalanſág,
„ melly az emberi elménck, föképpen pe-
„ dig annak ſzívének gyalázatjára vagyon.
„ Fellyebb betsülni a' Teliamed' álmodozáſa-
„ it a' Mó'ses' íráſinál, az embert a' tenger'
„ mélyſégéböl hozni-ki, és hogy a' Szent
„ Írás ſzerént Ádám ne leheſsen a' mi kö-
„ zönſéges Atyánk, némelly tengeri mon-
„ strumokat tenni a' mi Eleinknek, a' kik-
„ töl ſzármaztunk, már ez ugyan derék Phi-
„ loſophia! Úgy vagyon, a' XVIII-dik Szá-
„ zadban az el-hatalmazott Böltseſségnek
„ privilégiumával újonnan ki-nyomtattatott
„ ez a' nevetſéges Teliamed, még pedig
„ meg-bövítve és meg-jobbítva. Hihetö
„ hogy ſokan kívánták ennek újabb nyom-
„ tatáſát; nagy buzgóſággal vették, olvas-
„ ták, 's terjeſztették. Az illyen könyvek-
„ nek terjeſztéſekre éppen illyen mai idöbé-
„ li Böltselkedök alkalmatoſok, a' kik ſo-
„ kat tudnak beſzéllni, 's mindent vakme-
„ röképpen meg-határozni. A' böltselke-
„ dés, vagy inkább az azzal való viſſza-élés
„ ma a' Vallásnak kö-ſzirtje; ez a' böltsel-
„ kedés pedig koránt-ſem áll a' gondolko-
„ zásnak 's vi'sgálódásnak tálentomában,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ hanem az el-tévelyedésnek 's embernek
„ maga el-veſztéſének ſíralmas mesterſégé-
„ ben. „

Mikor Tacitus' Históriájában ollyan ſze-mélyek kerülnek-elő, a' kik nem eléggé esméreteſek, noha meg-érdemelnék hogy jobban meg-esmérteſsenek; de la Bletterie Úr bővebben elő-adja azoknak életeket. Így p. o. ſok Írók nagy tiſztelettel emlékeznek Aemilius Scaurusról; de a' mi elmés Fordítónk azt jegyzi-meg, hogy ſok híjjaval vólt ő a' régi Római virtusnak. A' Század úgy mond, mellyben Scaurus élt, a' jó erkölcsnek hanyatláſának, nem pedig végső le-eſéſének Századja vólt. Úgyde mikor még valamelly nép egéſzen meg nem veſztegettetett, ſokan azok közzűl, a' kik a' közönſégnek ſzemei előtt forognak, bár akármelly meg-veſztegettettek légyenek is, de még is kívánják a' virtusnak palástját viſelni. „ Nem-hogy kérkednének ollyan bű-
„ nökkel a' mellyek ő-bennek nintsenek,
„ (a' melly tsak az orvoſalhatatlanúl meg-
„ romlott néphen eshetik-meg) hanem in-
„ kább az illendőſégnek ruháját öltözik-fel,
„ és ha többé magokat meg nem betsülik,
„ leg-alább meg-betsülnek egyéb embere-
„ ket. A' Közönség nem ollyan éleſen vi's-
„ gálván már a' virtust, könnyen meg-tsa-
„ lattatik az illyenekben; az álnok kép-mu-

a' ta-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ tatók könnyen olly betsületre kapnak,
„ melly által-mégyen a' maradékra.„ Ez
p. o. az igaz és jó Philosophia, noha ez az
Író nem kívánja magát Philosophusnak ne-
veztetni. Az az ítélet, mellyet hoz Ágri-
coláról, a' kinek életét le-írja Tacitus, mél-
tó a' mi figyelmetességünkre. „ A' mi a'
„ munkának tudományos érdemét illeti úgy
„ mond, az Ágricola' élete eggy remek
„ munka, melly meg-elégíti az ítélet-tételt,
„ a' képzelõdést, és a' szívet. Méltán úgy
„ terjesztetik az mindeneknek elejekbe, mint
„ a' Históriai dítsérésnek remek munkája.
„ A' ditséretek magokból a' tselekedetek-
„ bõl folynak-ki. Minden szó oktat és ma-
„ gához húz. Az Olvasó szereti Ágricolát,
„ tsudálja õtet, buzog mellette; kíséri va-
„ lahová megyen; részesül kedvetlenségé-
„ ben, és hasznát vészi az õ példájának. Az
„ õ eránta való indúlat mindenkor nevekе-
„ dik; és mikor tovább nem nevekedhetik,
„ némelly szívre-ható és felséges gondola-
„ tok magán kívül ragadják a' lelket, 's
„ nem marad egyéb érzésre semmi tehetsé-
„ ge, hanem hogy átkozza Domitiánus Ty-
„ rannust, és hogy ennek a' nagy Hérónak
„ szomorú esetén keseregjen. „ Így gon-
dolkozik de la Bletterie Úr Ágricoláról, és
ez az a' gondolat, mellyet az õ Fordítása le-
hellene minden olvasókba, ha az eredeti
Deák munka el-veszne is.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

TIBÉRIUSRÓL NÉMELLY JEGYZÉSEK.

Soha Augustus roſſzabbat nem tselekedhetett vólna a' Római Birodalom eránt, mint mikor Tibériusnak ajánlotta azt, a' kit fijává fogadott. Nem vóltak néki ollyan ſzép virtuſai, mint az atyjának, mellyeket mutogathatott vólna, és ſokkal nagyobb bünei vóltak, mellyeket néki titkolni kellett, nagyobb tettetésre vólt ſzükſége, de a' melly tőle ſokkal keveſebbé telhetett-ki. Míg Augustus élt, nem mutathatta-ki jobban magát, hanem tsak annyíra, hogy még is a' fokaſág között el nem zavarodott. Bár akármelly erőſzakot tett is terméſzetén; de még is ejtett néhánykor ollyakat, mellyek által roſſz vélekedéſeket ſzerzett maga felől. Azonban betsülettel el-végezte a' tiſztſégeket, mellyek rá bízattattak: úgy vállalta-fel azokat, hogy nem láttatott rájok nagyon áſſítózni, 's úgy is tette-le, hogy nem mutatta utánnok ſemmi bánkódáſát. Nem-hogy magának ſokat tulajdonított vólna a' hadi és más közönſéges dolgoknak folytatáſokban, hanem többnyíre mindenkor a' földön tsúſzkáló vólt Augustus alatt, tsak hogy azt hiddjék felőle, hogy néki nemes és fel-emelkedett érzéſe vagyon. A' nagy ſzívek tudnak

mél-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

méltóſággal engedni: az ő magok meg-alázáſa mennél keveſebbé kereſi abban a' haſznot, annál tökélletesebb.

Augusus' halála után a' Tanáts alíg hiſzi hogy Tibériusnak ajánlja a' Birodalmat, a' mellyet nem is mert vólna tőle meg-tagadni. Tibérius nem vállalta-fel azt a' hatalmat, a' melly felől tudta, hogy bizonyoſan az övének kell annak lenni. Az ajánlás nem vólt ſzabados, a' fel nem vállalás pedig nem vólt ſzíves; Tibérius a' maga tsalárd alázatoſsága alatt titkolta eggy darabig belſő érzéſeit, tsak-hogy ki-tanúlhaſsa, kik légyenek azok a' Tanátsban, a' kik őt nem igen kedvellik. Ez a' kérésből 's ellent-állásból való hartz eggy nevetséges ſcénává vált. Aſinius Gallus és Aruncius felettébb is hittek Tibériusnak. Hatérius és Scaurus igen keveſet tartottak az ő ſzíneſsége felől: azért is ez az ő vígyázatlanſágok nem kevés veſzedelembe ejtette őket. Meg-botránkozott Tibérius abban, ha valaki kételkedett az ő juſsa felől: mikor magát vonogatta, nem annyíra fel-nem akarta vállalni ezt a' hatalmat, mint azt mindenekkel kívánta meg-esmértetni. Igazgatta már a' Birodalmat, mikor a' Tanátstól nem akarta el-fogadni a' néki ajánlott felső hatalmat: míg ezt a' nevetséges komédiát jádzotta, az alatt az Ágrippa' vére már patakzott az ő paran-

tso-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tsolatjára. Minekutánna fel-vállalta a' Birodalmat, azt jelentette-ki, hogy ő az Augustus' plánuma és ſystémája ſzerént kíván uralkodni; a' ki eránt nagy tiſzteletet láttatott mutatni. Azok a' betsületek, mellyeket ennek a' Fejedelemnek emlékezetére ſzentelt, a' kinek mindenét köſzönhette, ſzint ollyan kevéſsé vóltak ſzívből ſzármazottak, mint azok a' könyhullatáſok, mellyeket tsorgatott az ő hamvaira. Ő alatta a' Közönſéges-társaſágnak fundamentoma még jobban le-rontattatott, de külſő ábrázatja inkább meg-maradott: a' ſzabadſág tetſzhetőſebb vólt, de a' ſzolgáſág valóſágoſabb.

Inkább ſzerette Tibérius a' Birodalomnak ellenſégeit mesterſéges tsalárdſággal győzni-meg, mint-ſem nyilván-való erővel. A' Fő Hadi-Vezéreknek vitézſégek nem mutathatta úgy ki magát győzödelmek által, hogy az ő betsületének az árnyékot ne tartott vólna. Hogy valaki az ő kedvében járhaſson, annak jól kellett ugyan folytatni a' maga tiſztiſégeit, de nem kellett magát nagyon ki-mutatni: a' millyen haſznos vólt néki jól ſzolgálni, ſzint ollyan veſzedelmes vólt máſok felett ragyogni. Ha valaki a' fő hívatalt viſelő ſzemélyek közzül ſzerette a' lakoſokat, az Tibériusnak haragját magára húzta; a' közönſéges betsültetés ki-ejtette azt a' Fejedelem' kegyelméből, és a' híre-

ſebb

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſebb érdem ollyan bűn vólt, melly ſoha bűntetetlen nem maradott. Noha nem kell Tibériusnak és az ő Tiſztjeinek egyéb bűnöket nyakokra raknunk, hanem tsak azokat, mellyeket nyilván ők tselekedtek: de még is ez a' Tsáſzár és az ő Tiſztjei, ritkán vóltak ártatlanok attól a' vértől is, mellyet nem magok ontottak-ki; leg-alább az a' gyönyörűſég, mellyet annak ki-ontáſából vettek, bűnöſökké tette őket. Germanicus, a' Hadiſeregnek és Birodalomnak gyönyörűſége, ſokkal inkább méltó vólt az életre, hogy ſem mint ne gyönyörködtek vólna ők annak halálában, ha ſzinte nem magok ölték is meg ötet. Mennél nagyobb vólt a' bánat, mellyet e' halálnak híre okozott az egéſz Birodalomban; annál nagyobb vólt titokban az ő örömök: a' Germanicusnak adattatott tiſzteleteket tsak azért nézhették könnyen, hogy az ő halálának ſzenteltettek: tettették hogy a' közönſéges gyáſzban réſzt-veſznek, de tsak azért, hogy azt kiſsebb határokba ſzoríthaſsák: de valóſággal nem vólt egyéb bánatjok hanem az, hogy a' közönſéges gyáſzt meg nem rövidíthették.

A' hijában-valóſág nem ollyan gyalázatos bűn, hogy azon Tibérius kapott vólna. A' földön tsúſzó hízelkedésben meg-botránkozott; de a' nemes bátorſágot is máſokban el nem nézhette. Jobbágyinak gazdagſágokat

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kat nem irígylette; de az ő véreket szomjúhozta. A' meg-aláztatott Tanáts annyíra szolgált az ő kegyetlenségének, hogy noha ő abban semmit is alább nem hagyott, de még is eggy hazug kegyelmességnek betsületével kérkedhetett. Kegyelmet láttatott adni; 's azonban a' büntetés soha sem maradt-el. Szint ollyan veszedelembe ejtette magát valaki, ha az ő fekete gonoszságát segítette, mintha azoknak ellenek-állt: az ő kegyetlensége szint úgy nem kedvezett az ő bűnének sorsosinak, mint az ő haragjának tzéljainak. A' felettébb-való bíztosság szint ollyan gyülölséges vólt előtte, mint a' nemes ellent-állás: az alattomban való bé-súgások által, mellyeket mindenkor bóldogított, öszve-zavartatott az ártatlanság a' bűnnel, és mind a' kettő az ő dühösségének áldozatjává lett. Ez az átkozott vissza-élés olly szörnyűségre emelkedett, hogy sok istentelen gyermekek a' magok ártatlan atyjaikat bé-vádolták 's el-veszteték. Ez a' gyalázatos mesterség, melly a' vele élőknek is gyakorta veszedelmes lett, a' leg-jobb Hazafijaknak élet-ereiket meg-nyitotta Tibériusnak: a' melly halálnak neme még a' jótetemények közzé számláltatott. Tibérius nagyobb gyönyörűséget talált abban, hogy az embereket sokáig szenvedtesse, hogy sem mint egyszeriben meg-öletesse. *Ki szabadúlt*

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

dúlt kezeimből, így szólltt eggykor eggy Római lakosról, a' ki a' maga ki-végeztetése által a' már kéfzen lévő kínoztatáfokat el-kerülte. Nem lehet azon tsudálkozni, hogy e' fene Tsáfzár alatt gyakorta meg-festetett a' Tibéris a' leg-tifztább 's leg-nemefebb vértől. A' Germánicus' gyermekei, közzül tsak Caius tartattatott-meg életben. Az ő anyjok Agrippina tsak azért maradt életben Sejánus után, hogy nagyíthafsa annak a' Fejedelem affzonynak nyomorúfágait, a' ki fzint ollyan virtufokkal ekeskedő vólt, mint az ő atyjok. Nem végezhette-el nyomorúfágait másképpen, hanem hogy femmit fem evett mind azokból az eledelekből, mellyekkel únfzólták ötet, a' melly is nem tett vólna egyebet, hanem hogy az ő keferűfégeit tovább terjefztette vólna. Maga Sejánus is ennek a' fene Tsáfzárnak méltó barátja végre törbe efett: alatsonfággal de igazfággal el-árúltatott az ő Urától, a' kinek fok ideig hűfégefen fzolgált; maga is annak a' dühösfégnek áldozatjává lett, mellynek fok ideig efzköze és fzolgája vala. Az ollyan fekete és komor vér, mint a' Tibériufé vólt, nem fzenvedhette mindenkor a' Római népnek fzeme világát: a' leg-nagyobb gyönyörűfég mellyet néki fzerezhetett, e' vólt, ha ollykor az ő útálatos ábrázatját el-rejtette. Cáprea fzigete-vólt ennek a' borzadást okozó

mon-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

monstrumnak gonoszságának menedék-helye. A' bölts Históricusok eggy vastag szönyeggel bé-fedezték az ő itt való múlatásának undokságait, hogy azokat a' tiszteséges szemek ne is láthassák. — Végezetre még az ő haldoklásában is nem lehelltt egyebet Tibérius haragnál és veszett dühösségnél; meg-fúlt azok alatt a' vánkosok és párnák alatt, mellyekkel ki-nyomta belőle a' lelket Macron, a' ki Sejánusnak helyébe állott vólt. Szükség még meg-jegyeznünk Tacitus után, hogy ennek a' Tsászárnak bűnei tsak gráduſonkent mutatták-meg magokat, és az ő erköltsei az időhöz vóltak szabattatva. Míg Augustus élt, mindenektől betsületet nyert. A' Germánicus' és Drusus' halála után tette-le a' virtusnak áll-ortzáját, mellyet addig viselt: míg Livia az ő anyja élt, addig az ő maga-viseléſe a' jó és rosz tselekedetnek öszve-elegyedéſe vólt. Az ő dühös kegvetlenſége Sejánus alatt lett zabolátlanná. Az ő undok bújálkodáſait titokban tartotta, míg ezen Ministerét ſzerette, vagy félt tőle: de minekutánna ettől is meg-ſzabadúlt, le-vetkezett minden ſzemérmet, el-annyira, hogy minden tartózkodás és ſzégyen nélkül a' legutálatoſabb fajtalanſágokra vetemedett.

A'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' SELYEM-BOGARAKRÓL,

és az Eperj-fáknak e' végre való tenyéſztetéſekrôl.

Ez elôtt tsak két-ſzáz eſztendôkkel is, olly drága vólt a' Selyem Európában, hogy a' hány lat Selymet akart valaki venni, ugyan annyi lat aranyat tartozott értte adni. Mikor II-*dik* Henrik vólt Király Frantzia Orſzágban, még akkor tsak maga egyedül viſelt Selyem harisnyát, és ſenki ſem ô kívüle. De miólta a' Selyem-bogarak Chínából bé-hozattattak, azólta eggy nevezetes ága a' Kereskedésnek Európában a' Selyemmel való kereskedés. A' gyapjú vólt ugyan az az elſô haſznos eſzköz, mellyből ſok drága ruhák kéſzíttettek; de a' Selyem azt ſokképpen fellyül-haladja. Ha meg-gondoljuk, melly kevés munkába kerûl a' Selyem-bogaraknak tartáſok, és melly nagy a' haſzon, mellyet belôlök lehet venni; méltán tsudálkoznunk lehet rajta, hogy e' haſznos kereskedésnek nemén éppen nem úgy kapnak Hazánkfijai, a' mint kellene. Némelly Európai Orſzágok, mint p. o. Pruſſzia, két millió forintot bé-veſz rend-ſzerént minden eſztendôben a' Selyem-bogaraknak tartáſokból; mi pedig a' külſô Orſzágokból bé-hozatott Selyem-matériákat drága pénzen veſſzük,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

holott ha az eperj-fák a' mi Hazánkban lévõ nagy puſztaſágokban 's Városok' környékein el-ſzaporíttatnának, mellyek a' Selyembogaraknak tápláltatáſokra elégſégeſek, nem tsak az hogy a' magunk ôltözetünkre elegedendõ Selymünk lenne, hanem máſoknak is adhatnánk. — De minthogy már erről Magyar nyelvünkön is ſok haſznos jegyzéſek jöttek-ki; én tsak az eperj-fáknak tenyéſztetéſekről fogok eggy keveſet ſzóllani. — Az Eperj-fák két félék, úgymint fejérek vagy feketék, külömben ez a' meg-külömböztetés nem fundáltatik ſem leveleiknek, ſem héjjoknak, ſem gyümöltsöknek ſzíneken. Közönſégeſen fekete eperj-fáknak hívattatnak azok, mellyek nagy ſzép epreket teremnek, mellyeket az emberek is jó izüen meg-ehetnek. Az illyen fáknak is vagynak még két vagy három külömbſégeik. A' több eperj-fák közönſégeſen fejér epreknek nevezetnek, akár nagy akár kitsiny, akár fejér, akár fekete, akár veres, akár ſzürke gyümöltsöket teremjenek. Ezek közzül némellyeknek leveleik fejéreſek, máſoké komor zöldek; némellyeknek leveleik igen nagyok, máſoké kitsinyek, és köröskörül mélyen meg-tſipkéztettek. — Eleinten azt hitték, hogy ez az élõ-fa tsak a' meleg tartományokat ſzereti; de Német Orſzágnak némelly tartományai, 's nevezeteſen Pruſſzia, ele-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

elegendő bizonyſági annak, hogy ezeket a' hideg Orſzágokban is nagy haſznonnal lehet tenyéſztetni. — Sőt a' mi tsudálatoſabb, úgy alkotta a' bőlts Teremtő ezt a' fát, hogy ez minden-féle földekben, mind nedves, mind ſzáraz, mind fekete, mind homokos földben meg-teremjen: noha meg kell vallani, hogy mennél jobb helyre plántáltatik az eperj-fa, annál finumabb a' Selyem, mellyet annak leveleiből kéſzítenek a' Selyem-bogarak. Lehet ezeket a' fákat tenyéſztetni magvakról, tsemetékről, és óltásról; 's a' mi a' Selyem-bogárt tartóknak nagy haſznokra vagyon, ezek a' fák könnyen el-élnek ſzáz, ſőt két ſzáz eſztendeig is. Hogy annál finumabb leveleket 's gyümőltsöket hozhaſsanak; mint más gyümőlts fákat, úgy ezeket is bé-lehet óltani; de leg-jobb óltásnak neme az, mikor a' fejér eperj fekete eperj-fába óltattatik. Igaz az, hogy ha bé-óltatnak, nem élnek olly ſoká, mint ha az ő terméſzetekben hagyattatnak-meg; de legalább így leveleiknek 's gyümőltseiknek jóſágokkal ki-pótolják azt, a' mit tartóſágokból el-veſztenek.

Olly bővſéges nedveſség vagyon az eperj-fákban, hogy kivált a' melegebb tartományokban, minekutánna leveleiktől megfoſztattak, kétſzer ſőt háromſzor is eggy nyáron leveleket hoznak. Toſcánában fél

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

annyi eperj-fával mint Pedemontban, két annyi Selyem-bogarakat ki-tartanak a' lakosok. Ebben pedig tsak az a' mesterſégek vagyon, hogy a' Selyem ereſztő bogaraknak tojáſsaikat nem költetik-ki mind tavaſzſzal, hanem tsak felét eggyſzer, 's minekutánna azok az eperj-fáknak elſőbb leveleikkel fel-híznak, és már kezdik magokat bé-kötni, akkor költetik-ki a' több tojáſokat, és az eperj-fáknak újra ki-hajtott leveleikkel azokat is fel nevelik.

A' fejér eperj-fáknak haſznok nem tsak abban határozódik-meg, hogy a' Selyem ereſztő-bogarak azoknak leveleikkel tartattatnak; hanem valamint a' fűz-fákat 's nyárfákat, ſzint úgy meg-lehet ezeket is minden harmadik 's negyedik eſztendőben tsonkázni. Ezen le-tsonkázott ágak 's azoknak levelek, igen kedves eledeleik a' ketskéknek 's juhoknak; annakutánna pedig ha megſzáradnak, alkalmatoſok a' tüzelésre. A' juhok nem tsak az hogy örömest eſzik télen ezeket az eperj-ágakat, hanem ezen-kívül felette ſzép gyapjok is léſzen-tőle. Jó vólna e' végre itt is fel-állítani azt a' ſzokást, a' melly Spanyol Orſzágban régtől fogva gyakoroltatik; hogy t. i. mikor az elſő derek meg-tsípik őſſzel az eperj-fáknak leveleiket, azokat le-rázzák, 's valamelly ſzellős fedél alatt meg-ſzáraztják, 's hogy meg ne penéſzed-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzedjenek, gyakorta meg-forgatják, 's annakutánna télen a' magok juhaikat, mikor a' fagy miatt a' mezőre nem mehetnek, ezekkel a' levelekkel táplálják. A' Természet-vi'sgálók azt tartják, hogy ez a' táplálltatásnak módja tselekſzi a' többek között, hogy a' Spanyol Orſzági juhoknak olly ſzép gyapjok vagyon. — Ebből azt a' tudományt lehet ki-hozni, hogy még azoknak is, a' kik a' Selyem-bogarakkal nem akarnak bajoskodni, kellene ezeket a' haſznos fákat tenyéſztetni.

A' mi a' fekete epreket illeti; ezek meg-érdemlik a' tenyéſztetést az ő gyümöltseikért is, mellyek egéſzſégeſek, 's lehet belőlök jó-féle ſyrúpot is kéſzíteni. A' veres bornak nem tsak gyönyörű ſzínt ád a' fekete eperj-fának gyümöltse, hanem annak ízét is meg-jobbítja. A' mi a' gyökerének héjját illeti; igen haſznos orvoſság ez a' gyermekeknek a' geleſzták ellen, akár porrá töretteſsék, akár meg-főzetteſsék, és annak leve adattaſsék-bé a' gyermeknek; porban bé-lehet adni belőle harmintz árpa-ſzem nyomót, ha pedig főzettetik, eggy drachmát. Az Orvoſság annyival jobb, hogy a' gyermekek is nem írtóznak tőle, hanem könnyen bé-véſzik.

Tsak az el-múltt eſztendőben, mikor a' ſzénának olly nagy ſzűke vólt egéſz Ma-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gyar Országban, hogy hanemha az Isten igen lágy telet adott vólna, talán minden marháink éhel vesztek vólna-el; melly nagy haszonkra lehettek vólna a' juh tartó embereknek az eperj-fák, hogyha azoknak leveleiket ősszel meg-száraztották vólna? — Többször is meg-eshetik az, hogy a' takarmánynak illy nagy szüke lészen; azért is az előre való nézés arra kötelezné a' Hazafijakat, hogy ezt a' hasznos fát mindenütt igyekezzék el-szaporítani. — Ha némellyek a' Selyem bogaraknak kedvekért nem akarnák az eperj-fákat nevelni; leg-alább nevelhetnék azért, hogy ezeket, mint szintén a' füzfákat, minden negyedik ötödik esztendőben meg tsonkázhatnák, 's elegendő tüzi-fát adnának nékik. — De a' leg-nagyobb haszonok ezeknek a' lenne, ha a' Selyem-bogaraknak tartások, 's annakutánna a' Selyem-fábrikak is közttünk el-szaporodnának. A' kereskedésnek ez az ága eggynéhány esztendők múlva eggy két millió forintot bé-hozna a' Hazába. — Melly szép vólna p. o. az, ha minden Városok, 's még a' leg-apróbb falúk is, két három sorjával eperj-fákkal körül ü tettetnének. Nem adhatná-é parantsolatban az Ország-gyülése, hogy minden temetők, Vallás' külömbsége nélkül, eperj-fákkal ne tsak körül-vétetteſsenek, hanem szép egyenes líneákban, a' temetőknek nagy-

fá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſágokhoz képest, tíz tizenkét ſoroſan bé-ültetteſsenek. Ez az élõknek ſzolgálna ſétáló helyül, a' hólttaknak pedig néminémü tiſzteſségekre vólna, hogy az õ tetemeik illyen ſzép zöldellõ-fák alatt nyúgoſznak. Ezen-kívül, mindenik falutskának meg meg annyi erdeje lenne, mellynek árnyékában a' ſzegény el-lankadott útazók meg-pihenhetnének. Most pedig, kívált az al-földön, tíz tizenkét mért-földig is alíg találnak a' ſzegény útaſok eggy zöldellõ-fát, a' mellynek híves árnyéka õket meg-frifsíthetné. Nem lehetne-é minden Vármegyékben ollyan rendeléſeket tenni, hogy a' ſzéleſebb útſzáknak két ſoraikra, fõképpen pedig az ollyan darab földekre, mellyek bizonyos okokért házaknak ki nem oſztattathatnak, eperj-fák ültettetteſsenek? Így p. o. Komáromban is, a' többek között vagyon eggy nagy haſzna vehetetlen hely, mellyet pestiſes temetõnek hívnak. Minthogy ezt ház-helyeknek kioſztani nem bátorſágos, a' belõle ſzármazható veſzedelmes gõzölgéſekre nézve, 's ellenkezik a' Kereſztyénſéggel is, hogy Eleinknek koponyájik és tsontjaik 'fír-halmaikból ki-hányattaſsanak; igen jó vólna, ha ezt a' Magiſtrátus eperj-fákkal egyenes líneákban bé-plántáltatná. A' helynek tágáſsága tehet mint eggy húſz ezer négy-ſzeg ölet, 's ha fákkal lenne bé-ültetve, akármellyik

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Német Orſzági Városnak is ennél ſzebb fétáló helye nem lenne; azonban idővel, akár az ágaknak le-tsonkázáſok által, akár a' Selyem-bogaraknak tápláltatáſok által a' Városnak nagy haſznára lenne.

A' TÜZET OKÁDÓ HEGYEKRŐL.

Így neveztetnek azok az égő örvények, mellyek bizonyos időben enyves és kénköves matériákat, néhánykor pedig méſſzéváltt, vagy félig már üveggé lett köveket hánynak-ki. A' tüzet okadó Hegyek között nevezetesek, a' Veſúvius, Etna, és Hecla; mellyeket úgy nézhetünk, mint a' földnek ſzelelő lyukait. Semmi ſem haſonlíttathatik a' terméſzetben a' tüzet okádó hegyeknek dühöſségekhez; mert ezek egyſzer'smind ostromolják a' levegő-eget, a' földet és a' tengert, 's minden-felé ſzórják a' puſztítást, a' rettegést, és a' halált. Gerjeſztetnek ezek a' földnek gyomrában égő rettenetes tüzek által, mellyeket táplál ott a' levegő-ég és a' víz, úgy hogy ott a' mi rendes tüzeink által meg-olvaſzthatatlan matériák is üveggé vagy méſſzé válnak. Ennek a' belſő tűznek ereje olly nagy, hogy meſſzére meg-rázza a' földet, fel-zavarja a' tengert, meg-haſogatja a' hegyeket, 's le-

ron-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

rontja a' Városokat. Noha ezek a' Természetnek rendes munkáji; de még is sok ideig úgy nézték azokat az eggyűgyű emberek, mint tsudákat. Az Islándusok ma is úgy nézik a' Heclát, mint a' Pokolnak torkát, és annak bögéseit, mint az el-kárhoztaknak ordításait.

Ezeket a' tüzet-okádó-hegyeket úgy kell néznünk, mint a' Természetnek jó-tételt; mert ha ezeken, mint valamelly lélekzö lyukakon, a' tűz magát ki nem adhatná, gyakorta egész Országokat az ö hamvaikban temetne-el; azért is a' jól-tévö Természet a' Világnak majd minden részeiben nyitott e' féle szelelö-lyukakat.

Valahol tüz-okádó-hegyek találtatnak, bövölködik az a' föld vasal, büdös-kövel, meleg, és savanyú vizekkel. A' leg-rettenetesebb tüz-okádók az ollyan magas hegyek szoktak lenni, mellyek a' tengerhez közel-esnek. Bizonyságí ennek, a' *Hecla*, *Etna*, és a' *Vesúvius*, mellynek magasága ezer hat száz hetven-hét lábnyi. Mikor 1631-ben a' Vesúvius a' maga tüzeit okádta, a' Neápolisi tenger szárazon maradott: úgy látszott, hogy a' hegy azt egészen magába szívta, a' mint-hogy azután kevés idövel az egész térséget bé-töltötte sós vízzel. — Alíg ha hasznára nem vólna az a' földnek, ha az illyen tüz-okádó-hegyek többek vólná-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nak, mert azok által a' föld indúlás egéſzen meg-ſzűnne. De ſzükſég vólna az is, hogy a' tűz-okádó-hegyeknek ſzájaik bé fedettetnének, hogy az eſső-víz beléjek ne mehetne; mert van példa arra, hogy a' melly tűz-okádó hegyek ſok ideig tsendeſségben vóltak, a' hoſſzas eſsőzéſek után újra tüzet kezdtek okádni. Ama híres *Téhra* nevű ſziget az Archipelágusban, mellynek tizenkét mértföld a' kerülete, eggy tüzet-okádó hegy által nyomattatott-fel a' tengernek kebeléből. Ez a' tüzet-okadó hegy, melly Plinius ſzerént a' *Therdſia* Szigetét fel-nyomta vólt, két ſzáz harmintz-három eſztendőkkel Kristus Urunk' ſzületéſe előtt, még azólta ſem aludt-el, hanem 1707-*ben* majd az egéſz tengert lánggal égette, 's újra eggy hat mértföldnyi kerületű Szigetet nyomott-fel a' tengerből.

A' Véſúvius hegye, mellynek magaſſága a' tenger' ſzíne felett vólt hajdan ötſzáz kilentzven öt öl, a' belſő mélyſége pedig, a' hol a' tűz ég, lehet ma öt ſzáz negyven-három lábnyi, okádja a' tüzet két ezer eſztendőktől fogva; a' mint ezt tsalhatatlanná téſzi a' föld alatt találtatott Herculánum városa, mellynek ſok épületeinek fundamentomi a' Véſúvius által ki-hányattatott kövekből vagy *ládákból* építtettek. Azonban tsudálatos, hogy ez a' Véſúvius a' maga környé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nyékét a' föld indúlástól meg nem menti. Némellyek azt tartják, hogy a' Véſúviusnak leg-ellõ meg-gyúladáſa eſett vólna Kristus Urunk' ſzületéſe után a' hetven-kilentzedik eſztendõben, Augustusnak huſzon-negyedik napján, reggeli két órákor, minekutánna egéſz éjjel nagy föld indúlás lett vólna, és ekkor eſett vólna az, hogy Heraclea vagy Herculánum, eggy más Városſal eggyütt a' Véſúviusból ki-folyó tüzes matéria által el-boríttatott, még pedig úgy, hogy a' Város felett még hatvan lábnyival emelkedett fellyebb ez a' Véſúviusból ki-folytt tüzes matéria. A' Terméſzet-vis'sgaló Plinius közelebbrõl akarván ſzemlélni ezt a' tüzet, a' büdös füst által meg-fojtatott. — A' huſzonkettõdik nagy ki-gyúladáſa a' Véſúviusnak vólt az, melly eſett 1737-*ben*, a' mikor a' meg-ólvaſztatott kövek, vaſak, és egyéb matériák, mint valamelly égõ folyó-víz, úgy folytak hat Olaſz mért földnyire, minteggy hatvan lépésnyi ſzéleſségben, és tíz lábnyi mélyſéghen.

Miólta égjen az *Etna* hegye, nem lehet meg-határozni: de gyakorta ennek égéſei olly ſzörnyûk, hogy meg-láttatnak Málta Szigetébe, melly oda hatvan mért földnyire eſik. Azt írják némellyek, hogy hatvan ezer lépésnyire is el-veti néhánykoor a' köveket, 's tüzes matériákat. — 1683-*ban*

en-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ennek ki-ütése olly szörnyű föld-indúlást okozott eggyszer'smind Siciliában, hogy *Catana* Városát egészen le-rontotta, és többeket meg-ölt hatvan ezer embereknél, ide nem számlálván azokat, a' kik a' körül-belől lévő helységekben veszték-el. — Nem lehet meg-határozni azt is, mikor kezdette a' Hecla a' maga tüzeit okádni, melly még ma is gyakorta a' havak és jegek felett láttatja a' maga lángjait. Gyakorta okádik ez forró vizet is, mellynek színe ollyan mint a' faggyú, és büdös, 's már most hat mértföldnyire körös körül mellette nem lakhatnak. Leg-rettenetesebb ki-tsapása e' tűznek vólt 1726 *ban*, melly meg nem szűnt 1730-*tzig*. Az a' tüzes matéria, melly belőle folyt, három mért-földnyire a' földet el-borította. Miólta Islándiában emberek laknak, a' Hecának nevezetesebb ki-gyúladásai ezekben az esztendőkben estek: 1104. 1157. 1222. 1300. 1341. 1362. 1389. 1558. 1636. 1693.

Kamtschatka Szigetében három tűzokádó hegyek találtatnak, mellyeket az ott lakó Pogányok úgy néznek, mint az ott lakó gonosz lelkeknek lakó helyeket. A' legnevezetesebb ki-ütések vólt 1737-*ben*, a' mikor eggy egész hétig szüntelen égtek. — A'siának leg-nevezetesebb tüzet-okádó hegye *Albours*, nem messze a' Taurushoz, a' melly szüntelen füstöl, gyakorta lángoz is.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

is, — Ámérikában igen sok tűz-okádó hegyek tálállatnak. Leg-nevezetesebb Perouban az *Arequipa*, melly 1600-*ban* 30. mértföldnyire körös körűl a' földet tüzes hamuval bé-töltötte.

A' VESTFÁLIAI FRIGY-KÖTÉSRŐL.

Analyse de ce celebre Traité qui donna lieu a' la fameuse paix de Munster.

Az a' híres Békesség, melly a' fellyebb való Századnak közepén Münsterben köttetett, Európának tsak-nem minden Országait illette; de különösen Frantzia Országot és az Austriai Házat, a' melly két Hatalmasság sok ideig mozgásba tette a' több Országokat is. A' Frantziai Király XIV-*dik* Lajos még ekkor az ő anyjának tútorsága alatt vólt, és Mazarin Cárdinálisnak tanátsa által vezéreltett. A' Tsászár ekkor vólt III-*dik* Ferdinánd, a' kinek sokkal kevesebbé engedett a' Római Birodalom, mint az ő atyjának II-*dik* Ferdinándnak. A' Spanyol Király vólt IV-*dik* Filep, a' ki Gróf Óliváres tanátsa által mindenre rá-vétettetett. Frantzia Ország sok Városokat el-foglalt Német Országban, Belgiumban és Olasz Országban: nevezetesebb Frigyesei vóltak a' Svécusok 's Hollanduſok. Azonban Mazarin

rin kívánta a' békeſséget, minthogy a' had már ſok vérbe és pénzbe került; 's tartott attól, hogy a' Frigyeſek el ne álljanak: de azonban azt akarta, hogy a' Békeſség az ő Urának ditsőſéges légyen, és úgy köſsön Frigyet az Austriai Házzal, hogy az el-foglalt Tartományokat viſſza-adni ne tartozzon. A' Tsáſzár és a' Spanyol Király is kívánták a' Békeſséget, 's nagy ſzükſégek is vólt reá: de minthogy az akkori állapotjokhoz-képest haſznos Békeſséget nem reménylhettek, titkolták ezen kívanſágokat, várván az időtől és a' környűl-álláſoktól, mellyek még nékiek haſználhatnak.

Valamint Frantzia Orſzág, úgy az ő Frigyeſei is nagy haſznot kívántak magoknak a' Békeſség-kötésből. A' Svécus eggy réſzt kívánt Német Orſzágból, a' Hollanduſok pedig nevekedni akartak a' Spanyol' kárával. A' Tsáſzárnak nevezeteſebb Frigyeſei vóltak a' Lotharingiai Dux, és a' Bavériai Válaſztó Fejedelem. Az elſő már keveſet veſzthetett, minthogy a' Frantziák minden erős Városait el-foglalták: azon munkálódott tehát, hogy valamit nyerhesſen, de az ő ártatlanſágával azt nyerte, hogy a' Münsteri Békeſség-kötésben nem foglaltatott-bé. A' Bavériai Válaſztó Fejedelem ſokkal hatalmaſabban beſzéllt, és másképpen is mutathatta magát. Az ő haſzna azt kí-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kívánta hogy a' Palatinátust és a' Válaſztó. Fejedelemſéget meg-tarthaſsa; erre pedig meg-kívántatott, hogy Ferdinánd Tsáſzárt meg ne ſértse: de más réſzről bizonyos vólt a' felől- is, hogy Frantzia Orſzág két kézzel magához fogadja, mihelyt arra leg-kisſebb indúlatját mutatándja.

Münster és Osnabrúg lettek 1647-*ben*, és a' következendő eſztendőkben azok a' helyek, a' hol azok a' nagy kérdéſek megfontoltattak, és a' hol a' leg-híreſebb Követek tanátskoztak. Leg-előſzör is meg-jelentek ott két Közben-járók, úgymint *Fabio Chigi*, a' VIII-*dik* Orbán Pápának Nuntiuſa, és *Contarini Lajos*, Venétziai Nemes. Az elſő azért küldetett, hogy a' Románo-Catholicus Fejedelmeket őſzve-békéllteſse, és a' Vallásnak haſznára vígyázzon; a' máſik pedig azért ment, hogy Békeſséget igyekezzen ſzerezni minden Fejedelmek között, akár Románo-Catholicuſok, akár Prótestánſok légyenek azok. Chigi noha nem vólt az elſő rendű elmék közzűl való; de még is bírt a' magát bé-ſzínleni túdó elméſséggel, a' melly leg-ſzükſségeſebb az illyen alkalmatoſsággal. Nagyon kedvellte őt Frantzia Orſzág, míg VIII-*dik* Orbán Pápa élt; de X-*dik* Innocentius alatt, valamint maga a' Pápa, úgy ő is inkább ſzított Austriához. Contarini híres vólt ſzép tehetſégeiről. Néha

igen

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

igen-láſsú és magát meg-tartóztató vólt a' beſzédben, néhá pedig igen-eleven is, a' ſzerént a' mint az alkalmatoſság kívánta: ſoha pedig félre nem tette azt a' ſzínlést és alattomban való vígyázást, a' melly köz minden Olaſzokkal.

A' Birodalombéli tellyes hatalmú Miniſterek, a' kik leg-előſzör jelentek-meg Münſterben, vóltak *Gróf Naſsau*, és *Vol. már Iſák*. Naſsau eggy emberſéges és nyájas Printz vólt: de nem vólt olly jártas a' Statisticában, és az Országok' titkaiknak kitanúláſokban, hogy ennek a' Követſégnek terhét el-hordozhatta vólna. Frantzia Ország' Követjei vóltak, *Avaux*, és *Servien*. Spanyol Orſzagé *Saavedra* és *Pegnaranda* Grófok. A' Svéciai Királyné Kristina küldötte ide Báró Oxenstiert, és Salviust. A' Hollanduſok küldöttek nyóltz Követeket; kik között leg-nevezetesebb vólt Pávius.

Ez a' Frigy-kötés, melly ſok Hatalmaſſágokat nézett, már magában is igen-nehéz vólt: de azonban igen-ſok akadályok is adták-elő magokat, mellyek azt nehezítették. Mikor arról vólt kérdés, hogy már kezdjenek a' munkához, azt modhatta vólna az ember, hogy ezek a' bölts Miniſterek tsak azért gyültek öſzve Európának minden réſzeiről, hogy eggymást tsúfolják, 's tekervényes okoskodáſokkal terheljék és vagdalják:

tsak

tsak a' tellyes hatalommal való Követſégnek meg-vi'sgáláſában hat egéſz hónapokat töltöttek-el. Ezen által-esvén, azt kívánták, hogy a' Hadakozó Hatalmaſságoknak kívánſágaik vétetteſsenek-elő; a' minthogy ennek is kellett lenni a' Frigy-kötésre az elſő lépésnek: de a' Frantzia Királynak kívánſága még nem egyéb vólt, hanem tsak beköſzöntés, és a' nagyobbakra való út-kéſzítes. Mert mindeneknek előtte azt kívánta, hogy a' Válaſztó-Fejedelmek, Printzek, és Szabad-Városok, küldjék Münsterbe az ő Követjeiket, és a' Trevíri Válaſztó-Fejedelem tellyes ſzabadſágba helyheztetteſsék. E' nem tetſzett az Austriai 's Spanyol Követeknek, és a' Közben-járóknak: nagy zúdúlás lett azért rajta, a' minthogy változást is ſzenvedett. Még ezután is ſok hónapok teltek-el némelly mellesleg való dolgokban, főképpen pedig abban, mitsoda rangot és titulust adjanak azoknak a' ſok Követeknek, a' kik már meg-jelentek, réſz-ſzerént pedig még ezután fognak meg-jelenni?

Meg-lehetett tapaſztalni ez alkalmatosſággal, még a' leg-nagyobb Királyoknak is mennyire kelleſsék ſímogatni a' kiſsebb hatalmaſságokat, és mennyire terjedjen-ki a' tituluſokban való haſonlatoſságoknak megítéléſe, mikor eggyſzer azokat némellyeknek meg-adjuk, 's azután azok a' kik magokat

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

alább-valóknak nem tartják, ſzintúgy meg-kívánják. A' Frantzia Követek azt a' parantsolatot vették az özvegy Királynétól és Mazarin Cardinálistól, hogy Contarinit úgy nézzék, mint akármelly Koronás Fönek Követjét, az az, hogy az elſő látogatást néki adják, Excellentziázzák, és kezet adjanak néki. Minthogy ezt a' Venétzia' Követje meg-nyerte, egyſzeribe azt kívánta a' Hollándiai Köz-társaſág is, és haſonló tiſztelet-tet kellett adni az ő Követjének is. Ezután meg nem vonhatták a' látogatást a' Választó-Fejedelmek' Követjeiktől is, 's azoktól ſem, a' kiket a' Sabaudiai és Mántuai Dux küldöttek oda. A' mi az Excellens titulust illeti, nem adták azt eggy-formán minden Ministereknek. Vígyáztak a' Követek arra is, hogy kezet nem adtak egyébnek, hanem tsak a' leg-elſőnek a' Válaſztó Fejedelmek' Követjei közzül.

Sok verſengéſek 's tzívódáſok után elő-adta leg-előſzör is Frantzia Orſzág a' maga fel-tételeit. Ezeknek rövid ſummájok a' vólt, hogy III-*dik* Ferdinánd Tsáſzár közönſéges el-felejtkezést hírdettet-ki, hogy Német Orſzágban mindenek arra a' lábra állíttatnak-viſſza, mellyen vóltak 1618-*dik* eſztendőben; hogy Német Orſzágnak minden Álló-réſzei vagy Státuſai viſſza-nyerjék régi juſsaikat; hogy Római Király többé ne vá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

válaſztaſsék a' Tsáſzár' életében; hogy igyekezik a' több réſzek ki-elégíteni Frantzia Országot, annak Szövetſégeit, és az idegen Katonaſágot, melly az ő Seregekben vitézkedett; végezetre, hogy a' Frantzia tellyes hatalmú Ministerek még többet is tehetnek-é tzikkelyekhez, vagy meg-fejthetik azokat, a' mint a' Birodalomnak állandó haſzna kívánándja. A' Svécuſok is ugyan azon nap' bé-adták kívánſágaikat, 's némelly tzikkelyeken kívül, mellyek a' Frantziákéban is benne vóltak, kívántak még ſokakat, mellyek a' Proteſtáns Vallásnak ſzabadſágát nézték. E' mellett kívánták azt is, hogy nékik illendő elég-tétel adattaſsék; de az miben álljon, azt meg nem határozták. A' Frantziák ſem határozták-meg, miben álljon az az elég-tétel, a' mellyet kívántak. Azért is ebben a' Közben-járók meg botránkoztak. Contaríni Úr azt kívánta, hogy a' Frantzia Követek ſzabadabban ſzólljanak; azt mondotta, hogy talán nem fogják annyíra meg-bántani azzal, ha világoſan kérnék valamit, mint-ſem azzal, ha illyen kétſégeskedésben hagyják őket. De ſemmi ſem ellenkezett inkább Cardinális Mazaríninek természetével és régulájával, mint ez a' nyilván való ſzóllás. Vagynak ollyan titkoló és tettető emberek, a' kiknek ha két eggyformán haſznos eſzköz adja-elő magát, mel-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lyek közzül az elsõ eggyûgyû és terméſzeti, a' máſik tekervényes és mesterſéges, mindenkor az utólſóbbat válaſztják. Tudni való dolog, hogy Cardinális Mazaríni ezek közzül való vólt. Az õ egéſz Miniſterſégében e' vólt az õ maximája, hogy a' kikkel baja vólt, azokkal igyekezte ki-találtatni a' maga titkos gondolatját, és mind addig ſzorongatta azokat tekervényes okoskodáſokkal, míg magok meg nem ígérték azt, a' mit kívánt tõlök.

De míg a' Békeſség felöl tanátskoztak, az alatt is folyt a' hadakozás, 's a' mint valamelly réſz erõt vett, a' ſzerént hatalmaſabb is lett annak Követje. Így mikor az Orleani Dux meg-vette ostromnal Belgiumban Márdickot, Bourburgot, és egyebeket, akkor a' Frantzia Követek fõ hangon beſzélltek: mikor pedig a' Spanyolok ismét viſſza-vették Márdickot, akkor az õ Követjeik is bátrak kezdtek lenni. Ezután megjelentek ezen a' Scénán a' Hollanduſok, és olly ſzemélyt jádzottak ott, melly az õ Frigyeſeiket is nem kevéſsé nyughatatlankodtatta. Ez a' Hollándiai hatalmas Társaſág minteggy a' ſemmiböl jött-ki az elõtt minteggy nyóltzvan eſztendõkkel. Frantzia Orſzág vólt az õ gyámola a' Spanyolok ellen; annak ſzomſzédſága vólt az õ bátorſága, és az õ vele való Szövetſég tette õt betsületeſ-

ſé

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſé Európában. Richelieu Cardinálisnak a' vólt a' tzélja, hogy ezt a' Társaſágot még hatalmaſabbá tegye, néki adván Belgiumnak eggy réſzét, tsak-hogy a' más réſze a' Frantziáké légyen, a' Spanyoloknak onnan lejendő végső ki-verettetéſek után. Cardinális Mazaríninek is tetſzett ez a' fel-tétel, 's minden módon akarta is azt bóldogítani, hozzá tévén azt, hogy a' Spanyoloknak abból következendő károkat ki-pótolja azzal, hogy a' mit Catalóniában el-veſztettek, viſzſza-adja nékiek.

A' Spanyol Ministerek alattomban azt a' hírt terjeſztették-el Münsterben, hogy az ő Királyjok a' maga Leányát XIV-*dik* Lajosnak fogja adni feleſégül, az egéſz Német-al-földdel eggyütt, melly az ő értelmek ſzerént Hollándiát is bé-foglalta; úgy hogy ezután Hollándiát úgy nézheti a' Frantzia Király mint maga örökſégét. Ennek az elhintetett hírnek éppen az a' következéſe lett, a' mellyet várt a' Spanyol Minisérium. A' Hollánduſok meg-ijedtek ezen, 's még tsak hallani ſem akartak többé Cardinális Mazaríninek azon tzéljáról, hogy a' Német alföld réſzre oſztattaſsék. A' félelmes és gyanakodó Köz-társaſágok és azoknak Követjeik még nagyobbra viſzik ſokſzor a' vígyázást, mint-ſem a' mint illene. A' Hollanduſok e' hírt hallván, úgy vélekedtek, hogy a' Fran-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tziák minden órán ő reájok rohannak; azért is az ő halálos ellenségeikhez a' Spanyolokhoz pártoltak, és velek eggyezésre léptek. Ez el-pártolás a' Frantzia Követeknek szemek-láttokra lett, a' kik nem tehettek egyebet ellene a' panaszolkodásnál: a' melly példa meg-mutatja, hogy még a' leg-hatalmasabb Királyoknak is függeniek kell gyakorta az ő leg-erőtelenebb Frigyeseiktől.

A' Münsteri tanátskozás sokkal egyenesebben folyt a' Frantziák és az Austriaiak között. Ezek által-engedték a' Frantziáknak a' Felső és Alsó Álsátziát, mellyre a' Frantzia Udvar régtől fogva úgy áspított, mint a' Sidók a' meg-ígértt földre. De eggy Politica kérdés támadott a' felől, mitsoda jussal fogja bírni a' Frantzia Király ezt a' Tartományt? Úgy-é mint Frantzia Országnak egyéb Tartományait? vagy pedig tsak úgy mint Feudumot, melly szerént jussa légyen annak Diaetáiban jelen-lenni. Mind a' két részről sok okok hordattattak-elő, mellyek nem vóltak meg-vetésre valók. Az Udvar és az ő Követei abban állttak-meg, hogy a' Király azt szint ollyan felső hatalommal bírja, mint a' több Tartományokat; noha az nem kevés nehézségeket szenvedett azon Szabad-Városok miatt, mellyek Álsátziában vóltanak, 's mellyeknek e' szerént le kellett mondani az ő régi szabadságaikról: tudni-va-

ló

ló dolog pedig, hogy az emberek az ô jussaiktól nem könnyen állnak-el. A' Frantzia Udvar nem disputált akkor soká ezen, reménylvén hogy egynéhány esztendeig való bírása Álfátziának e' fenn-forgó Kérdéseket el-igazíthatja; a' mint azt a' ki-menetel meg is bizonyította.

Noha már Álfátzia által-engedtetett; de még is azért semmit nem enyhült a' hadnak dühösége. A' Frantzia Sereget a' híres *Turenne*, a' Svécusokat *Wrangel* Generális vezérlette. Ezek a' két nagy Vitézek eggyefültt erövel látván a' dologhoz, egész Német Országot félelemmel töltötték-bé. Sok erôs Várakat meg-vettek, és már szintén Monáchiumnak kapujában vóltak. A' következendô 1647-*dik* esztendôben a' Bavariai Dux Békeséget kívánván kötni Frantzia Országgal és Svéciával, el-pártolt a' Római Tsászártól; a'ki is ezen tsak nem kétségbe esett. Eggy felôl Turenne Törvényeket szabott Svéviának, Francóniának, 's Vestfáliának, más felôl pedig Wrangel Generális be-ütött Tseh Országba, meg-szállotta Eger Várofát, 's nem állván ellent Paradis Ferentz híres Generálisnak a' Várnak meg-tartatására elô-vett minden mestersége, meg-vette azt ostrommal, szintén a' Tsászárnak szeme láttára, a' ki eggy Sereggel a' Városnak segítségére sietett.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

1648-*ban* még dühöſebb 's vérengezöbb lett a' hadakozás. A' Baváriai Dux ismét a' Tsáſzár' réſzére pártolván, az ö egéſz Hadi-ſerege ſemmivé tétettetett *Susmarhauſennél;* az ö egéſz tartománya a' Frantzia Katonáknak prédájokká lett, maga pedig kifutni kéntelenittetett. A' Svécuſok más felöl tsak-nem egéſz Tseh Orſzágot el-foglalták. Generális Königsmarck, eggy igen jeles és titkos maſírózáſa által véletlen megſzállta 's meg is vette Prágát. Frantzia Orſzágnak és Svéciának ezen ſzerentsés lépéſeik, a' Vestfáliai Frigy-kötést tökélleteſségre vitték. A' ſok ellen-vetéſek 's feleletek után, Német Orſzág' Printzei's egyéb Státuſai, a' kiken feküdt egéſzen a' hadakozásnak ſúlyos terhe, tsak-nem erövel kénſzerítették arra a' Tsáſzárt, hogy Békeſséget köſsön. A' nevezeteſebb Tzikkelyek, mellyek Frantzia Orſzágot illették, ezek vóltak; hogy egéſz Álſátziát és Briſakot tökélletes jusal bírhaſsa; hogy Philisbourgban örzö-katonákat tarthaſson; hogy a' három Püspökſégeken, és a' Pignerollin felſö uralkodáſa légyen. Frantzia Orſzág is viſſza-adott némelly tartományokat, a' mellyeket el-foglalt, 's fizetett némelly költſéget is, melly a' Frigy-kötésben ki-neveztetett. A' Svécuſok a' magok ki-elégíttetéſekre, a' mint nevezték, el-nyerték tsak-nem az egéſz

Po-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Pomerániát, a' Brémai Érſekſéget, a' Werdeni Püspökſéget, Vismár' Városát ki-kötő helyével, és némelly más Városokat is, illyen nevezettel: *Status immediatus Imperii;* a' Birodalomnak eggy átaljában való Álló-réſze: és innen lett a' Svéciai Királynénak és az utánna következetteknek az a' juſsok, hogy Német Orſzág' Diétáiban meg-jelenhettek.

Ezek vóltak a' Frigy-kötésnek két nevezetesebb ágai. A' mi a' Német Orſzági Fejedelmeket, Printzeket, és a' Birodalomnak Álló-réſzét illeti; ezek is mindnyájan viſſza-nyerték az ő régi juſsaikat 's ſzabadſágaikat, mellyeknek nagy réſzeket az Austriai-házból ſzármazott Tsáſzárok magoknak foglalták. Frantzia Orſzágnak és Svéciának tzélja ſzerént, a' Vestfáliai Békeſség lett az a' menedék-hely, melly egéſz Német Orſzágot a' Tsáſzároknak felettébb-való hatalmoktól óltalmazni fogja: de meg kell vallani, hogy ez a' menedék-hely ſok vérben és költſégben került. Szintén harmintz eſztendőkig tüzben vólt egéſz Német Orſzág, és minekutánna ezen haſznos Frigy által ſzabadſágot nyert is, ſok ideig el nem felejtkezhetett arról a' ſzörnyű nyomorúſágról 's ínſégről, mellybe a' hoſſzas hadakozás merítette ötet.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Ennek a' Frigy-kötésnek Históriáját meg-írta négy kötetekben Pater Bougeant, és eggy azon Könyvek közzül, mellyekkel a' Frantzia Literátúra meg-gazdagíttatott. A' munkának talp-köve, mellyen építtetett, eggy éles és mélyen bé-látó Politica; de a' mellyet érthetővé és tapaſztalhatóvá tett a' bölts Író az Olvaſóknak, a' mikor őket az öſzvetsoportozott kérdéſeknek közép-pontjokba helyhezteti; a' Frigy-kötést munkalódó bölts Követeknek titkos kamarájokba bé-viſzi, hogy ott azoknak titkos tzéljokat láthaſsák, 's velek eggyütt dolgozzanak. Az ő íráſának módja is meg-felel a' dolognak terméſzetének. Az érthetőſég és eggyűgyűſég ſoha ſem válik-el a' ſzép és nemes ki-fejezéſektől. Ollykor találtatnak benne katonai mozgáſok, tündöklő győzödelmek, a' mellyek éppen azokat a' bé-nyomáſokat tsinálják az Olvaſóban, mellyeket tettek a' Münsterben öſzve-gyűltt Ministerekben: fel-ébreſztik t. i. benne a' figyelmeteſséget, 's felemelik a' tsüggedni kezdő bátorſágot. Az elő-kerülő ſzemélyeknek béllyegeik vagy characztereik nagy vígyázáſsal és okos tartózkodáſsal vagynak el-hintetve: mindnyájan az ő tulajdon helyeken jelennek-meg azok; előre meg-esmerkedik az Olvaſó azokkal a' Személyekkel, a' kik fognak ſzóllni, még pedig úgy, hogy éſzre nem véſzi azt a' pe-

me-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

metset, melly azoknak valóſágos képeket olly ſzépen le-rajzolta néki. De hogy valaki e' betses munkát érdeme ſzerént betsülhetſe, ſzükſég hogy egeſzen által-olvaſſa azt.

A' POLITICA HISTÓRIÁRÓL.

Histoire politique depuis la paix de Vestphalie, jusqu' á la paix d' Aixla-Chapelle en 1748. Leipſich 1758.

A' Politica História le-írja nékünk az Orſzág' fő dolgainak rúgóikat; meg-láttatja velünk azoknak erejeket, egyebektől való titkos függéſeket, 's öſzve-köttettetéſeket. Néhánykor pedig többet is talál-ki, mintſem a' mennyi valóſággal vólt. Ollyan tzélokat teſz-fel némellyekben, a' mellyekről azok nem gondolkoztak; tekervényeket 's keréngéſeket keres ollyan dologban, melly igen eggyügyű és egyenes; ollyan magános haſznot teſz-fel ſokakban, mellyről nem is gondolkoztak. Máskor pedig tsak meg-tekínti az Orſzág' fenn-állâſának vagy Systémájának meg-mérhetetlen mélyſégét; nem megy túl az elſő okokon, és a' dolgoknak külſő ábrázotjokon: tsak vékonyan illeti a' Ministereknek és egyéb Fő Tiſzteknek belſő terméſzeteket. Meg kell vallani, hogy leg-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

leg-többſzör a' Fő Ministereknek, és az ő parantsolatikat tellyeſítőknek nem tsak elméjek, ſzívek, ſzándékjaik, kívánſágaik, menéſeik, hanem még beſzédjeik és nézéſeik is meg-meg-annyi titkok. Alíg vagyon több eggy nézö-pontnál, a' mellyből a' Politica Históriának Írója az igazat megláthaſsa, 's meg-írhaſsa: ez a' nézö-pont pedig az, hogy mindenütt alattomban-való mesterſéget tégyen-fel, hogy a' Fő-Hívatalban lévő ſzemélyeket úgy feſse, mint tettetéſsel, hajlóſsággal, 's ravaſzſsággal tellyes ſzemélyeket; hogy az emberi nemzetſégnek azt mondja-meg, hogy felette igen roſſznak kell néki lenni, minthogy a' Fejedelmek nagy réſzént azt hitették-el magokkal, hogy annak igazgatáſára nem elégſéges a' virtus, hanem ſzükſégesképpen ſegítſégül kell itt hívni, a' tsalárdſágot, a' hazugſágot, a' bűnt, és annak minden kíſérteteit. Minekutánna által-olvastunk valamelly Politica Históriát, ollyat p. o. mint ez, a' mellynek tzímjét fellyebb említettük; tsaknem tapſolnunk kell örömünkben, hogy minékünk az a' ſzerentsénk lehetett, hogy az Orſzág' igazgatáſának ſzüntelen forgó örvényén kívül ſzülettettünk. A' Politica Históría nem egyéb, hanem az a' ki-menetel, a' melly ſzámos eſztendőktől fogva kéſzíttetett, munkába vétetett, 's el-végeztetett.

Ez

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Ez a' ki-menetel ſzármazik a' meg-lett dolgokból; de a' mellyek ſemmi bizonyos régulát fel nem teſznek, hanem tsak laſsanként fejtöznek-ki a' ſzerént, a' mint a' külömbözö Orſzágoknak igazgatásbéli dolgaik eggymástól függenek, és a' ſzerént, a' mint Európának nevezeteſebb Királyjai és Fö emberei e' Világ' nagy piatzán el-jádzódják a' magok Rolljokat, vagy ki-ſzabott réſzeket.

Bátran lehetne fogadni abban, hogy ez a' haſonlatoſság, melly a' theátrumtól és az ott jádzó ſzemélyektől vétettetik, minden Századokra, 's azokban történtt minden nevezeteſebb ki-menetelekre ki-terjeſztethetik. Mikor Julius Cæſar maga hatalma alá hajtotta Róma' Városát, nem egyéb vólt ez, hanem azoknak a' ſok, öſzve-ſzövezeteknek 's eggymás alá való áskálódáſoknak ki-fejtödéſek, mellyekkel már az előtt régen tellyes vólt a' Birodalom. Mikor *Pipínus* Frantzia Orſzágnak Királyjává lett, nem egyéb vólt ez, hanem azoknak a' ſok munkáknak következéſek, mellyek által már az előtt a' Palotának Fö Urai magokat függetlenekké tenni igyekezték. V-*dik* Károly Tsáſzár és I-*ső* Ferentz Frantzia Király alatt való állapotja Európának, kéſzíttetett azok által a' nagy dolgok által, mellyek estek a' Burgundiai Háznak el-óltatáſa után. Szint' így kell ítélni a' jelen-való és következendö Világnak álla-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

állapotjáról. Noha nem tudjuk, de készítjük már most azt az állapotot, mellyben lesz' a' földnek kerekſége a' XIX-*dik* Században; abban pedig újra a' következendőnek magvai el-hintetnek, és úgy lesz' ez mind Vilag' végezetéig.

A' SZOMSZÉD NÉPEKNEK HISTÓRIÁJOKRÓL.

Semmi sem szolgálhat nékünk nagyobb gyalázatunkra, mint az, hogy a' régi és távól-lévő Népeknek Históriájokon kapunk; azonban a' szomszéd Népeknek erköltseiket, szokáſaikat, 's természeti béllyegeiket nem esmérjük. Rend-szerént igen tökélletlenek ezek felől a' mi képzelődéſeink, mintha máſoknak ſegítſégek nélkül magunknak elégſégeſek vólnánk; vagy mintha magunkon kívül semmi betsületre méltó dolgot egyebekben nem találhatnánk. De miképpen esmérhetnénk-meg azokat, a' mellyek a' mi határainkon túl vagynak, holott leg-többször még a' mi ſaját Hazánk is merő idegen Tartomány mi reánk nézve? A' tsupa gondoskodás is arra kötelezhetne bennünket, hogy a' szomszéd Tartományokat bé-járjuk: de e' mellett ennek a' vi'sgálodásnak igen sok haſznai lennének; mert kivált azok, a'

kik

kik magokat Hivatalokra szánták, semmivel sem tehetik alkalmatosabbakká azokra magokat, mint ha Házájokat is ugyan, de a' több Országokat is tökélletesen esmérik. Így az ember akkor lesz' igazán a' maga Házájáé, a' mikor egyszer'smind lesz' minden Nemzetségeké, és minden időké.

Maga az elme és annak kérődző tehetsége, nem szerezheti-meg nékünk ezeket az esméreteket, hanem a' tapasztalásra is szükségünk vagyon. Ha az embereknek vagynak köz-vonásaik, mellyek őket eggyesítik; vagynak személybéli béllyegeik is, mellyek őket meg-külömböztetik. Ezek a' személybéli béllyegek nem mind eggy-formák tsak azon eggy Famíliákban is; sokkal külömbözők ugyan azon eggy Városban: hát mennyit nevekedhetik a' külömbözés egyéb Tartományoknak távol-lételek szerént? A' szorgalmatos vi'sgálódás az eggyedül, melly ezeket a' szövezeteket ki-fejtegeti, velünk meg-esmérteti; ez az a' melly vezérel bennünket a' mi ítélet-tételeinkben 's tselekedeteinkben. Soha sem esmérték-meg jobban az emberek mint ma, melly nevetséges légyen az a' bal-vélekedés, melly szerént némellyek tsak a' magok Nemzeteket betsülik. A' mi Hazánknak szeretete nem ellenkezik többé bennünk az egyenességnek azon indúlatjával, melly azt akarja, hogy

a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' jót mindenütt szeresük, valahol tsak találtatik. Már ma a' mi szokásainkhoz tsak a' jó rendnek 's kötelességnek lántzai által szoríttatván, 's a' bal-vélekedésektől mentek lévén; önként meg-esmérjük azt, hogy az emberi munka soha sem tökélletes, és hogy minden-féle Systémának lehet ragyogó és homályos óldala. Az igaz böltseség abban áll, hogy betsüljük azokat az ideákat, mellyeket a' születés és nevelés általadott nékünk; hogy a' mi tehetségünk szerént munkálódjunk azoknak tökélletesítésekben, és azokat a' vissza-éléseket, mellyeket az Ország' Törvénye kárhoztat, bár ha mindenkor meg nem gátolhat is, öszve ne zavarjuk a' Virtussal, a' mellyet óltalmaz. Felette nagy bolondság ellenben az, melly szerént némelly különös természetü emberek, nem-hogy Hazájoknak szeretetével ékeskednének, hanem inkább azzal külömböztetik-meg magokat, hogy ők azt megútálják, és az Idegeneknek hízelkednek.

Ezen jegyzéseket említjük azon Könyvnek Írója után, a' ki némelly Leveleket botsátott-ki Hollándiáról Frantzia nyelven, 1738-*ban*. A' melly jegyzésekhez illendő lészen még ezt is hozzá-tennünk. Az idönek viszontagsága, az alattomban való bosszonkodás, 's az a' reménység, mellyel kétségette magát Hollándia, hogy az ő hatalmas

Fri-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
Jelzet: 728.196

Frigyesei által nevelkedni fog, ezek ejtették ezt a' Köz-társaságot abba a' veszedelmes hadba, mellyet folytatott ellenek XIV-*dik* Lajos. Ezek-után sokkal okosabban kezdettek gondolkozni a' Hollandusok. Minteggy bé-záratván az ő kereskedéseknek tzirkalmába, tsak arra vagyon gondjok, hogy meg-előzzék azokat, mellyek az ő tsendes békeségeket meg-háboríthatnák. Az ő nagyságához-képest elegedendő ereje vagyon néki a' szárazon is, melly szerént a' maga szolgálatját betsületessé teheti, mikor a' környülállások által kénszeríttetik más Országoknak segítésekre azt elő venni. A' Kereskedés Hollándiának lelke és élete: azért is minden figyelmetességét arra fordítja, hogy azt ne tsak fel-tarthassa, hanem szélesebben is ki-terjesztheſse. Az Amsterdámi Bankó, egy minden számlálásnak módját meg-tsaló ígézés által régtől fogva fenn tartja a' maga betsületét. Az Indiai kereskedő Társaság, melly az ő kezdetében tsak heted-fél millión fundáltatott, azólta is mindenkor fenn tartja a' maga hiteleſségét 's hatalmát. Vagynak mintegy 180. hadakozó hajói, harmintz ágyúsoktól fogva, hatvan ágyúsokig: ha pedig a' szükség kívánja, fel-fegyverkeztethet még azon kívül mintegy negyven közép-szerű és kisebb rendű hajókat. Mennyire terjedjen és melly nagy hasznú légyen a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Hollanduſoknak a' földnek majd minden réſzeiben való kereskedéſek, meg-lehet-ítélni tsak a' Hering fogásból, és azzal való kereskedésből. Ez előtt egynehány eſztendőkkel ez a' Köz-társaſág el-adott eggy eſztendőben három ſzáz ezer tonna heringet; a' melly is, ha tonnáját két ſzáz forintokra ſzámláljuk, téſzen hatvan millió forintokat. A' költſégre el-ment mintegy huſzon három millió, és így a' tsupa haſzon lett belőle harmintz hét millió.

ÁMÉRIKÁRÓL.

Ámérikának fel-találáſa ſokkal termékenyebb és ſzéleſebb mezö a' Históricuſoknak, mint Áfrikának Déli réſzei, mellyeket a' tenger véſzen környül. Európának Fejedelmei Ámérikában találták-meg a' hadakozásnak majd ki-meríthetetlen kút-fejét, mind eggymás-között, mind pedig az Új-Világnak lakoſai között. Ott találtak ök termékenyebb és gazdagabb földre, kintsel bövölködö és hadakozó népekre, tudatlan vad és fene Nemzetekre. Ámérika tehát eggy új Világ vólt, mellyet maga alá hajtson Európa, és eggy ollyan találtt préda, mellyen a' Tengeri Hatalmaſságok meg-oſztozzanak. Éppen nem ollyan könnyü vól',

a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' mint elsőben gondolni lehetne, minden helyein Ámérikának meg-telepedni, és ott a' kereskedésre nézve alkalmatos ki-kötő helyeket építeni. Gyakorta olly sokak vóltak az ellent-állások, hogy erőszakkal 's vérontás által lehetett valamelly földet el-foglalni. Akkor az Európaiaknak kevélységek vérengezővé lett: annakutánna pedig az az írígység, gyülölség, és eggymásra való törés, melly már Európát régtől fogva veszteggette, a' hadakozó hajókkal 's katonákkal eggyütt el-ment Ámérikába is, hogy ott az Európai Hatalmasságok veszekedjenek a' kintsért, a' mellyet egymásnak írígylettek. Még a' mi időnkben is alíg támadhat valamelly per a' Tengeri Hatalmasságok között, hogy az ő dühösségeknek véres mezéjévé ne váljon Ámérika.

NÉMELLY JEGYZÉSEK ARRÓL, MINT KELLENE A' HISTÓRIÁT ÍRNI.

Nagy részént a' régi és mostani Históriák ollyanok, mint a' Homérus' Íliása, a' hol majd minden levélen verekedés vagyon. Tudni-való dolog, hogy azok az emberek, a' kik e' kis golyóbison e' mi földünkön máskálnak, a' melly a' Világhoz-képest tsak eggy pontotska, szűntelen veszekedtek egy-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gyütt e' földnek valamelly mor'salékján: de azért a' hadakozásnak ezen állapotja más egyéb dolgoknak folyamatját meg nem akadályoztatta. A' Katonai virtusok nem fojtják-meg a' szívnek egyéb hajlandóságait. A' Birodalmak eleitől fogva szemléltették magokban a' Törvényeket, erköltsöket, tudományokat, különösségeket, nevetséges szokásokat, és mind a' gondolkozásnak módjában, mind az Igazgatásnak formájában történtt változásokat. Innen a' következik eggy szóval, hogy a' Históriának nem tsak a' táborozásokat, ostromokat, hartzokat 's Frigy-kötéseket kellene magokban foglalni. Észre is vették ezt már némelly bőlts Írók a' mi időnkben; kívált miólta Henault Præsidens Úr Frantzia Országnak rövid Históriáját, mellyet ki-adott, tok szép jegyzésekkel, anekdotákkal, és Philosophushoz illő gondolatokkal meg-ékesítette. Sokan követték azólta ezt a' nagy embert, és az illyen ízlésű és formájú Könyvek nagyon megszaporodtak. Némellyek igyekezték az egymás után következő történeteket jobban öszve-kötözni; úgy mindazáltal, hogy el nem állttak áttól a' szabadságtól, hogy a' nevezetesebb anekdotákat is közikbe hintsék. Végtére a' túdós Abbás Velli, eggy széleſen ki-terjedő 's tökélletes Históriájához kezdett Frantzia Országnak, mellynek kellett

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

lett lenni ennek a' Népnek erköltsének és különösségének Históriájának. Ki is adott vólt már nyóltz köteteket, mellyek a' Közönség elõtt kedvességet találtak.

De mikor a' História nagy, és hosszú idõkre terjed-ki, többnyire halálos az annak Írójának. Mikor a' meg-hóltt és porrá váltt Régieknek életet akar adni, akkor a' magáét napról napra koptatja. A' kik illyen hosszú Históriához kezdenek, úgy tselekesznek mint azok, a' kik az õ vénségekben kezdenek nagy palotákat építeni, a' kikrõl azt mondja a' túdós Brúlyere, hogy akkor halnak-meg, mikor az üvegesekkel 's festõkkel alkusznak; az az, hogy akkor szólíttatnak-ki e' Világból, mikor munkájoknak szépitésében kezdtek fáradozni. Abbás Velli ki-halt e' munkából éppen akkor, mikor a' Valésiai Királyi ágra, 's ennek idejére szállott-le. Már itt sokkal kellemetesebb és nagyobb dolgok adhatták vólna elõ magokat: de másnak kellett hagyni a' tudományos mühelyt, a' ki hasonlóképpen kihalt belõle, minekelõtte azt bé-zárhatta vólna. E' történt tudni-illik Villareten, úgy hogy harmadik Túdósnak kellett a' munkát el-végezni.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' MESÉRŐL, vagy POÉTICA HISTÓRIÁRÓL.

A' Meſe, vagy a' Poética História nem egyéb, hanem a' Sz. Históriának meg-változtatáſa, vagy más formába való öltöztetéſe. Hogy ezt meg-bizonyíthaſsuk, ſzükſég a' dolgot eggy kevéſsel fellyebb kezdeni. Nints eggy Nép is, a' melly az ő formáltatáſának elſő Századjaiban fel nem jegyezhette vólna a' maga eredetét, hogy az ő Históriájának, Valláſának, Erköltsének, bizonyos monumentumai a' maradékra általmenjenek: ſőt tsudálkozni lehet azon, hogy mindenik Nép ezt meg nem tselekedte. De meg kell vallani, hogy ezekben a' tudatlanſágnak Századjaiban a' Népeknek ostoba ſágok, és az ő élelmek' kereſéſének nehéz vólta okozta azt, hogy e' réſzben illyen ſürü ſetétſégben hagyták a' maradékot. A' mi a' bajt nevelte, e' vólt az, hogy minekutánna a' kereskedés és a' mesterſégek által már könnyebben kereshették az emberek az ő élelmeket, már akkor lehetetlen vólt az igazſágot ki-tapogatni. Az egymást követő ki-menetelének lántzok, melly bennünket az elſő eredetre fel-vihetett vólna, elſzakaſztatott: a' nyomok is réſz-ſzerént eltöröltettek, réſz-ſzerént a' ſok meſék által

úgy

úgy ki-vetkeztettettek valóſágos formájokból, hogy lehetetlen vólt az igazat a' hamistól meg-külömböztetni. Ebben az öſzve-zavarodásban eggy Nép ſem tudván többé a' maga valóſágos eredetét, ollyat tsinált magának, a' melly leg-inkább meg-eggyezett képzelődéſével 's erköltseivel. Úgy nézték mint igazſágokat, a' Poétáknak elmés költeményeiket: az a' mi eleinten tsak elme játék 's magát kedvelltető Meſe vólt, a' Vallásnak titkává változtattatott. Mindenik Nép el-fogadta a' ſzomſzéd Nemzetſégeknek hamis tráditióikat, vagy által-adáſaikat, maga tulajdonivá tette azokat, minekutánna rajtok némelly bővítéſeket 's változtatáſokat tett vólna. Ugyan eggy Históriának külömböző és meg-veſztegettetett funduſa ſok-féle költeményes Meſéket tsinált a' Nemzetſégeknek terméſzetekhez-képest. Nemtsak az Istenek ſokaſíttattak-meg, hanem ugyan azon eggy Istenből is ſokakat tsináltak-ki. Mennyik vóltak a' Jupiterek, és Herkuleſek? Innen ſzármaztak azok a' végheteten ſzámú, nevetſéges, búja és díſztelen költemények, mellyek az emberi Nemzetſégnek gyalázatjára az Isteni-tiſzteletnek eggy réſzét tsinálták?

Meg lehet ítélni ebből, melly nehéz vólt ezen a' ſürü homályon által-evezni, és világoſságot találni: de leg-többſzör az aka-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

dályok éppen arra szolgálnak, hogy a' Túdósoknak fáradhatatlan szorgalmatosságokat elesszék. E' setét homályosságon által-verekedni próbáltak elősször a' Görögök, azután pedig a' Rómaiak; de igen kevés elömenetellel. Nem tanítanak-meg ezek az Írók bennünket arra, mitsoda formákra tsinálták az első emberek az ő hamis Isteneiket, és mitsoda valóságos fundamentomra épitették az ő Históriájoknak 's Vallásoknak alkotványát. A' Keresztyén Vallásnak felállíttatása után sok Túdósok úgy gondolkoztak, hogy ezt a' titkot ki-fejtegették azoknak esméreteknek segedelmek által, mellyeket a' Sz. Írásból merítettek. Illyenek, *Sz. Justinus*, *Origenes*, *Tertullianus*, *Minútius Felix*, *Alexándriai Clemens*, *Sz. Athanásius*, *Sz. Cyrillus*, *Sz. Augustinus*, *Theodorétus*, *Arnóbius*, *Lactantius*, *Eusebius*, *Filó 'Sidó*. Ezen régi Írók után az utólló Századokban éltek még némelly Túdósok, a' kik hasonló értelemben váltak. Illyenek a' többek között, a' nagy hírű *Grótius*. *Casaubonus*, *Vires*, *Bochártus*, *Vossius*, *Pater Thomassin*, és *Huétius*. Mind ezek tökélletesen meg-váltak a' felől győzettetve, hogy a' Pogányoknak minden Meséik, a' Cháldeusoktól 's Égyiptombéliektől-fogva, a' Pogányságnak leg-utólló Századjáig, valóságos és igaz Hitó-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tórián, t. i. az Ó Testamentomi Szent Írás-ſon fundáltattak.

Valóſsággal látjuk is, hogy a' földnek minden Népei közzül, egyedül Istennek ama válaſztott Népe a' 'Sidóſság az, a' melly az Istennek különös gond-viſeléſe által, minden változás nélkül az ő elſő eredetétől-fogva meg-őrzötte az igazſágot. Hanemha ezen betses Könyv az Ó Testamentomi Sz. Írás vólna kezeink között, mit tudhatnánk mi ma e' Világnak eredetéről, az emberi nemzetſégnek ſzaporodáſáról, az özön-vízről, 's a' földnek a' Nóé' három Fijai köztt lett elo-ſztattatáſáról? Nem nyilván-való és kézzel-tapogatható tsuda é az, hogy ez a' betses Könyv az egéſz földet bé-boritó ſetétſség 's babonaſágnak ſürüſégei között, ennyi ezer eſztendők után is a' maga tiſztaſágában kezeinkhez jutott? Sok okok el-hitetnek bennünket a' felől, hogy ez az igazſágnak kútfeje ſzolgált a' földnek majd minden nemzetſégeinek arra, hogy ezenn épitsék az ő Meſéjiket, és az ő Valláſoknak minden titkait. Mert tagadhatatlan igazſág az, hogy a' Nóétól ſzármazott gyermekeknek és unokáknak lehetetlen vólt nem esmérniek az igaz Istent, és a' Világnak Historiáját az özön-vízig. Sőt hihető az is, hogy mikor a' kéſőn következett maradéka Nóénak kezdett már el-felejtkezni ezekről, még akkor

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

is nem felejtette-el azokat egéſzen; 's legalább azoknak nevezeteſebb vonáſaikat vagy réſzeiket meg-tartotta. Azok tehát ő közzülök, a' kik leg-előſzör kezdették e' Históriát meg-változtatni, mitsoda fundamentomon építhették vólna fel az ő meſéjiket, hanemha azokon az igazſágokon, mellyek már az előtt bé-vétettettek, 's az egéſz Világ előtt esméreteſek vóltak? Miképpen mertek vólna valamelly Népnek eggy ollyan Vallást varni nyakába, melly egéſzen új vólt? miképpen mertek vólna annak eggy ollyan eredetet vagy kezdetet tulajdonítani, a' melly egéſzen külömbözött attól, mellynek még akkor is némelly nyomai meg-vóltak közötte? Éppen nem ez az emberi elmének járáſának 's tselekedetének módja: kiváltképpen pedig nem lehet ezt fel-tennünk az eggyügyüſégének azon Századjaiban, mellyekben a' Poéták az ő költeményjeknek vakmerőſége, 's egyſzer'smind gyönyörködtető kedveſsége által még az embereknek elméjiket meg nem veſztegették. Hihetőképpen e' vólt az az állapot, a' mellyben maradtak a' földnek Népei Mó'ſesig. A' Meſe, melly még igen eggyügyű vólt, nem állıt egyébből, hanem némelly nevezeteſebb történetekből, és egynéhány rend-kívűl való vitézekből. Még eddig többnyíre a' Pogányok öt vagy hat Istent imádtak tsak;

ſőt

ſőt meg-lehet, hogy azon eggy Istent tiſztelték külömbözõ nevek alatt.

De minekutánna ezt az elſõ lépést megtették, a' többi ſemmibe ſem került. Minekutánna az igaz Tráditiónak határait eggyſzer által-lépték, 's minekutánna az eggy igaz Isten felõl való gondolatokat meg-változtatták, könnyû vólt nékik azután a' legnevetſégeſebb viſſza-éléſekre vetemedni. Hihetõ azonban, hogy még ezután is, az igazſág vólt az a' fundamentom, mellyen az õ ſok-féle tévelygéſeiket fel-építették. Mó'ſes olly nagy tsudákat tett Égyiptomban, hogy azoknak hírek bé-töltötte a' földet. Az Izráeliták ki-jövén Égyiptomból, olly ſok rettenetes győzödelmet 's tsudával eggyütt járó ſzerentsés lépéſeket tettek, hogy azoknak hírekre el-rémült Nap kelet. Sok Nemzetſégek ki-futván elébbeni lakó helyekbõl e' rettenetes Nép elõtt, mellynek minden lépéſeit győzödelem követte, minden-felé hintették annak vitézſégnek hírét: de idõvel, réſz-ſzerént a' tudatlanſág, réſz-ſzerént az írígyſég annyíra meg-változtatta azt, hogy az a' mi külömben valóſágos História vólt, nem lett egyéb eggy Meſénél, mellyet más embereknek 's környül-álláſoknak tulajdonítottak. Így folytak a' dolgok addig az ideig, míg elõ-kerültek a' Poéták, Homérus, 's a' többek, 's míg tsak-nem minden nemzetſégek-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gekben erőt nem vettek a' hamis Papok. Hihető, hogy avagy tsak hírében esmérték ezek az Ó Testamentomi Sz. Írást: de akármint légyen a' dolog, némellyek az ő elmés költeményeik által, másók pedig egyedül a' magok hasznát kereső babonaságok által, el-törlötték az igazságnak még meg-maradott kevés nyomait is, 's a' régi formákra ütött fok új költemények által az egész Pogány Világnak Históriáját zür-zavarba hozták.

Sok Böltsek a' mi időnkben nagy elő-menetellel dolgoztak abban, hogy ezt a' valóságnak 's költeménynek öszve-elegyedését eggymástól el-válaszszák, a' költött történeteket az igazaktól meg-külömböztessék, és hogy meg-mutathassák még azokat a' valóságos személyeket is, a' kiken történtek azok a' dolgok, mellyek a' Költeményben másoknak tulajdoníttatnak. Meg-láthatjuk ebből, melly nagy szorgalmatosággal kell nékünk abban munkálódnunk, hogy az igazságnak bizonyságait meg-őrizzük, 's megbetsüljük azt a' fáklyát, melly a' Pogányságnak sürü setétsége között lehet a' mi lépésünknek vezére. Mikor meg-mutatjuk azt, hogy a' Pogányoknak Vallásbéli Meséjik a' Sz. Íráson fundáltattak, az igazságnak adjuk az első-szülöttségnek méltóságát a' hazugságon, a' Sz. Írásnak az emberi találmányokon, az igaz Vallásnak azokon

a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' költött Vallásokon, mellyek nem egyebek vóltak, hanem ennek el-változtattatott követéseik. Így esik az, hogy Saturnus és Jánus, a' kiket gyakorta öszve-zavarnak, nem egyebek, hanem Nóénak ki-ábrázolásaik. Nóé a' maga három gyermekei között el-osztotta e' földet; 's a' Poétáknak képzelödések szerént, a' Világnak kereksége Saturnusnak három fijai között osztatott-el. Hasonlóképpen kell ítélnünk a' több Pogány Mesékről is. A' ki ezekről bövebben kíván olvasni, meg-találhatja azokat a' több Írók között *Abbas Baniernek* a' régi Mesékről Frantziául ki-botsátott munkájában.

OVÍDIUS' METAMORPHOSISÁRÓL.

vagy *Által-ábrázolásairól.*

A' Mesének eredete el-vesz a' leg-távolabb való régiségben, azt mondja Abbás Bánier. Az az eggyesülés, mellyet kívánt az élö Isten a' kegyes Pátriárkákkal fel-tartani, 's a' mellynek esmérete szájról szájra által adattatott a' Pogányoknak is, vólt a' leg-elsö kút-feje az Isteneknek az emberekkel való öszve-elegyedéseknek, mellyben áll a' régi mesés költeményeknek minden szépségek és tsudájok. Elöször az emberek

tsak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tsak eggy Istent imádtak. Nóé a' maga Famíliájában meg-tartotta még azt a' tiſztelettet, mellyel az ő atyjai tiſztelték az igaz Istent: de az ő maradékai tsak hamar megváltoztatták annak tiſztaſágát. Azok a' bűnök 's feslettſégek, mellyekre a' következő emberek vetemedtek, meg-erőtelenítették az Istenſégről való gondolatokat, 's nem ſokára az Isteneket testi ábrázatba öltöztették. Az a' mi a' Terméſzetben leg-tündöklőbb 's leg-tökélletesebb vólt, magára húzta az ő ſzemeiket: a' honnan leg-előſzör is a' Nap lett tzélja az ő babonaſágoknak. A' Napnak tiſztelése után léptek a' Tsillagokra, bújdoſó testekre, 's az égnek minden ſeregére. Azután mentek az éltető állatokra, folyóvizekre, helyekre; ſőt az egéſz Terméſzetet úgy nézték, mint Istenſéget, a' melly is külömböző nevek alatt ſok tudatlan Népektől tiſzteltetett. Végezetre, némelly nagy emberek, réſz-ſzerént vitézſégek, réſz ſzerént a' tiſzteſséges Mesterſégeknek fel-találáſok által, ollyan tiſzteletre méltóztattattak, melly a' Világ' Teremtőjén kívül ſenkit ſem illetett.

Ovídiusnak Metamorphóſiſai, v. Általábrázoláſai nem egyebek, hanem tsak az Isteneknek búja indúlatjaik, vagy inkább az Istenekké változtattatott embereknek 's azoknak ſzerelmeknek le-íráſaik. Mind ezek a'

Me-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Meſék eggy réſze a' régi Mythológiának, vagy az Istenek felől való Tudománynak. A' mint külömbözö nézö pontokból ſzemléltetnek, úgy külömbözö értelmeket zárhatnak magokban. Innen ſzármazik az azoknak magyarázáſokban való nagy külömbſég; mert minden ember ahoz az allegóriához 's haſonlatoſsághoz ragaſzkodik, melly az ö gondolkodáſának módjával leg-inkább meg-eggyez. Az alatt a' titkos homályoſság alatt, mellyel a' régi Meſe minteggy ſzönyeggel bévonattatott, némellyek mindent fel-találtak, valamit tsak akartak: fel-találták a' Phyſicát, az Orvoſi és Erkölcsi-Tudományt. De ha igaz nézö-pontból akarjuk meg-vi'sgálni a' régi meſéket, úgy kell azokat néznünk, mint a' ſzülettetni kezdett Világnak történeteinek tár-házát. Félre kell tehát tennünk minden allegóriákat 's azoknak kereſéſeket; hanem azon kell igyekeznünk, hogy ki-tapogathaſsuk azokat a' Históriai igaſságokat, mellyeket magokban foglalnak. Hajdan az emberek, ſöt még a' Királyok is, nem esmerték azt a' tiſzteſséget, illendöſéget, mellyet tsinált ma a' mi erkölcsünknek ki-pallérozáſa: még inkább nem tudták az Erkölcsi-tudománynak eredeti igaſságait; azért is eggy-formán vadok és kegyetlenek vóltak: innen lett, hogy mikor valamelly Fejedelmi leányt házaſsági életre kértek, és azt ſzép móddal el nem nyerték,

te-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tehát fegyveresen mentek érte, hogy azt el-ragadhassák. Az ő zászlóikon 's hajóikon ollyan ábrázolásokat vóltak, mellyek az ő gazdáikat meg-esmértették: az ő tzímereik pedig vóltak vagy vad állatok, vagy madarak, vagy pedig valamelly esméretlen formájú tsudák; a' minthogy az e'féle tzímereket 's ki-ábrázolásokat még ma is találhatjuk a' régi numismákon, pénzeken és egyéb monumentumokon. De azok a' kik az e'féle katonai expedítiókat vagy vitézkedéseket le-írták, a' helyett, hogy így kellett vólna szóllniok, hogy ez vagy amaz Fejedelem ollyan hajón ragadott-el eggy Fejedelmi-leányt, mellynek tzímere orosztán, bika, vagy egyéb állatt vólt, azt híresztették-el, hogy maga változott az a' Fejedelem Orosztánná, bikává, sassá, vagy egyéb állatta. Ezek által a' Természeten fundáltt és tsupa Históriai fejtegetések által el-lehet oszlatni mind azokat a' sürü homályosságokat, mellyeket a' Poétáknak költeményeik terjesztettek az el-múltt időknek valóságos Históriájokra.

A' MESÉKRÖL, vagy KÖLTÖTT-BESZÉDEKRÖL.

Az ollyan Meséknek fel-találások, mellyekben az oktalan állatok az embereknek ta-

tanítójik, eggy a' Régiſégnek leg-haſznoſabb 's leg-elméſebb ſzüleményei közzül. Ollyan letzkék ezek, mellyeket mindenek örömest hallgatnak, 's bár akármelly tréfálódók 's nevetſégeſek légyenek is; de azért a' feslett indúlatoknak gyalázatos vóltokat eléggé elönkbe-terjeſztik. Vagynak ollyan Meſék, mellyek csak valamelly történetnek elö-beſzéllésében állanak: de leg-tökélleteſebbek azók, mellyek némelly rövid víg-játékokhoz haſonlítanak, mellyekben külömbözö állatok a' jádzó ſzemélyek. Az e'féle Meſéknek tsinálójoknak böltseſsége abban áll, hogy minden-féle állatot a' maga tulajdon terméſzetébe öltözteſsen; az az, hogy a' róka ravaſz, a' juh ſzelíd és tsendes, a' kutya hüſéges, a' majom találós elméjü légyen. Arra is vígyázni kell, hogy a' theátrum v. nézö-ſzín, mellyben az illyen állatok jádzanak, ö hozzájok alkalmaztatott légyen. Nem lehet p. o. a' farkast és a' bárányt eggyütt eggy toronyba helyheztetni; mert mit keresnének ök ott? hanem inkább az akólban, a' mezön, vagy víz körül ſzoktak öſzve-találkozni.

Meg kell továbbá azt is jegyezni, hogy nem köttettek az illyen Meſék olly ſzoroſsan az állatokhoz, hogy ne leheſsen néhánykor azokban embereket, élö-fákat, Iſteneket, 's allegóriai ſzemélyeket is ſzólló ſze-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

mélyekké tenni. De nagy vígyázáſsal 's okoſsággal kell élni, kivált az érzéketlen testekre nézve: mert nagy erőſzakot kell magunkon tennünk, hogy azt képzelheſsük, miképpen beſzéllenek eggyütt a' fűvek eggymáſsal. Közönſéges vélekedés a' Túdós Világban, hogy Éſópus vólt a' Meſének feltalálója. Meg is kell vallani, hogyha mást illetne ez a' ditsőſég, felettébb nagy hálátlanſág vólna az emberi nemzetſégtől, hogy annak az embernek nevét és emlékezetét el hagyta veſzni, a' ki illy haſznos ſzolgálatot tett ő reá nézve. Socrates mikor a' tömlötzben vólt, Görög Verſekbe foglalta Éſópusnak minden meſéjit. Gabrias és Phædrus a' Poéſisnek köntöſébe öltöztették azokat, a' mellyel azoknak oktatáſaikat mind gyönyörködtetőbbekké, mind haſznoſabbakká tették. Frantzia Orſzágnak is vóltak nevezetes Meſe Írói; a' kik között de la Fontaine annyira tündöklik, hogy ſem a' régiek ſem az újak vele nem érhetnek. Ha a' Tudománynak minden egyéb réſzeiben is illyeket tehetnénk a' Régieknek ellenekbe, ha a' Vitézi-költeményeknek Íróikat Virgíliusnak és Homérusnak, az új Históricuſokat Líviusnak és Tacitusnak, az Ékeſen-ſzóllókat Cicerónak és Demosthenesnek így ſzegezhetnénk ellenekbe: úgy mindjárt meglehetne határozni azt a' régen fenn-forgó

kér-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kérdést, ha vallyon a' maiak meg-haladták é már a' régieket?

A' FRANTZIA LITERÁTÚRÁRÓL NÉMELLY JEGYZÉSEK.

A' Literátúra ollyan lett mi közöttünk, mint valamelly Birodalom, vagy Közönséges-társaság. Valamint minden egyéb dolgok, úgy ez is igen erötelen vólt az ö kezdetében; azután nevekedett, tartományokat hódolt, a' nagyságnak 's ditsöségnek lajtorjáján gráditsonként lépegetett. Sokszor ki vólt tétettetve a' szélveszeknek, hadakozásoknak, változásoknak; szült Hérókat, 's közép-szerü embereket, fáradhatatlan és nemes tehetségekkel bíró elméket. Hozott ollyakat is, a' kik nem érdemlették vólna meg hogy magokat ki-mutassák, 's nem kevéseket ollyakat is, a' kiknek el-aluvásokat soha a' Világ eléggé meg nem sírathatja. Emeltettek ebben a' Birodalomban ollyan oszlopok, mellyeknek már ma kevés betsek vagyon; de ollyak is, a' mellyek soha el nem vesznek. A' ki ennek a' Birodalomnak Históriáját minden részeiben az esztendöknek számok szerént akarja kísérni, leg-elsöben csak az erölködéseket, igyekezeteket, próbákat, 's az elméségnek néminémü szik-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ráit látja; de azután észre-vehetetlenül mindenkor bóldogabb időkre jut, és gazdagabb kintsekre találkozik. A' fellyebb való Századnak közepe táján kezdettek szaporodni a' tudományoknak nagy Mesterei, a' sok Akadémiák fundáltatni, a' Mú'sák díszesebb hangon szóllni, és pompásabb öltözettel ékeskedni: akkor foglalta-el az igaz szépségnek ízlése a' nyelvet, az ékesen-szóllást, a' Poésist, és minden egyéb tudományokat. De a' szerént a' mint a' nevekedések érezhetőbbekké lettek, a' mint a' vetélkedés öregbedett, és az újabb találmányok a' Tudományos Világnak határait kíllyebb terjesztették, valamint más Országokban, úgy ebben is támadtak hasonlások, versengések, 's részre való hajlások; úgy hogy nintsen a' Tudománynak eggy része is, melly sok-féle viszontagságok alá nem vettetett vólna. Néhánykor ezek tsak aprólékos tsatázások vóltak, vagy személyes baj-vívások, mellyek tsak kevés személyekre terjedtek-ki: de néhánykor vóltak közönséges hadak is, hosszas, eleven, és vakmerő ellenségeskedések. Illyen vólt a' többek között az a' nagy kérdés; *Többre mentek-é a' mi időnkbéli emberek mint a' Régiek, a' böltseségben?* Itt az egész Tudós Világ fegyverbe állott; némellyik a' régiségnek, más az újaknak zászlójok alatt vi-

vitézkedett; vóltak sértő és védelmező ütközetek, magokat ki-mutató vitézek, győzödelmek, 's veszteségek. Azonban meg kell jegyezni, hogy ezek a' belső egyenetlenségek nem-hogy a' Tudományoknak hatalmokat meg-erőtelenítették vólna, hanem még új erőt adtak azoknak; részszerént azért, mert az értelmeknek külömbözéſek mind inkább meg-világoſítja az igazſágot; részszerént pedig azért, mert az elmék a' kétſéges dolgokon való diſputálás által élesſéget, nagyobb hathatóſágot, jobb ízlést, és több gazdagſágot ſzereznek magoknak.

A' XVIII-*dik* SZÁZADNAK BÖLTSESSÉGÉRÖL.

A' Tudományok és a' Mesterſégek majd ſzint annyi betsülőket 's tútorokat ſzámlálnak ma, mint a' mi nagy Városaink a' mennyi jól neveltt lakoſokat foglalnak magokban. Azt lehet mondani, hogy ha ez a' mi Századunk nem bővölködik olly nagy elméjű 's tudományú emberekkel mint a' fellyebbvalók; leg-alább ki-pótolja azt azzal, hogy többek ma a' tanúltt emberek, mint-ſem a' fellyebb-való Századokban vóltanak. Elég bizonyſágai ennek a' többek között a' Tudományos Újſágok, mellyekben minden hó-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

napban, sőt majd minden nap' a' sok új Könyveknek neveiket látjuk, a' mellyek megmutatják, melly nagy gráditsára lépett légyen a' Világ a' meg-világosodásnak. De hát azokon a' Könyveken kívül, mellyek a' nyomtatás által a' Közönségnek kezeibe jutnak, mennyin vagynak ollyan munkák, mellyek soha a' Túdósoknak Könyv-tárjaikból ki nem jönek, és az ő Írójik által önként örök hallgatásra bűntettetnek? Rakva vagyon már ma a' Világ a' Tudományoknak szeretőjikkel, a' kik titokban áldoznak a' Mú'sáknak, 's a' kiket az ő szemérmetesség el-fedez előlünk. Melly sok régi és új Kéz-írások vagynak, mellyek nélkül talán mind örökre el kell lennünk! melly sok írótollak dolgoznak minden napon a' Histórián, Ékesen-szólláson, Poésisen, Philosophián, és egyéb tudományokon, mellyeknek rajzolatjaik meg-érdemlenék a' Napnak világát!

Néhánykor igen hamis és igazságtalan képzelődést tsinálunk magunknak e' Világ felől. Némelly kevés hitelű bizonyságokra azt teszszük-fel róla, hogy már ez a' púhaságban 's restségben egészen el-merült, úgyhogy minden-féle munkásságnak ellensége. A' kik így beszéllnek, nem esmérik azok sem a' magok Századjokat, sem közönségesen az embereket. Az emberi elmének ter-

mé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

méſzetére tartozik az, hogy valamelly dologra függeſzteſsék, vagy alkalmaztattaſsék. A' Századok meg-változtathatják ennek az alkalmaztatásnak tzélját, de ſoha ſem ronthatják-meg annak ízléſét és ſzükſégét. Bár nyiſsa-meg valaki Frantzia Orſzágnak Históriáját; meg-láthatja benne annak igazſágát a' mit mondunk. Eleitöl fogva mindenkor ſzükſégek vólt az embereknek a' foglalatoſságra. Azon Századoknak helyekbe, mellyekben az emberek tsak a' vitézkedéſen kapdostak, tsendeſebbek állttak, mellyek a' mesterſégeknek inkább kedveznek. A' tudomány melly akkor tsak Klastromokba zárattatott, ki-törte magát e' ſzoros tömlötzökböl, és annak lát-határa minden-felé ki-terjedett. Az egéſz Világ a' pallérozásnak eggy oskolájává változtattatott; ez az oskola pedig fundáltatott azokon az esméreteken, mellyek az emberi elmét meg-ékeſíthetik. El-oſztattattak az emberek kiſsebb Társaſágokra, mellyek közzül némellyek meg meg-annyi házi Akadémiák, mellyekben leg-inkább az el-múltt Századoknak Túdóſaik uralkodnak. Minden rangok, állapotok, minden nemek és idök eggyütt dolgoznak ebben a' nagy Oskolában a' világoſodásnak bóldogítáſára. Valamit a' nyomtatás a' Közönſégnek kezébe ád, mind az meg-rostáltatik, valamit a' Mesterſég fel-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

talál, mind az meg-ítéltetik. Mar ma a' napnak óráinak fel-oſztáſokban különös órákat nyert magának az olvaſás, mellyeket a' Tudományoknak ſzeretete más ollyan gyönyörüſégektől vett-el, mellyek a' felſőbb Századoknak múlatſágaik vóltak. Igaz az, hogy nem mindenek bírnak az elméſséggel, 's nem is kell azt eggy átaljában mindeneknek tulajdonítani a' kiknek nints; de a' ſokaſágban találtattak ſok ritka tálentomok, mellyekkel a' Tudományok fel-oſztoztak. Némelly emberek a' Philóſophiát ízelítették-meg; máſok el-vonattattak az ékeſen-ſzóllásnak 's Poéſisnek gyönyörüſégeitől, máſok ellenben a' Históriától, inkább akarván azt tudni, mit tselekedtek az emberek ő elöttök, mint-ſem azt, miképpen gondolkoztak légyen. A' tanúltt emberek ez által tsak-nem ollyan közönſégeſek lettek, a' melly ritkák vóltak azokban az idökben, mellyekben más egyéb foglalatoſságok vették-el a' tanúlásnak óráit. Sőt eggyik Nemzet ſem elégedett már meg azzal, hogy tsak azokat a' Könyveket olvaſsa mellyek az ő ſzületett nyelvén írattattak, hanem kívánta tudni azt is, mit tsinálnak az idegenek; és bár nem kevés fáradtſággal eſsen is meg, még is ſokan az idegen nyelveket is megtanúlják, tsak-hogy az azokon írattatott Könyveknek ſzépſégeiket jobban ki-tanúlhaſsák.

KŐ.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

KÖVETNI KELL A' NAGY PÉLDÁKAT.

Soha sem olvashatjuk 's tanúlhatjuk eléggé azokat, a' kik a' Tudományokban példák lehetnek. Ez ollyan tsalhatatlan igazság mellyről nem lehet kételkedni: de abból ezt a' következést kell ki-húzni, hogy egyszer'smind azokat tellyes erőnk szerént követni kell. Az Ifjak, a' kik az írásra adják magokat, és a' kik meg-akarják szerezni azokat a' tálentomokat 's azt a' nemes ízlést, mellyek a' jó Íróban meg-kívántatnak, soha sem követhetik eléggé a' Régiségnek azokat a' nagy embereit, a' kik a' Tudománynak azon részében tündöklöttek, a' mellyre magok is el-szánták magokat. Bár akármelly Mesterségre 's kézi-hívatalra adja magát valaki, soha sem tanúlhatja-ki azt jobban, mint a' leg-híresebb Mester-embereknél: az ő oktatásaikból 's példájokból tanúlhatja-ki a' Mesterségnek principiumait, és annak leg-helyesebb gyakorlásának módját. Mikor a' pályába bé-állunk, mindnyájan újak vagyunk; ha Vezérünk nints, úgy a' jó útnak keresésében sok időt el-veszteget-ünk; ha rossz Vezérekre akadunk, el-tévelyedünk; de ha jó Vezérre találunk, úgy nagyon meg-rövidítjük útunkat, és eggy ha-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzontalan lépést is nem teſzünk. De ha eggyſzer a' Tudománynak Orſzágát annyira esmérjük, hogy többé abban el nem tévelyedünk; ha úgy esmérjuk benne az útakat, hogy eggyiket a' máſikkal öſzve nem zavarjuk; ha úgy ki-tanúltuk a' tartománynak minden ſzokáſait 's erköltseit, hogy többé abban idegeneknek nem tartattatunk, úgy oſztán többé ſem Vezérre ſem tolmátsra nints ſemmi ſzükſégünk. Ekkor az ember a' maga elméſségének 's munkáſságának néki botsáthatja magát; a' mellyben is annál több ſegedelmeket találhat, hogy azok terméſzetiek, nem pedig költsönözött tehetſégek. Ha így az ember a' maga tulajdon fundusára épít, úgy ollyan jóſzággal bír, mellyet ſenkivel nem tartozik meg-oſztani: ha eggyſzer a' maga elméjét ki-fejtette, 's ízléſét kitiſztította, nem kell többé magát máſoknak követéſekkel gyötreni, hanem tsak a' terméſzetet kell lépésről lépésre követni.

AZ ÍZLÉSRŐL.

L' Art de ſentir & de juger en materie de Gout. Páris. 1762.

Miben áll az az Ízlés, a' melly teremt, ítél, és tsudálja az igaznak 's ſzépnek remek munkájit mind a' Tudományokban, mind

a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

a' Mesterségekben, mind a' Természetnek egyéb míveiben? Ollyan dolog ez, a' melly méltó arra, hogy meg-vi'sgáljuk, ollyan dolog, a' melly magában is haſznos, de kívált az ő munkáira néze igen elő-meneteles. Nem csak a' Régiségnek nagy emberei, hanem sok mai Böltsek is foglalatoskodtak ennek természetének le-íráſában; a' kik is hatökélletes ideát nem adhattak is nékünk az Ízlésről, leg-alább az ő munkáikat úgy nézhetjük, mint arra vezethető mustrákat. Felette igen kellene kívánnunk azt meg-vallom, hogy az Ízlésnek Birodalma már valahára eggyſzer erős és meg-mozdúlhatatlan talp-köveken építtethetne-fel.

Csak-nem közönségesen bé-vett értelem 's bal-vélekedés az, mellyhezképest nagy részént az emberek azt hiſzik, hogy a' Gustus vagy Ízlés ollyan ſzó, mellyet nem lehet meg-határozni, vagy érthető-képpen beſzéddel körül-írni. Sőt a' mi nagyobb, az időnek régisége csak-nem az igazságnak erejét nyomta erre a' vélekedésre; annyival inkább, hogy sok elmés Böltsek a' Régiek közzül azon értelemben vóltak. De azért hogy ők az Ízlésnek ſzemlélődő, vagy *Speculátiva* esméretére nem juthattak, kétségbe kell e' a' felől esnünk, hogy tehát soha mi is arra el nem juthatunk? Minekutánna általolvastam, így ſzóll ez a' Frantzia Író, ſzámos

mos munkákat, mellyek az Ízlésről botsáttattak-ki, felette sok kételkedések maradtak-meg az én elmémben azoknak által-olvasások után is. Kerestem bennek a' világosságot; de nem találtam-meg: mert a' kik az Ízlésről írtak, többnyire mindenkor a' homályosságnak pontjából indúltak-el, és szükségesképpen el kellett tévelyedniek. A' legbizonyosabb eszköz arra, hogy el-oszlathassuk azokat a' homályos fellegeket, mellyekkel az Ízlés bé-fedeztetett az, hogy menjünk-fel annak principiumaira, és mutassuk-meg azokból folyó munkáit. Minekutánna azokat sok ideig kerestem vólna, hízelkedem magamnak azzal, hogy fel is találtam őket. Valamint *Aristóteles* és Cartésius, lépésenként mentek az igazságnak keresésében, úgy kell itt nékünk is tselekednünk; 's majd meg-látjuk, hogy a' szépnek külömbözö nemei, 's következésképpen az Ízlésnek tzéljai természet-szerént fogják magokat nékünk ajánlni.

Vagyon olly szép, a' melly természeti, és független az emberi, sőt még az Isteni rendeléstől is: ez minden voksokat eggyesít; illyen a' természetnek ízlése. Vagyon olly szép, melly független az embereknek vélekedésektől: az Ízlés észre-veszi azt, 's ragaszkodik is hozzá, úgymint a' mellyben a' Szépnek örökké-való régulái, és a' Böl-

tsek-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tseknek ugyan arról szabott réguláik meg-eggyeznek. Végezetre vagyon olly szép, a' melly bizonyos gráduſig ſzabad akarat ſzerént való: az Ízlés, melly annak betses vóltát meg-méri, maga is munka és gyakorlás által lett. A' példa ſzüli azt bennünk, a' gyakorlás meg-erősíti, és a' meg-ſzokott ítélet a' mi lelkünknek táblájára fel-metſzi. De akármelly külömbözö ítélettel légyenek a' földnek Népei az Ízlésről; még is van annak ollyan terméſzete és valóſága, melly azt a' Teremtönek örökké-való törvényeinek, és a' Böltsnek réguláinak alájok-veti.

Ez a' Szép, melly a' matériának válaſztáſában ſzabad, nyithat-meg maga elött eggy új pályát, haſonlítván minteggy e' réſzben azokhoz a' Tyrannuſokhoz, a' kik minden Törvényeket lábaikkal meg-tapodnak, 's nem esmérnek más Törvényt, hanem tsak a' bóldog elö-menetelt. Az a' ki a' régulákat jól esméri, könnyen meg-külömböztetheti azokat az eſeteket, mellyekben a' Szépnek nevezete valóſágos titulus, azoktól az eſetektöl, mellyekben tsak viſſza-élésképpen adattatik ez a' titulus. A' ſzép Erköltsi Tudomány, a' ſzép Politica, a' ſzép Tudományok, ugyan azon lántznak ſzemei; és ezek tsinálják a' máſodik fel-oſztást.

A' Szépnek kút-fejei e'képpen fel-fedeztetvén, és annak külömbözö nemei ki-

fej-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

fejtettetvén, már most a' jó kérdésbe; hol veſzi az Ízlés a' maga eredetét? és ez az, a' minn munkálkodik az Író, eggy igazſágról a' máſikra laſsanként lépdesvén. Kétſég nélkül kell azt tulajdonítani a' Léleknek fáradhatatlan munkáſságának, az elménck telhetetlen gondoskodáſának, a' képzelődésnek termékenyſégének, és annak a' kívánſágnak, mellyel ſzeretünk mindenkor ítélni, a' külömbözö dolgokat öſzve-vetni, meg-esmérni, és rólok ſententziát mondani. Mind ezek a' tehetſégek eggy réſzét teſzik az ember' valóſágának: terméſzet-ſzerént benne van tehát az Ízlés, mint a' fényeskedés benne van az égö fáklyában; mert a' Lélek ſzint ollyan ſzükſégesképpen gondolkozik, a' millyen ſzükſégesképpen világoſít a' meg-gyújtatott gyertya. Ha fel-akarunk menni az Ízlésnek okára, alíg állhatjuk-meg, hogy abban a' haſonlatoſságban vagy eggy-formaſágban ne helyhezteſsük azt, mellyet a' Teremtö fel-állított a' maga kezeiből ki-jött Szépſégek között, és azokat meg-esmérö és betsülni túdó elmebéli tehetſégek között. A' követésnek ſzépſégeiben ugyan azon principiumnak bé-folyáſa dolgozik: a' mesterſégeknek minden-féle ſzüleményeik, az eredeti Szépſégeknek meg meg-annyi ki-ſzívárgozáſaik; valaminek máſsának tökélletesſégéről pedig a' ſzerént ſzoktunk ítélni, a' mil-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

millyen ideánk vagyon az eredeti munka felől. — Ezek-után meg-vi'sgálja az Író azokat a' meg-határozásokat, mellyeket tsináltak az Ízlésről, *Montesquieu*, *Voltaire*, *D' Alembert*, *Batteux*, és egyebek; de mind azokat hibásoknak tartja, minthogy a' Logica szerént a' jó meg-határozásnak régulái bennek fel nem találtatnak. Az ő vélekedése szerént az Ízlés a' Szépnek mindenféle nemeiben szenvedő érzés akkor, mikor valamelly dolognak ideáját meg-szerzi. Tselekedésbéli érzés pedig akkor, mikor azt a' meg-szerzett ideát ollyan hathatósággal 's kellemetességgel adja-elő, valamillyennel kell. A' szenvedésbéli Ízlés hasonló a' Fonthoz, a' melly nem maga ád nehézséget a' testeknek, hanem tsak meg-esmérteti azt, semmit sem tesz hozzá, semmit el-se vész belőle, hanem ollyannak mutatja a' millyen: a' tselekedésbéli Ízlés is éppen ebben határozódik-meg, tsak-hogy már ez egyebek előtt is nyilván-valóvá tészi, mit ítéljen a' dolog felől. Ha szintén ez a' meg-határozás hijános is, de alkalmatosságot szolgáltathat más Böltseknek eggy szerentsésebb és tökélletesebb meg-határozásnak készítésére.

MÁS

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

MÁS JEGYZÉSEK AZ ÍZLÉSRŐL.

Az Ízlés nem szabad-akarat szerént való dolog: az időkhöz, környül-állásokhoz, 's természeti béllyegekhez van ez alkalmaztatva. A' mint az emberek külömbözö helyben 's állapotban vagynak tétettetve, a' szerént külömbözö módon szemlélik a' dolgokat. Az a' mi a' Természethez leg-közelebb jár, leg-közönségesebben tetszik; de ez az értelem is változást szenvedhet némelly különös okok által. Eggy ollyan ember, a' ki a' dolgoknak betses vóltokat által-látja, csak-nem magán kívül ragadtatik olly dolognak látására, a' melly a' tudatlan emberben leg-kisebb indúlatot sem szerezhet. Az Ízlésnek kényes vólta bámúlásra méltó. A' Stylus a' Léleknek tüköre, mellyben az indúlatokat meg-láthatjuk. Plátó fel-fútt hangon beszéllt; Socrates mérséklette magát, és hajlandó vólt a' tsúfolásra; *Malebranch* tsaknem magán kívül vólt mikor valamit írt; Clericus és Leibnitzius hideg-vérrel adták elö gondolatjaikat. Arnóld, Claude, Nicoli, Jurieu, ugyan azon dologról írtak, de melly külömbözö módon! és azzal kiki a' maga természetét rajzolta-le.

A'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' SZÉPRŐL.

Eleitől fogva sokat vetélkedtek az emberek azon, *mi légyen a' Szép.* Miképpen kelljen le-rajzolni azt a' Szépet, mellyet tsudálunk a' Terméſzetnek munkáiban, a' melly gyönyörködtet a' Mesterſégnek remekjeiben a' melly magunkon kívűl ragad a' nagy elmének ſzüleményeiben; azt a' Szépet a' melly mint belénk botsáttatott mennyei tűz, elméinket meg-világoſítja, ſzíveinket fel-melegíti, gondolatinkat fel-emeli, érzéſeinket meg-nemeſíti, minden mozgáſinkat 's magunk-viſeléſét méltóſágoſá tsinálja: azt a' Szépet, mellyet a' képzelődés keres az ő tévelygéſeiben, 's mellyet a' módizás az ő balgatag kívánſágának alája-vetni igyekezik? E' réſzben a' vélekedéſek ſok-felé oſzolnak, a' Systémák meg-ſokaſodnak, a' ſzerént, a' mint kiki külömbözö nézö-pontból vi'sgálja a' dolgot.

1741-*ben.* André Jéſuita botsátott-ki eggy munkátskát a' Szépről Párisban, melly a' Túdóſok előtt nagy kedveſséget nyert. A' Közönség betsülte e' Könyvben a' mélyen nézö Philoſophust, és a' ſzép-tálentomokkal bíró Túdóst; 's azt ítélte felőle, hogy még e' matériában ennél bővebb és jobb rendbe ſzedett munka nem botsátta-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

tott-ki. Illendő léſzen azért eggy rövid Kihúzáſát a' Magyar Közönſégnek kezeibe adni. — Valami Szép, mind annak közelíteni kell az eggyſéghez, vagy az ő lételének tiſztaſága, vagy réſzeinek rendjek, vagy függéſeinek öſzve-ſzerkéztetéſek által. Az eggyſég az a' valóſágos forma, melly a' Szépnek terméſzeti bellyege. Ez az eggyſég véſzi a' maga eredetét az eſsentiának vagy terméſzeti-valóſágnak változhatatlanſágában, a' Teremtőnek ſzabad rendeléſében, a' mi meg-eggyezéſeinkben, 's Systemáinkban. Innen három nemei vagynak a' Szépnek, úgymint az eſsentiális v. valóſágos ſzép, terméſzeti Szép, és a' Systematicuſi Szép. Találtatik ez a' Szép mind a' Lelkekben, mind a' Testekben: innen ſzármazik a' külömbſég az érezhető és érthető Szép között. Az elſőbb oſztatik ismét két réſzre, úgymint látható Szépre, mellynek terméſzeti bírája a' ſzem, és Mu'ſikai Szépre, mellynek bírája a' fül. A' mi az érthető Szépet illeti, keresni kell azt az erkőltsökben, mellyekre nézve tsinálja az emberi Nemzetſégnek bóldogſágát és valóſágos érdemét; máſodſzor pedig az elmének míveiben, mellyekre nézve tsinálja a' józan-okoſságnak ékeſségét és gyönyörűſégeit.

Látható Szép. Az eggybe-mérſéklés, rend, eggymástól való függés, terméſzet ſze-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſzerént elejébe-tétetik a' rendeletlenſégnek, viſſzázásnak, 's fel-fordúlttſágnak. A' kép és ábrázat annál ſzebb, mennél igazabb mértékre vagyon véve annak egéſz álláſa. Ha valaki külömb külömb-féle darabokból, mellyek egyeneſek és egyenetlenek, eggy bizonyos tzélra valamelly munkát akar kéſzíteni, ſzükſég hogy úgy intézze-el azokat, hogy azokból eggy tökélletes egéſz test ſzármazzon, mellyben minden réſzetskék az ő tzéljának el-éréſére eggyütt dolgozzanak. Ez az eredeti igazſág tagadhatatlan, mellyet az érzés diktál, a' józan-okoſság támogat, 's a' mellytől ſoha a' Mesterſég el nem távozik. Ímé ez az az eſsentiális ſzépſég, melly a' látható Szépnek fundamentoma. Ezt az igen gazdag és magában is már eléggé gyönyörűſéges *Egéſzt*, méltóztatott a' Terméſzetnek Ura a' külömbözö ſzínek által még inkább ſzembe-tünövé tenni. Ezek által a' ſzínek által eggy újabb Szépſégnek nemét hozott-bé e' Világra, a' melly olly tündöklö 's külömb külömb-féle ábrázatjával gyönyörködtet bennünket. Bé-vonta az Eget olly kékſéggel, mellynek nézéſe ſoha ſem fáraſztel bennünket: a' földet pedig fel-ékeſítette olly zöld köntöſsel, melly a' mi el-lankadott ſzemeinket meg-friſsíti. Hogy tehát vagyon Terméſzeti-Szép, tsalhatatlanúl meg-tetſzik az a' Terméſzetnek eggy tekíntetéből.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

A' Szépségnek ez a' neme nem függ a' mi vélekedéseinktől 's ízléseinktől. Nints olly Nép 's olly személy, melly valamelly színben egyebek-felett ne gyönyörködne. Hogy ezen különbözö ízlésekről ítéletet-hozhassunk, kérdezzük-meg a' *Látható-Szépnek* természeti bírájit. Mit mondanak e' részben a' mi szemeink? azt mondják, hogy a' világosság a' Színeknek anyjok és Királynéjok: annak jelen-léte szüli azokat, az ö közelgetése lelkesíti, homályosodása meg-gyengíti, el-távozása pedig semmikké tészi. Semmi sints következésképpen természetibb 's a' józan-okossággal meg-eggyezöbb dolog, mint a' fejér színnek adni az elsöséget a' fekete felett, és a' színeknek szépségekről közönségesen az ö tündöklésekből tenni ítéletet. Akármint légyen a' dolog, minden szín annál szebb, mennél tisztább, és hozzá illendö színekkel mérsékeltetik. Továbbá, akármelly tündöklö légyen valamelly szín, tsak hamar meg-unnánk azt, ha az egész Világban tsak azt az eggyet látnánk. Valamint azért egyéb dolgokban, úgy ebben is meg-tudta a' Természetnek Ura elözni a' mi únalmunkat. Igen kevés színek vagynak ollyanok, mellyek tsak magánosak vólnának, hanem eggyik a' másikkal öszve-elegyíttetett, és ezen öszve-elegyítés által, melly sok félékké változtak a' színek! Igaz az, hogy sok hamis

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

mis és eggymáſsal ellenkező ideák is tsúſznak-bé azokba a' mi ideáinkba, mellyeket a' Szépről formálunk mi magunknak: a' mellyből azt kell ki-hoznunk, hogy vagyon változó és ſzabad akarat ſzerént való Szép, a' melly nem tetſzhetik eggy formán mindeneknek.

A' rendnek ideája ſzükſéges-képpen bé-foglaltatik az *Erköltsi-Szépnek* ideájában. Az Erköltsnek leg-elſő régulája eggy ollyan valóſágos rend, a' melly változhatatlan, és ſenkinek is akaratjától nem függ. Ebben a' rendben, mellyet tsak a' testi indúlatoknak fellegeik fedezhetnek-el előttünk, kitápogatja a' józan-okoſság leg-fellyűl az Istent, ama véghetetlen és Felſéges Valóſágot. Ő alatta látja a' Lelket, mint ennek az Istennek leg-elſő jobbágyát, a' kinek az a' méltóſága vagyon, hogy nem tsak magát meg-esmérteti, hanem az ő Alkotójához az élő Istenhez is fel-emelkedhetik. A' leg-utólſó rangban látja a' Matériát, mint vak és ſzenvedés alá vettetett testet, melly alkalmatos ugyan a' lételnek bé-vételére, de alkalmatlan annak érzéſére. A' mi ideáinknak tzéljaiknak ezen változhatatlan rendjek diktálja azt is, mitsoda rendbe ſzedjük ételeteinket. Az Istennek kell lenni a' mi tiſztelетünknek leg-elſő tzéljának: továbbá, mindenkor fellyebb kell betsűlnünk a' Lelket a'

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

testnél, 's minthogy ezek a' két külömbözö Valóſágok téſzik az embert; ſzükſég hogy úgy gondolja magát a' Lélek, melly e' testbe helyheztettetett, mint valamelly tartománynak Igazgatója, a' kinek minden órában kéſzen kell arra lenni, hogy ſzámat adjon a' Királynak a' maga Igazgatáſának minden réſzeirõl.

Minden ember nékünk felebarátunk, vérünk, és atyánkfija. Erre tanít a' mi eredetünknek Históriája. Ha nem figyelmezünk is itt a' Sz. Írásra, melly azt tanítja hogy eggy közönſéges atyától ſzármaztunk, eleven tanúbizonyſágát hordozzuk annak mi magunkban. Bizonyſágúl hívom itt az emberiſégnek ama betses törvényét, azt a' terméſzeti indúlatot, a' melly mikor mi a' mi ſzívünket az õ kívánſága ſzerént ſzabadon botsátjuk, az egéſz emberi terméſzetet megöleli és öſzve-ſzorítja. Nem ollyan letzke ez, mellyet a' Philoſophuſoknak oskolájokban tanúltunk vólna, nem ollyan törvény, mellyet a' Törvény-tévõktõl vettünk vólna; hanem ollyan örökſég, mellyet ſzületéſünkkor a' mi Szülõinknek ſzívekbõl véſzünk, és a' mellyet a' mi vérünk minekutánna Eleinktõl költsönözött, által-botsát ismét a' maradékra.

Mit mondjunk a' Polgári és Politicus rendrõl? Ez a' rend, melly ellen tsak hálá-

dat-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

datlanſágból zúgolódunk, a' Törvényeknek egyeneſségek által ki-pótolja azt a' hijánoſſágot vagy külömbſéget, melly vagyon az állapotok között. A' lévén reá bízva, hogy a' Terméſzetnek rendét a' maga juſsába viſſza-állítsa, a' tiſzteſséges eggymástól való függést a' függetlenſégnek, a' rendet az öſzve zavarodásnak, az igazſágot az erőſzaknak, a' bátorſágot a' közönſéges nyughatatlanſágnak, 's kinek kinek nyúgodalmát a' ſzüntelen való félelemnek helyébe állítja. Az a' titkos rúgó, mellyel él, a' Hazának ſzeretete; a' melly ſzeretet olly terméſzeti bennünk, mint az, mellyel magunkat és Szüléinket ſzeretjük. Származik e' ſzeretet bennünk néminémű instinctus által, meg-erőſödik az okoſság által, gyámolíttatik a' virtus és a' betsület által; fel-gerjeſztetik a' magunk házunk eránt való buzgóſág által, 's leg-erőſebb lángokkal ég akkor, mikor az Isten' óltárai mellett fel-kelünk, a' melly is minden Isteni és emberi indító okokat magába foglal. Ezek a' principiumok meg-érezztetik velünk mind azokat, valamellyek tsinálják a' Szépet az Erkőltsökben: ennek pedig állhatatos valóſága abban áll, hogy a' ſzív itten is a' jó renddel meg-eggyezzen.

A' mi azt a' Szépet illeti, melly minden elmés munkában meg-kívántatik, azt akarja ez a' túdós Iró, hogy a' ki Könyvet

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

dolgozik, tudja ékesíteni a' Tudományt, kipallérozni azt, a' mit olvasott; tudjon felemelkedni, 's le-szállani, a' földön lépni, vagy tsúszni, a' szerént, a' mint azt a' matériának természete kívánja. Eggy szóval, a' Közönség Szépet vár tőle az ő elméjének míveiben. Mi az a' Szép a' mit vár? Leg-először is a' valóság, a' rend, a' tiszteség, és díszesség. A' valóság azért, mert éppen arra a' végre adattatott a' beszéd, hogy annak tolmátsa légyen. A' rend; mert ez is fel-találtatik az igazságok között. A' tiszteség; mert az ékesen-szóllásnak eggy fő törvénye az, hogy az Istenségről tisztelettel szólljon, az emberekkel pedig szeméremmel és nyájassággal beszélljen. A' díszesség; mert lehetetlen akkor tetszeni, mikor valaki meg-útálja a' díszességnek régulájit, mikor nem vészi gondolóra, mivel tartozzon az időnek, helynek, maga állapotjának, az Olvasóknak mind okosságoknak, mind szíveiknek, a' kik az ő munkájának Bírái lésznek. Ímé ez az a' Természeti Szépség, melly minden jó munkában meg-kívántatik. Ha az emberek tsupán tsak okosok vólnának, így ezekkel meg-elégednének; de ezek az emberek eggyszer'smind érzékenyek is, 's nem engedik magokat el-hitetni másként, hanem tsak az ollyan mozdúlások által, mellyek őket minteggy magokon

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kon kívül ragadják. Engedjünk itt is az ő gyengeségeknek, ha az ő ízléfeket gyönyörködtetni akarjuk: öltözteſsük-fel az igazfágot néminémű ábrázoláſokba, hogy azt a' képzelődéſsel meg-kedvelltteſsük; kíſérteſsük azt az érzéſek által, hogy meg-ízelíttesſük a' ſzívvel, 's vigyük-bé azt egéſzen a' Lélekre ollyan mozdúláſok által, mellyek a' Lelket fel-ébreſztik. Ez igazán Terméſzeti Szép; mert a' mi terméſzetünknek alkottatáſán fundáltatik.

Vagyon még ezen kívül minden elmés munkában eggy *mesterſéggel kéſzültt Szép* is. Származik ez a' ſzóknak édes hangjokból, a' melly noha mikor magában vagyon, felette nagy tsekélyſeg; de még is ſzomorúan tapaſztaljuk, hogy ſok Írók mindennel egyébbel fel-hagynak, és tsak ez után vetemednek, a' józan okoſságnak gyalázatjára, és a' virtusnak kiſsebbſégére. Három dolgokban áll a' beſzédnek elementuma: t. i. a' ki-fejezésben, a' melly ki-adja gondolatinkat, a' fordításban, melly annak bizonyos formát ád, és a' Stylusban, melly azt a' mi tzélunk ſzerént ki-terjeſzti. Ha a' ki-fejezés gazdag, a' fordítás ſzerentsés, a' Styluſ eggy forma, és a' matériához illő; ez is eggy új érdem valamelly munkában, a' melly leg-hamarább várhat jutalmat az Olvaſóktól.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

FONTAINÉ' MESÉJIRÖL.

Fables de la Fontaine, quatre Volumes in 4to Paris, 1756.

La Fontaine ſoha ſemmi-féle erőſzakot nem ſzenvedett a' maga munkáiban: az ő elméje független vólt, valamint az ő élete; a' ſzabadſágnak ſzere ete vezérlette az ő írótollát, valamint az ő ízlését, és hajlandóſágait. Ez az írásban való könnyüſég és maga kedve-tőltés tselekedte, hogy amaz elmes *Bouillion* Grófné igen okoſan nevezte őtet *Meſe-fának*, akarván ezzel elő-adni, hogy olly terméſzettel ſzármaznak az ő fejéből a' kéſz Meſék, mint a' gyümőltsök az élő-fákból. Hogy azokat az ő fejéből kihozza, tsak egyedül abban álltt az ő munkája, vagy inkább munkája vólt ez annak az édes és tsendes melánchóliának, mellybe vólt az ő egéſz élete minteggy bé-merittetve. Az ő terméſzeti, friſs, kellemetes, és víg ki-fejezései nem egyebek vóltak, hanem a' ſzép Terméſzetnek hűſéges máſsaik, melly ſzerént az ő ízlése eggyet értvén elméſségével, mindenütt a' leg-ſzükſégeſebb vonáſokat 's eggybe ereſztéſeket ragadta-meg. Mikor a' régiſégnek munkáit olvasta, ugyan azokat maga tulajdonivá tette, és ollyan kellemeteſséget adott nékik, mellyekkel azok

nem

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nem bírtanak. Szint ollyan okos 's bölts lévén mint Éſópus, meg-haladta öt nem tsak a' dolgoknak helyeſebb alkalmaztatáſokkal, hanem a' beſzédnek ékeſſégével 's rövidſégével is. Elevenebb 's heveſebb lévén Phædrusnál, maga után hagyta azt; azt lehet róla mondani, hogy a' Meſe írásban eggy új pályát nyitott ö meg, a' melly minden-felöl bé vagyon hintve virágokkal, és az Olvaſót öſztönözö gyönyörüſégekkel. A' honnan nem helytelenül ítélünk felöle ha azt mondjuk, hogy az Írásnak ezen nemében el-érte a' tökélleteſségnek azt a' pontját, a' mellyre lehetett 's kellett fel-menni: mert a' kik ugyan ezen pályában kezdettek futni utánna, olly kitsinyeknek látſzottak ö hozzá-képest, hogy tsak-nem vakmeröſéggel vádolta öket a' Közönſég azért, hogy öt követni méréſzlették.

SÉVIGNÉ ASSZONYSÁGNAK LEVELEIRÖL,

mellyek nyóltz Kötetekben botsáttattak-ki.

Ha minden Író le-feſti magát az ö munkáiban, bár akármelly mély gondolkozásnak gyümöltsei is azok: ſokkal inkább le-raizolja magát az emberekkel való társalkodásban,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ban, és a' maga írott Leveleiben, mellyek a' társalkodásnak ki-ábrázolásai. Ha így van a' dolog, alig találhatunk eggy eggy szebb és nemesebb terméfzetet, mint *Sévigné* Aszszonyságé vólt. A' maga tulajdon érzései után írt ő, és mindenütt észre-veheti az Olvasó, hogy az ő szíve az a' melly beszél; nem mintha az ő elméjének abban semmi része nem vólna, és mintha azt nem mivelte vólna, mert lehetetlen lett vólna olly szép ékesen-szólással írni, hanemha az ő elmebéli tehetségei ki-palléroztattak lettek vólna. Nem tsak a' külömböző nyelveken írtt sok jó munkáknak olvasások által palléroztа ő ki-á' maga elméjét, hanem fő-képpen a' Királyi Udvarnak és az emberi nemzetségnek helyes esmérések által, és azon kérödzések 's elmélkedések által, mellyek az ő terméfzeti ízléséből származtak. Ezt az ízlést meg lehet esmérni minden soron az ő Leveleiben, 's mint eggy szemmel lehet látni azt is, hogy az ő belső érzése vezérli az ő esméreteit, és elmélkedéseit.

Hogy helyes képzelödésünk lehessen e' botses munkáról, mellyről azt lehet mondani, hogy az a' Terméfzetnek íro-tollából folyt-ki; szükség meg-gondolnunk annak tzélját, írásának módját, és matériáját. Az ő Leveleinek matériáji vóltak mind azok a' dolgok, mellyeket a' Világnak szemléléſe adott

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

dott ő eleibe. Az ő nézésének pontja vólt az ő Leánya, kit különösen szeretett, a' maga famíliája, az ő foglalatosságai 's gyönyörűségei, egészsége vagy egészségtelensége. Néhánykor vetette szemeit a' Királyi Udvarra, máskor egész Páris' Városára, az új hírekre, az Ország' igazgatására, a' kimenetelekre, a' kegyességre, 's Keresztyén Vallásra. Ímé ezek azok, a' mellyek matériáji vóltak az ő Leányához írtt Leveleinek, annak sok ideig való távól-lételében. Minthogy pedig a' barátságos beszéllgetésbe 's eggyütt való társalkodásba minden belé kerül; úgy kell gondolkodni, hogy mind az böven fel-találtatik az ő Leveleiben; valamint a' sok virágok meg-ékesítik a' kertet, hogy a' munkás méhek azokból mézet szívjanak-ki. Soha sem lehet Sévigné asszonyságról helyesebben ítélnünk, mint ha őt a' fellyebb említett tökélletes Mese Íróval ugyan azon eggy fontba helyheztetjük, 's eggyiket a' másikkal öszve-hasonlítjuk. Sévigné asszonyság a' vólt az Asszonyok köztt, a' mi La Fontaine a' Férjfijak köztt: amaz a' vólt a' folyó-beszédben, a' mi ez a' Vers-írásban. Amannak Levelei, és ennek Meséji, az elmésségnek ugyan azon szövő-zúgolyán mentek által: ugyan az a' természetiség, keresetlen szépség, kényesség kedvellteti mindeniket. Eggyik sem vadássza felettébb az é-

kes-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

kefséget, 's e' téfzi mind a' két munkát még-inkább kedvefebbé, azzal a' különbbféggel, a' mi vagyon eggy Férjfi 's eggy Aſſzony között, kik mind ketten eggyűgyűen és természeti módon adják-elő gondolatjaikat.

A' mi Sévigné Aſſzonyſágnak tzélját illeti, úgy látſzik hogy nem vólt az egyéb, hanem hogy beſzéllgeſsen az ő távol-lévő Leányával, a' ki is annyíra haſonlitott hozzá, hogy tsak-nem imádta azt. Nem azért írt ő, mint ſok emberek, hogy írjon, hanem azért, hogy beſzélljen; a' minthogy valóſsággal beſzéll is ő, 's nem is láttatott gondolkozni arról, mit ír az ő kezeiben ingadozó tollatska. Úgy tselekedett éppen, mint az ollyan néma, a' ki kezeinek járáſa által meg-tanúlta a' maga gondolatit tökélleteſen ki-fejezni; vagy mint valamelly Órátor, a' ki az ő ſzívének belſő melegſégét által-önti hallgatóiba, nem vígyázván ſemmit ábrázatjára, ſzavára, és hangjára. Némellyek kárhoztatták benne, hogy a' maga édes anyai ſzeretetét olly ſokſzor emlegeti: de azért hogy az illyen erős ſzeretet ritka az anyákban, nem magából a' terméſzetből meríttetett é az is? Szükſég-é magunkon erőſzakot tennünk, hogy eggy Anyának és Leányának ſzíve között illyen eggymáshoz vonſzó indúlatokat hiddjünk? vagy inkább nem az emberi ſzívnek romlottſágának

je-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

jele é az illyen érzékenyſég 's hathatós indúlat, melly már ma tsak a' vétkes ſzerelemnek tulajdona? Mitsoda elevenſég, mitsoda leíráſok! mitsoda képek és haſonlatoſságok! 's a' mi leg-inkább a' Leveleknek magokat kedvelltetö ſzépſégeket tsinálta, mitsoda ſzabadſág, és minden erölteté nélkül való leíráſok találtatnak az ö Leveleiben! Kiki mikor az ö Leveleit olvaſsa, azzal hízelkedik magának, hogy ö is tud haſonlókat írni; de mikor hozzá-kezd, akkor látja annak nehézſégét. Nem lehet é e' réſzben is Sévigné aſſzonyſágnak író tollát ama követhetetlen La Fontainéhoz haſonlítani? A' mi e' vólt a' Meſe írásban; éppen a' vólt amaz a' Levél-írásnak módjában. Azt mondjuk közönſégeſen, hogy úgy kell a' Leveleket írni, a' mint beſzéllünk; de e' fel-teſzi hogy jól beſzéllünk, és ha igaz az hogy a' ſzép Levél nem egyéb, hanem a' máſokkal való társalkodáſunknak 's barátſágos beſzéllgetéſünknek elö-adáſa: meg kell vallani, hogy ſoha ſem tudott ſenki nemeſebben 's haſznoſabban társalkodni egyebekkel, mint Sévigné aſſzonyſág.

FON-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

FONTENELLÉRÖL.

Memoires pour ſervir á l' Histoire de la vie de M. de Fontenelle, par M. l' Abbé Trublet. Amsterdam. 1761.

Fontenelle bírt Philoſophushoz illõ könnyü, figyelmezõ, terméſzeti, által-ható, gondolkozó, és mélyen-járó elmével. De mindeneknek felette ékeskedett õ az úgy neveztetett ſzép elmével; e' vólt õ benne az uralkodó réſz, melly életében leg-több haſznára vólt, és leg-kéſõbben hagyta vólt el õtet. De hát a' nagy elméjü Férjfijak közzé lehet é öt ſzámlálni? Abbás Trublet Úr ezen munkájában tsudálkozik azon, hogy ezt még kérdésbe is teſzik némellyek. Mindazáltal, minthogy jól meg kell érteni miről légyen a' ſzó, és mivel ez az elméſség, mellyet a' Frantziák *Genienek* neveznek, ſokkal ritkább és ſokkal el-rejtettebb, mint az arany a' bányákban; Trublet Úr azt mondja, hogy ha Fontenellének azt tulajdonítja, ez az oka, mert õ azon nem ért egyebet, hanem a' Léleknek minden nagy és haſznos minéműſégének felſõ grádusban való bíráſát. Azt jegyzi meg továbbá, hogy a' nagy Corneillében más módon vólt meg ez az elméſség mint ſem Fontenellében; meg vólt ben-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

benne tudni-illik a' fel-emelkedett magasságnak 's erősségnek elméssége, de nem vólt-meg az, a' mellyet maga-kedvelltetőnek és vígnak nevezhetünk. De azért hogy valakiben meg-vagyon az elménck valamelly nagy tehetsége, mellyel alkalmatosan tud élni, lehet-é azt nagy elméjü embernek nevezni? nem szükséges-é ezen nevezetnek elnyerésére, hogy valaki találjon, teremtsen, új útat törjön a' tudománynak valamelly nemében? Tudjuk hogy e' meg-vólt Corneillében: de vallyon fel-találtatott e' Fontenellében is? Illyen tekíntetben nem, hanem másképpen. Az Akadémiának munkáit rövid summában ki-húzni, e' Társaságnak tagjait illendő színekkel festeni, a' Tudományoknak minden nemeikről olly folyvást 's akadózás nélkül beszéllni, mint a' leg-közönségesebb dologról; ebben állott Fontenellének különös tulajdonságá, 's meg-betsülhetetlen tehetsége. Ha Corneille Rómában élt vólna, úgy ő ott az állhatatosságban, vitézségben 's jámborságban hasznos törvényeket adott vólna; Fontenelle pedig ezekből a' Rómaiakból gondolkozó embereket 's merő Philosophusokat tsinált vólna. Az első azt mondotta vólna Cincinnátusnak, hogy térjen-vissza az ő ekéjéhez; a' másik pedig arra tanította vólna meg, hogy soha a' munkálódásban meg ne unatkozzon. Az

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

elsõ alkalmatos lett vólna eggy Köz-társaságnak fel-állítására; a' másik pedig annak ki-pállérozására. — Fontenelle nyóltzvanhat egész esztendõkig dolgozott a' tiszteséges tudományok körül. Melly számosak és sok félék az õ munkái! és melly széleszen terjedett-ki az õ esmérete! Az õ hosszú életében meg-látta õ Frantzia Országban a' Philosophiának majd minden változásait. Akkor született, mikor még Áristóteles gyakoroltatott 's taníttatott, a' mikor még Frantzia Ország setétségben járt, 's a' kik valamit láttattak tudni, azok is a' sürü homályban szünte'en csak keresgéltek, és eggymásban meg-ütköztek: Még Ifjú korában Carteſiánussá lett, 's szemeivel látta azokat a' sok hartzokat, mellyeken ez az új Philosophia keresztül-ment. Sok idõvel azután bévitetett Frantzia Országba a' Newton' Böltselkedése, melly a' regiben nagy változásokat 's jobbításokat tett. De már akkor Fontenelle sokkal öregebb vólt, hogy semmint ennek az új Böltsnek oskolájába járhatott vólna; a' minthogy nem is lett soha igazán az õ Tanítványa. Mindazáltal mivel a' Párisi Akadémiának Titoknokja vólt, az õ kötelessége azt hozta magával, hogy leg-alább a' nagyjából a' Newton gondolatit magájévá tegye. A' minthogy nagy dítséretet érdemel ezért is, hogy az õ elmé-

je

je igen könnyen hajlott, 's máſoknak gondolatjaikhoz úgy tudtá magát alkalmaztatni, hogy azért a' maga gondolatait le nem vetkezte. A' Tudománynak egyéb réſzei, mellyekben dítséreteſen forgolódott, vóltak a' Poéſis, a' theátrum, az Erkölcsi-tudomány, a' Metaphyſica, a' Földmérés, 's a' t. — A' millyenek a' vonáſok és ſígárok az emberi ábrázatban, ſzint-ollyan a' Stylus vagy beſzédnek módja a' Túdóſokban. Fontenellének íráſának módja a' tiſztaſágon 's ſzépſégen kívül, tellyes kellemeteſséggel: ez a' kellemeteſség áll a' jó kedvben, édes vídámſágban, eggy Böltshöz illő tréfában, a' mellyek azt hitetik-el az Olvaſóval, hogy az Írónak elméje ſokkal fellyül-emelkedett azokon a' dolgokon, a' mellyeket írásban hagyott. Fontenellének íráſának módja ékeskedik fő-képpen a' haſonlítáſok által; a' mellyek illendők, mértékletteк, könnyen-folyók, és ſoha ſem erőſzakoſok. A' Közönſéges-társaſágban elő-fordúló ki-fejezéſeket nagy böltseſséggel tudja ő alkalmaztatni a' Tudományoknak minden nemeikre, mellyek által azok ſokkal érthetőbbekké, 's magokat kedvelltetőbbekké léſznek.

A' mi Fontenellének terméſzeti characterét illeti, ez néki nagy bóldogſágára tartozott; mert ő mindenkor magához haſonló, vagy eggyforma vólt, ſoha a' heves in-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

dúlatoktól el nem foglaltatott, magát kedvelltetni tudta, de ſenkinek nem tsapodárkodott. A' bölts ſeſséghez ragaſztotta a' jókedvüſéget; a' vídámſág meg-kettöztette az ö gyönyörüſégeit, 's könnyebbekké tette a' bajokat, mellyeket az ö bölts ſeſsége el nem háríthatott. Mikor itt a' bölts ſeſségröl ſzóllok, értem rajta azt a' ſzéles értelemben vétettetett mértékleteſséget, melly illik eggy Böltshöz; azt az áldott terméſzetet, melly ſzerént az ember ſemmit ſem kíván, ſemmit ſem tsudál, és ſemmitöl ſe fél felettébb, 's melly ſzerént e' Világnak ſok-féle viſzontagſágaiban meg-áll mint eggy kö-ſzikla, a' melly veſzedelmekkel pedig maga fenyegettetik, azokat vagy meg-elözi, vagy ha nem lehet, békével ſzenvedi. Vagynak ollyan emberek, azt mondotta régenten Seneca, a' kik némellykor Vatiniuſok, némellykor pedig Cátók; a' kik néha még Curiust és Fábriciust is meg-haladják a' mértékleteſségben, azután pedig Apiciuſsal 's Mecænáſsal vetélkednek a' testiſégben 's vígan való lakásban. Ez az állhatatlanſág roſſz elmének a' jele; és valóſsággal meg-kell vallani, hogy nagy virtus az, hogy az ember mindenkor ugyan azon ember légyen. Egyedül a' Bölts az, a' ki ezzel a' méltóſsággal kérkedhetik, hogy ö mindenkor tsak eggy ember, a' mikor máſok majd minden nap' újabb formába öltöz-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

töznek. *Magnam rem puta unum hominem. Præter ſapientem autem nemo unum hominem agit, cæteri multiformes ſumus.* Soha Senecának ezen bölts jegyzéſe ſenkiben inkább bé nem tellyeſedett, mint Fontenellében.

Hoſſzan le-írja ezután Trublet Fontenellének barátſágait, társalkodáſait, és az ö életének egyéb magánoſságait. Vóltak néki ſzámos baráti; de még is közönſégeſen azt hitték felöle, hogy ſenkit ſem ſzeret. Mindennel jól bánt, valahol járt és költ, mindenütt tiſzteſségeſen fogadtatott; de a' maga lelkének belſö érzéſeit tsak maga esmérte. Azok az emberek, a' kik heveſséget 's buzgóſágot kívánnak a' barátſágban, panaſzolkodtak azon, hogy ö olly hideg vólt; azok pedig a' kik a' barátſágot tsak úgy nézték mint magok múlatſágokat, azt ítélték, hogy Fontenelle éppen a' vólt, a' minek kellett néki lenni, tudni-illik a' társalkodásnak 's eggyütt való víg múlatásnak lelke. Ha valaki nem bírt vólna azzal a' vídámſággal, maga-kedvelltetéſsel 's elmés tréfával, mellyel bírt Fontenelle, és tsak egyedül az az indifferentia vagy hidegség lett vólna tulajdona, mellyel ö a' világi dolgokat ſzemlélni ſzokta, az az ember igen komor és a' társaſágban el-ſzenvedhetetlen lett vólna. Fontenelle ſemmihez ſem ragaſzko-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

dott erősen; de tudott elmésen tréfálni: azért is igen kedves és betses ember vólt az egyebekkel való társalkodásokban, úgy hogy még kilentzven esztendős korában is inkább hallgatták az ő elmés tréfáit, mint-sem sok Ifjakét, a' kik azt tészik magoknak tzélúl, hogy másoknak jó kedvet tsináljanak. Nem azt lehet é ebből ki-hozni, hogy a' társalkodásban sokkal inkább figyelmeznek az embernek külső maga viselésére, szavának hangjára 's kellemetességére, hogy sem mint az ő lelkének belső minéműségeire.

A' maga hosszú életét köszönhette Fontenelle annak a' szüntelen való békeségnek, melly uralkodott az ő teste és lelke között. Ifjúságának kezdetétől fogva szorgalmatosan el-kerülte azokat, mellyek az ő íz-érzéseiben nagy változást szerezhettek vólna. Az ő lelke el-került minden Zürzavaros indúlatokat, a' harag és gyűlölség által nem emésztette magát, a' rágalmazók előtt bé-dugta füleit; a' dítséretet örömest hallgatta, de annak borától magát meg-részegíttetni nem engedte: szüntelen jó kedvű vólt, ha néha szomorúságra hívatattatott, abban is mérsékletje magát, úgy hogy soha mód nélkül sem nem nevetett, sem nem szomorkodott. Hasonló vólt ez a' Bölts eggy betses földből mesterségesen öszve-alkottatott tserép edényhez, mellyet a' természet

Fran-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Frantzia Országnak közepébe helyheztetett, hogy légyen az ő Századjának ékessége, és a' melly sok ideig minden észre-vehető sérelem nélkül épen meg-maradott, minthogy a' maga helyét meg-tartotta, 's a' kik vele bántak, azók is nagy vígyázással nyúltak hozzá. Születtetett vólt ő Rouenben 1657-*ben*, 's tsendes halállal meg-halt 1757-*ben* Jan. 19-*dik* napján, minekutánna kevés napok híjján száz egész esztendőkig lett vólna az egészségnek, elméségnek, sok-felé elágazott tudománynak, és a' léleknek eggyformaságának merő tsudája. Némelly Bőltsek azt a' hibát talalják munkáiban, hogy felettébb kedvellte légyen az elméségnek játékjait: de mindenkor menthető híba lesz' ez az ő követőiben, ha egyszer'smind el-érik azokat a' szerentsés ki-nyomásokat 's valóságos szépségeket, mellyekkel tsak-nem minden ő munkái tellyesek.

Lássuk az ő nevezetesebb munkájit. Alíg vólt húsz esztendős ez a' bőlts Fontenelle, a' mikor nagy részént ő dolgozta-ki *Psyche*, és *Bellerophon* Operákat, mellyek a' Corneille Tamás neve alatt jöttek-ki 1679-*ben*. De leg-inkább a' meg-hóltt személyeknek beszéllgetéseik, (Dialogues des Morts) mellyek 1683-*ban* jöttek-ki, kezdették Fontenellét a' túdós Világgal meg-esmértetni. Tellyesek ezek elméséggel, ékesen-szóllás-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

ſal, és tiſzta Erkölcsi-tudománnyal. II-*dik* nevezetes munkája vólt Fontenellének a' *Világnak ſokjágáról* való *Beſzéllgetéſe*, melly ki-jött 1686-*ban*. Ebben mint valamelly világos tükörben, tetétől fogva talpig lehet Fontenellét ſzemlélni. Ebből lehet látni, hogy ő mély Philoſophus, de azonban víg, tréfás, és jó kedvű ember vólt. Ez a' munka vólt a' leg-első, Voltaire' ítélete ſzerént, a' melly meg-mutatta, hogy az élekſen-ſzollásnak édeſsége, a' Philoſophiának daraboſságait is meg-enyhítheti. III-*dik* munkája vólt az *Oraculumokról*, melly ki-jött 1687-*ben*, mellyet Vandalé' munkájából ſzedegetett-öſzve. Ez a' munka ſok ellenſégeket támaſztott ő ellene: de azért tagadhatatlan, hogy ezt ma is haſzonnal és gyönyörüſséggel lehet olvasni. IV-*dik* munkája vólt, a' *Páſztori Verſek*, eggy Diſcurſuſsal egygyütt, mellyben a' régi és új Irókat öſzveveti. Ebben a' munkában némellyek azt a' hibát kereſik, hogy a' Fontenelle' Páſztorjai nem mezei, hanem Udvari emberek, és hogy igen meſsze-távozott e' réſzben Theocritustól, és Virgíliustól: de ez le nem rontja az ő gondolatinak ſzépſégjeket. 1699-*ben* a' Párisi Akadémiának Titoknokjává tétettetvén Fontenelle, annakutánna minden eſztendőben, valamíg ezt a' hivatalt viſelte, eggy eggy Volument botsátott-ki, mellyben az

Aka-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Akadémia' viſeltt dolgait rajzolta-le; 's ez a' munkája megyen XLII. Volumenre. Tsak maga ezen munkájának Elő-beſzédje elégſéges lett vólna arra, hogy Fonteneliét halhatatlanná tegye. Ezen XLII. Volumenek között vagynak azok a' dítséretek is, mellyeket mondott az Akadémiának némelly tagjainak dítséréſekre, 's a' mellyek különöſen is ki-nyomtattattak két Volumenekben. Ezekben nagy mesterſéggel, 's minden ſzíveket meg-hódoló ékeſen-ſzólláſsal, betsületeſekké tette a' tudományokat, és azoknak Írójikat. VI-*dik* munkája, a' *Frantzia Theatrumnak Históriája*, a' nagy Corneilléig, az ő életének le-íráſával eggyütt. Ez a' munkája is olly ſzép, hogy azt olvasni az ember meg nem únja. VII-*dik* munkája a' *Theátrumnak Poéſiſéről* való *Jegyzéſei*, *Reflexions ſur le Poëtique du Theatre*. A' Tudóſok ezt majd minden ő munkáinál fellyebb betsülik. VIII-*dik* nevezetes munkája vólt az ő Erköltsi és Philoſophiai Beſzéllgetéſei, *Diſcours moraux & Philoſophiques*. Ezek között vagynak ſzépek is, de ollyak is, mellyek a' közép-ſzerűſéget fellyül nem haladták. Írt még ezek felett Cartéſiusnak *Forgóiról*, v. *Vortexeiről*, a' Véghetetlenről is, 's a' Geométriában lévő Végetlenről is. De ezen munkáival kevés betsületet nyert,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

DE LA MOTTÉRÓL.

Memoires pour ſervir á l' Hiſtoire de la Vie & des Ouvrages de M. de la Motte. Amsterdam. 1759.

De la Motte eggy vólt azon Frantzia Túdóſok közzűl, a' kik a' magok lelkeknek tsendeſségét, ſzépſégét, 's eggy-formaſágát leg-inkább meg-őrizték a' magok Századjoknak ſok-féle viſzontagſágaik, és a' Tudományoknak háborúik között. Soha ſenkit ſem rostáltak többet mint őtet, gyakorta ſenki ſem érdemlette kevesebbé, és ſenki ſem bírta-meg jobban az ő munkáit rostáló vi'sgalódásnak alkalmatlan terhét. Még az ő leg-jobb Baráti is néhányſzor nem kedvéztek néki. Mellyre nézve mikor némelly jegyzéſeket tett a' Criſisről, v. Rostálásról, így fejezi-ki a' maga értelmét. „ Az embe-„ rek úgymond ſemmit ſem kívánnak inkább, „ mint az igazſágot ki-mondani akkor, a' „ mikor azzal ſemmit ſem veſztenek: ſőt „ nagy gyönyörűſégekre eſik az, ha meg-„ alázó ſzókat mondhatnak azoknak, a' kik „ békeſséges tűréſsel hallgatják; ollyba tart-„ ják az illyen alkalmatoſságokat, mint az „ ő felſőſégeknek ſzempillantáſait, mellye-„ ket nagy örömmel meg-ragadni el nem „ múlatnak. Az én barátim is, talán ne-

„ me-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ mesebb inditó okból, meg-tiſztelnek en-
„ gem' ezzel a' ſzabadſággal; nem igen ked-
„ veznek a' ki-fejezéſeknek, mellyekkel en-
„ gemet illetnek; tsak-nem az egéſz Világ'
„ réſz-ſzerént a' barátſágnak ſzíne alatt, igen
„ kemény dolgokat mond nékem. Eggy
„ ſzóval, mindenek ollyak lettek én reám
„ nézve, mint Daciér Aſſzonyſág. De ol-
„ lyan ſegedelem ez, mellyet én azért ſzer-
„ zettem magamnak, hogy az által alkal-
„ matoſsá tétettetſsem arra, hogy ezután
„ mindent jobban tselekedjek: nagy meſter-
„ ſége ez a' magunk ſzeretetének, hogy
„ némelly kis gyalázatokat 's boſſzúſágokat
„ ollykor ollykor el-nyeljen, hogy állandóbb
„ betsületet ſzerezzen magának.„

Bizonyos az, hogy nagy érdemű embernek kell valakinek lenni, és ſzép betsülettel kell már a' Világban bírni arra, hogy valaki így gondolkozzon és így írjon. Holmi hányt-vetett közönſéges Írónak éppen nem vólna arra juſsa, hogy illyen alázatos, vagy illyen igaz-mondó légyen: azt felelnék néki, hogy ő ſemmi haſznát nem véſzi a' Közönſégnek ſem ſzabados roſtáláſának, ſem kedvezéſének, és hogy tsak akkor betsülnék az ő Philoſophiáját, ha ki-gyógyíthatná az ötet az Íróva vagy Könyv-ſzerzővé való lételnek ſzűntelen ſzomjúhozott kívánáſából. Meg kell vallani, hogy a' melly ember úgy

gon-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gondolkozik 's úgy tselekeſzik mint de la Motte, nagy elö-menetelének kellett már annak lenni az igazſágnak tudományában, és a' maga meg-gyözéſének gyakorlâſában. Vólt még ezen kívül là Motténak eggy más nemes minéműſége is, a' melly abban állott, hogy a' maga íráſának neménck és módjának felettébb-való nagy betset nem tulajdonított. A' theátrumnak vagy Nézö-ſzínnek ſzentelte a' maga idejének leg-nagyobb réſzét; írt Operákat, Víg és Szomorú-játékokat, a' melly foglalatoſságra leg-nagyobb hajlandóſágot tapaſztalt magában. Nem válaſztotta vólna ö e' munkának nemét, ha az néki nem tetſzett vólna; de azonban nem vakíttatott-meg annyíra annak ſzeretetétöl, hogy híjánoſságait és híbáit által ne látta vólna. Még a' Szomorú-játékot is, a' melly leg-kevesebbé láttatik ártani az erköltsöknek, annyíra kárhoztatta ö, hogy akármelly Caſuista vagy Erköltsi-tudományokról író is tsak úgy tselekedett vólna. Mikor Rómulus nevü Szomorú-játékját 1722-*ben* Világ' elébe botsátotta, így ſzóll a' többek között az elebe-tétetett Diſcurſuſában vagy Beſzéllgetéſében: „ Ha azokból a' mellyeket eddig „ mondottam, azt a' következést húzná-ki „ valaki, hogy a' Szomorú-játékok nem „ igen nagy ſegedelmekre lehetnek a' jó er„ költsöknek, az igazſágnak ſzeretete 's an-

„ nak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ nak ſzabados ki-mondáſa arra kötelezne
„ engemet, hogy azt a' következést hely-
„ ben-hagyjam. Mikor mi Szomorú-játé-
„ kokat adunk-ki, nem igen ſzoktuk rend-
„ ſzerént az elmét meg-világoſítani a' felöl,
„ mi légyen a' virtus és mi légyen a' bün,
„ 's el-múlatjuk leg-gyakrabban az ö igaz
„ ſzínével feſteni-le mind a' kettöt: a' mi
„ tzélunk leg-inkább tsak az, hogy e' ket-
„ tönek öſzve-elegyítéſe által az emberi in-
„ dúlatokat mozdúlásba hozzuk. Gyakor-
„ ta mi a' bal-vélekedéſeket a' virtuſoknak
„ helyekbe téſſzük. A' nevezeteſebb ſze-
„ mélyekben meg-ſzerettetjük még az ö e-
„ rötlenſégeiket is, azoknak egyéb virtuſa-
„ iknak pompás elö-adáſok által. A' gyü-
„ lölféges ſzemélyekben meg-erötelenítjük
„ a' büntöl való iſzonyodást némelly indító
„ okok által, mellyek azokat mentik, vagy
„ pedig némelly rájok következett nagy
„ nyomorúſágok által, mellyek azokat kitsi-
„ nyítik. Mind ezek pedig tsak igen mel-
„ lesleg tartoznak az oktatásra; és ez az oka,
„ a' mellyért Lambert Aſſzonyſág az ö Leá-
„ nyához intézett böltsoktatáſaiban azt
„ mondja, hogy a' Nézö-ſzínben hallja az
„ ember a' virtusnak ſzép letzkéit, de egy-
„ ſzer'smind magával ki-hozza a' bünnek
„ bé-nyomáſait. „

Sok

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

Sok ideig tsak-nem közönségesen bévett vélekedés vólt az, hogy La Mottét nem lehet Poétának nevezni, míglen Fontenelle és Abbás Trublet meg-mutatta, hogy ő méltán helyet érdemel a' Poéták között. Igen-sok elméség tündöklik az ő munkáiban, 's a' mellyeket folyó-beszéddel írt, azok vagynak néminémű kitsinyítésére az ő Poésisének. Minthogy az ő folyó-beszéde felette szép és kellemetes, azt kívánná az Olvasó, hogy az ő Poésise is szint ollyan magasságos és tökélletes vólna. Néhánykor fel is hág az ő Verselése a' tökéletességnek ezen gráditsára; akkor az Olvasó azt kívánja, hogy bár mindenütt ollyan vólna, a' melly is talán merő lehetetlenség. Akármint légyen a' dolog, valamint Fontenelle, úgy De la Motte is sok halhatatlan munkákat hagyott maga után. Az ő Beszéllgetései, 's a' Tudománynak külömbözö részeire tett kérődzései mind örökké betsületben lésznek a' Böltsek előtt. Mikor ama nagy Kérdés két részre hasította Frantzia Országot; Ha vallyon az Új Írók fel-érnek é a' Régiekkel? La Motte az Újjaknak pártjokat óltalmazta, de olly maga meg-tartóztatásával 's böltseséggel, hogy engedte magát meggyőzetetni, 's a' Régiségnek nagy Mestereivel könnyen meg-engesztelödött. Ama külömben bölts Asszonyság Dacier halálból

ól-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

óltalmazta a' Régieket; de igen mérges és indúlatos hangon, a' melly inkább a' XVI-*dik* mint-sem a' XVIII-*dik* Századhoz illett vólna. Ezen mérges óltalmazásnak neme éppen azt tselekedte, hogy az Újjak láttattak győzödelmeskedni a' Régieken, és La Motte, a' ki Görögül nem tudott, jobban forgolódott é pályában, mint a' túdós Daciér, a' ki az egész Áthénást fejében hordozta. Meg-lehet hogy többé illy szomorú történet nem adja-elő magát, mellyben a' Tudomány tsak azért fog aſszonyi ábrázatba öltözni, és annak szájával perelni, hogy annál szabadabban motskolhaſsa azt, a' ki egyedül a' józan-okoſságnak 's elméſségnek fegyverével óltalmazza magát.

La Motte inkább elmés hogy-sem Túdós ember vólt; kevesebbé vólt szerentsés költeményes munkáiban 's Poésisében, mint folyó-beszéddel írtt Könyveiben; kevesebbé tudta valamelly dolognak igaz principiumait meg-fogni, mint-sem ki-fejezni azokat, mellyektől engedte magát el-foglaltatni. Sok dolgokra nézve úgy gondolkozott ő mint máſok; de ſokkal nemeſebben tudta a' maga gondolatait elő-adni. Az a' könnyűség, melly szerént a' Tudománynak minden nemeit meg-ölelte, meg-akadályoztatta hihető őtet, hogy eggyikben is kiváltképpen való módon ne tündököljön: de ez a' könnyű-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

nyüſég is igen tsudálatos és tsak-nem eggyetlen-eggy vólt, úgy hogy kevéſeket lehetne említeni a' Túdóſok közzűl, a' kik e' réſzben hozzá haſonlíttathatnának. Sok ellenſégekkel küſzködött míg élt, kik közzűl némellyek okoſabbak, máſok pedig zabolátlanabbak vóltak; de mindnyájan, a' mikor gyalázatjára törekedtek, az ő ditsőſégét munkálodták, mert mindenkor nagy elméſséggel 's emberſéggel meg tudott magáért felelni. A' Poéſisnek minden nemeiben próbát tett, ki-vévén a' Satyrát vagy Gúnyolást; a' melly is inkább az ő ſzelídſégének hogy ſem-mint az ő Századjának virtuſának próbája. Boileau, a' ki a' maga fútáſát e' pályában el-végezte, ſok eredeti tárgyokat hagyott még néki, mellyeken a' Gúnyolásnak fegyverét köſzörűlhette vólna; 's külömben is, mellyik vólt valaha az a' Század, a' mellyben a' Gúnyolók ne kaláſzolhattak vólna? De la Mottéban nagy nyájaſság, emberſég, és a' Vallásnak ſzeretete találtatott. Minthogy a' Nézö-ſzín' kedvéért igen ſok munkákat dolgozott, néminémű tsapodárſágot ſzívtt-bé laſsanként az ő Styluſa, a' melly is külömben ſok ſzép munkáinak darabjait étkeleníti.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

AZ

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

AZ AKADÉMIÁBAN SZOKÁSBAN LÉVŐ DÍTSÉRETEKRŐL.

Éloges des Académiciens, de l' Académie des Sciences, par M. de Fouchy. Paris 1761.

Az Akadémiai dítséretek eggy különös nemét tsinálják az Ékesen-szóllásnak: külömböznek azoktól mellyek a' Prédikálló székekben mondattatnak, azoktól a' tsupa esméretektől, vagy meg-esmértetö vonásoktól, mellyek a' Históriában, vagy Históriai Szó-tárokban találtatnak, azoktól a' rövid munkáktól is, mellyek számos esztendöktöl-fogva a' jutalom alatt fel-tett Erköltsi és egyéb kérdésekről gyakorta nagy ékesen-szólláſsal írattatnak. Ezek a' dítséretek, mellyekről mi szóllunk, hasznosabbak 's igazabbak, mint a' Papi-székben szokásban lévö dítséretek; bövebbek 's ékesebbek, mint azok, mellyek a' Szó-tárokban találtatnak; nyomosabbak 's oktatóbbak, mint azok mellyek a' jutalomnak meg-nyeréséért írattatnak. — Hogy az Akadémia ki-hírdetteti millyenek vóltak, 's mit tsináltak annak megholtt tagjai, fö tzélja ebben az, hogy az élöket a' hasznos vetélkedésre fel-indítsa. Ezek a' nyomtatásban ki-botsátott Dítséretek, mint meg-annyi le-festett tábláik a' mi Ele-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

inknek, mellyek az Akadémiának fő szobájában azért függeſztetnek-fel, hogy ha azoknak helyeken űljünk, minden módon e' ditsőſéges Férjfiakat követnünk kell; ez az a' mit diktál a' józan-okoſság, 's a' mire öſztönöz bennünket a' lelki-esméret. — Igen híres vólt Fontenelle az ékeſen-ſzóllásnak ezen nemében; ſőt meg-lehet, hogy többre is vitte mint-ſem kellett vólna a' maga elméſségét, és a' tetſzeni kívanó indúlatot. Az Akadémia haſonló amaz Áthénásbéli kemény Tanátshoz az Aréopágushoz: 's örülni lehet gyakorta azon, hogy a' képzelődésnek kellemetesſége, a' Philoſophusnak mord ſanyarúſágával öſzve elegyíttetik. De az Akadémiának Titoknokjának nem kell e' végre eggy olly különös nemű ékeſenſzóllást gondolni, a' melly az ő terméſzetéhez olly különöſen légyen ſzabattatva, hogy másnak lehetetlen légyen őtet abban követni. Azok a' kik Cicerót téſzik-fel magoknak mustráúl, bíztathatják magokat azzal a' reménységgel, hogy őt, avagy tsak a' nagyjából, ſzerentsésen követhetik. Azok a' kik Plíniust téſzik magoknak ſinór mértékűl, felette nehezen ígérhetik azt magoknak, hogy bóldogúlhaſsanak; noha Plínius jeles Órátor vólt a' maga nemében.

Fouchy Úr, ezen munkának Írója, nem majmozott ſenkit, 's a' Közönség az ő Aka-

dé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

démiai Dítséreteit kedvesen vette. A' hűség és a' haszon fel-találtatik azokban: a' mesterség is elő-veszi a' maga munkáját, de úgy, hogy azt nagyon ki nem mutatja, a' mint ezt Ciceró minden Órátoroknak bőltsen javasolta. Igen szépen öszve van itt elegyítve a' méltóság és a' gyönyörködtetés, az oktatás, és a' jól ki-választatott történetek. A' mellesleg-való szépségek soha a' valóságot el nem tüntetik szemeink elől. A' maga elmélkedéseit ritkán veti az Órátor a' történeteknek utánnok: nem találtatnak az ő Dítséreteiben azok a' kellemetes tzélozások, mint az elméségnek ragyogó villámái, mellyeket olly kímélletlenül veszteget külömben ez a' mi Századunk, 's a' mellyek azt tselekesik, hogy a' hallgatók egyedül az Órátorra, nem pedig a' megholtt személynek virtusaira fordítják figyelmetességeket.

Nagy külömbség vagyon eggy Világszerént nagy embernek, és eggy érdemes jó embernek halotti dítsérete között. Az első ollyan dézma vagy adó, mellyre vagy a' szokás kötelez, vagy pedig a' hólttaknak tetszeni kívánó tsapodárság ösztönöz: a' mások pedig eggy ollyan tisztelet, mellyet önként fizetünk a' ritka tálentomoknak, 's az emberi társaságnak bóldogításában fáradozó buzgóságnak. Mikor az Órátornak nints e-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

gyéb funduſa a' Beſzédre, hanem tsak e' Világi méltóſágok 's tiſztſégek, akkor az Órátori mesterſégben kell néki ſok idegen ſzépſégeket keresni, mellyek avagy-tsak eggy két fertályig a' hallgatókat meg-ígézhetsék vagy fogva tarthaſsák. De mikor valaki tsak azért akar valamelly ſzemélyt meg-dítsérni, hogy máſokkal is meg-esmértetſe annak ſzemélybéli virtuſait, mellyek az ő tulajdon tudományának 's munkájának ſzüleményei, akkor a' kendőzéstől üres eggyügyű igazſág igazgatja a' Dítsérőnek minden ſzavait: akkor nints ſzükſége egyébre, hanem hogy a' valóſsággal meg-eſett dolgokat elő-beſzéllje; tsak egyedűl a' válaſztás nehez gyakorta, és hogy nem mondhatja mind azt el, a' mi figyelmeteſséget érdemelne.

A' tanúló embereknek nem kevés vígaſztaláſokra ſzolgálhat, hogy már némelly helyeken, nevezeteſen Frantzia Orſzágban, mihelyt valamelly tanúltt ember a' Világból ki-múlik, mindjárt közönſégeſsé tétettetik annak dítsérete. Ezen tiſzteſség-tételből pedig ki nem zárattatnak a' híres Mester-emberek 's mechánicuſok is: ſőt ha valamelly nagy méltóſágú ſzemélyek az Akadémiának tagjai közzé bé-vétettetnek, el-felejtettetnek minteggy illyenkor az ő Világi pompás tiſztſégeik, és tsak azok az ő tselekedeteik emle-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

legettetnek, mellyeket a' Tudományoknak bóldogítáſokra vittek-véghez.

Miólta a' Philoſophiai elméſség bé-kapott a' Tudományokba, azólta az Akadémiai Dítséretek ſokkal igazabbak, tündöklöbbek, és haſznoſabbak. Eleitöl-fogva a' valóſágos Böltsek ki-mutatták ezen ö Philoſophiájokat az ö magok-viſeléſekben 's tanúláſokban: de nem mindenkor tudták ezt ö bennek máſok illendöképpen betsülni. De már ma lehetetlen valakinek igaz Philoſophusnak 's Túdós embernek lenni, hogy reményſége ne lehetne a' felöl, hogy idövel az ékeſen-ſzóllásnak vírágjaival meg fog hintettetni. Meg-tetſzik tsak ebböl is, melly ſzoros barátſágban éljen már ma az ékeſen-ſzóllás és a' Philoſophia, mert az elſö kéſz minden gazdagſágait 's minden elméſségét elö-venni, tsak-hogy a' kik ennek gyámolai vóltak, azoknak állandó és örökké megmaradandó oſzlopokat emelheſsen.

1761-*ben* a' Burgundiai Dux a' Király' Fija kilentz eſztendös korában meg-halván, eggy halotti Órátzió mondattatott dítséretére a' Páriſi Akadémiában, mellynek hallgatáſára el-ment a' Királyi Udvar. Ez a' munka ki is nyomtattatott ugyan azon eſztendöben. Az elmés Dítsérö így ſzóli benne a' többek között. „ A' Régiſégnek ama „ leg-nagyobb Poétájának felette nagy mes-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ terſéggel 's vígyázáſsal kellett annak ne-
„ ki kerülni, hogy a' meg-hólt Márcellus-
„ nak dítséretéről leg-alább eggy két ſzót
„ említheſsen az azt ſzüntelen keſergő édes
„ anyja előtt. Octávia az Augustus' test-
„ vérje, nem botsátott magához ſemmi tá-
„ núló embereket, a' kik őt vigaſztalni a-
„ karták az ő nagy bánatjában, 's meg-ſem
„ engedte azt is, hogy valaki az ő kedves
„ Fijának jeles tehetſégeiről emlékezzen e-
„ lőtte. Virgilius még is a' közönſéges ti-
„ lalom ellen meg-próbálta ezt, a' mikor a'
„ VI-*dik* Könyvben eggynéhány ſorokban
„ említi Marcellust, a' mellyel a' maga Poé-
„ tai képzelődéſének eggy remekjét adta.
„ Octávia még tsak nem is hallhatta ezt a'
„ kedves nevezetet, hogy mindjárt el ne
„ ájúlt vólna; de még is a' Poétának elmés
„ dítséretét nagyon meg-köſzönte 's meg is
„ hálálta. — A' Frantziai Királyi Udvar-
„ ban ſokkal nagyobb ereje vagyon mind a'
„ józan-okoſságnak, mind a' Kereſztyéni
„ vígaſztalásnak; úgymint a' melly ez igen
„ kedves Printznek Halotti-Dítséretét végig
„ hallgatta. — A' Burgundiai Dux éppen
„ a' vólt már kilentz eſztendős korában, a'
„ mint Velleius Paterculus le feſtette né-
„ künk Marcellust: *Fortunæ in quam ale-*
„ *batur capax*, a' melly nagyſágos 's fel-
„ ſéges ki-fejezés ezer dolgokat juttatott a-

„ zok-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

„ zoknak elméjekbe, a' kik Frantzia Orſzá-
„ got és a' Burbonokat jól esmérték „
Pompignán Úr, a' ki ennek az elmés és
ſzívre-ható Históriának Szerzője vólt, meg-
felelt illendőképpen ennek a' matériának
egéſz ſzéleſségének. Ha az ő Beſzéde nem
foglalhatott magaba ſok ritka története-
ket; leg-alább tellyes vólt az ſok ſzép
vonáſokkal és nézö-pontokkal, mellyek-
ből ezt a' Fejedelmet nézettette. Meg-
vóltak már ő benne minden virtuſoknak
magvai, 's a' mellyek leg-ritkábbak és
leg-nehezebbek, már is azokat kezdette
mutogatni.

Ez valóſsággal inkább az, a' mit Elő-
giumnak, Dítséretnek, mint-ſem Panegyris-
nek nevezhetünk. Elő-beſzélli az Iró a'
Printznek virtuſait, de úgy hogy nem be-
ſzéll ollyan hanggal, a' millyennel beſzéll-
tek a' régi Órátorok. Meg-van mindazál-
tal az ő ékeſen-ſzóllásában mindenütt az a'
melegség, az az édeſség, melly az Olvaſót
egéſzen el-foglalja. Néhánykor az ő ideáji
fel-emelkednek, a' melly leg-inkább akkor
eſik-meg, mikor az érzékenyſégeket kellett
fel-indítani. Az illyen Dítséretnek neme,
bár ha több történetekkel vólna is meg-
rakattatva, de még is ſoha a' tökélleteſség-
re 's közönſéges kedveſségre el-nem juthat-
na, hanemha némelly Philoſophiai maxi-

mák

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196

mák által gyámolíttatnék, a' mellyek ollyanok légyenek a' nagy embereknek életeknek le-rajzoláſokban, a' millyenek a' ſzíneket által-botsátó homályos fellegetskék a' festett-táblában. A' Régiek között híres vólt e' tekíntetben Sallustius, Tacitus, Velleius Paterculus, és egyebek. Kevesset híbázott, hogy azoknak tökéletesſégeket el nem érte Pompignán Úr ezen kezünk alatt lévő Dítséretében.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
13670-13

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Jelzet: 728.196